

STAROST – IZZIVI HISTORIČNEGA RAZISKOVANJA

STAROST – IZZIVI HISTORIČNEGA RAZISKOVANJA

UREDILA

MOJCA ŠORN

Ljubljana 2017

ZALOŽBA INZ

Odgovorni urednik dr. Aleš Gabrič
ZBIRKA VPOGLEDI 18
ISSN 2350-5656

Mojca Šorn (ur.)
STAROST – IZZIVI HISTORIČNEGA
RAZISKOVANJA

Recenzenta dr. Darja Mihelič
dr. Jure Gašparič
Jezikovni pregled Polona Kekec
Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj
Založnik Inštitut za novejšo zgodovino
Tisk Medium d.o.o.
Naklada 300 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
316.346.32-053.9(497.4)(091)(082)

STAROST - izzivi historičnega raziskovanja / uredila Mojca Šorn.
- Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2017. - (Zbirka Vpogledi
; 18, ISSN 2350-5656)

ISBN 978-961-6386-83-8

1. Šorn, Mojca

292673792

© 2017, Inštitut za novejšo zgodovino

Vse pravice so pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja izdajatelja je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, objavljanje, predelava ali katera koli druga oblika uporabe tega dela ali njegovih delov, bodisi s fotokopiranjem, tiskanjem, snemanjem ali shranitvijo in objavo v elektronski obliki.

VSEBINA

Mojca Šorn, Uvodne misli	5
Percepcije starosti	9
Dragica Čeč, <i>Podobe starosti v začetku 19. stoletja</i>	11
Mojca Ramšak, <i>Starost in staranje v pohorski pravljичni prozi</i>	35
Katja Mihurko Poniž: »Rajši 'stara devica', nego nesrečna ženica«: <i>podobe starejših žensk v delih slovenskih pisateljev in pisateljic iz obdobja realizma in moderne</i>	45
Pokojninski sistem	61
Alenka Kačičnik Gabrič, <i>Preživitkarske pogodbe kot garancija za starost</i>	63
Meta Remec, <i>Začetki pokojninskega zavarovanja kmetov: od preužitka do zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju</i>	77
Marija Počivavšek, <i>V (varno) starost brez penzije. Oris trgovsko-podjetniške družine Strupi</i>	105
Dunja Dobaja, <i>Društvo državnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani. Civilni državni upokojenci in pokojninska politika</i>	123
Bojan Balkovec, <i>Delavec in delavka se starata</i>	143
Skrb za starejše	161
Andrej Pančur, <i>Družinske in bivanjske razmere starejših na Dolenjskem 1869: analiza popisov prebivalstva</i>	163
Andrej Studen, <i>Stari, onemogli, neozdravljivo bolni. Paberki iz zgodovine hiralnice Vojnik (1892–1959)</i>	193
Marta Rendla, <i>Razvoj domov za stare ljudi v času socializma v Sloveniji</i>	213
Jana Mali, <i>Medgeneracijska dimenzija dolgotrajne oskrbe</i>	233

Aktivnosti starejših	251
Mojca Šorn, <i>Odnos med zaposlenimi v Dekorativni in Pletenini ter njihovimi upokojenkami in upokojenci</i>	253
Željko Oset, <i>Starostno upokojevanje univerzitetnih profesorjev: od ustanovitve Univerze v Ljubljani do Zujfa</i>	267
Dušana Findeisen, <i>Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje – oranje in utrjevanje poti k družbeno zaznani in prepoznani dejavni starosti</i>	279
Viri in literatura	295
Imensko kazalo	321
O avtorjih	329

Uvodne misli

V zadnjem desetletju je staranje prebivalstva ena od pomembnejših tem, ki jim pozornost pri proučevanju posvečajo tako Združeni narodi kot tudi Evropska unija. Nenehno zniževanje rodnosti in podaljševanje življenjske dobe v zadnjih nekaj desetletjih sta v razvitih državah močno spremenili starostno sestavo družbe.¹ V Sloveniji se je delež prebivalstva, starejšega od 65 let, v zadnjem stoletju in pol povečal skoraj za trikrat,² če pa podrobneje pogledamo zadnjih 35 let, vidimo, da je delež otrok od leta 1981 do leta 2004 padel s 23 % na 14 %, delež prebivalstva, sposobnega za delo (15–64 let), se je povečal za 3,5 odstotne točke (s 66 % na 69,5 %), delež starejših oseb (65+) pa se je povečal za 5 odstotnih točk (z 10 % na več kot 15 % v letu 2004). Glede na eno izmed variant projekcije prebivalstva EUROPOP2008 se bo v Sloveniji delež oseb, starejših od 65 let, do leta 2060 povečal za dobrih 16 odstotnih točk (na 33,4 %), delež oseb, starejših od 80 let, med skupnim prebivalstvom pa naj bi se povečal s 3,5 % na 14,1 % (z 71.200 na 249.500 oseb).³

Vse večji delež starejšega prebivalstva razvitih držav in projekcije, ki kažejo, da bo trend deleža starostnikov v družbi samo še naraščal, so sprožili in sprožajo številne spremembe, hkrati pa so tudi vzrok za nove izzive, za katere se iščejo čim ustreznejše rešitve. Tovrsten demografski razvoj nakazuje nezanemarljiv družbeni problem in terja korenite družbene spremembe tako na področju socialnega varstva kot tudi na področju stanovanjske in zaposlovalne politike. Pri tem pa ne kaže spregledati dejstva, da proces staranja prebivalstva močno vpliva tudi na medgeneracijske odnose. Čedalje več je tistih, ki menijo, da je odgovore in rešitve potrebno poiskati skupaj. Prizadevanja in iskanja morajo ob nenehnem medsebojnem sodelovanju temeljiti na dialogu vseh generacij.

1 O tem mdr. več Uhlenberg, *Population Aging and Social Policy*, str. 450.

2 Malačič, *Socialnoekonomске posledice*, str. 794.

3 Križman, *Uvodna beseda*, str. 4.

Čeprav je staranje prebivalstva »po svoji naravi enostaven proces, ki ga določajo rodnost, smrtnost in migracije«, so posledice staranja prebivalstva »številne in se kažejo v vseh porah družbe«. ⁴ Predvideno povečanje deleža starejšega prebivalstva pa poleg načrtovanja za prihodnost nujno potrebuje tudi pogled v preteklost. S pomočjo zgodovinskega ozaveščanja, »historično kontekstualizacijo podob, imaginarijev in načinov regulacije staranja in starostnikov«, ⁵ bomo lažje razumeli ne le današnji čas, temveč tudi procese in tveganja, ki nam jih prinaša prihodnost.

Milena Tanaskovič-Lamut v publikaciji *Značilnosti družbenega varstva starejših ljudi ter osnove socialne gerontologije* iz leta 1986 zapiše, »da so prva razmišljanja o starosti [...] stara toliko, kot razmišljanja o človeku«. ⁶ Nadalje pa se sprašuje, kaj torej prispeva k dejstvu, da so posamezne vede relativno pozno izpostavile in začele obravnavati vprašanja o starosti. Medicina je v ospredje najprej postavila pediatrijo, kasneje se je posvetila geriatrici, v sociologiji je sociologijo starosti prehitel razvoj sociologije mladine ... ⁷

Podobno je bilo tudi v slovenskem zgodovinoписju. Najprej smo načrtno odstirali zgodovino otroštva (na zborovanju Zveze zgodovinskih društev Slovenije oktobra 2012), na simpoziju, ki je na pobudo kolega dr. Žarka Lazarevića potekal novembra 2016 na Inštitutu za novejšo zgodovino, pa smo si kot izziv za (historično) raziskovanje postavili še starost in starostnike.

Ker smo ugotovili, da je raziskovalna tematika starosti, staranja in starejših oseb prepletena s številnimi družbenimi pojavi, smo se odločili napisati monografijo *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*, v kateri prikažemo, da izbrana raziskovalna tematika vključuje in združuje številne vidike, od demografskih do različnih ekonomskih ter socialnih: rodnost, umrljivost, migracije, socialno-varstvene, zdravstvene in izobraževalne politike ter njihovo institucionalizacijo, delo kot ekonomsko aktivnost, prioritete vlaganja v človeški kapital, družbeno in medgeneracijsko solidarnost, socialno mreženje idr. Ker so vsi našteti vidiki vpeti v družbene koncepte in prežeti s percepcijami starosti ter z identitetami (samo) refleksije in tudi stereotipov starostnikov v historični perspektivi, monografija odstira širok spekter kulturne zgodovine starosti v vsej njeni dinamiki in slojevitosti.

Vsebina petnajstih znanstvenih razprav, umeščenih v štiri poglavja: *Percepcije starosti*, *Pokojninski sistem*, *Skrb za starejše* ter *Aktivnosti starejših*, sporoča, da raziskovalci na pojma staranje in starost, ki odslkavata tako družbeno dinamiko

4 Malačič, Socialnoekonomske posledice, str. 798.

5 Lazarević, Uvodni nagovor.

6 Tanaskovič-Lamut, *Značilnosti družbenega varstva starejših ljudi*, str. 29.

7 Prav tam, str. 35.

in civilizacijski nivo kot tudi vrednostne postulate skupnosti in/ali posameznikov, naletimo praktično na vsakem raziskovalnem področju preteklosti.⁸

Monografija *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*, ki tematizira starost tako v individualnem kot tudi javnem (družbenopolitičnem) diskurzu, poleg zgodovinsko-kulturne odstira tudi medčloveško, medgeneracijsko ter eksistenčialno razsežnost. Bralcu pokaže široko paleto motivov starosti, ki jih srečamo pri raziskovanju preteklosti, zato bo v prihodnosti eno od izhodišč za celovitejšo sintetizacijo staranja in starostnikov v historični perspektivi.

Mojca Šorn

8 Lazarević, Uvodni nagovor.

PERCEPCIJE STAROSTI

Dragica Čeč

PODOBE STAROSTI V ZAČETKU 19. STOLETJA*

»Podpisani se je poklica poštnega mojstra redovito priučil pri tukajšnjem cehu poštne mojstrov leta 1771 in se v cesarsko kraljevih deželah 20 let pošteno preživljal, leta 1779 je služil državi v vojni [...] Zaradi velikih delovnih naporov je svoje moči izčrpal in se že nekaj let preživlja zelo slabo in z veliko muko. Sedaj pa mu ne samo visoka starost ampak tudi pešanje vida in poleg tega še bolna noga popolnoma onemogočajo, da bi se preživljal. Podpisani z globokim spoštovanjem pričakuje in upa, da bo častitljiva komisija ustregla njegovi prošnji za oskrbo revnih, da ne bo prisiljen iskati podpore od vrat do vrat in na ulici. Valentin Mačehet.«⁹

Prošnja Valentina Mačeheta, rojenega v ruralni okolici Ljubljane, je v marsičem posebna. Ne predstavlja tipične prejemnice pomoči v okviru obstoječih fondov za podporo revnim/ostarelim, a vendarle razkriva cel spekter odnosa do ostarelih v začetku 19. stoletja. V članku bodo predstavljene osnovne značilnosti percepcije starosti na podlagi analize gradiva ubožnega inštituta med letoma

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0272 Sredozemlje in Slovenija, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

9 SI_ZAL_LJU/0508, š. 15, 1825, str. 126, 19. 11. 1825.

1785¹⁰ in 1857. Omenjeno gradivo se bo preučevalo na podlagi treh usmeritev in hipotez. Prva izhodiščna domneva je, da je dokumentacija ubožnega inštituta v preučevanju starosti posebej informativna, saj precej natančno opisuje usode ljudi že ob vstopu vanj; kaže torej, kdaj in kako so ljudje dojemali pojemanje fizičnih moči in zmanjševanje samostojnosti oziroma sposobnosti lastnega preživetja. V določenih primerih omogoča tudi spremljanje njihovega načina življenja, ki je posledica bioloških pa družbenih, kulturnih in ekonomskih okoliščin. Ker je analiza celotnega spektra idej za predstavljeni format preobsežna, se bo članek omejil na dva vidika: imaginarije starosti ter značilnosti neformalnih oblik oskrbe v starosti – torej medgeneracijske solidarnosti. Četudi gre za analizo odnosa do starosti v urbanih okoljih, so usode prosilcev do določene mere povezane tudi z življenjem na podeželju. Ker je delovanje ubožnega inštituta v Ljubljani za prvo polovico 19. stoletja dobro ohranjeno, bo analiza podob starosti opravljena na podlagi gradiva največjega ubožnega zavoda na Kranjskem, namenjenega oskrbi revnih ob njegovi reorganizaciji leta 1820, ko je v kratkem času oskrbo dobilo največ oskrbovancev. Analizirani bodo kvalitativni in kvantitativni podatki. Kvantitativne analize bodo opravljene na podlagi evidence 267 podpirancev v letu 1819, ki so bili v okviru inštituta podpirani v povprečju tri leta, kvalitativne pa predvsem na podlagi 145 prošenj revežev, ki so jih v letu 1820 obravnavali za sprejem v ubožni inštitut.

S sredstvi ubožnega inštituta so podpirali zlasti ženske. Moški so predstavljali le 23,5 odstotka podpirancev. Izražanje solidarnosti moškim je bilo precej bolj zadržano kot izražanje solidarnosti do žensk, čeprav so bila mnenja o tem, kdo živi v večji ali hujši revščini, zlasti v starosti precej različna. Tudi prošnja Valentina Mačeheta je naletela na različne odzive. Prošnjo, ki je na tako uraden način zapisana redko, sta prav tako izjemoma kot verodostojno potrdila dva ugledna meščana. A vseeno je bil položaj prosilca med uradniki ubožnega inštituta naletel na precej različne odzive. Ubožni oče in župnik bi prosilcu sicer namenila premijo, a eno nižjih, medtem ko je eden najuglednejših članov komisije ubožnega inštituta Ivan Dežman menil, da je revščina pri moških »bolj mukotrpn« kot pri ženskah in da si zato »starec« zasluži visoko podporo.¹¹ V obravnavanju tega primera, pa tudi v celotnem delovanju inštituta se kaže solidarnost znotraj določene družbene ali poklicne skupine. Zaznati je dolžnost obstoječih zavodov, da podpirajo tudi tiste, ki so zaradi omejenih finančnih zmožnosti določenih

10 SI_ZAL_LJU/0336, š. 1, okrožnice, ki so zahtevale ustanovitev ubožnega inštituta, so prihajale že leta 1784, in sicer: 18. 9. 1784, 3. 12. 1784. Sledil jim je za jožefinski čas pričakovano intenzivni val okrožnic, s katerimi so normirali delovanje inštituta, uradne evidence, ki so jih morali voditi in predložiti višjim organom, ter druga navodila, in sicer: 10. 6. 1785, 26. 4 in 10. 5. 1786, 25. 8. in 6. 9. 1787, 24. 5. in 30. 6. 1788, 19. 1. 1789.

11 SI_ZAL_LJU/0508, š. 15, 1825, str. 126, 19. 11. 1825.

oblik stanovske podpore izpadli iz tega načina podpore. Stanovska solidarnost je namreč v tem času še pogosta, kar kaže tudi prošnja poštnega vajenca, s katero se začenja prispevek. Mačehet se je namreč nadejal, da bo slejkoprej dobil višjo podporo, ki so jo ljubljanske mestne oblasti prek posredniškega urada, prav tega ubožnega inštituta, dodeljevale meščanom.¹² Takšno prošnjo je na komisijo naslovil kljub dejstvu, da mu je prenočišče brezplačno nudil mojster.

Ker je gradivo o delovanju ubožnega inštituta v Ljubljani za prvo polovico 19. stoletja dobro ohranjeno, bo analiza podob starosti opravljena na podlagi delovanja tega največjega zavoda na Kranjskem, namenjenega oskrbi revnih v Ljubljani in njenih predmestjih. Ubožni inštituti so bili kot del jožefinskih reform vpeljani v 80. letih 18. stoletja in so kljub odporu določenih političnih oziroma družbenih skupin z nujnimi prilagoditvami ostali eden od načinov reševanja socialnih vprašanj do konca avstro-ogrske monarhije. Ubožni inštituti so bili zavod, ki je regulirano in nadzorovano zbiral denar za reševanje socialnih vprašanj in normiral pravila in načine razdeljevanja zbranih sredstev med upravičence. S podporami iz sredstev ubožnega inštituta, ki jih dajejo revežem, je v Ljubljani institucionalna oskrba revnih prvič dosegla obseg, ki ni bil več omejen zgolj na petično število revežev, ki ni predstavljalo niti odstotka mestne populacije. V oskrbo v okviru ubožnih inštitutov je bilo leta 1786 vključeno približno štiri odstotke mestne populacije. Še vedno malo, saj je med najbolj revni del mestnega prebivalstva Lipič leta 1831 uvrstil kar 51 % mestnih prebivalcev, kljub temu da je v to skupino zajel samo dekline in hlapce, dninarje in mestne reveže.¹³ V obseg ljudi na robu eksistence namreč sploh ni zajel nekaterih malih obrtnikov, ki so tudi sodili med ranljive družbene skupine, ki so bile izpostavljene tveganju, da zlasti v starosti ali zaradi nesreče padejo pod prag revščine. Obstoje takšnih tveganj dokazuje tudi struktura podpirancev ljubljanskega ubožnega inštituta. Vsekakor je bilo sistemske oskrbe deležno veliko manj podpirancev, kot je bilo ljudi, ki so živeli na pragu revščine ali pod njo, a kljub temu veliko več kot kadarkoli prej v zgodovini mesta.

Mestne oblasti so, zavedajoč se problema vzdržnosti sistema oskrbe revnih, poskušale nadzorovati sistem zbiranja in razdeljevanja podpor revežem, saj je njihova oskrba temeljila na prostovoljnih donacijah posameznikov, ki so jih bodisi razdelili med reveže ali pa vložili kot glavnico, iz katere so nato reševanju

12 V Celju je dokazano, da so sredstva razpuščenih cehov namenili za delovanje špitala. Na Ptujju pa so se po reorganizaciji ubožne oskrbe cehi celo s pogodbami zavezali, da bodo podpirali delovanje špitala »za pomočnike, vajence in služinčad«. – Žižek, *Skrivno*, str. 427–430. Določanje pomoči je bilo očitno odvisno od višine ustanovnega kapitala in posledično višine obresti tega kapitala. Prim. tudi Vrhovec, *Meščanski špital*.

13 Gre za deleže, ki jih je Lipič pripisal posameznim družbenim skupinam, ki so po diskurzu politične teorije 18. in prve polovice 19. stoletja živele zgolj od dohodka, ki so ga ustvarili z delom (torej posli, služkinje, dninarji in mestni reveži), prim. Lipič, *Topografija*, str. 166–168.

socialnih vprašanj namenjali obresti. Oskrba revnih je bila namreč dojeta najprej kot dolžnost posameznika. Oblasti so zgolj občasno in v primerih krize zavoda namenile pomoč iz drugih javnih sredstev. Zavedale so se senzibilnosti družbe do določenih tipov revežev, ki niso bili nujno tisti, ki so skladno s strogimi normami beraških/domicilnih zakonov (1754) sodili v okvir preskrbe. Tipi oskrbe revnih, ki jih je definiral ubožni zakon iz leta 1883 in jih je posebej jasno predstavil Žarko Lazarević, so bili precej podobni mehanizmom oskrbe v prvi polovici 19. stoletja: 1. oskrba v ubožnici, 2. denarna ali materialna podpora v obliki življenjskih potrebščin, 3. zasebna (privatna) oskrba – izročitev reveža v zasebno oskrbo (na stroške občine),¹⁴ 4. t. i. »naturalna oskrba« oziroma oskrba reveža od hiše do hiše. Pri dobrotnikih so morali reveži opravljati vsa dela, ki so jih bili zmožni opraviti.¹⁵

Štiri leta po veliki krizi, ki jo je doživel ubožni inštitut zaradi težav s financiranjem leta 1815, je struktura podpirancev leta 1819 kazala naslednje značilnosti (gl. tabelo 1 in 2): več kot šestdeset odstotkov vseh podpirancev je bilo ob vstopu v sistem starejših od 60 let, kar je že predstavljalo tisto kronološko starost, ki so jo tudi v pravnih okvirih dojemali kot mejo splošne fizične in pogosto tudi delovne nezmožnosti.¹⁶ Če temu deležu dodamo še podpirance, starejše od petdesetih let, se njihov delež glede na preostale starostne skupine odraslih opazno poveča, saj so podpiranci iz tega starostnega obdobja leta 1819 predstavljali skoraj 84 % podpirancev, povprečno pa so bili v okviru podpore tri leta. Analize delovanja zavoda nato kažejo, da se je v naslednjih desetletjih obdobje prejemanja podpore bistveno podaljšalo. Med novimi prosilci za sprejem v sistem oskrbe (1820) je bil ta delež nekoliko manjši: skoraj 75 odstotkov jih je bilo starejših od 50 let, čeprav je bilo daleč največ podpirancev v okvir oskrbe sprejetih po starosti 60 let. V skupini prosilcev, starih nad petdeset let, je bilo precej delovnih invalidov, tako moških kot žensk. Tudi prošnje za sprejem v okvir ubožne oskrbe leta 1820 kažejo podobne značilnosti, le da je starost ob oddaji prošnje oziroma vstopu malce nižja.

14 Stroške je v prvi polovici 19. stoletja prevzemal ubožni inštitut, dolžnost se na občino prenese z upravnimi reformami.

15 Lazarević, Ubožna oskrba, str. 38. Osnovne značilnosti delovanja ubožnega inštituta po reorganizaciji in ne ustanovitvi je predstavila Anžič, *Skrb za uboge* in Anžič, Ubožni.

16 Gl. primer vojaških konskripcij iz 18. stoletja, pri katerih je bila meja postavljena na starost šestdesetih let.

Tabela 1: Delež podpirancev po starostnih skupinah leta 1819

Starostna skupina	Vdove	Vdovci	Poročene	Poročeni	Samske	Samski	Skupaj
50-54	10	1	2	1	9	1	24
55-60	12	3	0	3	10	1	29
61-70	37	8	2	13	26		86
71-80	18	4	3	10	22		57
81-104	11	5	0	4	8		28
Skupaj	88	21	10	30	72	2	224
Delež	39,29 %	10,29 %	4,90 %	14,71 %	35,29 %	0,98 %	83,90 %

Tabela 2: Delež podpirancev po statusu leta 1819

Starostna skupina	Vdovci	Poročeni	Samski
50-54	39,13 %	26,09 %	26,09 %
55-60	31,82 %	13,64 %	45,45 %
61-70	41,98 %	18,52 %	35,80 %
71-80	38,60 %	22,81 %	38,60 %
81-89	60,71 %	14,29 %	25,00 %
Skupaj	43,63 %	20,10 %	36,27 %

METODOLOŠKA IZHODIŠČA

Ker je bilo več kot dve tretjini oskrbovancev ali boljše oskrbovank ubožnega inštituta v Ljubljani, starejših od 50 let,¹⁷ začasno ali trajno delovno nezmožnih, so bili oskrbovanci inštituta neločljivo povezani s podobami starajočih se ljudi, pogosto bolnih in predvsem ljudi s pojemajočimi fizičnimi močmi. Uradniki in meščani so se torej soočali s podobno »sivo« podobo staranja, kot so jo vzpostavile enciklopedije 18. stoletja.¹⁸ To okoliščino potrjujejo prošnje za sprejem v sistem ubožne oskrbe po njegovi reorganizaciji in največjem povečanju števila oskrbovancev leta 1820. Če je bilo mogoče za določena ruralna okolja z različnimi tipi prenosa premoženja ugotavljati, da je meja 50 let pomenila začetek postopnega umikanja s položaja gospodarja,¹⁹ je v tem vzorcu podpirancev mestnega ubožnega inštituta, ki predvsem zajame revne, ki niso imeli akumuliranega kapitala ali so imeli tega malo, mejo začetka staranja dolo-

17 Enciklopedije 18. stoletja so mejo vrhunca življenja postavile na starost 45 let, kar je bila povsem drugačna meja, kot so jo postavile vojaške konskripcije, ki jih je zanimalo moško prebivalstvo vse do šestdesetega leta življenja.

18 Borscheid, *Geschichte*, str. 134.

19 Ehmer, *The life stairs*, str. 63-65.

čila ravno zmanjšana delovna zmožnost. Očitno so se okoli petdesetega leta pri delu prebivalstva in pogosteje pri pripadnikih določenih družbenih skupin, posebej revnih, začele kazati določene fizične spremembe in posledično delovna nezmožnost, povezanaz biološkim staranjem telesa.²⁰ Enako prisotno kot zavest o neizbežni biološki uri je bilo v času, v katerem je živel Valentin Mačehet, prepričanje o soodvisnosti načina življenja oziroma pripadnosti določeni družbeni skupini in staranjem ter pojavnostjo in seveda potekom določenih bolezni.²¹ To do določene mere kaže tudi vzorec podpiranih, saj je bil delež tistih, ki niso bili nikoli poročeni, najnižji ravno v skupini najstarejših podpirancev. A kot v posmeh splošnim vzorcem je bila najstarejša podpiranka v analiziranem vzorcu v nasprotju z vsemi stereotipi staranja prav samska »starka«, nekdanja dekla, za katero je še pri 103 letih, kljub temu da je bila nepokretna, skrbela neka ugledna meščanka, ki je bila označena kot »gospa« *Vogel (Vogau).*²² Povezovanje posameznika z značilnostmi določene starostne skupine je bilo torej povezano s fizičnimi lastnostmi posameznika, z njegovo zunanjo podobo in značilnostmi njegovega telesa. Ker je bila večina oskrbovancev ubožnega inštituta, starejših od 50 let, začasno ali trajno delovno nezmožnih, so bili oskrbovanci inštituta neločljivo povezani s podobami starajočih se ljudi. Revščina in starost sta bila že stoletja pogosto sinonima.²³

Uvodoma predstavljena prošnja pričakovano sledi tipskim podobam in pričakovanim življenjskim stilom starostnikov. Valentin Mačehet se v svoji prošnji tako dotakne tipičnih z revščino povezanih motivov, ki se raztezajo od nemoralnosti javnega beračenja do zahteve družbe po aktivnem delu v obsegu, ki ga posamezniku omogočajo ali dopuščajo fizične in druge okoliščine. Končajo se z željo, da bi ga sprejeli v neko obliko ubožne oskrbe. Z vsemi nujnimi metodološkimi zadržki, ki jih prinašajo tovrstni viri, že njegova prošnja opozarja na izjemno kompleksnost izkušenj staranja in različnih faz v starosti, ki se jim je Valentin kot moralno zgleden posameznik prilagajal skladno z družbenimi pričakovanji. Prošnje oziroma informacije, ki jih prisilci za podporo posredujejo uradnikom ubožnega inštituta, so zavite v diskurz stiske, za katerega je sicer značilno, da so polne pragmatizma in da pretiravajo.²⁴ Prošnje naslavljajo na točno določene-

20 Določene raziskave so izračunale, da je upokojevanje v začetku 19. stoletja v Gornji Avstriji doseglo vrhunec med letoma 50 in 65, okoli leta 1890 pa na Moravskem in Češkem v povprečju pri 52 in na Gornjem Bavarskem med 45 in 50 leti. – Ehmer, *The life stairs*, str. 63.

21 To se zelo lepo kaže pri F. V. Lipiču, natančneje pa je interpretacije o soodvisnosti načina življenja in trajanja življenja na podlagi strokovne literature in zgodovinskih pregledov analizirala Remec, *Podrgni*.

22 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 64.

23 Klasični »trojček« *najbolj revnih prebivalcev v družbi so sicer poleg ostarelih sestavljali še otroci ter vdove ali družine z veliko otroki, prim. Čeč, Revni; Jütte, Poverty.*

24 V primeru obravnave sprejema v ubožno oskrbo ne gre za povsem enak tip gradiva, saj so informacije, ki jih morajo pridobiti uradniki ubožnega inštituta, standardizirane. – King, *Pauper Letters*, str. 167–170; Jones in King, *From Petition*, str. 74.

nega naslovnika – prostovoljce in uslužbence ubožnega inštituta. Na drugi strani je prejemnik prošnje. Njegov odnos oziroma odnos komisij ubožnega inštituta do revežev je izrazito večplasten in se razteza od sočutja in solidarnosti pa vse do socialne kontrole in kriminalizacije, od usmiljenja do vislic, če si sposodimo posrečen prevod Geremekove knjige o revščini v zgodnjem novem veku.²⁵ Omejujejo jih moralne in pravne norme, ki opredeljujejo ravnanja ostarelih, in usmerjajo različne oblike družbenega discipliniranja. Odnos in percepcijo do starostnikov odredjajo tudi kulturni predsodki, ki jih ima meščanstvo. Kolektiv revežev, četudi večinoma ostarelih, je lahko predstavljal družbeno nevarnost, ker je bil ogrožen.

Ključni normativni kriterij, ki je v tem odnosu ločeval med odraslo in ostarelo osebo, je bila sposobnost dela. Pojem dela je v 18. stoletju zasedal eno od osrednjih mest tako v politični teoriji kot v moralnih normah in etiki. Od razsvetljenstva dalje se je v moralnih traktatih pojem dela povezoval s pojmom bogastva. Tisti torej, ki je delal,²⁶ naj ne bi mogel biti reven. To je tudi pomenilo, da je tisti, ki ni bil več zmožen za delo, reven. Individualna odgovornost za lastno usodo je imela v družbi pomembno mesto,²⁷ a hkrati je oskrba starostnikov temeljila na medgeneracijski solidarnosti. Te pa ne smemo razumeti zgolj kot solidarnosti med sorodniki, ampak tudi kot solidarnost znotraj skupnosti, v kateri je živel posameznik.

Med podpiranci oziroma prosilci za sprejem v oskrbo ubožnega inštituta so predvsem ostareli. Ali kot je zapisal Lipič, »starostna oslabeledost je bila pogosta bolezen revežev«.²⁸ Med starejšimi prosilci je izjemoma najti tudi predstavnike premožnejših družbenih skupin, ki so se nadejali dodatne podpore. Včasih je najti prošnje za podporo v okviru ubožnega inštituta tudi za posameznike, ki še zdaleč niso sodili med tipične prosilce. Četudi so razburkano in moralno sporno življenje Ivana Nepomuka Jurkoviča, sodnika in komisarja za oskrbo in nastanitev vojakov na Vrhniki, leta 1801 preiskovale ljubljanske oblasti, ta okoliščina župnika župnije sv. Jakoba Pohlina 17 let po spornih dogodkih ni zmotila, niti je ni omenil, ko je podal svoje mnenje o ekonomskem stanju omenjenega uradnika. Menil pa je, da je omenjeni prosilec pri 60 letih še zelo krepak človek in da bi lahko poprijel za kakšno delo. Razpravljanje o življenjskih okoliščinah sodnika pa je zaključil z ugotovitvijo, da mora biti povsem sposoben lastnega preživljanja, če kot vdovec plačuje kar 30 goldinarjev najemnine. Denar zanjo je sicer zbral od dobrotnikov, kar je v nasprotju z duhovnikom zbudilo sočutje pri ubožnem očetu.

25 Prim. Geremek, *Usmiljenje in vislice*.

26 Studen, Človek mora delati, str. 14; Münch, *Lebensformen*, str. 304–353. Odnos med revščino in nezmožnostjo dela in dolžnostjo države za skrb za te skupine prebivalstva je izpostavil že Justi sredi 18. stoletja, a že kmalu Sonnenfels postavi dolžnost države (in s tem tudi državne upravne strukture) v ozadje, ko vlogo države omeji na občasno pomoč. Gl. Čeč, »Srce vsakega«, str. 43.

27 Pančur, Problem samoodgovornosti, str. 136, 137.

28 Lipič, *Topografija*, str. 236.

Ta je namreč menil, da je edino delo, ki ga je še sposoben Jurkovič, pisanje in da je glede na to, da je vse premoženje izgubil v vojni, več kot upravičen do podpore. A slednjič so njegovo vlogo zavrnil prav zaradi pravil domicilne pravice, saj v mestu, v katerem je zaprosil za pomoč, še ni bival deset let.²⁹ Od vseh otrok, ki jih je pred letom 1803 rodila njegova dvajsetletna rejenka – v oskrbi jo je imel od njenega četrtega leta – Uršula Cerer, je živel samo še eden in je bil dijak višje šole. Tudi Uršula je verjetno že umrla.³⁰

PODOBE STAROSTI

Kulture se s potrebami starostnikov soočajo tako, da ustvarjajo ideale staranja, starosti in njenega položaja v družbi. Dojemanje starosti je bilo vedno povezano s kulturnimi kodi, torej imaginariji in idealiziranimi podobami staranja, a tudi z družbenimi konstrukcijami posameznih spolov.

Kulturne vzorce odnosov do starostnikov je zaznamovala zlasti ideologija življenjskih stopnic. Teorija življenjskih stopnic je časovno in prostorsko najbolj razširjena oblika prikaza življenjskega cikla. Med srednjim vekom in 17. stoletjem so zrasli podobe in stereotipi staranja, ki so ga prikazovali kot sosledje življenjskih stopnic, osebno ali duhovno dramo ali kot dojemanje življenja kot kariere, ki je bilo prisotno zlasti v evropskem srednjem sloju, ki je bil najbolj izpostavljen tveganjem za izgubo statusa in premoženja v starosti. V zelo popularni ikonografiji je postalo slikanje življenjskih stopnic motiv, ki je prešel meje posameznih družbenih stanov. Vsaka družba in tudi različne družbene skupine so ustvarile simbole, podobe in rituale, ki so pomagali ljudem živeti z omejitvami, ki jim jih je postavljala družba kot predstavnikom različnih spolov, družbenih skupin in poklicev. Linearna zasnova stopnic je načrtno hierarhijo življenjskih obdobij, z jasnim vrhuncem v srednjih letih. Prikazuje prepoznavne stereotipne podobe faz v življenju posameznika, pri čemer ni pomembno, kako dolge so posamezne faze, niti koliko jih je. Prek popularnih tekstov in cenovno dostopnih upodobitev so se podobe življenjskih stopnic razširile v različnih kulturnih okoljih, od Španije in Italije prek Francije in Nizozemske, kjer so bile te tipizirane podobe del interierja bogatih meščanov, do Nemčije in Skandinavije.³¹ S poceni tiski so se sčasoma razširile tudi med najširše plasti prebivalstva in v njihova življenjska okolja, v slovenskem okolju

29 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 52, str. 94, 1820.

30 O tem zanimivem primeru sta pisala že Kos, *Zgodovina morale*, 2, str. 188; Mal, *Stara Ljubljana*, str. 49, 50 in Kos, *Ženska*, str. 5–19.

31 Iz faz življenja se šali Shakespeare v *Seven Stages Of The Man*. Iz Španije se je s prevodi v osem jezikov v različna kulturna okolja v 16. in 17. stoletju razširila enciklopedija Pedra Mexia iz leta 1542, upodobitve življenjskih stopnic je najti tudi v Skandinaviji.

najverjetneje v 19. stoletju, kar dokazuje upodobitev življenjskih stopnic na panjskih končnicah. Njihov prehod med najširše plasti prebivalstva je lahko razumljen tudi kot didaktično sredstvo in sredstvo družbenega discipliniranja, ki pa je enako pomembno pri višjih družbenih slojih. Pisne in vizualne upodobitve faz življenja srečujemo že od srednjega veka naprej in se navezujejo na tradicijo tesne povezanosti med astrologijo, astronomijo in medicino, ki je zagovarjala idejo, da je mikrokozmos – človek povezan z makrokozmosom, torej okoljem oziroma svetom, ki ga obdaja. Število etap v posameznikovem življenju je bilo povezano z različnimi intelektualnimi tradicijami. Začenja se s tremi fazami dneva oziroma osmi sonca: vzponom, zenitom in zatonom, ki ga je v dojemaju sveta vzpostavil Aristotel in je že posebej zagovarjal optimizem srednjih let. Sledi pitagorejsko dojetje ureditve kozmosa, ki je razdeljen na štiri dele: s štirimi letnimi časi, temperamenti, vetrovi, osnovnimi elementi človeškega telesa ali štirimi temeljnimi točkami. Antropološko povezavo med kozmosom in štirimi elementi sta v tej tradiciji zagovarjala tudi Hipokrat in Galen. Šest etap v življenju je povezanih z avguštinsko tradicijo interpretacije človeškega življenja, s šestimi dnevi geneze in šestimi obdobji zgodovine. V zgodnjem novem veku zelo pogosta upodobitev je povezana s pitagorejsko idealizacijo števila sedem – *numerus perfectus* ali s sedmimi planeti, pri katerih je starost povezana z najbolj hladnim planetom Saturnom in nastopi po 63. letu. To tradicijo je spodbujal tudi Hipokrat, saj je menil, da število sedem ureja naravni ritem rasti in propada, pri čemer se vsakih sedem let organizem obnovi in začne z novim ciklom. Življenje je lahko razdeljeno na sedem ciklov po sedem let ali deset let. Solonova tradicija je faze v življenju razdelila po desetiškem sistemu. Ravno desetiška interpretacija je posebej razširjena v nemškem prostoru v zgodnjem novem veku in 19. stoletju. Posamezne faze v življenju so pogosto opisovali z značilnostmi različnih živali. Faze v življenju so lahko razdeljene tudi na 12 enot, kolikor je mesecev v letu. Desetiški sistem dojetja življenja je postal motiv didaktične igre Pamphilusa Gangenbacha v Baslu leta 1515.³² Med tipske upodobitve življenjskih stopnic sodijo še upodobitve življenjskega kolesa ali življenjskega drevesa. Vsekakor je treba tipizirani motiv življenjskih stopnic povezati tudi z razširjeno kulturo exempla in contraexempla, ki naj bi bil namenjen prav urejanju medgeneracijskih razmerij. Četudi so podobe življenjskih stopnic zagotovo tipizirane, do določene mere predstavljajo družbeno definicijo življenja in vedenja, ki življenja ni dojemalo zgolj kot delo usode, ampak je razmišljalo tudi o – četudi podzavestnih – načrtovanih praksah, ki so z vsemi omejitvami vred le predstavljale dolgoročne investicije in pazile tudi na tveganja in varnost med staranjem. Tipizirane upodobitve življenjskih stopnic bolj pogosto prikazujejo življenjski cikel moških,

32 Ehmer, *The life stairs*, str. 53–55.

redkeje žensk. Šele v 19. stoletju najdemo tudi upodobitve življenjskih stopnic, na katerih sta predstavljena oba spola.

Kljub dejstvu, da so upodobitve življenjskih stopnic, torej vzpona in degradacije v posameznikovem življenju, idealizirane, vendarle opozarjajo, da je bilo staranje proces, ki je bil razdeljen na več faz in je posameznika doletel različno hitro. Glede na številne biološke in družbene okoliščine je jasno, da tudi mnogi posamezniki, ki so sicer preživel visoko smrtnost v otroški dobi, niso izkusili vseh faz staranja, nekatere izmed njih pa so, prav tako pa so bile lahko posamezne faze krajše, kot se nam zdi. Staranje so spremljale biološke spremembe, ki so patološko spreminjale telo starajočega se in njegove telesne moči. Ti procesi pa niso bili nujno povezani s točno določeno starostjo. Zlasti pri ženskah so se določene biološke okoliščine bolj izrazile kot pri moških in vplivale tudi na njihovo zunanost. Menopavza je nesporno spremenila žensko zunanjo podobo, spremenila pa je tudi eno od temeljnih družbenih vlog ženske, materinstvo. Fran Viljem Lipič je tako z analizo podatkov o rodnosti trdil, da se je rodna doba žensk v Ljubljani končala pri štiridesetem letu,³³ a je treba njegove rezultate povezati tudi z nenatančnostjo navedb o starosti porodnic in kulturnih podob določenih obdobjev v življenju, ki so vplivale na njihove percepcije in subjektivne izjave o starosti.

V zgodnjenovoveški družbi starost sicer ni bila edini vzrok, ki je pohabil človeško telo in tako zbujal v okolici različna negativna čustva in odpor, je bila pa zagotovo najbolj pogosta. Četudi so bile drugi vzrok pohabljanja telesa epidemije, se zdi, da je bila prva povezava takšnega telesa povezana s podobami starih ljudi. Kolektiv ostarelih revežev je lahko predstavljal družbeno nevarnost tudi zato, ker je pri ljudeh zbujal negativna čustva.³⁴ Takšni so bili predvsem ostareli z »neestetskimi«, gnusnimi telesnimi defekti, vonjem in vedenjskimi motnjami, ki so bile posledica staranja.³⁵ Podobe teh je bilo treba izprazniti iz javnega prostora.³⁶ Te elemente je mogoče razbrati iz analiziranega vira. Med takšne ljudi je sodil Tomaž Grabnar, 78-letnik, nekdanji dninar. Njegova zunanja podoba je bila usmiljenja vredna, saj se je premikal z dvema palicama. In večino leta je bila njegova prisotnost med ljudmi vsaj znosna. Ker je imel urinsko inkontinenco, ga pozimi »niso trpeli pod streho«, je zapisal nadzornik ubožnega inštituta. Zato je skoraj vsako zimo odšel v Udmat, kjer ga je »nek kmet trpel v odročnem kotu«. ³⁷ Omenjeni ostareli dninar se je povsem dobro zavedal omejitve, ki mu jih je povzročilo telo, in vonjev, ki so motili okolico.

33 Lipič, *Topografija*, str. 408.

34 Prav tam, str. 250.

35 Čeč, *Revščina*, str. 291–312.

36 Primerja analize diskurza za 18. stoletje, četudi se tudi v 19. stoletju ohranjajo številni elementi tega diskurza, v: Prav tam, str. 291–312.

37 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, 1820, str. 78. Neposredno povezovanje smradu oziroma neprijetnih vonjev in revščine sicer še ni tako izpostavljeno, kot je to značilno za drugo polovico 19. stoletja, prim. Studen, *Nepriлагоjeni*, str. 26–27.

Na pojem starosti so se vezale tudi asociacije ljudi s pojemajočimi fizičnimi močmi, fizičnimi defekti ali oseb, pri katerih se pojavljajo določene bolezni, ki so povezane s staranjem in več desetletij trajajočim fizično intenzivnim delom: težave s sklepi in invalidnost, bolezni rodil v menopavzi, slabovidnost in slepota, naglušnost ali oglušelost. Oslepeli 74-letni Mihael Smrekar, ki je bil pri devetinpetdesetih odpuščen od vojakov, se je preživljal s krpanjem čevljev. Ko so morali pred sprejemom med prejemnike ubožne podpore opisati njegovo stanje, so zapisali zgolj, da je popolnoma »izčrpan«.³⁸ Tudi 56-letni invalidni Luka »Žganc«, ki je v Ljubljani živel samo zadnjih 15 let, je verjetno že po letih beračenja, na katero napeljuje njegov priimek, pridobil podporo.³⁹ Zdravnik, ki je napisal potrdilo vojaškemu veteranu Marku Tomiču (Tomiz), ki je bil 16 let v vojaški službi, nato pa se je preživljal z delom pri kmetih, je Tomiča pri 61 letih brez kakršnega koli dvoma označil za »zgaranega« in invalidnega starca (!), ki trpi zaradi kolik in pruha – zelo pogostih bolezni pri Ljubljančanih, kot ugotavlja V. Lipič.⁴⁰ Tudi 72-letna Apolonija Janežič je poosebljala tipično starko: hodila je le s pomočjo palic, jedla pa je le lahko prebavljivo hrano. A kljub temu je še pazila otroke.⁴¹ Še pogostejši pa so bili pri prosilcih zapisi o poslabšanem vidu ali delni ali popolni slepoti, kot jo je navedla 64-letna Elizabeta Cigler.⁴² Če teh tudi s starostjo povezanih fizičnih sprememb pri prosilcih niso opazili, so jim gladko zavrnilo podporo. Telo berača je namreč predstavljalo njegovo osebno izkaznico. Dojemanje starosti prosilcev pri vseh članih komisije pogosto ni bilo enotno. Tudi o starosti in telesnih zmožnostih Jere (Ire) Kvas(ovke) so imeli člani komisije povsem različno mnenje: če je ubožni oče menil, da se s prejo ne more preživeti, je župnik dodal, da se sodeč po njeni telesni konstituciji ne zdi, da bi bila »tako stara«, in da je še vedno pri močeh, da bi opravljala kakšno delo, zato je komisiji sugeriral, da bi od takrat potrebovala kakšno pomoč.⁴³ Vsekakor so opisi oseb, ki so starejše od 60 let in jih sprejemajo v ubožno oskrbo, pogosto povezani z opisi hib, ki povzročajo bolečine in fizične omejitve.

V vsakdanjem življenju revnejšega prebivalstva, v vseh 412 primerih prošnji za pomoč, od katere je živelo zagotovo več kot 500 oseb, ni najti – razen res izjemoma – tipiziranih podob starostnikov, ki jih razširjajo pisni in vizualni mediji, in sicer motiva starostnika kot sramote zlasti za potomce oziroma za okolico. Vsekakor je treba tipizirane motive negativnih podob starostnikov povezati z razširjeno kulturo exempla in contraexempla. Zapis, da se ne more

38 SI_ZAL_LJU/0508, š. 15, 1825, str. 63.

39 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, 1820, str. 146.

40 Lipič, *Topografija*, str. 203, 204.

41 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, 1820, str. 171.

42 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 31.

43 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 56.

»pogovarjati z drugimi«, da je torej asocialna, je tako najti samo pri eni ženski, ki pa je bila očitno že prej marginalizirana, saj so jo označili kot kravjo dekle, ki je sodila med posebej stigmatizirane poklice.⁴⁴ Vdove in ostarele ženske so bile zaradi različnih kulturnih imaginarijev, povezanih tudi z neformalnim nadzorom poročnega trga s strani družine, rodbine in skupnosti, pogosto deležne zelo negativnih stereotipov, ki so jih oplajale vidne biološke spremembe in domišljija. Pogosto so ostarelim ženskam pripisovali nadnaravne moči, zlasti sposobnost negativnega oziroma škodljivega vpliva na reprodukcijske sposobnosti žensk in prehrano.⁴⁵ Aktivna vloga ženske se je namreč osredotočila na njihovo aktivno reproduktivno vlogo in se je lahko, tako kot kažejo teoretična dela v renesansi, zaključila že okoli petintridesetega leta, po tem obdobju pa je ženska v percepciji hitro padala na rob družbe, razen če ni bila pripadnica višjih družbenih skupin. V prošnjah za sprejem v okvir ubožne oskrbe pričakovano ne bomo našli pozitivnih podob ostarelih, ki jih tudi ustvarja oziroma se nanje opira družba. Takšne pozitivne vloge ostarelih so v teoriji razširjene že v humanizmu (z Erazmom Rotterdamskim). Motiv se posebej razširi med pedagogi 18. stoletja, saj se idealno umešča v princip vzgojitelja kot zgleda. Teoretični in didaktični teksti v procesu vzgoje povečujejo starega človeka kot poroka modrosti in izkušenosti.⁴⁶ Prav tako bomo v analiziranih virih redko našli podobo starostnika, ki uživa ugled skupnosti zaradi svojih izkušenj, vedenj, ki so zlasti pomembna v določanju razmerij v skupnosti, modrosti in družbenega ugleda; ta podoba je bolj prisotna v ruralnih okoljih in med družbenimi skupinami, ki jih ta vir praviloma ne zajame.

Ker je bilo več kot dve tretjini oskrbovancev ali bolje oskrbovank ubožnega inštituta v Ljubljani, starejših od 50 let,⁴⁷ začasno ali trajno delovno nezmožnih, so bili oskrbovanci inštituta neločljivo povezani s podobami starajočih se ljudi, ki so bili pogosto bolni, in ljudi s pojemajočimi fizičnimi močmi. Podobno »sivo« podobo staranja vzpostavljajo enciklopedije 18. stoletja ali upodobitve ostarelih, zgubanih, onemoglih ali pa invalidnih oziroma telesno deformiranih ljudi.⁴⁸ Podoba revščine je bila pogosto povezana s podobo starostnika.⁴⁹ Včasih se skozi prizmo pripisanih podob starosti vendarle prikradejo tudi izjemni, netipski elementi, ki so verjetno tudi del samopercepcije starajočega se. Nekateri ljudje so se že zelo zgodaj zaradi fizičnih značilnosti in drugih okoliščin počutili stare in svoje stanje opisovali kot pasivno in tragično. Tako se je recimo opisala 54-letna

44 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 43.

45 Prim. Cavallo in Warner, *Widowhood*.

46 Borscheid, *Geschichte*, str. 135.

47 Enciklopedije 18. stoletja so mejo vrhunca življenja postavile na starost 45 let, kar je bilo povsem drugače kot vojaške konskripcije, ki jih je zanimalo moško prebivalstvo vse do šestdesetega leta življenja.

48 Borscheid, *Geschichte*, str. 134.

49 Gl. Čeč, *Revni, berači; Židov*, Časopisi o beračih, str. 45–64.

Marija Weis iz slovenskega Javornika »na Gorenjskem«. Dva otroka, sina in hčer, ki sta služila in nista mogla skrbeti zanjo. Ko so jo vprašali po njenih zaposlitvah, je dejala, da se je prej, ko ni bila »tako stara«, preživljala s šivanjem in pletenjem. Njena fizična onemoglost je bila tako očitna, da so tudi nadzorniki zapisali, da je fizično šibka. Tako je verjetno sama dojemala svoj položaj, saj je ubožni oče njeno šibkost in nezmožnost za delo pripisal kronični bolezni, ki ji onemogoča preživetje; starosti ni niti omenil. Zakaj je Marija dojemala svoje dalj časa trajajoče tegobe kot spremembe, ki jih prinaša starost, daje odgovor tudi okoliščina, da je zelo slabo videla, kar je bilo posledica staranja.⁵⁰ Podoba ostarele ženske je povezana tudi z določenimi dejavnostmi oziroma opravili in potencialnimi viri preživetja, ki v preučevanem vzorcu pomenijo tudi enega od virov preživetja. In najbolj tipično delo, ki se ga je tipsko omenjalo kot zaposlitev starostnic, ki so prosile za vstop v neko obliko podpore, je bila preja.

Posameznik je lahko določeno okoliščino v življenju dojel kot posebej tragično ali pa jo je povezal s hudim strahom. Strah so posameznikom, zlasti revnim, povzročile zmanjšane ali spremenjene možnosti preživetja. Če presežemo osnovno retoriko vira, je v zapisanih okoliščinah nekaterih prosilcev opazen predvsem strah zaradi spremenjenih fizičnih in drugih okoliščin, ki so vplivale na določene standarde vsakdanjega življenja, ki so se posamezniku še zdeli primerni. Ostarela in samska Jera Hubiš je svoje želje povsem jasno izrazila članom komisije: želela si je, da bi imela streho nad glavo in hrano. Ob pojavu novih okoliščin – bolezni – je menila, da so ji stanovanje v starosti ponudili samo v zameno za delo, in se bala, da bo zaradi bolezni, ki ji je onemogočila delo, ostala brez strehe nad glavo. V njenem primeru je bilo takšno delo čuvanje otrok. Po mnenju okolice, ki je ocenjevala njene fizične sposobnosti, ni bila samo oslabela zaradi starosti, ampak izdelana zaradi dela, kot je trdil zdravnik.⁵¹ Sama pa je menila, da je zaradi krčev in prebavnih težav pri 64 letih ne bodo več zaposlili kot varuhinjo otrok. Zagotovo je bil njen strah odraz podob in izkušenj starosti, ki jo je opazovala v svoji okolici, a duhovnik, ki je ocenjeval njeno prošnjo, bi ji namenil podporo samo v primeru, ko je res ne bi hotel nihče več zaposliti oziroma ji dati dela.⁵² Četudi je bilo za del prebivalstva, do katerega dostopamo prek teh virov, staranje tako osebna kot tudi ekonomska drama in v trenutku zapisa tudi eksistenčni strah, je gradivo kljub vsemu izredno povedno. Iste prošnje in isti sezname podpirancev ubožnega inštituta za diskurzom stiske, ki je že zaradi značilnosti samega sistema v ospredju, vendarle opozarjajo, da je staranje in pojemanje fizičnih moči vsaj v prvih fazah lahko pomenilo tudi izziv in priložnost. Starajoči se pa pogosto niso

50 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, 1820, str. 115, 13. 6. 1820.

51 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 19.

52 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 19.

pasivno sprejemali svojih okoliščin, ampak so se poskušali znajti, najti določena še primerna dela in prenočišče ter predvsem ohranjati samostojnost.

(MEDGENERACIJSKA) SOLIDARNOST IN NJENE OMEJITVE

Medgeneracijska solidarnost, ki jo moramo v nasprotju s starejšimi, zlasti sociološkimi raziskavami razumeti tako kot solidarnost med družinskimi člani in sorodniki kakor tudi solidarnost znotraj skupnosti oziroma v sodobnejšem času v odnosu posameznik-socialna država-skupnost,⁵³ predstavlja v urbanih središčih pomemben element sobivanja. Pomembna je predvsem za revnejše sloje prebivalstva in za starajoče se oziroma ostarele, ki niso imeli akumuliranega kapitala in so jim pojemale fizične moči, saj je bila solidarnost skupnosti poleg sorodstva ena od glavnih zavarovanj za oskrbo v starosti. Individualno solidarnost je posameznik zgradil na podlagi svojega socialnega kapitala, ki je vključeval tudi družbene vezi, ki jih je izgrajeval vse življenje in so predstavljale pomembno varovalko pred življenjem pod eksistenčnim minimumom. V Domžalah rojena Magdalena Pinter je tako v 36 letih, ki jih je preživela v Ljubljani, izgradila izvrsten socialni kapital. Ta ji je pomagal tudi, ko je že kot 56-letna zaprosila za pomoč v okviru ubožnega inštituta. Če bi ji ubožni oče namenil najnižjo premijo, je župnik Janez Krizostom Pohlin, ki se je v drugih primerih izkazal kot zelo oster ocenjevalec prosilcev za sprejem, deklo posebej zagovarjal, češ da se je izkazala kot posebej pridna in zvesta. Bil je namreč župnik v župniji sv. Jakoba, kjer je živelo precej revnih ljudi. Druge člane komisije je opozoril, da je pripravljena vzeti delo, četudi jo omejuje hroma roka. Vse to in tudi njeno pobožno življenje »glasno govori njej v prid«, je zaključil svojo oceno življenjskega standarda prosilke, v kateri ji je izkazal izjemno naklonjenost.⁵⁴ Na solidarnostno mrežo in družbene vezi, ki si jih je posameznik gradil celo življenje, so vplivali različni dogodki: od ekonomskih do kulturnih okoliščin ter migracij in političnih in pravnih zahtev in omejitev, a se jim je posameznik vedno znova prilagodil. Ne nazadnje je le eden od 267 evidentiranih prejemnikov pomoči leta 1819 živel pri sinu, vsi preostali podporniki ubožnega sklada pa so bili najemniki in niso živeli s svojimi otroki. Enako pomembna je bila solidarnost tudi za ženske, ki jih je družba marginalizirala in nadzorovala daljši čas kot moške. Vprašanje solidarnosti je v mestih posebej kompleksno, saj je odraz tako ekonomskih kot političnih razmer, morale in čustev, pripadnosti določeni družbeni skupini

⁵³ Gre za nadgradnjo koncepta Hareven, Introduction, str. 1–3, saj se iz preučevanih primerov kaže izraziti pomen skupnosti, ki vpliva na izgradnjo in kvaliteto medgeneracijskih odnosov zlasti v starosti. Prim. tudi French, How dependent, str. 193–222.

⁵⁴ SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, 1820, str. 145.

ter spola, odnosi medgeneracijske solidarnosti pa so odvisni tudi od številnih družbenih vzorcev, ki določajo in omejujejo življenje v mestu.

Za urbana središča je namreč značilen visok delež začasno ali trajno samskih ljudi, ki predstavljajo eno od temeljnih karakteristik dela v gospodinjstvih in trga dela,⁵⁵ kjer je bila zaposlitev kot pomožna delovna sila v gospodinjstvih ne samo iskana v urbani ekonomiji dela, ampak je predstavljala tudi prestiž družine. Za vse delavce v zasebni sferi je že Lipič zapisal, da so »pretežno s podeželja«, kar potrjujejo tudi podatki ubožnega inštituta.⁵⁶ Med ženskami, ki so bile vključene v podporo leta 1819 oziroma 1820, je 24,3 % vseh podpirank vsaj del življenja služilo kot dekle. A še bolj povedni so natančni podatki o statusu novih prosilk za prejem ubožne podpore: med ženskami je kar 40 odstotkov vseh novih prosilk leta 1820 vsaj del življenja služilo kot dekle, med prosilkami, starimi več kot 50 let, pa so dekle predstavljale kar 58,2 %. Nekatere med njimi so vse delovno aktivno življenje preživele kot dekle in so zato ostale samske, druge pa so se po obdobju, ki so ga preživele v poselskih službah, poročile.⁵⁷ Prav zato je bila ubožna hiša, ki so jo v Ljubljani z zasebno donacijo vzpostavili v prvi polovici 18. stoletja, namenjena predvsem temu segmentu mestne populacije. Bila je prvi zavod, ki je bil namenjen ostarelim in zlasti ženskam. Moški trg dela je bil očitno bolj fleksibilen, saj je med prosilci za sprejem v oskrbo malo nekdanjih hlapcev. Zaradi manjšega družbenega nadzora so moški lažje prehajali iz poselskih služb v druge oblike nekvalificiranega, občasnega dela. Ženskam je družba takšen prehod bolj omejevala. Tako med ostarelimi podpiranci ubožnega inštituta leta 1819 najdemo le sedem posameznikov, ki so pretežni del življenja služili kot hlapci.

Medgeneracijska solidarnost se je v preučevanju zgodovine družine pogosto izpostavljala kot indikator kvalitete odnosov v družini, najprej seveda odnosa do otrok, ki je najprej pritegnilo zanimanje zgodovinarjev. Do določene mere je solidarnost med člani družine zahtevalo tudi pravo, seveda z omejitvami. Četudi je bilo sobivanje družinskih članov v nekaterih starejših študijah dojeta kot dokaz močne medgeneracijske solidarnosti, je takšna podoba izključevala revne družine v urbanih naseljih. Skupno bivanje več generacij družine se je v zgodovinskih pregledih družine povezovalo z garancijo za skrb in negovanje fizično onemoglih in bolehnih staršev. Pred tem pa, torej, ko so bili starši še delovno aktivni, so otroci pomenili pomoč v gospodinjstvu in prispevali k družinski ekonomiji z dodatnimi viri preživetja, s katerimi so v revnih gospodinjstvih k preživetju družine prispe-

55 Po neki zelo splošni oceni naj bi »trajno samskih« ostalo od 10–20 odstotkov populacije.

56 Lipič, *Topografija*, str. 167.

57 Za drugo polovico 19. stoletja je bila povprečna starost hišnih poslov 30 let, medtem ko so bili hlapci v povprečju starejši (Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 108, 109), poslov, starih manj kot deset let, skoraj ni bilo. Tudi analize popisa leta 1900 za Trst kažejo podobne značilnosti, torej, da je bil velik delež zaposlenih žensk (tako pri privatnih delodajalcih kot v industriji) v starostnih skupinah med 15 in 35 leti. – Kalc, *O vidnosti in nevidnosti*, str. 37.

vali matere, majhni otroci in pozneje odrasli otroci.⁵⁸ A omenjene hipoteze pogosto niso vključevale značilnosti življenja revnih družin. Poznejše raziskave pa so dokazovale, da so ostareli, ne samo v mestih, ampak tudi na podeželju redko živeli skupaj z enim od poročenih otrok.⁵⁹ V mestih so revne družine praviloma živele v podnajemniških stanovanjih, kar je dodatno onemogočalo bivanje več generacij. Tako so v aktih ljubljanskega ubožnega inštituta redki primeri, da bi odrasli otroci prosilcev živeli skupaj s starši. V predstavljenem vzorcu iz leta 1819 je le pri 11,6 odstotka prosilcev živel kakšen od otrok, ki je bil starejši od devetih let in ki bi lahko pomagal staršem. Če v vzorec vzamemo samo ostarele pare in vdovce, pa so otroci, starejši od devetih let, še vedno živeli samo v 23 odstotkih podpiranih gospodinjstev. V percepciji tistih pripadnikov meščanskega sloja, ki so bili po poklicni dolžnosti v stiku z revnimi, je zapis graškega topografa Benditscha, da zakoni revnih ljudi morejo prej pričakovati božjo jezo kot božji blagoslov, povzetek vsakdana revnih družin.⁶⁰

Mnogi prosilci za sprejem v okvir ubožnega inštituta so bili v mesto priseljeni, nekateri med njimi pa so ostali samski vse svoje delovno aktivno življenje.⁶¹ Revščina oziroma nizki dohodki družine, mobilnost zaradi iskanja dela in posledično oddaljenost sorodnikov oziroma odsotnost sorodstvenih mrež v okolju, kjer so starostniki živeli, višja starost ob poročanju, ki je pomenila manjše število otrok, so bili dejavniki, ki so ovirali, če že ne onemogočali medgeneracijsko solidarnost v družini. K tem faktorjem je lahko svoje dodala tudi visoka smrtnost otrok ali pa obratno: družinske okoliščine odraslih otrok, ki so morali dati prednost vzdrževanju svojega potomstva. Vse to so bili razlogi, na podlagi katerih so člani komisije določili, da posameznik ni imel sorodnikov, ki bi ga lahko preživljali. Kdaj pa se je o nesposobnosti preživljanja sklepalo tudi na podlagi socialnih vezi prosilca in pripadnosti določeni družbeni skupini. Že oblasti so namreč omejevale prakse poročanja, ki so pomenile tudi odsotnost določenih oblik medgeneracijske solidarnosti. Do porok revežev so imele lokalne oblasti številne zadržke. Po restituciji avstrijske oblasti so si namreč lokalne oblasti več kot desetletje po svoje razlagale določila občega državlanskega zakonika, ki seveda ni predvideval kakršnega koli omejevanja svobode poročanja, in s pomočjo ženitnih dovoljenj precej omejevale poročanje revnejših slojev prebivalstva.⁶²

58 Vsekakor se značilnosti, ki jih kaže preučevani vzorec, v marsičem prekrivajo s splošnimi demografskimi značilnostmi urbanega prebivalstva, kot so: Sieder, *Socialna zgodovina*; Goody, *Evropska družina*; Studen, *Stanovati v Ljubljani*.

59 Prim. Alter et al., *Household Patterns*, str. 30, 31.

60 Lipič, *Topografija*, str. 397.

61 Lipič je tako ugotavljal, da se je približno od leta 1790 »zaradi politične in verske strogosti«, ki je zavirala poroke zaradi revščine, nemoralnosti, opazno zmanjšalo število porok. – Lipič, *Topografija*, str. 397.

62 Valenčič tako navaja odgovore, ki so bili poslani leta 1825 in v katerih ljubljanski gubernij posebej zagovarja nadzor nad porokami revežev. – Valenčič, *O ženitni svobodi*, str. 243, 244. Prakso so centralni organi izrecno prepovedali leta 1832. – Lipič, *Topografija*, str. 397.

Takšne prakse oblasti so se odrazile tudi v strukturi oskrbovancev. Leta 1819 je bilo ostarelih samskih ljudi v oskrbi ubožnega inštituta 34 %. Večinoma je šlo za ženske, ki so delale v gospodinjstvih, dekle, medtem ko so bili bivši hlapci redki. Kot nekdanje dekle so se sicer v evidencah vodile le nekatere. A prav do služkinj, pri opisovanju katerih zasledimo tudi tipično besedno zvezo, da so najboljša leta preživele v službi kot hišne pomočnice, so mestna okolja razvila posebno kolektivno solidarnost. Socialna skupina poslov, torej zaposlenih v gospodinjstvih in kot takšnih v času služenja pravno formalno prišteti med člane gospodinjstva, je bila v mestih statistično opazna. Lipič je njen delež po podatkih popisa iz leta 1831 ocenjeval na kar 26 % stalno naseljene mestne populacije v Ljubljani. Četudi je ta številka v primerjavi z drugimi okolji vsekakor pretirana, vendarle opozarja, kako opazen del mestne populacije so bili hišni posli.⁶³ Zahteve delovnega mesta v gospodinjstvu so pripomogle k značilnostim življenja delavke. Ne smemo prezreti niti Lipičevega opozorila, zapisanega med analizami porok, da je bil del ljubljanskega prebivalstva »nagnjen k samskemu načinu življenja«. ⁶⁴ Ta poklicna skupina je bila v zreli dobi in v starosti in ob pojemanju telesnih moči ter posledično nesposobnosti celodnevne dela še bolj kot druge odvisna od svoje sposobnosti navezovanja in vzdrževanja medosebnih stikov. Prav ti so, tako kot opozarja že pomočnik v uvodnem prispevku, omogočali, da so si našle prenočišče in občasna dela. Podnajemniki, prenočevalci in posteljaši, ki seveda niso bili samo ostareli, ampak tudi delavci v industriji in pripadniki določenih drugih družbenih skupin, so bili del ljubljanskega vsakdana še veliko desetletij pozneje. Zlasti tiste dekle, hišne pomočnice, ki so v službi pri istem delodajalcu ostale zelo dolgo, so bile v nekaterih primerih deležne posebne solidarnosti, ta pa je bila seveda odvisna najprej od finančnih zmožnosti ubožnega inštituta in od socialnih vezi prosilca. Obenem je šlo pri hišnih poslih, hišnih deklah in hlapcih za poklicno skupino, ki je bila pod izrazitim neformalnim družbenim nadzorom, a tudi pod čisto formalnim upravnim nadzorom in pogosto okarakterizirana z negativnimi stereotipi. Kljub temu da je socialna skupina izrazito stigmatizirana, ta okoliščina ne izključuje posebej intenzivnih oblik solidarnosti, ki niso povezane samo z moralnimi postulati, ampak tudi s posebnimi čustvi in medosebnimi vezmi, ki so se razvili v daljšem obdobju služenja med delodajalcem in delojemalcem. Med novimi prosilci za ubožno podporo leta 1820 je bila tudi prošnja šestdesetletne dekle Marija Mak, ki je bila že pet let nepokretna. Primer ne bi izstopal v mestnem vsakdanjiku, če ne bi "iztrošeni" oziroma dosluženi (ausgedienstet⁶⁵)

63 Prav tam, str. 166. Po popisu leta 1754 je v bogatejši in izključno urbani ljubljanski župniji svetega Nikolaja delež poslov predstavljal 22,16 % mestne populacije. – Valenčič, Prebivalstvo, str. 197. Prim. tudi podatke v: Studen, *Stanovati v Ljubljani*; Kalc, O vidnosti in nevidnosti, str. 35.

64 Lipič, *Topografija*, str. 397.

65 Šlo je za besedo, ki je pomenila doslužen.

in bolni dekli brezplačne postelje ponudila bivša delodajalka.⁶⁶ Bolj zanimiv je v tem primerih odnos vseh vpletenih v ubožno oskrbo, ki so ocenjevali socialne okoliščine prosilke. Ubožni oče in duhovnik bi ji dala višjo podporo, kot sta ji jo namenila ostala dva člana komisije, četudi je celo član ubožne komisije trdil, da ne more prav ničesar zaslužiti, in bi ji potrdil štiri krajcarje podpore.

Veliko podpirancev v okviru ubožnega inštituta, kar 43 odstotkov, je bilo leta 1819 vdovcev in vdov. Njihove življenjske poti so zaznamovale druge strukturne okoliščine. Četudi smrt enega od zakoncev ni bila nujno povezana z ostarelostjo zakonskega para, je bila za določene družbene sloje lahko dojeta kot zelo tragična. To kaže tudi struktura podpirancev leta 1819: delež vdov in vdovcev je med vsemi podpiranci največji, v obeh analiziranih korpusih podatkov predstavljajo več kot 40 odstotkov. Še posebej tragično je bila dojeta smrt sozakonca pri ženskah, ker je lahko izgubila glavni vir preživetja in poklicno identiteto, ki jo je pridobila s poroko. A ne vedno: nekatere ženske so prevzele moževo obrt, četudi se na delo niso spoznale, in včasih so jo uspešno vodile še desetletja, kar kažejo ravno analizirane prošnje. Te ženske so namreč za podporo iz ubožnega fonda zaprosile šele v visoki starosti. Nekatere vdove so podedovale in razpolagale s posebej dobrim socialnim kapitalom moža. Element podedovanja socialnega kapitala se pojavlja v prošnjah, kjer se pričakovano pogosto izražajo elementi solidarnosti znotraj družbene skupine in tudi do uslužbencev. Njihov socialni kapital je povezan tako z družbenim ugledom in naklonjenostjo, ki so jo umrli možje uživali v skupnosti. Tako je bilo k prošnji šestdesetletne vdove Mariji Roskopf zapisano, da je bil mož posebej dober umetelni obrtnik, a da je zaradi vojne, ki je povzročila pomanjkanje dela, izgubil razsodnost, čez nekaj časa pa umrl. Vdovi je zapustil dolgove. Kljub temu je bila solidarnost znotraj poklicne skupine tako močna, da je zanj skrbel drugi obrtnik Fatig, a je tudi ta v času, ko je na ubožne očete naslovila svojo prošnjo, ta svojo obrt zaradi starosti opuščal.⁶⁷ Četudi je vdova že uživala neko vrsto podpore, so si bili vsi člani komisije enotni v mnenju, da mora, kljub temu da ni bila povsem onemogla, dobiti skoraj najvišjo mogočo podporo. Poleg tega so vdove obrtnikov razpolagale še z enim varovalom, zapisanim v obrtnih pravilih, ki so omogočala, da so se ponovno poročile in prenesle obrt na novega moža. Ranljivost vdov in hkrati solidarnost skupnosti do te skupine prebivalc je bila leta 1819 statistično posebej izražena tako v okviru podpor, ki so jih takšne posameznice pridobile iz sredstev ubožnega inštituta, kot iz sredstev meščanskega špitala.⁶⁸ Poleg tega so bile mnoge vdove poročene z dninarji, hlapci pri uradnih

66 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, str. 151.

67 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, str. 104.

68 Novoustanovljeni župnijski ubožni inštituti tudi niso dobili ustanovnega kapitala meščanskega špitala, četudi je bil 31. 3. 1787 ustanovljen glavni ubožni sklad, ki je upravljal z vsemi dobrodelnimi zavodi in fondi. Iz obresti tega kapitala so z večjimi premijami kot iz ubožnega inštituta v prvi

in drugimi meznimi delavci, pri katerih je bila moč socialnega kapitala moža odvisna od njegovega dela. Ravno velik delež novih prosilk leta 1820 opozarja, da so hotele izkoristiti tudi tak socialni kapital. Ta del družin ostarelih zakoncev in vdov(cev) je spadal v skupino revnih nekdanjih dekel, dninarjev in drugih revnih slojev prebivalstva, ki so se pozno poročili in padli v tipologijo t. i. »nuclear harship«, s katerimi se opisuje prakse, ko so imeli pari zaradi poznega poročanja tudi pozno otroke, zato ti niso bili sposobni skrbeti za ostarele starše ali enega od njih. Drugačna je bila praksa nekaterih vdovcev, zlasti obrtnikov, tudi v obrteh, ki niso bile posebej dobičkonosne in so jih uradniki označevali kot »krojaški« ali »čevljarški krpač«. Med njimi je najti primere, da so se ponovno poročali v relativno visoki starosti in imeli v svojih šestdesetih letih še vedno majhne in nepreskrbljene otroke. Pogosteje so se že odrasli otroci, ki so bili poročeni ali so se preživljali z določeno obrtjo ali drugim delom, pojavljali pri obrtnikih. Po drugi strani pa odraslih otrok skoraj nikoli ne zasledimo pri poročenih dninarjih, ki so v času, ko so nastopile s starostjo povezane težave, pogosto ostali brez otrok. Tudi tisti dninarji, ki so imeli otroke, praviloma niso živeli v istem gospodinjstvu ali bivalni skupnosti kot njihovi ostareli starši. Ostareli in še ne povsem fizično onemogli ljudje so namreč tudi s svojim delom do določene mere še zaslužili za preživetje. Poleg fizične in ekonomske nesposobnosti prosilca so namreč nadzorniki v aktih navajali tudi ekonomsko nesposobnost otrok, če so bili ti že odrasli. Včasih zato, ker so bili tudi otroci v ekonomsko ali stanovanjsko neugodnih okoliščinah zaradi preživljanja svojih majhnih otrok. Še pogosteje pa tudi zato, ker so bili tako revni, da sploh niso dobili dovoljenja za poroko, in ker so opravljali službe/dejavnosti, ki so izključevale skrb za ostarele starše (vojaki, služinčad, vajenci, včasih pa dijaki ali študenti). V redkih primerih so za ostarele starše skrbele samske hčere,⁶⁹ sicer pogosteje v gospodinjstvih, ki so si to lahko privoščila. Najti pa je tudi primere, ko so dekleta za nekaj časa zapustile poselske službe in skrbele za svoje ostarele starše. Večina primerov, ko so za ostarele starše skrbele neporočene hčere, je bilo v gospodinjstvih obrtnikov, kar sicer ustreza splošnim vedenjskim vzorcem družin te poklicne skupine. Med njimi je bila tudi samska hčerka prodajalke starin Helene Terseglav, ki je očitno skupaj s sestro prevzela materino obrt in tudi skrb zanjo. Hči oziroma obe hčeri sta poskusili sredstva za preživljanje matere dobiti od ubožnega inštituta. Ker je imela hči očitno nezakonskega otroka, so materi, vdovi klobučarja, odobrili podporo.⁷⁰ A te hčerkine nemoralnosti niso omenjali, niti niso označili otroka kot nezakonskega. Eden redkih primerov, ko se je ženska, ki je vključena v sistem

polovici 19. stoletja podpirali do 50 ljubljanskih meščanov.

69 Podobne vzorce kažejo tudi kvantitativne analize, prim. Alter et al., Household, str. 37.

70 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, str. 61.

ubožne podpore, sklicevala na številčne vnuke, ki njenemu otroku ne omogočajo skrbi zanjo, je vdova mestnega nočnega čuvaja Marija Lastnik (Lastnig). Pri njenih sedemdesetih je njena hči skrbela že za pet otrok, oče pa jo je poročil s pisarjem, ki si je kruh služil v Ribnici. Njegova letna plača je bila le 20 goldinarjev višja od plače cerkovnika, ki je sicer veljala za nizko.⁷¹

Še ena demografska okoliščina je v urbanih središčih predstavljala nevarnost za starajočega se. To je bila visoka smrtnost otrok. Smrti otrok in mladostnikov do dvajsetega leta so predstavljale kar 40 % vseh umrlih v Ljubljani. Takšno statistično incidenco je doživela vdova Marija Grohar. Četudi je bila Ljubljančanka, je izhajala iz nižje družbene skupine in je prvi del življenja preživela kot dekla. Služila je kar 20 let. Sodeč po njenih navedbah se je lahko poročila šele v poznih dvajsetih ali zgodnjih tridesetih, a je kljub temu rodila kar pet otrok, ki pa so vsi umrli. Življenja starostnikov so lahko zaznamovale tudi zelo specifične okoliščine, ki so onemogočile medgeneracijsko solidarnost v družini in prisilile posameznike k iskanju drugačnih načinov preživetja. V nasprotju s samskimi posli je imela Marija Grohar drugačne vrste premoženja. Pri 79 letih je njeno premoženje predstavljala krava, z mlekom, ki ga je dajala, pa se je očitno ženska preživljala. A vendarle je trdila, da so jo preživljali drugi, četudi je morala za prenočišče na podstrešju plačati kar dva goldinarja na leto.⁷² Drugo prakso in strategijo preživljanja v starosti je ubral štiriinšestdesetletni hlapec Štefan Vidmar. Skrbel je namreč za siroto, fanta, za katerega je mogoče načrtoval, da ga bo podpiral, ko bo onemogel. A je usoda prekrizala načrte. Hlapec je precej onemogel že pri šestdesetih, otrok, za katerega so skrbeli, pa je bil izvrsten učenec. A hlapec je imel tudi izvrstne socialne mreže. Ta primer je namreč eden redkih, v katerih je župan sam zagotovil, da bo poskrbel, da se bo enajstletni fant priučil nekega poklica.⁷³

Zelo pomemben element medgeneracijske solidarnosti v mestih je predstavljala skupnost, v kateri so živeli. Številne okoliščine prosilcev za podporo tako opozarjajo, da je treba medgeneracijsko solidarnost razumeti bolj široko in kompleksno. Spekter praks medgeneracijske solidarnosti je bil res zelo kompleksen, zato ga bomo v nadaljevanju prikazali s primeri posameznih življenjskih zgodb. Ostareli samski ali ponovno samski ljudje namreč niso nujno živeli sami. Predvsem pa so si želeli čim dlje ohraniti samostojnost in v tem pogledu so izkoriščali splošno prepoznavno solidarnost skupnosti, ki jo je ne nazadnje z zahtevami domicilne pravice zahtevalo pravo. Na obseg solidarnosti pa so vedno vplivale številne okoliščine, od individualnih do splošnih okoliščin. Lahko so ustvarjali bivalne skupnosti, ki so jih preučevalci družinskih tipov sicer

71 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, Seznam revežev, šentpetrsko predmestje.

72 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, str. 129, 8. 8. 1820.

73 SI_ZAL_LJU/0508, š. 12, str. 95, 1820 in 10. 4. 1820.

pogosto spregledali, če so izhajali iz osnovne družbene celice, katere primarna naloga je bilo ustvarjanje potomstva.⁷⁴ Med oblike neformalne solidarnosti sodi zaposlovanje onemoglih ljudi. Obstajali so delodajalci, ki so bili pripravljeni zaposliti delno sposobne ljudi, tako iz solidarnosti kot tudi iz prednosti, ki so jih imeli, ker so bili starejši cenejši od druge delovne sile. Razvil se je trg postrežnic (in dninark in dninarjev), ki ni bil omejen samo na poročene ženske, ampak tudi na starajoče se ljudi s pojemajočimi fizičnimi močmi. Ostarele pa so podpirali tudi z drugimi motivi. Nekateri primeri opozarjajo tudi na fenomen izkoriščanja socialnih ustanov. Zagotovo je bil eden od motivov, da so zaposlili za ubožno podporo za duševno bolno šestdesetletno Elizabeto Hvaleta, tudi zagotavljanje nadzora nad njo, kar bi omogočila ravno podpora tistemu, ki bi skrbel zanjo. Ne samo to, da so ji posamezniki, ki so živeli v njeni okolici, napisali prošnjo za sprejem v ubožni inštitut, njena prošnja razkriva različne načine solidarnosti skupnosti: dovolili so ji prenočišče na podstrešju hiše za »mestnim obzidjem«, ne da bi za to kaj zaračunali, hrano pa so ji – sicer ne vsak dan – dajali v neki drugi hiši. Obenem se je gospa Čehovin, gospodinja hiše v mestu, kjer je ta ostarela ženska do tedaj dobivala hrano, ne pa postelje, zavezala, da bi skrbel za prosilko, če bo dobila podporo iz ubožnega sklada.⁷⁵ Podatek je posebej zanimiv, saj je praviloma v retoriki stiske zamolčan. Redko so namreč v virih razkrili, da je podpora iz sredstev ubožnega inštituta koristila celotnemu gospodinjstvu, v katerem je živel revež.

Prakse ostarelih predstavnikov nižjih družbenih skupin so bile pogosto zelo raznolike. Nekateri, bolj premožni starostniki, so v svoje bivanjske prostore sprejemali študente in druge najemnike, ali pa so imeli brezplačno v najemu prostore, v katerih so nastanili vojake, njihova dolžnost do lastnika stanovanja pa je bila, da so sprejeli dolžnost nastanitve vojakov. Drugi starostniki so bivali skupaj kot podnajemniki in se poskusili preživljati z občasnimi deli. Marija Gorjuška, ki je svoje socialne vezi kot dekla od mladosti naprej prav tako gradila v Ljubljani, je pri 70 letih živela skupaj z neko žensko (Marijo Zorn). Očitno je večji del bremena najemnine nosila Zornova, Gorjuška pa ji je v zameno pomagala pri delu, a kljub temu plačevala še osem goldinarjev najemnine.⁷⁶

Zadnji primer medgeneracijske solidarnosti pa kaže tako na poročne omejitve kot na pragmatizem oblasti pri določenih poročnih praksah. Včasih je bila poroka zgolj varovalka za skrb in lažje življenje v starosti. Maragereta Postinska se je poročila pri petdesetih letih, očitno takrat, ko je njeno delo služkinje postajalo

74 Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 147–150 ter študije Franza Brüggermeierja in Lutza Niethammerja, ki jih navaja v opombah.

75 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, str. 59, 20. 3. 1820.

76 SI_ZAL_LJU/0508, š. 15, 1825, str. 29. Podobne tipe podnajemnikov je v poznejših desetletjih prepoznal tudi Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 101, 102.

težko. Poročila se je z 62-letnim hlapcem in odpuščenim vojakom, ki je v vojski služil 28 let. Kar dvanajst let sta skrbela drug za drugega, preden sta zaprosila za pomoč iz sredstev ubožnega inštituta.⁷⁷

Najdemo pa tudi druge, sicer bolj redke oblike solidarnosti skupnosti, kot je bilo zaposlovanje ostarelih dekel ali zagotavljanje prenočišča ostarelim ljudem. Uršula »Milnerca« je bila zaposlena kot dekla, še ko je bila stara »več kot 70 let«. Očitno je lahko opravljala tista dela, ki jih je delodajalec potreboval, saj je bila pri njem zaposlena kar 12 let, torej jo je zaposlil, ko je bila stara krepko več kot 50 let. V prošnjo za njeno podporo je dodal, da je bila skoraj popolnoma nesposobna opravljati težka dela, ki se jih ponavadi zahteva od dekel.⁷⁸ Njen zadnji delodajalec, uradnik Johann Baptista Novak, je prošnjo za podporo omenjeni dekli oddal, ko je zapuščal Ljubljano.⁷⁹

Kot pokazatelj omejitve medgeneracijske in soseske solidarnosti pa naj bo še zadnji primer dekle Jere (Ire) Kvasovke, ki je služila pri zelo uglednih delodajalcih, kar bi ji lahko pomagalo tudi v starosti in pri pridobitvi podpore iz ubožnega sklada, četudi je ostala samska in je za razliko od mnogih ostarelih dekel živela pri sorodnikih. Član ubožne komisije je v nasprotju z mnenjem duhovnika ugotavljal, da si prosilka zasluži podporo, saj je »izgubila najboljša leta« v službi kot dekla, privarčevani denar pa je izgubil vrednost,⁸⁰ ker ga je imela v bankovcih, ki so v drugem desetletju izgubili precejšnji del vrednosti. Zaradi svoje mreže poznanstev, ki jih je pridobila z delom, je kljub različnim mnenjem članov komisije podporo tudi dobila.

Solidarnost okolice ni samo odraz pričakovanih, moralno pogojenih in skozi tradicijo podedovanih vzorcev solidarnosti na eni strani in stigmatizacije na drugi, ampak tudi vseh drugih okoliščin, zato se solidarnosti skupnosti in družine ne sme idealizirati. Zgovoren primer je tudi usoda pekarice Ljubljančanke Katarine Ljubič, ki je bila stara zgolj 40 let, a je že trpela zaradi urinske inkontinence. Četudi neprijetnih vonjev niso omenjali, so trdili, da ne more več dobiti dela. Verjetno je bil to vzrok, da jo je zapustil mož. Z boleznijo so argumentirali tudi njeno visoko najemnino za stanovanje. Očitno je bila bolj bolna, saj so jo označili za »telesno šibko«. Ker je postajala breme skupnosti, so uradniki apelirali na prvega, kateremu je bila po pravu in morali naložena skrb zanjo – njenega moža. Tega so tudi uradno pozvali, naj skrbi za svojo ženo.⁸¹

77 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, 1820, str. 44.

78 SI_ZAL_LJU/0508, š. 15, 1825, str. 44.

79 SI_ZAL_LJU/0508, š. 15, 1825, str. 44, 12. 12. 1824.

80 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, str. 56, 1820.

81 SI_ZAL_LJU/0508, š. 11, sezname podpirancev leta 1819.

ZAKLJUČEK

Prikaz podob starosti se je na podlagi izbranih tem in analizi prošenj prejemnikov ubožne oskrbe izkazal za bolj kompleksen od tistih, ki jih vsebuje zgolj analiza različnih političnih, moralnih in drugih tekstov in podob, saj pogosteje sledijo določenim stereotipnim ali arhetipskim podobam starosti. Podatki prosilcev za sprejem v oskrbo v okviru ubožnega inštituta razkrivajo podobe in izkušnje različnih faz v starosti. Dokazujejo, da je bilo tako dožemanje starosti kot odziv na spremenjene okoliščine zelo individualen. Dokumentacija ubožnega inštituta dokazuje, da je percepcijo starosti prej kot kronološka starost zaznamovala zunanja fizična in psihična podoba posameznika, ki je bila posledica intenzivnosti dela, ki ga je opravljal, česar sta se družba in medicinska doktrina zelo dobro zavedali. Podoba starostnika in njegovo fizično in psihično stanje so bili tudi posledica življenjskih razmer, v katerih je preživel večino življenja. Čeprav elementi, ki jih je zajel ta članek, ne morejo pokriti vse kompleksnosti izkušenj starosti v urbani populaciji, vsekakor razkrivajo del življenjskih okoliščin ostarelih ljudi. V določenih primerih je prav zaradi netipskih vpisov, ki so značilni za prvo fazo vstopa v sistem oskrbe, mogoče celo ločevanje samopercepcije starajočega se posameznika od percepcij okolice oziroma nadzornikov oskrbe.

Mojca Ramšak

STAROST IN STARANJE V POHORSKI PRAVLJIČNI PROZI*

Na zdravje in bolezen ter posledično na starost Pohorcev so v preteklosti vplivali tako okoljski kot kulturno-zgodovinski dejavniki. Pohorsko družbeno in gospodarsko življenje je bilo omejeno s fizičnim okoljem: gozdovi, pašniki, njivami, sadovnjaki, izviri vode, na jugo-vzhodnem delu pa tudi z vinskimi goricami. Omejitve okolja, odrezanost od sveta na samotnih kmetijah ali v razloženih naseljih so narekovale avtarkičen način življenja. V tej samozadostnosti so pridelali vse, kar so znali in kar je rastlo; izkoriščali so naravne gozdne, geološke in hidrološke vire za steklarsko industrijo, ki je prav zaradi pretirane izrabe le-teh začela zamirati konec 19. stoletja, in se odpirali v svet z lesno trgovino ter s splavarsko delovno migracijo po Dravi. Splavarstvo je bilo izpričano že od 14. stoletja, v 16. stoletju je segalo do Ptuja, v 18. stoletju do

* Avtorica je raziskavo financirala iz lastnih sredstev.

Beograda, na začetku 19. stoletja do bližine romunske meje, z drugo svetovno vojno pa je zamrlo. Takrat se je delovna emigracija usmerila v dolino, v industrijska mesta: Maribor, Ruše, Slovensko Bistrico, Slovenske Konjice, Dravograd, Radlje ob Dravi, kasneje pa tudi v Nemčijo, Avstrijo in Švico. Začela se je depopulacija Pohorja, saj ljudje v avtarkičnem načinu dela in življenja niso imeli prihodnosti.

Da bi kar najbolje ujela obdobje in duh gospodarske, kulturne in duhovne avtarkije, ki je trajala pretežno tja do druge polovice 20. stoletja, ter preučila vpliv na starost in staranje, sem uporabljala vire, ki se nanašajo na to predindustrijsko obdobje. Ti viri so v velikem številu izpričani v pohorski pravljčni prozi, ki upodablja tudi realno vsakdanje življenje, zato sem se nadejala gostih opisov zdravja, bolezni, poškodb, pohab, odnosa do bolnih ter starih in načinov zdravljenja. Za preučitev tega področja sem pregledala 1512 pohorskih pravljič, bajk, pripovedk, legend in črtic, ki so jih zbrali in objavili Elza Lešnik (1925),⁸² Jakob Kelemina (1930),⁸³ Josip Brinar (1933),⁸⁴ Jože Tomažič (1942, 1943, 1944),⁸⁵ Paul Schlosser (1956),⁸⁶ Oskar Hudales (1968)⁸⁷ in Anton Gričnik (1994).⁸⁸ Poleg tega sem upoštevala še dokumentarno Gričnikovo prozo o Pohorju oziroma objavljeno gradivo s Svete Kunigunde na Pohorju,⁸⁹ kroniko župnije na Keblju⁹⁰ (Gričnik 1991) ter ponatis Koprivnikovega Pohorja s komentarji.⁹¹ Dragoceno objavljeno gradivo o Pohorju je bilo tudi 144 življenjskih zgodb iz Vuhreda in okolice, Ribnice na Pohorju, Mute in okolice, Sv. Antona na Pohorju, ki jih je s sodelavkami zbrala Marija Makarovič,⁹² in življenjske zgodbe 76 ljudi, rojenih ali profesionalno povezanih s Pohorjem, ki jih je na zasebno pobudo zbral Anton Gričnik.⁹³ Nekaj podatkov je tudi iz neobjavljenega gradiva terenskih ekip z Južnega Pohorja iz Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani od 1. do 14. julija 1963 in iz lastnih terenskih virov ter spominov mojih pohorskih prednikov.

Vse kulture človekovo življenje delijo vsaj v tri faze: otroštvo, odraslo dobo in starost. V predindustrijskih družbah je bila starost precej grenka, kar se v svetovni pravljčni prozi odraža kot resignacija zaradi revščine, slabšega zdravja, ugašajoče vitalnosti, spolne nezmožnosti, izgube družine in družbenega statusa.

82 Lešnik, Črtice iz mariborske zgodovine.

83 Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*.

84 Brinar, *Pohorske bajke in povesti*.

85 Tomažič, *Pohorske pravljice*; Tomažič, *Pohorske bajke*; Tomažič, *Pohorske legende*.

86 Schlosser, *Schlosserjeve Pohorske pripovedke*.

87 Hudales, *Zlati krompir*.

88 Gričnik, ur., *Noč ima svojo moč*.

89 Gričnik, ur., *Zapisi in pričevanja sejalcev*.

90 Gričnik, ur., *Sonca mi daj!*

91 Gričnik, ur., *Koprivnik in njegovo »Pohorje«*.

92 Makarovič in Sušek, ur., *Trije rodovi o Vuhredu in okolici*; Makarovič, ur., *Minilo je kot prijetne sanje*; Makarovič, ur., *Življenjske zgodbe krajanov Mute in okolice*; Makarovič in Logar, ur., *Moje življenje*; Makarovič in Mravljak, ur., *Sv. Anton na Pohorju*.

93 Gričnik, ur., *Hvalnica Pohorju*.

V tem času je bila starost, še zlasti žensk, predmet praznoverja, pri njih se je poudarjala predvsem zloba. Starost ponazarjajo tudi živali: npr. od tridesetega leta dalje je človek kot osel, ker dela za druge, potem je pes, ki godrnja v kotu, in na koncu je opica, ki se ji posmehujejo otroci. Povsod je v pravljicah prisoten tudi moralni opomin »spoštuj očeta in mater«. Pri tem je najznačilnejši tip teh pravljic nehvaležni sin, moški v srednjih letih, ki se želi znebiti svojega ostarelega očeta. Preobrat se zgodi, ko to opazi vnuk in za dedka bodisi izdelava predmete, ki mu jih sin odreka, ali skoplje jamo, v katero bo čez leta položil svoje starše, naseka drva za gretje, pripravi hrano ipd. Takrat se tudi sin zavede, da bo nekoč star in odvisen od svojih otrok. Ob tem spoznanju se osramočeno skesa, staršem vrne odvzeto dostojanstvo in zanje začne lepše skrbeti. Druge pogoste oblike pravljic opisujejo ogrožene in zanemarjene stare ljudi, ki z zvijačami v zvezi s premoženjem dosežejo, da otroci spet začnejo skrbeti zanje, podobno pa lahko storijo tudi živali. Tu je prevara starejših upravičena, saj etika in morala mlajših nista dovolj močni, da bi bili stari ljudje preskrbljeni. V nasprotnih primerih pa pravljice opisujejo tudi otroke, ki so rešili ostarele starše pred gerontocidom, izpostavivajo do smrti ali ubojem, kot so narekovala nekdanje šege. Pravljіčna proza vsebuje tudi elemente evtanazije starih ljudi. Ta praznoverja so z medicinskega vidika sicer povsem neškodljiva, a njihovo simbolno sporočilo in namen do betežnih sta jasna. Na drugi strani pa pravljіčna proza o starih ljudeh poudarja tudi njihovo modrost, znanje in izkušnje, ki rešijo družine pred lakoto. Ta dvojnost odraža krhkost medgeneracijskih odnosov in tudi percepcije o starih ljudeh. Ti lahko imajo hkrati poseben status, vpliv in privilegije; kot senilni in nezmožni prispevati v družino ter skupnost pa so lahko odrinjeni s pozicij časti, zapuščeni ali celo umorjeni. Skušnjava odstranjevanja najšibkejših je izrazita v vojnem času, v obdobjih lakote ali prisilnih migracij. V pravljіčni prozi se starost in dolžina življenja obravnavata tudi humorно ali pa z zasmehovanjem, še zlasti v zvezi s spolnostjo, ko se npr. ostarel moški poroči z mlajšo žensko, ta pa ga ne more niti pogledati. Te zgodbe so polne ironičnih obratov, kot npr. ko ropar vlomi k takemu paru in se žena tesno oklene moža, ta pa v zahvalo roparju ponudi vse, kar ima. Ali pa, ko žena pobegne z mlajšim ljubimcem, ta pa se ob reki, ki jo morata prečkati, zamisli, kaj naj počne z žensko v srednjih letih. Čez reko nese njeno premoženje in obleko in ji obljubi, da bo prišel ponjo, toda namesto tega jo pusti golo na obrežju.⁹⁴

Navedene pravljіčne lastnosti junakov se nanašajo tudi na Pohorje na čas pred uvedbo socialnega in zdravstvenega zavarovanja konec 19. stoletja.

Posledice izkoriščanja mezdnih razmerij brez delavske zaščite in varstva pravic je družba do osemdesetih let 19. stoletja poskušala omiliti z dobrotelostjo in kolektivno samopomočjo ter z delavskimi bolniškimi in podpornimi društvi.

94 Ashliman, Age, str. 20, 21; Ashliman, *Aging and Death in Folklore*.

A le zaposleni z višjimi dohodki (uradniki, menedžerji) so lahko zavarovali zdravje in življenje za primerno veliko premijo. Delavstvo tega ni zmoglo, zato je država uvedla socialno zavarovanje, kjer pa vsi delavci niso imeli enakih pravic, ugodnosti in zaščite. Državni uslužbenci, delavci v rudarstvu in metalurgiji, pri državnih železnicah in nekaterih drugih državnih ustanovah so imeli pokojninsko in zdravstveno zavarovanje, delavci v industriji in obrti pa le bolniško in nezgodno. Rudarji in državni uslužbenci so bili obvezno zavarovani od leta 1854, železničarji od leta 1858, tovarniški in vsi ostali delavci šele od leta 1888. Nezgodno zavarovanje je bilo organizirano posebej in vse stroške tega zavarovanja so morali pokrivati podjetniki. Tovarniški delavci so bili nezgodno zavarovani pri delavskih nezgodnih zavarovalnicah, ki so za Koroško in Štajersko imele sedež v Gradcu. Železničarji so bili nezgodno zavarovani pri železničarski nezgodni zavarovalnici na Dunaju. Rudarji so bili do leta 1914 nezgodno zavarovani pri bratovskih skladnicah, do leta 1918 pa pri nezgodni zavarovalnici za rudarje na Dunaju. Leta 1905 je bilo na slovenskem delu Štajerske in Koroške 50.000 zavarovancev. Nastanek Jugoslavije je zavrl razvoj socialnega zavarovanja, nova zakonodaja je v letih 1921 in 1922 poenotila delavsko zaščito, a ni prinesla novih pravic. Med vojnama so uvedli 8-urni delovnik, leta 1937 pa pokojninsko zavarovanje vseh delavcev. Po osvoboditvi so se vsi uradi socialnega zavarovanja v Sloveniji združili v Federalni zavod socialnega zavarovanja v Ljubljani.⁹⁵

Dokler ni bilo urejeno socialno in zdravstveno zavarovanje, so bili tudi Pohorci pretežno prepuščeni družinski in skupnostni pomoči. Če so imeli nepremičnine, so dali ostareli, onemogli kmetje pred darovanjem potomcem ali drugim prevzemnikom zemlje v zemljiško knjigo vpisati preužitek (preživitev oziroma dosmrtni užitek). To je bila pravica do stanovanja, hrane, obleke, oskrbe do smrti, plačila rente, torej nekakšen starostni delež, ki ga je plačeval prevzemnik posestva. V gospodarskih razmerah 19. in prve polovice 20. stoletja je preužitek nadomeščal socialno in zdravstveno zavarovanje in bil s tem pogosto vir medgeneracijskih sporov ter nesoglasij, kar opisuje slovenska književnost, vključno s pohorsko pravljичno prozo. Slednja se nanaša prav na ta čas brez socialnega in zdravstvenega zavarovanja. V njej so stari ljudje in starost opisani z besednimi zvezami kot: stara, stari, starka, staruh, beraška staruha, starec puščavec, postarne ženice, zlovoljna stara ženica z bosimi rdečimi stopali in nevidnimi rokami, stara, bolna vdova, stari, polomljeni dedci, bradač sivec, dedec stari, starejši možak, plečat starec, slok starec, starec s sijočo plešo, sveti starec, (pra)star drvar, stara drvarka, popoten starček, nadležnost starosti, hrbet, ukrivljen v starosti. Ti opisi se ne nanašajo samo na leta, temveč tudi na socialne razmere, na samoto,

⁹⁵ Kresal, Zavarovalništvo in socialno zavarovanje na Slovenskem, str. 148, 149.

revščino, bolezní in so pogosto pokroviteljski, slabšalni, zaničljivi in prezirljivi do starih oseb ter njihovega psiho-fizičnega stanja.

Nekateri deli pohorske pravljичne proze (npr. Brinarjeva povest *Petruh s Peska*⁹⁶) opisujejo usodo mnogih ostarelih, onemoglih drvarjev, njihove bolezní oziroma zdravstveno stanje, kot so grbavost zaradi dela ali starosti, alkoholizem, starostna demenca in slepota oziroma poškodbe zaradi vojnih ran, ter iznajdljivost v časih brez drugega zaslužka pri izkoriščanju naravnih virov za preživetje, kot so nabiranje, sušenje in prodaja mravljinčjih jajc trgovcem s pticami, trganje in sušenje zelišč v poletnem času ter nabiranje gob in drevesne smole. Hkrati izrisujejo tudi vedenjske vzorce, ko zaradi omenjenih okoliščin in odrinjenosti na rob eksistence ter socialnega življenja nekdanjim gozdnim delavcem ob koncu življenja ostane le še skrivanje svojih trajnih telesnih okvar in pohab ter nastopanje pred drugimi pijanci, ki jih dražijo zaradi njihovega samotarskega načina življenja in preteklih izkušenj.

»V mlajših letih so ga klicali za Petra in je bil takrat zastaven korenjak, ki je celo vojake služil in Pjemonteze po Laškem mikastil. Ko pa je zlezal v leta in se mu je hrbet ukrivil v grbo, se ga je oprijelo ime Petruh. Da zakrije nevšečno grbo in se zavaruje pred dežjem, si je napravil iz širokolistega lasana, nabranega na trto, nekakov plašč, ki mu je kot rakov koš čepel na plečih.

Dokler je bil Petruh še trden v rokah in se mu še ni hrbet usločil, dotlej je pridno drvaril.

Pa so prišle nadenj težave in nadloge, ki so mu vzele moč in zaslužek. A Petruh se ni dal kar tako! Ker mu ni več pela sekira v roki, se je lotil lažjega posla. Nabiral je smole po smrekah smolnjačah pa trgal in sušil zdravilna zelišča, ki jih je nosil mazačkam in padarjem v dolino. A največ prihodkov mu je prinašala bera po mravljiščih. [...]

In požirek žganega, takega, ki popraska po grlu, je čislal stari Petruh bolj kot vse drugo na svetu. A ti njegovi požirki niso bili morda kar tako navadni požirki. Klokalo in klokalo je po grlu klok! klok! – kakor da hudournik popljuskava v razsušeno brezno. Petruh se je po prvem požirku šele odhrknil in dodobra pripravil; po drugem se mu je ukresal ogenj v edinem njegovem očesu (na levem je bil namreč slep) in je zadovoljno požmrknil; po tretjem požirku pa se mu je razvezal jezik in se razmajal. Drugače molčč in čemerén, kakršén je bil, se je razvnel in razšopiril, da ga je bila ročno polna krčma.«⁹⁷

96 Brinar, *Pohorske bajke in povesti*, str. 94.

97 Prav tam, str. 93–95.

Zaradi odsotnosti socialnega zavarovanja, ki bi omogočalo finančno varnost v starosti, so se stari ljudje večinoma trudili biti koristni do smrti, tudi v primeru, da so si izgovorili preživitev. Če pa niso imeli premoženja, ki bi ga izročili potomcem, je bila njihova usoda prepuščena fizični zmogljivosti in neformalni socialni skrbi skupnosti. Tako za leto 1863 obstaja literarni zapis iz vasi Gorenje pri Zrečah na južni strani Pohorja, ki je bil povzet po resničnih dogodkih. Opisuje vsakdanje življenje ostarelih, poškodovanih ljudi na kmetiji, ki se trudijo biti koristni do smrti, delajo z lesom v hiši in okoli nje, hodijo pomagat v planino, da si s tem odslužijo hrano in streho nad glavo ter kupijo kak priboljšek, ker nimajo drugih sredstev za preživljanje.

»Na Lukeževem je živel tudi starega gospodarja brat, Franc. Na desni nogi je bil šantav, ni bil za vsako delo, posebno ne za delo na polju. Pozimi je orodje popravljaj, koše in jerbase pletel, cokle delal, treske kalal, steljo sekal in živini stregel. Poleti pa je hodil v planino strešne skodle (šikeljne) delat, da si je s tem kaj zaslužil za to in ono potrebo, zlasti za ljubi tobaček. Franc je bil visoke rasti, desno nogo je imel v kolenu sloko in trdo, ker se je bil s sekiro na koleno vsekal.«⁹⁸

Ostareli gospodarji kmetij pa so ob izročitvi posestva poskrbeli za svojo in ženino socialno varnost s tem, da so si izgovorili preužitek. Poleg stanovanja so si izgovorili tudi delni užitek zemljišča, sadnega drevja in še drugo hrano v naravi. Na primer dva posestnika iz Sv. Antona sta imela v pogodbi z dne 3. grudna 1892 zapisan naslednji dosmrtni užitek:

»Stanovanje v štibelcu na levi roki, pravico do kuhinje, pravico do kleti pri štibelcu, pravico do pol izbe nad boljšo hišo, prostor v hlevu za eno kravo in dve ovci, ki jih mora rediti, čediti in pasti prejemnica, dalje vsako leto eno svinče v vrednosti 8 forintov, to je osem goldinarjev, hasek do kosa njive pri srednji vrački,⁹⁹ katerega mora prevzemnica vsako leto na pol pognojiti, potem orati, poprek obdelovati in pridelke domu zapeljati, dalje hasek do treh hruškovich in enega jabolčnega drevesa pri hiši in pri pungartu¹⁰⁰ in

98 Koprivnik, Lukežev Miha, str. 209.

99 Vračka, neobdelan kos zemlje med njivami, tudi ozare. – Vidmar-Zavodnik, *Slovarček narečnih besed*, str. 346.

100 Pungart, sadni vrt, travnat prostor v bližini domačije ali na bolj oddaljenem travniku, s poljubno ali skrbno načrtovano saditvijo sadnih dreves, v katerem so si lastniki zagotovili sadje za lastno rabo ali za prodajo. Na zelenih delih dvorišč domačij v osrednji Sloveniji, na Štajerskem in Dolenjskem so sadili slive, češplje, ringloje, češnje, hruške in jabolane. Leksem *pungrad*, starinsko z različicami *pongart*, *pungart* in *pongard* ter *ograd* (v pomenu njiva pri hiši), je zemljepisno zamejen na koroško in panonsko narečno skupino. Leksem *sadovnjak* se pojavlja razpršeno po vseh narečjih, najbolj zgoščeno na stičišču dolenjske in štajerske narečne skupine vse do reke Mure v panonski narečni skupini, drugje večinoma kot novejša dvojnica. Zveza *sadni vrt* tvori manjši areal v štajerski narečni skupini. Redkejši so leksemi *vočnjak*, *brajda*, *gartelj* (staro) in *kolišče*. – Horvat, Komentar in karta, str. 300, 302.

Ostareli Vitanjčan pred prvo svetovno vojno

Vir: Dokumentacija oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani

potem vsako leto dva vagana¹⁰¹ ali mecla¹⁰² pšenice, dva vagana žita, dva vagana ovsa, eden vagan koruze in eden vagan ajde. Ako bi eden ali drugi od izročnikov umrl, odpade polovica zgoraj navedenega izjemka, in ima ta preživeli izročnik namesto krave dobiti vsak dan pol litra mleka, če bodo pri hiši, ali pa ima pravico imeti v hlevu in pri krmi prejemnice eno kozo in ima dalje dobiti namesto zgoraj navedene njive vsako leto eno pitano svinče s petdesetim funtom¹⁰³ in dva meclna krompirja in dobivata ista, namreč prepodajnika na vsak način potrebna drva za kurjavo in svečavo.«¹⁰⁴

Razmere so se spreminjale glede na gospodarsko stanje. V času gospodarske krize starostno zavarovanje še ni bilo povsem uveljavljeno, zato so sprejemali različne ukrepe za pomoč starim ljudem.

101 Vagán, nekdanja prostorninska mera za žito, približno 611. – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*.

102 Der *Metzen*, tudi vágan. – Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*.

103 Funt, nekdanja utežna enota, približno pol kg. – *SSKJ*.

104 Makarovič, Nekaj utrinkov iz preteklosti Vuhreda in njegovih ljudi, str. 16, 17.

»Ker je bila leta 1931 kmečka kriza, je bilo za reveže zelo hudo. Stare in bolne je občina določila kmetom, da so morali vzeti takšnega reveža za kakšen teden. Ti so bili zelo slabo preskrbljeni. Ležali so po štalah, ker so se ljudje bali uši. Pri nas smo jih umili in preoblekli, spravili v štalo, kamor smo jim nosili tudi hrano. Tudi drugi so prihajali prosit za mast, moko, kruh in obleko. Pomagali smo jim, kolikor se je dalo. Redno je prihajala neka ženica, ki je v mladosti pri nas sekala steljo; ko jo je zadela kap, ni mogla več delati, zato je prosila živeža.«¹⁰⁵

Zaradi ilustriranih razmer ne presenečajo podatki ljudskih štetij in o najstarejših prebivalcih Pohorja, ki so vpisani v župnijske kronike.

Po ljudskem štetju (31. 12. 1880) je bilo med Slovenci le 7 stoletnikov: na Kranjskem 1 moški 101 leto star, na Slovenskem Štajerskem 2 ženski in 1 moški, na Goriškem 1 ženska, na Koroškem 1 moški in 1 ženska. Od 90 do 99 let starih pa je bilo: na Kranjskem 32 moških in 47 žensk, na Štajerskem 35 moških in 47 žensk. Od 80 do 90 let starih je bilo: na Kranjskem 1275 moških in 1152 žensk, na Slovenskem Štajerskem 874 moških in 793 žensk.¹⁰⁶

V predindustrijski družbi je

»[...] med našimi predniki bilo običajno progresivno izračunavanje človeškega življenja, kot ga je lahko hišni gospodar razbral iz najbližjih predmetov okoli sebe: ograja traja tri leta, pes dočaka tri starosti ograje, konj tri pasje starosti, človek pa tri starosti konja; in tu se znajdemo na cilju 81 let.«¹⁰⁷

Kljub temu pa denimo lovrenške matične knjige iz 17. in 18. stoletja navajajo tudi stoletnike: tako je leta 1694 umrla skoraj 100 let stara Evfemija Krecenbaher, leta 1700 pa je umrl 120-letni tržan Jurij Jekše.¹⁰⁸ Na Keblju je bil najstarejši mrlič zabeležen leta 1830, ob smrti je bil star 109 let.¹⁰⁹

Leta 1812 je bil vpliv klime, ki se je zaradi velikih toplotnih nihanj spreminjala, na zdravstveno stanje prebivalstva in živine zelo močan. Nenadni padci temperature so povzročali nenehne katarje, kašlje, smrkanje in kihanje, posebno pri tujcih, nevajenih takšnih sprememb, ter revmatične bolezni pri domačinih. Pogoste so bile tudi prebavne motnje (ponavljajoče se diareje) ter vnetja, a sicer je bilo zdravstveno stanje zadovoljivo. Povprečna starost v falskem nabornem okraju je bila izredno visoka, večinoma so dočakali okrog 70 let. Neki kmet je v

105 Makarovič in Sušek, *Trije rodovi o Vuhredu in okolici*, str. 94 (pripovedovalka življenjske zgodbe je bila rojena leta 1922 pri Sv. Antonu, Vuhred).

106 Vošnjak, *Dolgost človeškega življenja*, str. 28–34.

107 Jakob Grimm, *Rede über das Alter*, str. 42, 43; Schirrmacher, *Zarota metuzalemov*, str. 184.

108 Koropec, *Prebivalstvo v lovrenških matičnih knjigah*, str. 36.

109 Gričnik, ur., *Sonca mi daj!*, str. 73.

Lovrencu dočakal celo 113 let. Živel je zelo skromno in preprosto, vse življenje mu je bilo izpolnjeno z delom. Užival je najpreprostejšo hrano, vina ni pil, spal je na trdih deskah brez kakršne koli podlage. Po postavi je bil visok, tršat, boleznim ni poznal vse dolgo življenje. Leta 1842 sta dva berača dosegla visoko starost, eden 105, drugi pa 106 let. Na začetku 19. stoletja je bila Lovrenčanka Uršula Uran (Uranin) najrodovitnejša mati v teh krajih. Rodila je prvič pet otrok, drugič je rodila trojčke, tretjič in četrtrič pa dvojčke (skupno 12 otrok). Pri petdesetih je bila izrednega zdravja in zdravega videza. Petorčki so se rodili mrtvi, vendar so bili pravilno raščeni. V Selnici pa je živela beračica Magdalena Pulvera, ki je bila hermafroditka¹¹⁰ in obenem blazna. Drugih posebno prizadetih revežev v tem okraju ni bilo.¹¹¹

V Vuhredu je bila največja smrtnost, kar 66 ljudi med letoma 1793 in 1797, čeprav je bilo gibanje prebivalstva v obdobju 1788–1847 dokaj ustaljeno. Prevladoval je pozitiven prirast prebivalstva, čeprav z majhnimi vrednostmi. Izjemo pomeni obdobje 1823–1827, ko so razsajale krvava griža in koze in je umrlo 21 ljudi več, kot jih je bilo rojenih. Med letoma 1788 in 1852 je bila pri moških in ženskah zelo nizka povprečna starost, in sicer pri moških od 17 do 33 let in pri ženskah od 19 do 45 let. Nizko povprečje je povzročila velika umrljivost otrok obeh spolov. Malo ljudi je doseglo visoko starost. V tem času je bil najstarejši moški star 99 let in najstarejša ženska 95 let.¹¹²

Gozdni in žagarski delavci so v prvi tretjini 20. stoletja zvečine dosegli starost okoli 70 let, umirali so od starosti, delali so, dokler so le mogli ali najmanj do 60. leta. Tudi v poznih letih so bili malo bolni.¹¹³

Iz pričujočega gradiva o staranju in starostnikih na Pohorju v 19. stoletju vidimo, da so bile največje težave v starosti zdravje, pomanjkanje sredstev za preživljanje zaradi nezavarovanosti, deloma pa tudi posmehljiv in podcenjujoč odnos okolja do starih ljudi. Omenjeno gradivo pri starosti največkrat poudarja strategije preživetja, saj so bili v tem času stari ljudje brez sredstev za preživljanje in socialnega ter zdravstvenega zavarovanja. Med te strategije sodijo različne vrste nabiralništva (zdravilne rastline, živali) za prodajo ali za lastno rabo, čim kasnejša predaja posesti in delo do popolne onemoglosti. Poleg tega je v tem gradivu v zvezi s starejšimi veliko socialne izključenosti, alkoholizma, zdravstvene nerazgledanosti in vraževerja ter simbolnih prenosov fizičnih lastnosti starih ljudi

110 Oseba, ki ima značilnosti obeh spolov po svojem zunanem videzu, v spolovilih in v spolnem obnašanju; dvospolnik. – Kališnik et al., *Slovenski medicinski e-Slovar*.

111 Vrbnjak, *Gospodarska in socialna podoba Ruš in okolice*, str. 338, 368.

112 Makarovič, *Nekaj utrinkov iz preteklosti Vuhreda in njegovih ljudi*, str. 20, 21.

113 Baš, *Zdravstvene razmere delavcev v pohorskih gozdovih*, str. 415–417 (Bašev prispevek v zborniku je ponatis iz knjige: Angelos Baš, *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov* (9. poglavje Zdravstvo). Maribor: Založba Obzorja, 1967, str. 222–227 (Ponatis originalne izdaje Celje: Grafika Gracer, 2004)).

na bajna bitja. V nekaterih primerih so starejši predstavljeni tudi šaljivo ali kot lokalni modreci in ljudski zdravniki. Večinoma pa svoje potenciale uporabljajo za lastno preživetje, pri čemer jim skupnost le redko priznava pretekle izkušnje ali verjame njihovim zgodbam, ki so jih doživeli v vojni ali kjerkoli izven kroga pohorskih skupnosti.

Katja Mihurko Poniž

**»RAJŠI 'STARA
DEVICA', NEGO
NESREČNA ŽENICA«:**

**PODOBE STAREJŠIH ŽENSK V
DELIH SLOVENSKIH PISATELJEV
IN PISATELJIC IZ OBDOBIJ
REALIZMA IN MODERNE***

V starejši slovenski pripovedni prozi ženski lik le redko zavzema osrednje mesto. In še tedaj, kadar lahko govorimo o protagonistkah, so to mlada dekleta v vlogi ljubezenskih objektov. Kako kratka je bila v 19. stoletju mladost, lahko razberemo iz pisma Frana Levstika Josipu Jurčiču o junakinji prvega slovenskega romana, saj je o tem, da se naj bi s Kvasom poročila, ko on doštudira, zapisal:

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0347 Historične interpretacije 20. stoletja, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

»[...] in Manica – tudi 35! Grozna starost neomoženi ženski! Ptičke so jej odpéle, vijolice odcvèlè. Jaz bi se o Kvasu nič ne hudoval, ako bi 35 celó 30 ali 27 let star popustil – kar bi on tudi zagotovo storil, če ga dobro znam – Manico, *staro dekle*, pa bi morda vzel kako 20 letno nevesto.«¹¹⁴

Kot matere so ženski liki v delih slovenskih pisateljev iz obdobja realizma in moderne postavljeni v ozadje, kjer velikokrat le nemo opazujejo dogajanje ali pa umrejo že na porodu, še preden vstopijo v jesen življenja. Starejše ženske so v omenjenih delih komajda kdaj prikazane, še redkeje kot dobrohotna bitja z življenjsko modrostjo. Največkrat so izpostavljene posmehu ali pomilovanju, še posebno, če so neporočene.

Sinonim za staro je v številnih slovanskih jezikih »baba«, ki ponavadi nima pozitivne konotacije. Pogosto so s to besedo poimenovani ženski demoni ali kot duhovito ugotavlja hrvaška pisateljica in literarna zgodovinarica Dubravka Ugrešić v svoji knjigi *Jaga baba je znesla jajce*:

»Skratka, v slovanskem svetu kar vrvi od najrazličnejših bab! Ob tem se spomnimo, da so si vse grde, spolno diskriminatorne predpostavke, pregovore, reke in verovanja, povezana z babami, izmislili »dedje«. Zase so seveda rezervirali precej bolj junaški položaj.«¹¹⁵

Atribute stare ženske ima predvsem arhetipski lik jage babe, ki je, kot še piše D. Ugrešić:

»[...] **žensko antropomorfno** bitje, stara veščica, čarovnica. [...] Jaga baba je tekst, ki je bil v različnih obdobjih bran na različne načine, drugače prebran, znova in znova pripovedovan, adaptiran, redaptiran, interpretiran in reinterpreteriran.«¹¹⁶

Oglejmo si, kaj se je z njim dogajalo v slovenski književnosti v izbranih dveh obdobjih.

Jaga baba je kot vsa mitološka bitja povezana z naravo, med slovenskimi bajeslovnimi bitji ji je najbližja pehtra baba. Monika Kropelj piše o njej, da je

»[...] **žensko** bajno bitje ambivalentne narave; kot prinašalka svetlobe je prijazna in lepa prikazen (stvn. perah tun: svetel, bleščeč), kot voditeljica duš mrtvih in gromovnica pa je strašna, povzročica nevihte, dela sneg.«¹¹⁷

Povezanost podobe starke z naravo izpričujejo pesmi, v katerih je zima personificirana v stari ženski, ki je za književnike zanimiva kot prisposoda minljivosti: njena lepota je izginila in vse, kar ji preostane, je pasivno spominjanje

114 Levstik, Levstikova pisma, str. 149.

115 Ugrešić, *Jaga baba*, str. 196.

116 Prav tam.

117 Kropelj, *Od ajda*, str. 325.

na pretekle lepe dni, ko je bila še mlada in lepa. V imaginariju poznega srednjega veka to podobo utrdi Villon v *Tožbi lepe orožarke* (1456), a tudi v slovenski književnosti odkrivamo pesmi s podobno tematiko (prim. Ksaver Meško: *Prvi beli las*, Josip Murn: *Gospa*).

STARKA ZIMA V OTROŠKI POEZIJI

V obdobju realizma in moderne se stara ženska v tej podobi pojavlja predvsem v otroški poeziji. Tako beremo v Stritarjevi pesmi *Zima* (1895): »Prikásljala je starka zima, / Naguban, suh imá obraz; / Ko z brado kljukasto pokima, / Sneg z néba prileti in mraz.«¹¹⁸ Na podoben način zimo poosebljajo v otroških revijah *Angeljček* in *Zvonček* tudi umetniško manj nadarjeni pesniki (Vekomir: *Starka*, 1911; Bogumil Gorenjko: *Oj, starka zima*, 1908) in prozaisti (Cvetinmirski: *O starki zimi*, 1913; Dr. P. Pestotnik: *Prokletstvo starke zime*, 1917).

Ženska v literarnih besedilih velikokrat deluje kot projekcijsko platno ali zrcalo in v takšni vlogi odkrivamo celo starke, kot v Stritarjevi pesmi *Doma*. Presenetljivo je morda, da je bila kratka pripovedna proza Cvetinmirskega *Starka z butaro* (1918) objavljena v otroški reviji *Angeljček*. Zgodba je sicer preprosta: ob vrnitvi v domačo vas pripovedovalec sreča starko s »pepelnatosivim, kakor od toče razbitim obrazom.«¹¹⁹ Ona ga prepozna, saj sta bila vrstnika, on pa nje ne. Ob tem se pripovedovalec zave, kako hitro mineva čas, in na koncu se tudi on počuti starca:

»Dolgo sem stal in gledal za njo. Jelarjeva Zalka? Mlada, cvetoča deklica nekoč, zdaj pa starka s tresočimi rokami in nogami, z velim obrazom in nagubano kožo. Kako hitro zvene cvetje, kako naglo zbeži mladost! Počasi sem krenil dalje skozi gozd; tisti dan sem prvič čutil, da sem starec, upognjen in kašljajoč.«¹²⁰

EMPATIČNI POGLED NA BABICO

Cvetinmirski v *Angeljčku* objavi tudi kratko pripovedno prozo z naslovom *Babica*, ki obnavlja vzorec vnukovega/vnukinjinega spominskega zapisa o spoštovanja vredni, modri in ljubeči babici. Ta vzorec v slovanskem prostoru vpelje Božena Němcová (1820–1862) s povestjo *Babica* (Babička, 1855), ki smo jo v slovenskem prevodu prvič spoznali že leta 1862 in je morda vplivala na Stritarjevo podobo starke v *Zorinu* (1870):

118 Stritar, *Zbrano*, 8, str. 16.

119 Cvetinmirski, *Starka*, str. 10.

120 Prav tam, str. 11.

»Sosedovi so imeli staro, že na pol slepo ženico; mislim, da je bila njih mati; – s kako ljubeznijo, s kako potrpežljivostjo ji je stregla Dela. [...] Zato jo je pa tudi ženica rada imela, pravila ji je lepe pripovedke, ki jih je toliko znala, in učila jo je starih pesmi, kakršnih nikjer drugje nikoli nisem slišal. Čudno je bilo in lepo ju videti, ko sta časi, posebno jeseni, sedeli pred hišo na vrtu pod košato lipo, kateri je že listje rumenelo in tu pa tam padalo na tla, in sta skupaj peli. Čudno se je zlegal in strinjal mladi pa jasni otrokov glasek s slabim stare mamice, ki se ji je že tresel. Časi ji je položila na glavo vele, suhe roke, obrnila zatemnele oči proti nebu ter tiho molila; in pogostoma ji je potrkala na ramo ter dejala: Bog ti bode povrnil obilo nekoč, kar si storila meni.

Zraven pa je bila umna nad svojo starost in zdaj še se čudim mnogokateri njeni besedi, ko mi pride na misel. Pri vsem tem pa je bila vendar otročja, živa in vesela, tako da se je moralo srce smejati vsakemu, kdor jo je videl.«¹²¹

»STARA BABA« PRI TRDINI, JURČIČU IN GOVEKARJU

Toda Stritarjeve sentimentalne empatije, izražene tudi v pesmi *Stara mati* (1899), ki je bila za marsikaterega, v patriarhalno matrico vpetega kritika in literarnega zgodovinarja vredna posmeha in prezira, pri njegovih sodobnikih skorajda ne najdemo. Stritar se je z avtobiografskim Milanom Zorinom očitno odtrgal od svojih dolenjskih korenin, kar več kot nazorno izpričujejo povsem drugačne primerjave med mladim dekletom in starko, ki jih je zbral Janez Trdina v spisu *Rože in trnje*. Tam namreč piše, da Dolenjec pozna tako duševne kot telesne odlike »svojih« devic, a da jih hvali tako, »da se poleg nje graja in psuje grda starka, katero imenuje slovenski narod sploh: baba«. Trdina nato več kot prepričljivo potrdi svojo ugotovitev s primeri rekov o mladih in starih ženskah, ki jih navajamo v celoti, saj se nam šele tako razkrijeta njihova številčnost in mizoginija:

»Dekleta teleta - ženice tice. Teletino uživa vsak rad, je dobra in kaj zaleže; tič pa marsikateri ni za nič in najboljšega ni kaj obirati. - Dekleta zlata, baba iz blata. - Dekle v oltarju, baba v prosu. - Česa se dotakne dekle, postane zlato, česar baba, pa blato. - Kadar se dekle joka, se vsi angeli jokajo; kadar se baba joka, hudiči od smeha pokajo. - Dekle celo noč prela, dopoldne žela, popoldne plela; baba celo noč popivala, dopoldne spala, popoldne godrnjala. - Dekle se z vinom mila, baba ga raje popila. - Dekle se s snegom mila, baba se z gnojem kurila. - Dekle v skok, baba v jok. - Če ni sonca, dekle sije; če je krompir zdrav, pa baba gnije. - Koder dekle gre, rožce cvete; koder baba gre, se koprive suše. - Kamor dekle pojde, rožce poženo, kamor baba pojde, sto let koprive ne rasto. -

¹²¹ Stritar, *Zbrano*, 3, str. 79–80.

Dekle rožce vezala in jih fantom dajala; baba plenice prala in dedcu hlače flikala. - Dekle pravi: ti rad, jaz rada, baba pravi: sem klada, je že navada. - Dekle riba, baba biba. - Dekle na polju oprana, baba v cerkvi osrana. - Za deklo oči, za babo uši. - Dekle je v raztrgani kikli nova, baba je v novi kikli stara (tudi: baba je v novi kikli r. kazala). - Dekle ni nikoli v stari kikli, baba nikoli v novi, če si omisli vsak dan drugo. - Dekle je na meni zakurila, pa me ni peklo, baba se me je s kodeljo dotaknila, pa mi je oteklo. - Dekle vijolica, baba gnojnica. - Deviške oči, nebesa odprte, babje oči kraste odrte. - Ljube oko, sveto nebo, škiljasta baba, slinasta žaba. - Dekle pela, baba klela. - Dekleta če od jeze kolne, usliši Bog rajši kakor babo, če se plazi po golih kolenih na božjo pot. - Pri dekletu je led gorak, pri babi pa ogenj mrzel. - Babja solza se posuši na trepalnici, deviška solza pada Bogu na srce. - Če devica zakliče, se mrlič zbudi, če baba zakašlja, hudič zbeži. - Pogubljenemu odleže, kadar se ga spomni čista devica, zveličanemu pa presedajo nebesa, kadar misli nanj hudobna baba. - Devica iz maka in mleka, baba iz jezika in d...a. - Če vaga dekleta en cent, je lahko kakor en funt, če vaga baba en funt, je težja od pet centov. - Dekliška pamet, božji glas, babja kunšt, hudičev špas. - Dekle ponuja rožmarina, baba pelina. - Devica v nebesa diši, baba v peklju smrdi. - Dekle poje, če vpije, baba vpije, če poje. - Dekle moli, če kolne, baba kolne, če moli. - Dekleta snubijo ljudje in angeli, babe se boje ljudje in hudiči. - Ko ne bi bilo devic na svetu, bi bil Bog že zdavnaj končal ga z ognjem kakor Sodomo, ko ne bi bilo bab, bi prišli mesto njih hudiči, ali bi delali manj škode ljudem ko babe. - Če hočeš biti vesel, poglej dekleta, če se hočeš jeziti, poglej babo. - Dekle življenje, baba je smrt.' Ko sem prebral te pogovore zaporedoma nekemu prav modremu kmečkemu očetu, je mislil, da so pesem, pa se je nasmejal in rekel: 'Take kvante pojo zaljubljeni norci, ali noben pameten človek jim ne bo pritrdil. Ne le žene, tudi dekleta so tice, in to kakšne! Bab ne častim dosti, ali to pa še zmerom pravim, da koristijo, kmečki hiši stokrat več kot punce. Od njih nimamo skoraj nič drugega ko skrbi in stroške.' Mož ni govoril popolnoma krivo.«¹²²

Kot beremo v Trdinovih Črticah in povestih iz narodnega življenja (1880), stara ženska ni le grda, temveč še neumna. »Tu je moja roka,« odgovori starec nekoliko nejevoljno, »jaz sem mož, ne pa stara baba, ki ima vsako uro deset misli, samo nobene pametne in trdne.«¹²³ Tako lahko pritrdimo Alenki Jensterle Doležal, da je Trdina v splošnih predstavah o ženskah »najbolj stereotipen in pod vplivom družbene norme.«¹²⁴

122 Trdina, *Rože*, str. 21, 22.

123 Trdina, *Zbrano*, str. 71.

124 Jensterle Doležal, *Paradoks*, str. 134.

Tudi pri Jurčiču je podoba stare ženske, ali kot zapiše, stare babe, tradicionalistična: doktor Zober se razburja, ker ga »stare babe obirajo in črnega malajo, kakršen je baje hudič sam«,¹²⁵ v *Rokovnjačih* beremo, da ima človek, ki mu je »stara baba pot pretekla«,¹²⁶ veliko nesrečo, v *Desetem bratu* pa Martinek Spak spesni naslednje verze:

»Stara baba Iskrca / jedla sok iz piskrca, / migala s suho bradó, / hčer zmerjala je takó: / Če boš v cerkvi ti na moško stran, / kjer Martin stoji mi razcapán, / tak obračala oči, / če bo hodil na naš prag / tebe gledat Martin Spak.«¹²⁷

Da stare ženske desetemu bratu res niso bile pri srcu, priča tudi njegovo vzporejanje Dražarjeve hiše s staro, suho in grbavo babo, »ki se samo še ob drenovi palici pokonci drži in vendar noče umreti, ampak zavidljivo gleda na mlajše svojega spola, ki imajo glajše lice in še vse zobe v čeljustih«. ¹²⁸

Podobo častitljive starejše in modre osebe pri Jurčiču zavzema ded, ki ga v *Spominih na deda* (1863) tako opiše:

»Imel sem deda, sedeminsedemdeset let starega. Sedeli so vso božjo zimo za pečjo, z roko so podpirali pipico 'z devetimi orli' (kajti zob niso več imeli, da bi jim bila pipica sama v ustih stala) pa pripovedovali so ven in ven, kaj se v tem in tem kraju od 'njega dni' pripoveduje, kaj so sami doživeli in kaj se je v starih časih godilo.«¹²⁹

Robotost predstavljene realistične proze, ki je sledila Levstikovi zahtevi po pozitivni in narodnokonstruktivni drži in v ospredju postavlja močan moški lik, se ni izčrpala tudi na prehodu v moderno, temveč sta se ji pridružila še sarkazem in celo groteska. Tako Fran Govekar kot predstavnik nove struje ni prav nič moderen, temveč ironičen in sarkastičen v opisovanju dveh stark, ki ju družijo več kot le prijateljstvo, saj ju v povesti *Ljubezem in rodoljubje* (1896) označi tako:

»Nocoj sta prišli obe v rožnati toaleti, ki je bila na prsih in na hrbtu trikotno izrezana, na mestu izrezka pa je bil všit nekoliko manjši, pod vratom in za njim zaokroženo izrezan trikot najfinejše svilene in prozorne tenčice. Dočim je spominjalo bujno Malkino oprsje in njeno tolsto, napeto oplečje čarov dunajskim otrokom dobrodošlih hanaških dojníc, gledalo je Nežikino oglató okostje nekam brezupno skozi trikotove luknjice.«¹³⁰

125 Jurčič, *Zbrano*, 5, str. 276.

126 Jurčič in Kersnik, *Rokovnjači*, str. 61.

127 Jurčič, *Zbrano*, 3, str. 145.

128 Prav tam, str. 216.

129 Jurčič, *Zbrano*, 1, str. 51.

130 Govekar, *Ljubezem*, str. 139.

IŽCRPANA STARKA PRI IVANU CANKARJU IN ANTONU NOVAČANU

Pri Ivanu Cankarju se večkrat kot starka pojavi beseda starec, a predvsem v prenesenem pomenu za človeka, ki je utrujen od življenja. Sicer odkrivamo pri njem tradicionalne podobe starke. Na koncu romana *Na klanecu* (1902), ko Franckina hčerka odhaja od doma, pisatelj predstavi tako protagonistko, ki je na koncu življenja ostarela in izčrpana, kot žensko, ki Francko odpelje v svet:

»Poleg matere je sedela za mizo suha, starikava ženska s koščnim obrazom, na katerem je visela ohlapno siva, zelo gubasta koža. Ko je jedla, se ji je poznalo, da nima zob, spodnja ustnica se je vzdigala skoro do špičastega nosu. [...] Francki nasproti je slonela mati s komolci na mizi. Obraz se je bil zelo postaral, gubav je bil in na licih globoko vdrt; gledala je mežikujoč, na dva sežnja ni več razločevala ljudi in če je gledala dalj časa, so se ji oči solzile. Ženska je silila na pot in Francka je vstala.«¹³¹

Tudi Anton Novačan v svoji prozni zbirki *Naša vas* (1912, 1913), kjer je želel predstaviti neolepšano vaško življenje, ustvari v besedilu *Mati* pretresljivo podobo starke, ki jo njena najožja družina zanemarja in tudi pri sovaščanih ne vzbuja usmiljenja. Njeno življenje se konča na cesti, kjer od izčrpanosti umre, a z nekoliko zadoščanja, saj se je mladi Peter zavzel zanjo in z bičem ošvrknil vse, ki so jo le topo opazovali v njeni stiski.

LJUBEČE BABICE IN OSTARELE SAMSKE ŽENSKÉ V DELIH ZGODNJIH SLOVENSКИH PISATELJIC

Večplastne in drugačne podobe starejših žensk odkrivamo v delih prvih slovenskih prozaistk. Luiza Pesjak v ciklu **Žensko življenje in ženska ljubezen** (1865) kot lirski subjekt vpelje babico, ki nagovarja svojo vnukinjo. Posebnosti tega cikla je pregledno povzela Vita Žerjal Pavlin:

»V kronološkem zaporedju tega sintagmatskega lirskega cikla, ki je nekakšen lirski življenjepis, so zabeleženi ključni trenutki življenja ženske 19. stoletja od mladosti do starosti, izraženi s prvoosebni ženski subjektom. S tem se lirska izpoved modificira v narativno besedilo in tako se avtorica odmika od lirike, značilne za romantiko. [...] Tako si v pesmih cikla sledijo naslednji motivi: 1. dekliška sentimentalna zaljubljenost, 2. strah o lastni neustreznosti

131 Cankar, *Zbrano*, str. 150.

za zaželenega, idealiziranega moškega, 3. snubitev, 4. ženska obljuba služenja »zlatemu obročku«, 5. predporočno priznanje nemira sestram in obljuba pokornosti ženinu, 6. sreča zaradi nosečnosti, 7. blaženost ob otroku, 8. konec veselja in sreče zaradi smrti, verjetno moža (glede na ciklično zaporedje in pesemsko neeksplicitnost je bralčeva prva misel sicer smrt otroka), in 9. nagovor vnukinji o pomenu ljubezni v minljivem življenju. Naloga ženske v starosti pa je le še posredovati svoje osrednje življenjsko spoznanje mlademu rodu, vnukinji, torej nadaljevalki ženske linije ('hči edine hčere').«¹³²

Vnukinjino ljubezen do babice, njen pogled na babico kot lepo žensko kljub starosti, so izrazile tudi anonimna avtorica Lavra Natalija v kratki pripovedni prozi za otroke *Babica* (1886) in Karla Germek Ponikvar v pripovedi *Moja babica* (1897) ter Ljudmila Modičeva v pesmi *Babica moja* (1900).

Brez ironije prikažejo ostarele ženske, ki se niso uresničile v vlogi mater in babic, Pavlina Pajk, Ljudmila Plaper (Milka) in Zofka Kveder. Pavlina Pajk razmišlja v pripovedni prozi *Odlomki ženskega dnevnika* (1893) o žalostni usodi neporočenih žensk:

»Ko se mi je vzrok za vzrokom pokazal, od kod prihaja toliko število starih devic, in sem premišljevala pač žalostno njih dušno položeno zaradi preziranja, kojemu so one podvržene, vzbudilo se je v meni do njih pravo in resnično sočutje. In tudi one stare device, koje s svojo jezičnostjo in mnogokrat neprenesljivostjo živijo le v nadlogo in škodo svoje bližini, tudi one imajo en delež mojega sočutja. Čemu, prašam se, je ženska postavljena na svet? – Njena čutljivost, njena nežnost, njeno mehko, zakladov požrtovalne ljubezni napolnjeno srce, čemu, li je ono ustvarjeno? Gotovo, da objame stan, kojega glavni cilj je ljubezen in vzajemno povračanje ljubezni. Ženska, da doseže namen svoje narave, svojega poklica ima postati žena, ima postati mati. Ali niso tedaj pomilovanja vredne one družice mojega spola, kojih skoz ves tek njih življenjske pomladi usoda ni privoščila, da bi bile našle eno moško srce, koje bi se porazumelo z njih srcem? – Pa tudi če mej temi ženskami dobimo kojo, od prirode trdneje ustvarjeno, ktera je potem, ko se je videla prezreno od usode, ne delečo ljubezni z nikomer, začela sovražiti moštvo in ves svet, ni-li tudi taka, in to dvoje omilovanja vredna? – Zato se ni čuditi, ako toliko deklet, samo da se izogne temu deviškemu posmehovanju, stopi v zakonski stan brez volje, brez ljubezni, trnje potem žanjoč tam, kjer bosí nekđaj obetale nabirati samih cvetic ljubezni. Ali revice niso slutile, da je slednja nesreča večá od prve! Zato rajší »stara devica«, nego nesrečna ženica!«¹³³

132 Žerjal Pavlin, Prvi pesemski, str. 133, 134.

133 Pajk, *Izbrano*, I, str. 159, 160.

Že v zgodnejši pripovedi *Roka in srce* (1881) odkrivamo misel, da samski stan ni nujno le vir nesreče in posmeha, saj je Leonora neporočena starejša ženska, ki je s svojim življenjem zadovoljna in se ne počuti kot »stara devica«:

»Kličejo jo gospodično Leonoro, če se tudi njenim petinpetdesetim letom ta naslov nekoliko nerodno priklada. Pa kaj se hoče? Sreča je ni seznanila s prijateljem, ki bi jej bil ime gospodične spremenil v gospó. Ko je v trideseto leto stopila, čutila je pri tem nazivanju še nekoliko neugodnosti, ko je pa štirideseto leto srečno prejadrala, dala je vsem sladkim upom slovó in celó z nekakim ponosom poslušala svoj naslov: gospodična.

Toda, kaj pravim sreča? Okolnosti njene so bile vedno take, da jej nikdar ni ostajalo časa misliti na sebe, poslušati svojega srca. Takó jej je izginola mladost in z njo prilika se omožiti. A nikdar še ni imela uzroka potoževati se o svoji osamelosti. V njej zares da ni uživala prijetnostij, pa tudi poznavala ni sitnob, ki so združene z zakonskim stanom. [...] 'Trudim in ubijam se res od rana do noči rekla je sama pri sebi večkrat Leonora, ali pri tem tudi uživam zlato svobodo, mislim in delam kakor se meni sami ljubi, in kedar se v moje skromno stanovanje poniža vstopiti kakov čestit gospod župnik, ali sodnik, ali učen profesor in obišče svojo nekdanjo tovaršico in gospodinjo, ondaj dospé moja sreča do vrhunca.'¹³⁴

Na Leonoro se obrne tudi prijateljica, ki jo je zadela nesreča, iz katere družini lahko pomaga le hčerkin poroka z bogatim, a precej starejšim snubcem. Pisateljica zgodbo konča z uresničeno Leonorino napovedjo, da bo Melita v zakonu z markizom vendarle našla srečo. Ko se to zgodi, se na markizovo povabilo preseli k Melitini družini in uživa v vlogi »nadomestne« babice.

Modro neporočeno starko, ki jo ima zaradi njene prijaznosti rada vsa vas, prikaže tudi Ljudmila Plaper. Tudi njen naslovni lik nima nič skupnega s podobo »stare babe«, kakršno srečamo pri Jurčiču, Trdini ali Govekarju, saj jo pisateljica tako opiše:

»Bila je vedno ista jednaka, vedno dobre volje, vedno smehljajoča se. Koli-kokrat sva se sešli, imela je pripravljene svoje šaljive opazke in izvrstne dov-tipe. Jaz menim, da jo je vsakdo rad imel, ker ona vsaj ni sovražila nikogar. Posebno otroci so se kaj radi zbirali krog nje, kakor ribice krog vode. Na njenem dvorišči vriskali in ščebetali so prav tako vrabci o poletnih večerih na kakem drevesu. Od enoletnega Naceta do dvanajstletne Minke, vse je gostovalo na starkinem dvorišči. Ona sama je bila najbolj glasna in najveselejša v vsej družbi. Kako je bila videti velikanska, kedar se je zravnila in vstala iz svojega naslonjača ! Večkrat mi je pravila smehljaje se 'z mojimi 75 leti sem

¹³⁴ Pajk, *Izbrano*, 2, str. 1, 4.

cel otrok, ali vidite kaka sloga vlada med nami, še jezijo me ne ti mali, in jaz se jim nikdar ne zamerim, dasi dam tu in tam kako rahlo klofuto. 'Da, da starost in mladost se razumeta najbolje.' Zahajala ni rada nikamor, a bila je zadovoljna, da so jo drugi obiskovali. Z vsakim jo znala ubrati primerno struno; vsakemu je bila draga, vsakemu ljuba.«¹³⁵

V nadaljevanju jo pripovedovalka spozna tudi kot trmasto in neprijazno, saj ne želi odstopiti sobice v svoji hiši sosedovemu sorodniku, ki umira za jetiko. A na koncu se izkaže, da jo je pred mnogimi leti zapustil zaradi bogatejše neveste. Toda njegova smrt jo pretrese in kmalu za njim umre tudi ona.

Najbolj ostro med svojimi sodobnicami in sodobniki problematizira odnos meščanske družbe do neporočenih žensk Zofka Kveder. V pripovedni prozi *Kdo je kriv* v ospredje postavi mlado žensko, Kristino Globelnikovo, ki je pri šestindvajsetih letih še vedno samska. Pisateljica pripoved začne z refleksijo o samskih ženskah:

»Šestindvajset let!

Hm, vsakdo že malo pomaja z ramami ob tem številu pri nas ženskah.

A – ne vselej! Če ima tako šestindvajsetletno bitje to srečo, da na četrtem prsti desne roke nosi nekaj gladkega, svetlega in okroglega, oj tedaj je prav pikantna mlada soproga, a še interesantneje vdova, samo če tistega zatega obročka absolutni ni zaslediti, potem se semče okrog sebe z laskavimi titulacijami: ponošena devica, stara škatla, starikava frajla in kar je takih duhovitih oznak iznajdljivih ljudi.

In taka nesrečnica je potem res v pravo pohujšanje svojim ljubeznivim bližnjim. Naj se le obleče v nekoliko svetlejše krilo, naj se malo glasneje zasmee – halo! Jo vidite staro koketko! In Bog ne daj, da je po naključju pogledala kakemu zastopniku 'močnejšega' spola naravnost v oči, že trese takega junaka mrzlica iz same bojazni za svojo dragoceno osebito in če ga je vprašala, koliko je ura, ali kakšno vreme bo jutri, že misli, da mu hoče zadržati vrat.

Prav nič se ni čuditi torej, če tako bitje postaja zagrizeno in sovražno proti vsemu človeštvu in če z materinsko ljubeznijo vzgaja in neguje – razne psičke in mačice!

Stara devica je res pravo strašilo vsej družbi, kjer se pokaže, povsod se ji rogajo, norčujejo iz nje, ali pa se je – boje.

In moški so vedno prvi, vedno pripravljeni lučati kamenje v tako zapuščeno ženšče, prava slast jim je metati razne ošpičene šale in šalice v tarčo, obenem pa glosirajo in sklepajo roke nad tistimi skrbnimi mamami, ki skušajo ujeti

135 Plaper, Starka, str. 10.

za svojo hčerkico kakšnega petelinčka in kriče nad ves ženski svet, da razum mladih lepih sedemnajst do dvaindvajsetletnih deklet ni vreden počenega groša, če nima za zasloambo par mastnih tisočakov.«¹³⁶

Ko je Kristina nehote priča pogovoru, v katerem se norčujejo iz neporočene starejše ženske, spozna krutost družbe, ki žensko sprejema le, če se uresniči v vlogi žene in matere:

»Morda pa kljub svojemu denarju ostane stara devica, če bo predolgo čakala.
 'In si kupi par ducatov mačk in psov. Ha, ha! Privoščiti bi ji bilo!
 'Pa res ne bi bila napačna, kakor druga Margita v trgu.'
 'S špičastimi zobmi in z brezzobimi čeljustmi.'
 'Ha, ha!'

Smeh se je slišal, nato pa so se koraki oddaljili.

Ona je bila sama v lopici in solze so ji prišle v oči od same jeze.

Druga Margita!

Margita je bila stara gospodična, grda kakor strašilo v prosu, hudobna in prepirljiva. Vse se je je ogibalo in otroci so bežali pred njo.

[...] In spomnila se je, kako je kakor otrok poznala tisto Margito, prijazno in pohlevno, ki je rada občevala z ljudmi, a spominjala se je tudi, kako so se vedno bolj norčevali iz nje, čimbolj so ji venela lica. O in zdaj, pred kakšnimi desetimi leti – ona sama je bila tedaj še mlado dekle – je videla Margito na ulici in tropa otrok je kričala za njo:

Sem staro dekle,

Le tri'mam zobe,

Zato pa ne mara

Nobeden za me.

Oh, da spominja se, kako so vpili po ulicah par dni samo to pesem.

Je potem čuda, če je zdaj taka, če se ogiblje ljudi in ščuje svoje pudeljne nad deco!?!«¹³⁷

Zgrožena, da bi se tudi njej ponovila Margitina usoda, se poroči z moškim, ki ga ne ljubi in ki jo na koncu zapusti. Čeprav njen položaj ni čisto enak kot Margitin, se odloči, da se bo družila z njo in se s tem otresla predsodkov meščanske družbe, ki ji sicer pripada.

Pisateljica je inovativna tudi v prikazovanju soočanja s starostjo pri nižjem meščanstvu. V njeni rokopisni zapuščini se je ohranilo besedilo *Zunaj je deževalo*, v katerem so opisane stiske uradnika, ki se mu z upokojitvijo življenje povsem

136 Kveder, *Zbrano*, 2, str. 406.

137 Prav tam, str. 408.

spremeni, a ne le njemu, temveč tudi njegovi ženi, ki je osrednji lik pripovedi. Njegova zdolgočasenost in depresivnost spremenita njen enolični, a umirjeni vsakdanjik. Njegova brezobzirnost in egoizem ji otežujeta življenje. Z grenkim humorjem, a tudi empatijo pisateljica piše o žalosti, pustosti in praznini njenega vsakdana:

»Nikoli ni bil dobre volje, nikoli se ni šalil in vsako besedo je zameril. Gospa Tilda se je zadnji čas več jokala kakor prej cela leta njunega zakona. Znašal se je nad njo, ko ni bilo drugega, in malokateri dan je minil brez kavge. Če kakšen gumb na perilu ni bil dobro prišit, ji je očital, da ga zanemarja, da bi najrajši imela, da hodi okrog prašen, poln madežev, z umazanimi ovratniki, da vsak človek pol kilometra daleč vidi, da je penzioniranec in celemu svetu odveč, a najbolj svoji ženi. Bog ne daj, ako se je pri takih priložnostih opravičevala. Bilo je še hujše in prerekanju ni bilo kraja ne konca. Navadila se je molčanja. To je bilo še najboljše.«¹³⁸

Zofka Kveder je v svojih delih prikazala tudi starke iz proletariata, nemočne in izčrpane od nenehnega boja za preživetje. V njenem prvencu *Misterij žene* je ta tematika postavljena čisto na začetek, saj se druga pripoved začne z besedami:

»Sama je sedela v svoji sobici. Zunaj je naletaval sneg.

Bila je stara, imela je bele lase, lice pa ji je bilo nagubano in razorano.

Gledala je skozi okno, kako je padal sneg, in mislila je.

– Čudno mi je. Kakor da bi se pehala na visoko goro. Vsa izmučena sem hodila po potu, moje noge so krvavele, s čela mi je lil znoj. In vedno sem šla naprej, zakaj gori na vrhu gore je bil moj cilj in vedela sem, da je tam polno krasote.

[...] Hodila sem skozi življenje po težkih, trnovih potih. Umirala sem od muk, a šla sem vedno dalje, moje srce je bilo polno upov. In vsi upi so se zrušili v temo, v veliko, sivo resignacijo. Niso mi pokazali prave gore... Hodila sem na goro, na katero hodi živina. Rodila sem in bila sužnja, jaz, človeška živina! In menila sem, da hodim na sveto goro človeških duš!...

[...] Starka se je prezirljivo nasmehnila. Prihajale so ji zadnji čas čudne misli. Domišljala si je, da se je njena duša prebudila šele sedaj v megli...

Zunaj je naletaval sneg.«¹³⁹

Bedo ostarelih delavk še bolj pretresljivo ubesedi v pripovedi iz omenjene zbirke *Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza*. V njej prikaže bolno starko, ki na poti v bolnico doživi prometno nesrečo, v kateri umre tramvajski konj:

»Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza. Stara in sključena in bolna. Njene stare, trde, posušene roke, polne brazd in žuljev, so drhtele na njenih slabih

138 NUK, Rokopisni oddelek, Zapuščina Zofke Kveder, Ms 1113, C. Delo, št. 1–13, mapa 4. Rokopis obsega osem listov.

139 Kveder, *Zbrano*, 1, str. 13.

kolenih. Uvele ustnice brez krvi so se bolešno zategovale nad brezzobimi čeljusti. Njeno razorano lice je bilo rjavo in hrapavo, kakor staro, zgrbljeno usnje in njene oči, zalite s krvjo so ugasnjene počivale v globokih jamicah, kakor dve stari, črni pogorišči.

[...] V otrplih možganih stare ženice se je rodila slaba, nejasna misel. Počasi se je vlekla dalje – do bolnice ni bilo daleč. Njena brezzoba usta so topo mrmrala:

– Kakor ta konj... kakor ta konj...¹⁴⁰

Zofka Kveder o starejših ženskah na prelomu stoletja v publicistiki ni pisala, kar je razumljivo, saj je takrat stopila šele v tretje desetletje življenja.

ZGODNJA FEMINISTIČNA REFLEKSIJA O STARI ŽENSKI: RAZPRAVA HEDWIG DOHM *DIE ALTE FRAU* (1903)

Nemška feministka, pisateljica in publicistka Hedwig Dohm (1831–1919) se je na prelomu stoletja, ko je bila stara dvainsedemdeset let, izčrpno posvetila problematiki ženskega staranja v razpravi *Die alte Frau* [Stara ženska], (1903). V uvodu je zapisala, da se je že pogosto borila za ženske pravice, za pravice mladih deklet, zakonskih žena, mater, a starke se je dotaknila le tu in tam, zato želi spregovoriti o njej: o ubogi stari ženski, ki je enaka senci, ki jo stvarstvo meče na nezadovoljstvo človeštva. Pri tem Hedwig Dohm ugotavlja, da se konča upravičenost ženske eksistence v trenutku, ko ni več sposobna za roditeljico, vzgojiteljico otrok ali ljubimko, kar jo razčlovečuje. Starka je v grobnico hiranja zaprta, še preden umre, samota jo ovije kot mrliški prt, vsi jo pozabijo, skorajda bi se morala sramovati, da je sploh še živa, saj je tako nekoristna. Ob tem se avtorica razprave spomni, kako ji je nekoč, ko je bila stara nekaj čez štirideset let, slikar, ki mu je pozirala za portret, dejal, da so ženske, ki prekoračijo štirideset let, balast za družbo in bi bilo najbolje, če bi se pridružile svojim prednikom.

Hedwig Dohm spomni, da so tragiko staranja v literaturi že večkrat obdelali (Shakespeare v *Kralju Learu*, Zola v *Zemlji*, Turgenjev v *Learu iz stepe* in Balzac v *Očetu Goriotu*). Toda to so velike literarne figure, medtem ko je podoba starke manj veličastna. Ob tem spomni še na ljudsko vražo, da če starka lovcu pred lovom prekriža pot, to pomeni nesrečo. Tudi otroci se starih žensk bojijo, saj jih enačijo s čarovnicami. Hudič je sicer zloben, zapiše Hedwig Dohm, a višek zlobe je njegova babica, medtem ko o hudičevi materi zgodovina molči. Opaža tudi, da je družba naravnana proti starim ženskam; le nekaj izjem je med plemstvom, kjer

140 Prav tam, str. 28, 29.

so ženske zaradi izobrazbe razvile humor in modrost, a vse to prodre v javnost velikokrat le, če so žene ali matere kakšnega pomembnega moškega. Pri tem spomni na Goethejevo mater in se sprašuje, ali bi njene modre misli spoznali, če ne bi bil njen sin veliki pisatelj.

V kontekstu 19. stoletja opozarja še na izključenost starih žensk iz družbe, saj se zanje ne spodobi, da bi živahno sodelovale v pogovorih, sedeti morajo tiho ob strani, zato se počutijo odveč. Nasprotno spoštujejo moške izkušnje, ne glede na starost. Hedwig Dohm še ugotavlja, da so prav Nemke, ko ostarijo, manj privlačne od predstavnic drugih narodov, saj vidijo svoje poslanstvo predvsem v materinstvu, in ko jim je to odvzeto, otopijo in se zapustijo. Toda Hedwig Dohm meni, da se to ne bi smelo zgoditi, da bi se morale oblačiti v bele obleke, saj bi tako izžarevale svetlobo, pri tem naj se ne ozirajo na nenapisana pravila spodobnosti – kar lahko počnejo njeni moški vrstniki, naj počne tudi starejša ženska. Zato kot stara ženska sporoča vrstnicam: imejte pogum za življenje, ne mislite na starost, življenje je boj s sovražnikom, starost je sovražnik, zato se spopadite z njim, delajte tisto, kar vas veseli in kar zmorete, bodite stare v očeh drugih, a ne v svojih. Kolesarite, jahajte, plavajte, odkrivajte na potovanjih nove lepote, nove svetove, razpletite svoje sive lase, pomešajte se med študente, odprite se duhovnosti.

Hedwig Dohm zaključí svoj spis z mislijo, da v prihodnosti ti nasveti ne bodo več potrebni, saj bo žensko gibanje izbrilo tudi starejšim ženskam njihovo mesto v družbi, vendar sta za to potrebni brezpogojna emancipacija in odprava miselnosti, da pravica do obstoja izvira iz biološkega spola. Starejšim ženskam je treba, kot še dodaja Hedwig Dohm, dati možnost, da tudi v starosti razvijajo svoje talente in gojijo svoje interese, nedejavnost je uspavalo, ki jim ga ponujajo, zato jim še enkrat zakliče: »Ne pijte ga! Bodite nekaj! Delovanje je veselje. In veselje je skoraj mladost!«¹⁴¹

Novo stoletje je prineslo tudi nove podobe ostarelih žensk. Še vedno v književnosti beremo o babicah, ki so pustile sled v življenjih vnukov in vnukinj. Podobe razgledanih in toplih oseb, takšna je denimo babica Vitomila Zupana v *Komediji človeškega tkiva* (1980),¹⁴² dopolnjujejo v delih Mire Mihelič mogočne, stroge in hladne (*Obraz v zrcalu*, 1941), a tudi razumevajoče stare mame (*April*, 1959). Mira Mihelič je mojstrsko ujela tudi trenutke tesnobe meščanskih žensk, ki za vsako ceno skušajo ohraniti svojo lepoto in mladostnost (*Hiša večera*, 1959). Hkrati v njenih delih odkrivamo tudi občutljive in poglobljene predstavitve starih in zapuščenih žensk kakor v romanu *Dolga noč stare gospe*, 1959. Podobo močne babice, ki vnukinjo inspirira in ji stoji ob strani, je prikazala Berta Bojetu v romanu *Filio ni doma* (1990) v liku Helene Brass.

¹⁴¹ Dohm, Die alte, 220.

¹⁴² Na podobo babice v tem Zupanovem romanu me je opozorila Maja Sevnik.

Tudi v otroški književnosti se je lik babice spremenil, saj niso več enačene le s sivolasimi ženičkami, ki lahko samo še pripovedujejo in svetujejo, temveč so še vedno aktivne, kakor v mladinskem delu Miha Matéta *Babica v supergah* (1994), ali celo tekmujejo na natečaju enega izmed osrednjih slovenskih dnevnikov.¹⁴³

Tako lahko zaključimo z mislijo, da spodbude Hedwig Dohm in številna besedila slovenskih pisateljic, ki so problematizirala tradicionalne enoplastne upodobitve starejših žensk, niso ostali brez odmeva.

143 *Akcije in nagradne igre.*

POKOJNINSKI SISTEM

Meta Remec

**ZAČETKI
POKOJNINSKEGA
ZAVAROVANJA KMETOV:
OD PREUŽITKA DO ZAKONA
O POKOJNINSKEM IN
INVALIDSKEM ZAVAROVANJU***

UVOD

Stereotipna družina na podeželju v preteklosti je bila sestavljena iz treh generacij, ki so si pomagale, si delile delo in odgovornosti, v njenem okviru pa je bilo poskrbljeno tudi za ostarele in onemogle. Idilično podobo družbe, v kateri so starejši uživali spoštovanje ter bili tudi ustrezno gmotno preskrbljeni, naj bi zmotila šele industrializacija in s tem povezano preseljevanje delovno aktivne generacije v mesta. S tem naj bi se namreč pretrgale družinske vezi, starejši pa naj bi bili prepuščeni sami sebi. Realnost je bila seveda drugačna, saj življenje v

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

trigeneracijskih skupnostih ni bilo povsod pravilo, delitev premoženja in breme oskrbe ostarelih pa sta pogosto vodila v konflikte.²¹⁹

Na podeželju 19. stoletja težko govorimo o pravem upokojevanju, saj sta umik v preužitek – in s tem povezana predaja posestva nasledniku – le redko pomenila tudi popolno prenehanje delovne aktivnosti. Status ostarelih na podeželju se je seveda razlikoval glede na njihov ekonomski status in velikost posestva. Medtem ko so nekateri ob umiku v preužitek dobili celo lastno hišo ter del njive ali vrta, so se revnejši morali zadovoljiti s sobo ali zgolj kotom ter delati do konca življenje ali popolne onemoglosti.²²⁰ Še slabša je bila seveda usoda ostarelih dekel in hlapcev, ki so pogosto pristali na plečih občine, dobrodelnih ustanov, mnogokrat pa so bili prisiljeni tudi v beračenje. S priložnostnimi ročnimi deli so si pogosto prislužili dnevni obrok, le redki pa so imeli zagotovljeno trajno oskrbo.²²¹

Če se je za ostale delavce postopno uveljavila norma, da je primerna starost za prenehanje delovne aktivnosti najpozneje pri šestdesetih oziroma petinšestdesetih letih,²²² je bilo to na podeželju manj jasno določeno. Ljudje so posestva pogosto predajali že pri petinštiridesetih ali petdesetih, pri čemer so jih vodili bolj ekonomski in socialni vzroki kot pa dejanska nezmožnost za delo.²²³ Ne glede na njihov prejšnji gmotni položaj, so bili prejšnji lastniki in gospodarji na svoji zemlji ob zatonu življenja svojcem v veliki meri prepuščeni na milost in nemilost, kar je odpiralo vrata zanemarjenju, šikaniranju in celo fizičnemu nasilju nad ostarelimi člani družine.²²⁴ Z daljšanjem življenjske dobe se je povečeval pritisk na kmete, da predajo svojo posest v roke naslednika že za časa življenja, saj si je le na ta način lahko osnoval družino, po drugi strani pa se je podaljševal tudi čas oskrbovanja ostarelega kmečkega para oziroma vdovca ali vdove, kar je povečevalo ekonomski pritisk na proračun posestva, nezanemarljivo problematiko pa so predstavljali tudi številni konflikti, ki so izhajali iz vsakodnevnega skupnega življenja pripadnikov različnih generacij.²²⁵ Število sporov se je postopno še povečevalo s prevlado načel rimskega prava, ki je vsem potomcem zagotavljalo enako velike deleže prave vrednosti kmetije. Prevzemniki kmetij so se bili prisiljeni zadolževati, da so lahko

219 Cole in Ray, *The humanistic study of aging past and present*, str. 15.

220 Thane, *The long History*, str. 41; Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 17, 18.

221 Weber-Kellermann, *Landleben im 19. Jahrhundert*, str. 266.

222 Thane, *The History of Aging*, str. 38.

223 Weber-Kellerman, *Landleben im 19. Jahrhundert*, str. 265, 266; Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 62, 63.

224 V literaturi je mogoče najti množico dokazov o tej problematiki. Zelo znana je pravljica bratov Grimm Ded in vnuk, ki govori o ponižujočem in omalovažujočem odnosu sina in snahe do ostarelega dedka, ogledalo njunega ravnanja pa jima nastavi šele štiriletni sin. V povezavi s tem pa se je oblikoval celo ljudski pregovor Ti očeta do praga, sin tebe čez prag. Gl. *Grimmove pravljice*, Ded in vnuk.

225 Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 60–62. V najsrajnejših primerih je prihajalo celo do fizičnega obračunavanja in očetomorov, France Bevk pa je v svojem delu *Veliki Tomaž* orisal družinsko tragedijo, v kateri je oče v bolni navezanosti na lasten grunt slednjega raje pripeljal na rob propada in na koncu raje pokončal sina, kot pa predal oblast nad zemljo. Gl. Bevk, *Veliki Tomaž*, 1935.

izplačali odpravnine bratom in sestram, poleg tega pa so nosili še breme oskrbe ostarelih staršev.²²⁶ Spremenjeni demografski trendi, ki so bili v industrializiranih središčih prisotni že prej, so pljusnili tudi na podeželje: poleg številnih samskih ljudi se je namreč večalo tudi število parov, ki so omejevali število otrok, še ti pa so bili večinoma rojeni v prvih letih zakona, kar je še povečevalo možnost, da bosta zakonca jesen življenja preživljala sama.²²⁷ Starejši so se zato pogosto preživljali z beračenjem, v te odnose pa je vedno bolj odločno začela posegati tudi oblast z izplačevanjem socialnih pomoči najrevnejšim,²²⁸ ki pa v nasprotju s poznejšimi pokojninskimi sistemi ni zagotavljala podpore v denarju ali blagu vsem, ki so dosegli določeno starost, temveč je zahtevala dokaz o nezmožnosti za delo.²²⁹

Proces, ko so evropske države ob koncu 19. stoletja začele vpeljevati pokojnine najprej za javne uslužbence, nato pa za vse zaposlene, podeželja ni zajel. Prave pokojnine za kmete, ki bi temeljile na osnovi pokojninskega zavarovanja in bi pripadale vsakomur po določeni starosti, kljub nekaterim pobudam namreč niso bile uveljavljene vse do druge polovice 20. stoletja.²³⁰

PRVE POBUDE ZA POKOJNINSKO ZAVAROVANJE KMETOV

Razmere na podeželju so začele zanimati vedno večje število piscev, ki so začutili potrebo po njihovi reformi. V drugi polovici 19. stoletja, ko je bilo romantičnega povečevanja podeželja vedno manj, so avtorji, poleg neurejenih greznic, vonja po izločkih in vsesplošne umazanije, začeli problematizirati tudi vsesplošno kulturno zaostalost, nevednost ter prirojen odpor do vsake novosti, ki so zagotovo ovirali ekonomski razvoj podeželja.²³¹

Med strokovnjaki in politiki je prevladovalo prepričanje, da je glavni ekonomski problem slovenskega podeželja prezadolženost,²³² ki naj bi ovirala socialni in materialni razvoj podeželja in kmete vodila v izseljevanje ali vsaj pogosto sezonsko delo v tujini. Avtorji, kot sta bila Josip Vošnjak in Janez Evangelist Krek, so v svojih programih, ki naj bi prinesli rešitev za porazne socialne razmere na slovenskem podeželju, predlagali številne rešitve, vendar se sprva niso ukvarjali s problematiko pokojninskega zavarovanja kmečkega prebivalstva. Vošnjakov

226 Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 65.

227 Wall, *The Transformation*, str. 230–232.

228 Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 37.

229 Thane, *The History of Aging*, str. 47. Več o postopku pridobivanja podpore ubožnega inštituta gl. Anžič, *Skrb za uboge*, str. 29.

230 Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 65.

231 Več o tem Remec, *Podrgni, očedi*, str. 121–145.

232 Več o tem Lazarevič, *Kmečki dolgovi*, 1994.

program je predvideval prepoved knjiženja dolgov na kmetijah oziroma da se njihova višina omeji na dve tretjini vrednosti kmetije. Prav tako je predvideval znižano obrestno mero (4,5 %) za odplačevanje dolgov v letnih obrokih, k čemur pa bi morala pristopiti tudi oblast, saj je bilo pričakovati odpor upnikov, ki ne bi želeli privoliti v tako obrestno mero. Prav tako je predvideval prepoved drobitve kmetij, kar je bilo v največji meri odvisno od ureditve dedovanja. Vošnjak si je prizadeval, da bi se uvedla praksa, da bi kmetijo podedoval en sam dedič, ostali sorojenci pa bi imeli pravico do dosmrtna rente, ne pa tudi do dedovanja zemljišč v naravi. Veliko naj bi bilo mogoče doseči tudi s prerazporeditvijo davčnih bremen, saj naj bi bilo potrebno bolj obdavčiti luksuzne dobrine, kmeta pa naj bi bilo v spremenjenem davčnem okolju lažje spodbuditi k prepotrebni investicijam ter ga spodbuditi k specializaciji na področju manjšega števila kmetijskih panog. K temu naj bi veliko pripomogle kreditne zadruge, ki naj bi drage hipotekarne kredite nadomestile z osebnimi krediti, te pa bi kmetje nato vlagali v razvoj svojih kmetij. Prvi pogoj za kakršen koli napredek pa je bilo doseči ustrezno osveščenost kmečkega prebivalstva oziroma »vzgojo in pouk kmetov«, kar naj bi bila tako naloga šolstva kot cerkve.²³³

Podobna načela je zagovarjal tudi Janez Evangelist Krek. Predlagal je namreč prepoved združevanja velikih posesti v rokah zasebnikov, prepoved drobljenja kmečkih domačij oziroma ustanovitev stalnih domov, ki bi bili dedni v celoti, ter obvezno ustanavljanje kmečkih zadrug, ki bi bile organizirane po Raiffeisnovem principu in bi skrbele za izboljševanje zemlje, skupno prodajo pridelkov, kmetom naj bi omogočale plačevanje davkov v naturalijah, skrbele pa naj bi tudi za kupovanje kmetij na prisilnih in prostovoljnih dražbah. Poleg drugih predlogov, ki naj bi urejali odnose na podeželju, je z vidika boja proti prezadolženosti pomemben predvsem predlog o uvedbi popolnega moratorija na plačevanje dolgov, uvedbi ustreznega dolgoročnega načina odplačevanja ter popolni prepovedi hipotekarnih posojil.²³⁴

Prve ideje o potrebnosti in koristnosti starostnega zavarovanja za kmečko prebivalstvo je na Slovenskem sicer mogoče zaslediti že v 80. letih 19. stoletja. Poleg nujnosti življenjskih zavarovanj, ki bi vdovi in otrokom zagotavljala nujno existenco v primeru smrti gospodarja, so začeli razmišljati tudi o obliki zavarovanja, ki bi bilo obenem še varčevanje. V primeru doživetja bi namreč zavarovancu pri starosti 60. let izplačali določeno zavarovalno vsoto, s katero bi lahko poravnal svoje dolgove, izplačal hčeram primerne dote, sin, ki bi prevzel kmetijo, pa bi bil manj obremenjen, saj bi moral očetu zagotavljati manjši preužitok. Že zgodaj so se zavedali, da takih novosti ne bo mogoče uvesti

233 Vošnjak, *Socialni problem in kmetiski stan*, str. 74–83.

234 Krek, *Črne bukve*, str. 250–253.

čez noč in da bodo domoljubni politiki pri zastopanju teh idej uspešni le, če bodo nastopali složno.²³⁵ Da bi se izognili dodatnim materialnim stroškom in birokratskim zapletom, so sprva predlagali organiziranje zavarovalnic v okviru zadrug in združnih zvez, ki so bile med ljudmi že zelo prisotne, kmetje pa bi tako imeli občutek, da sami upravljajo s svojimi sredstvi. Poleg že bolj razširjenih zavarovanj živine in pridelkov naj bi se člani zadrug zavarovali tudi za primere nesreč, smrti in onemoglosti. Združne blagajne naj bi zagotavljale izplačila vdovam in sirotam, zavarovanci pa naj bi imeli garantirano podporo tudi v primeru bolezni in starostne onemoglosti. Kmetom naj bi poskušali zagotoviti neodvisno starost, njihovim potomcem pa naj bi s tem olajšali gospodarjenje na prevzeti kmetiji ter jim omogočili vsesplošen gospodarski napredek. Že zgodaj je mogoče zaslediti teze, da bi zagotovljena brezskrbna starost mladim dala upanje in novo perspektivo življenja na podeželju in s tem ustavila množično izseljevanje in praznjenje podeželja.²³⁶ Izseljevanje ljudi, ki si na podeželju niso več mogli zagotavljati eksistence, je namreč, paradoksalno, vodilo v pomanjkanje delovne sile na podeželju. To je bilo ob dejstvu, da se je delo na kmetijah na prelomu iz 19. v 20. stoletje še v celoti opravljalo ročno, izjemno veliko, donos, ki so ga na tak način ustvarjali, pa nikakor ni bil tak, da bi se z njim mogli vsi preživljati. Kmetje so se tako vrteli v začaranem krogu, saj dela na polju, travnikih in v gozdu niso mogli pravočasno in kvalitetno opraviti, kar je še dodatno zmanjševalo njihov pridelek ter ustvarjalo vtis o splošni nedonosnosti kmetijske dejavnosti.²³⁷

Samoorganizacija kmetov v okviru zavarovalnih zadrug naj bi sledila zgledu učiteljstva, uradništva in delavstva, ki so si podobne košarice pravic že zagotavljali prek različnih skladov, varčevanj in bratskih blagajn, s čimer so nadomeščali skupno in enotno socialno zavarovanje, ki ga država v tistem obdobju še ni bila sposobna zagotavljati. Ker pa je vključevanje v ta sistem slonelo na prostovoljni ravni, so podporniki te ideje začeli organizirati množico zborovanj, na katerih so udeležencem predstavljali prednosti tovrstnega organiziranja. Kmete naj bi k množičnemu vključevanju spodbujalo predvsem zagotovilo, da bodo vplačila kar se da nizka, donosi pa zajamčeni.²³⁸ Osnovni izračuni za obstoj združnih zavarovalnic so pokazali, da je njena organizacija smiselna in vzdržna, če se bi vanjo vključilo vsaj 5000 članov, ki bi bili ob vstopu pripravljani vplačati vsaj 2 K vstopnine. Deležniki bi nato morali vplačati še vsak po 5 K, s čimer bi lahko osnovali dovolj velik deležniški sklad, ki bi lahko jamčil izplačila rent. Letni prispevki bi bili nato odvisni od starosti vsakega posameznika ob vključitvi v združno zavarovalnico, pomemben vir prihodkov pa naj bi predstavljale tudi

²³⁵ *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 15. 7. 1887, str. 1, 2.

²³⁶ Kač, *Gospodarske stvari*, 1898.

²³⁷ Kač, *Gospodarske stvari*, 24. 5. 1900.

²³⁸ Prav tam.

obresti, ki bi jih zbrana glavnica ustvarjala. Zavarovanci, ki bi se v sistem vključili že v prvem starostnem obdobju, med 14. in 30. letom starosti, bi plačevali po 1 K, tisti med 30. in 40. letom starosti bi plačevali 2 K, za zavarovance med 40. in 50. letom starosti bi letni prispevek znašal 3 K, največ pa bi seveda prispevali tisti, ki bi se v zavarovanje prvič vključili šele med 50. in 60. letom. Njihov prispevek bi znašal 4 K, saj je bilo pričakovati, da bodo prav oni prvi deležni izplačila rent. Poslovanje zavarovalnice bi bilo rentabilno v primeru, da bi vsako leto stalno oskrbnino dodelili največ 25 članom, ki bi na letni ravni dobili izplačano vsak po 300 K, predvideli pa so tudi izplačevanje začasnih rent ter nekaj administrativnih stroškov poslovanja.²³⁹ Ustanovitev take zavarovalnice naj bi v relativno kratkem času zmanjšala pritisk na mesta, kar naj bi koristilo tudi delavcem – tovarnarji se tako ne bi več mogli zanašati na veliko število poceni delovne sile in bi bili zato prisiljeni bolje poskrbeti za zdravstveni in socialni položaj obstoječih delavcev in jih predvsem za njihovo delo primerno nagraditi. Zadrugne poslovalnice naj bi ustvarjale le minimalni dobiček oziroma pozitivno stanje, saj je bilo za njihov obstoj in uspeh pomembnejše, da so zagotavljale čim širše članstvo s čim nižjimi prispevki. Še ugodnejše pogoje naj bi bilo mogoče doseči s sodelovanjem c. kr. vlade in posameznih občinskih uradov, ki bi lahko delno jamčili ter prispevali za oskrbnino ostarelih, vendar precej manj, kot je bilo to potrebno sicer.²⁴⁰ Avtor tega načrta Ivan Kač je slovenske kmete pozival k opustitvi »pogubonosnega strankarstva« in nepotrebnih razprtij, kot je razvidno iz poznejšega razvoja dogodkov, pa tudi med kmeti ni bilo mogoče doseči potrebne enotnosti.²⁴¹

Razprave o nujnosti starostnega zavarovanja za kmečko prebivalstvo so dobile nov zagon ob vladnih načrtih, da problematiko socialnih zavarovanj uredi celostno. Obljubo o ureditvi te problematike je ministrski predsednik baron Beck podal že ob sklicu novega parlamenta, vendar si ji njegove besede vsak razlagal po svoje. Do obravnave predloga v letu 1908 je namreč nejasen ostajal krog upravičencev, saj ni bilo jasno, ali bo vlada ostala pri Koerbnerjevem predlogu iz leta 1904 ali pa bo zavarovanje vključevalo tudi poljedelske in gozdne delavce.²⁴² Predlog iz leta 1904 namreč ni predvideval zavarovanja samostojnih kmetov in obrtnikov. Vanj naj bi bili vključeni obrtni delavci in deloma tudi posli na podeželju, samostojni kmetje, obrtniki in vsi kmečki delavci pa naj bi bili v vladne načrte vključeni šele po načrtu iz leta 1908.²⁴³ Agrarna zveza, ki je v poslanski zbornici združevala 290 poslancev, ki so primarno zagovarjali interese podeželja, je namreč nazadnje le izsilila vključitev starostnega zavarovanja za kmečko prebivalstvo v enoten vladni

239 Kač, *Gospodarske stvari*, 21. 6. 1900.

240 Kač, *Gospodarske stvari*, 28. 6. 1900.

241 Kač, *Gospodarske stvari*, 19. 7. 1900.

242 Lesničar, *Nekaj o starostnem in invaliditetnem zavarovanju*.

243 Krek, *Starostno zavarovanje*, str. 7, 8.

načrt socialnega zavarovanja. Podporo uveljavitvi zavarovanja za delavce, ki ga je vlada sprva načrtovala, so pogojevali z ureditvijo razmer tudi za kmete, delavce, male posestnike in male obrtnike, zataknilo pa se je pri podpori tistih, ki so se jih novosti najbolj dotikale.²⁴⁴

Glavni glasniki in deklarativni zagovorniki kmečkih pravic so bili člani Kmečke zveze,²⁴⁵ ki so po uvedbi splošne volilne pravice lahko zastopali glas kmečkega prebivalstva tudi v državnem zboru. V osnovni program, ki je zajemal razbremenitev kmečkih posesti, spremembe v davčni zakonodaji, skrajšanje služenja vojaškega roka na dve leti in dopust v času najpomembnejših kmečkih opravil, povečanje sklada za melioracije in bonifikacije kmečkih zemljišč ter spremembe v šolski zakonodaji, so že kmalu uvrstili uveljavitev zavarovanja za starost tudi za kmečko populacijo.²⁴⁶ Prav poslanci Slovenskega kluba naj bi s pritiski na c. kr. vlado dosegli razširitev socialnih pravic z industrijskega delavstva tudi na poljedelske delavce in samostojne kmete, zavzemali pa so se tudi za pravice malih samostojnih podjetnikov in obrtnikov, saj je bilo po njihovem mnenju le tako mogoče doseči resnično razbremenitev občinskih blagajn, ki so takrat ječale pod težo bremen oskrbovanja ostarelih in onemoglih.²⁴⁷ Kmečka zveza je bila izjemno aktivna pri organizaciji množice krajevnih shodov, na katerih so govorniki navzoče prepričevali o nujnosti sprememb.²⁴⁸ Kljub pompoznosti, s katero je konzervativno usmerjeno časopisje poročalo o teh shodih, pa je iz nadaljnjega razvoja dogodkov mogoče sklepati, da te ideje niso nikoli zares našle večjega števila privržencev med slovenskim podeželskim prebivalstvom. Liberalno časopisje je ves čas opozarjalo, da zavarovanja kmetov preprosto ni mogoče postaviti ob bok delavskega zavarovanja, pri katerem so si breme prispevkov razdelili država, delodajalci in delojemalci. Kmetje bi po njihovem mnenju morali nositi vsaj dve tretjini obveznih prispevkov, kar pa naj bi bilo zanje pretežko breme, dolgoročno pa tudi povsem nevzdržno, saj naj bi bile rente, ki bi izhajale iz takega zavarovanja, v nesorazmerju z vplačili.²⁴⁹ V časopisju je mogoče zaslediti opozorila pred prevelikimi pričakovanji, ki so jih zagovorniki uveljavitve starostnega zavarovanja vzbujali med ljudstvom. Zmotno in demagoško naj bi jim obljubljali popolno preskrbljenost za starost, česar niti Nemčija ni bila sposobna

244 *Soča*, 24. 4. 1909, str. 1, Naše stališče glede kmečkega starostnega zavarovanja.

245 Kmečka zveza oziroma Slovenska kmečka zveza je bila slovenska kmečka stanovska organizacija v prvi polovici 20. stoletja. Ustanovljena je bila 21. 1. 1907 v Mariboru in je delovala v okviru slovenskega katoliškega političnega tabora. Njen ustanovitelj in prvi predsednik je bil poslanec Ivan Roškar, znana pa je bila predvsem po izredno razvejani mreži krajevnih kmečkih zvez, prek katerih je uresničevala svoj program in pridobivala nove somišljenike.

246 *Slovenski gospodar*, 10. 10. 1907, Naši shodi.

247 *Slovenski gospodar*, 23. 4. 1908, str. 1, Starostno zavarovanje.

248 *Slovenski gospodar*, 10. 10. 1907, Naši shodi.

249 *Učiteljski tovariš*, 1. 5. 1908, Z gospodarskega polja. Zavarovanje kmetov in rokodelcev.

uresničiti, saj poleg vsega ni zagotavljala pravic kmetom in obrtnikom. Ljudstvo so opozarjali, da bo zavarovalnina, ki jo bodo prejeli, le skromna podpora, ki nikakor ne bo nadomestila podpor revežem, ljudje pa bodo še naprej odvisni predvsem od lastnih prihrankov.²⁵⁰ Kmetje sprva niso razumeli, da zavarovanje za starost v osnovi ni bilo zavarovanje dohodka, ki ga zavarovanec prejema v svoji aktivni dobi, temveč predvsem zavarovanje za najnujnejše potrebe v času starosti in onemoglosti, ob tem spoznanju pa je navdušenje nad vladnim predlogom precej splahnelo.²⁵¹ Med ljudmi je negotovost izvirala tudi iz določb zavarovanja, ki so bile precej ohlapne in nedorečene. Podporo je sicer zagotavljala v primeru bolezni in različnih poškodb pri delu, dejansko pa je ostajalo nerešeno vprašanje, kdaj bo posamezni zavarovanec lahko začel črpati obljubljeni rento. Samostojnim kmetom so pravico do starostne oskrbe obljubljali pri starosti 65 let, kmečkim poslom in delavcem pa tudi prej, vendar so morali dokazati, da so za delo povsem nezmožni, kar pa je bila precej ohlapna kategorija.²⁵² Ob dejstvu, da ni bilo jasno, kdo naj bi o nastanku invalidnosti odločal, ni bilo jasno niti, ali bi bilo za dostop do pravic potrebno dokazati nezmožnost za katero koli delo ali pa bi zadostovala že nezmožnost opravljanja dotedanjega poklica.²⁵³

Predlog, ki ga je vlada predstavila konec leta 1908, je predvideval obvezno zavarovanje tudi za tiste, katerih letni dohodek ni dosegel praga 2400 K in zato niso veljali za davčne zavezance. Obvezno zavarovanje bi zajelo vse delavce v kmetijstvu, starejše od 16 let, do rente pa bi bili vsi upravičeni po dopolnjenem 65. letu starosti. Država naj bi za vsakega zavarovanca letno prispevala po 90 K, dokončen znesek pa je bil sestavljen še iz letnega povprečja vplačil in dveh odstotkov obresti od celotne vplačane vsote. Najmanjše možno mesečno vplačilo za kmete in obrtnike je znašalo 1 K, le tisti, ki niso dosegali niti 480 K letnega dohodka, so lahko plačevali samo po 50 V na mesec. Znižan prispevek je bil določen tudi za kmetove družinske člane. Pri tem se je postavljalo precej dilem, saj pri kmečkih poslih ter gozdnih delavcih ni bilo preprosto določiti njihovega letnega dohodka, saj so plačilo za svoje delo dobivali pogosto predvsem v naturalijah, v hrani, obleki in nastanitvi, v denarju pa le deloma in precej neredno.²⁵⁴ Ker tudi kmet posestnik ni mogel računati na vedno enake in stalne dohodke, so predstavniki delavstva predlagali, da bi se kmetom naložilo plačevanje večjih enkratnih zneskov takrat, ko zaslužijo večje vsote denarja, npr. ob spravilu pridelka, ob trgatvi itd. To pa bi ustvarilo še dodatne birokratske zaplete

250 *Domovina*, 28. 10. 1908, str. 1, Nekaj o starostnem in invaliditetnem zavarovanju.

251 *Narodni dnevnik*, 28. 1. 1909, str. 1, Zavarovanje samostojnih oseb na temelju vladnega načrta o socialnem zavarovanju.

252 *Slovenski gospodar*, 28. 11. 1908, str. 2, Kmečki posli in delavci.

253 *Domovina*, 28. 10. 1908, str. 1, Nekaj o starostnem in invaliditetnem zavarovanju. Gl. tudi *Naša moč - glasilo slovenskega delavstva*, 13. 11. 1908, str. 1, 2, Delavsko zavarovanje.

254 *Slovenski gospodar*, 19. 11. 1908, str. 1, Ljudsko zavarovanje.

pri določanju, kolikšen naj ta prispevek bo glede na vsakokratno letino, s takim načinom vplačil pa naj bi bilo zelo težko, če ne celo nemogoče določiti, kolikšna renta bi zavarovancu sploh pripadala.²⁵⁵ Polovico prispevka bi delavcem na kmetiji in gozdnem posestvu moral prispevati gospodar, kar je izzvalo dodatno nezadovoljstvo. Dejstvo, da bi s tem odpadla potreba po občinskih podporah revežem in ostarelim, nikogar ni zares zadovoljilo, saj kmetom nihče ni dal resnih zagotovil, da se bo zaradi tega zmanjšala njihova davčna obveznost. Nezaupanje do nove ureditve je izhajalo tudi iz dejstva, da si je posameznik pravico do oskrbnine pridobil šele po tridesetih letih rednega plačevanja prispevkov. Le tisti, ki bi se v sistem zavarovanja vključili v prvem letu po njegovi ustanovitvi, bi si pravice zagotovili že po štirih letih. Nejasno je torej ostajalo, kaj se bi zgodilo z zavarovanci, pri katerih bi invalidnost oziroma onemoglost nastopila prej, ter s tistimi, ki bi se v tem obdobju preselili v tujino. Bolj jasno je bilo rešeno vprašanje žensk. Te so se pri šestnajstih letih redno zavarovale, po poroki pa so se lahko same odločile, ali bodo z vplačili nadaljevale, saj jim je bila sicer na voljo možnost enkratnega izplačila polovice vseh vplačanih sredstev.²⁵⁶

Podpora vladnim načrtom nikakor ni bila enotna, saj so mnogi ostajali na stališču, da »kdor hoče biti samostojen, mora imeti moč skrbeti sam za svojo bodočnost, mora sam prevzeti riziko svojega začetja.«²⁵⁷ Že v državnozbornem odseku za socialno zavarovanje je bilo zaznati jasno nasprotovanje poenotenju organizacijski in finančni združitvi socialnega zavarovanja delavcev z zavarovanjem samostojnih oseb. Jasno je bilo namreč, da bodo za zagotavljanje pravic slednjih potrebna dodatna in izdatna sredstva iz proračuna, saj prispevki zavarovancev ne bodo pokrivali vseh stroškov. Predstavniki delavstva so izjavljali, da so pripravljene nositi breme deficita, ki bi ga ustvarjale pravice poljedelskih delavcev, niso pa bili pripravljene biti solidarni z ostalimi kategorijami t. i. samostojnih, predvsem pa ne s kmeti posestniki, ki naj takega zavarovanja sploh ne bi potrebovali. Slednji naj bi bili tudi žrtve manipuliranja njihovih lastnih predstavnikov. Jasno naj bi jim bilo namreč potrebno povedati, da bo predpisano starost 65 let doživelo po statistiki le 8 % zavarovancev in ti bodo nato rento uživali le kakšno leto ali dve, predvsem pa, da bo njihova renta nižja od podpore, ki bi jim sicer pripadala iz ubožnega sklada, do katere pa bi bili upravičeni tudi brez vseh vplačil.²⁵⁸ Iz vrst predstavnikov delavstva je bilo nasprotovanje

255 *Naša moč - glasilo slovenskega delavstva*, 13. 11. 1908, str. 1, 2, Delavsko zavarovanje. Gl. tudi *Kmetovalec*, 26, Ljudsko zavarovanje, str. 6.

256 *Slovenski gospodar*, 19. 11. 1908, str. 1, Ljudsko zavarovanje.

257 *Domovina*, 28. 10. 1908, str. 1, Nekaj o starostnem in invaliditetnem zavarovanju.

258 *Rdeči Prapor*, 27. 4. 1909, str. 1, 2, Socialno zavarovanje v odseku. Krek se s temi trditvami ni strinjal. Večina kmetov naj bi pravico do vplačil dobila že pred 65. letom starosti oziroma takrat, ko bi kmetijo predali naslednikom. Po dveh letih uživanja rente naj bi kmet že dobil več sredstev, kot jih je v letih varčevanja vplačal, pa tudi starostna struktura naj ne bi bila tako slaba. Na Kranjskem, še bolj pa

usmerjeno zlasti proti bodoči delitvi bremen, sicer pa naj ne bi bilo nobene zamere in nevoščljivosti. Delavci »naj bi iz vse duše privoščili dobrote starostnega zavarovanja tudi kmetom in obrtnikom«, v isti sapi pa so nato dodali, da »si bodo seveda morali sami plačevati vso zavarovalnino, med tem ko jo bo delavcu moral plačati polovico delodajalec«. ²⁵⁹

Ob vseh opozorilih in neznankah ne preseneča, da so pregovorno nezaupljivi in konservativni slovenski kmetje vladni predlog večinoma zavrnil. Prepričati jih ni uspelo niti Janezu Evangelistu Kreku, ki je ostajal edini zares odločen zagovornik ureditve starostnega zavarovanja za kmete. Shod, ki naj bi v hotelu Union v Ljubljani potekal v podporo vladnim predlogom in na katerem je Krek želel javnosti predstaviti podrobnosti nove ureditve in prednosti, ki naj bi jih ta prinašala, se je sprevrgel v njegovo popolno nasprotje. Na njem naj bi se namreč zbralo več kot 2000 odločnih nasprotnikov, ²⁶⁰ podobni shodi, na katerih so se kmetje večinsko izrekli proti vladnim načrtom, pa so si nato sledili po različnih slovenskih krajih in deželah. ²⁶¹ Časopis *Slovenec* je sprva poročal, da so bili liberalci, ki so shod v Ljubljani motili z »živinskim tuljnenjem«, poraženi, saj so prisotni razkrinkali nakane »občeznanih oderuhov in sleparjev, liberalnih magnatov in liberalnih učiteljev, ki sovražijo kmeta v dno svoje duše«, dejansko pa se je izkazalo, da je bila njihova obstrukcija nepotrebna, saj so vladni predlog minirali prav tisti, ki naj bi ga najbolj podpirali, tj. poslanci SLS. ²⁶²

Ob nasprotovanju javnosti se je tudi število zagovornikov med člani SLS opazno zmanjševalo. Za neuspeh lastne pobude so krivili predvsem liberalno učiteljstvo, ki naj bi kmete hujskalo proti starostnemu zavarovanju. ²⁶³ Vnet zagovornik ureditve je ostajal Janez Evangelist Krek, ostali pa so se od predloga začeli opazno oddaljevati. Odločilno dejstvo, ki je predlog obsodilo na neuspeh, je bilo ravnanje Ivana Šušteršiča, ki je po začetni podpori ideji o starostnem zavarovanju kmetov odtegnil podporo. Na seji vodstva SLS je tako poudarjal, da je ljudstvo treba izobraziti, mu predstaviti prednosti in slabosti, nato pa mu prepustiti odločitev. Ta pristop je pomenil korenito spremembo v vlogi, ki naj bi jo odigrali politiki SLS, saj so se iz zagovornikov in pobudnikov spremenili le še v interprete vladnega predloga. Predlagal je celo izvedbo ljudskega referenduma, poslanci pa naj bi voljo ljudstva nato strogo upoštevali. Trdil je, da je potrebno razumeti

na Primorskem naj bi bil delež 70-letnikov tako visok, da ni bilo mogoče dvomiti o ekonomski upravičenosti predlaganega sistema. Gl. Krek, *Starostno zavarovanje*, str. 22.

259 *Naša moč - glasilo slovenskega delavstva*, 13. 11. 1908, str. 1, Najvažnejša naša reč.

260 Prepeluh, Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva. Krek poroča o »par sto kričočih«, »zlasti še nekoliko s pijačo omenjenih«. Gl. Krek, *Starostno zavarovanje*, str. 2.

261 *Učiteljski tovariš*, 7. 5. 1909, Z gospodarskega polja.

262 *Slovenec*, 1. 2. 1909, str. 1–3, Kmečki stanovski shod. Liberalna obstrukcija poražena. Gl. Rožič, Stanovski shod in starostno zavarovanje.

263 *Učiteljski tovariš*, 5. 3. 1909, Vestnik. Dr. Lampe na delu.

odpor kmetov do plačevanja prispevkov, ki jih doživljajo kot novo breme. Kljub deklarativni podpori uveljavitvi socialnega zavarovanja je po njegovem mnenju glavna težava slovenskega kmeta ostajala prekomerna zadolženost, ki ga je dušila in ovirala materialni, socialni in kulturni razvoj podeželja. SLS bi po njegovem mnenju morala vse svoje sile usmeriti v predlog o razdolževanju kmečkega stanu, šele ko bi dosegli ta cilj, pa bi se po njegovem mnenju imelo smisel pogovarjati o socialnem zavarovanju. Poudarjal je, da »odločitev o vladni predlogi o socialnem zavarovanju ni tako nujna, kako sodijo v nekaterih krajih naše dežele«, saj je pričakoval, da bodo minila še leta, preden bo vladni predlog dejansko zaživel. Poudarjal je, da stranka nikoli ni brezpogojno podprla vladnih namer ter da so odgovorni predvsem ljudstvu, njegovim resničnim interesom in željam. Trdil je sicer, da se on osebno »ne veže ne za ne proti«, dejansko pa je iz njegovega diskurza že mogoče zaznati odklonilen odnos do nove zakonodaje. Slednje je nato jasno potrdil na shodu v unionski dvorani, kjer je izrazil prepričanje, da slovenski kmet dodatnih bremen ne zmore in da bi zavarovanje moralo ostati na prostovoljni ravni. Vodstvo SLS je na njegovo pobudo sprejelo celo resolucijo, v kateri so zapisali, da naj poslanci SLS

»[...] uredijo svoje postopanje napram vladni predlogi o socialnem zavarovanju natančno v smislu ljudske volje, da je po mnenju SLS razdolževanje kmečkega stanu »najnujnejša naloga državne zakonodaje in uprave«, zato poslancem naročajo, da naj zastavijo vse svoje moči v tej smeri, izvršilnemu odboru pa so naročili, naj poskrbi, da se ljudstvo čim prej in čim bolj temeljito pouči o vsebini vladnega predloga o socialnem zavarovanju »in pa o najnovejši akciji za razdolžitev kmečkih posestev«.²⁶⁴

Krek je s svojimi stališči ostal bolj kot ne osamljen, zato se je nazadnje odločil v samozaložbi izdati brošuro z naslovom *Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva*. V njej je natančno predstavil aktualni vladni predlog, javnega mnenja pa z njo ni mogel spremeniti. Boril se je namreč proti nasprotnikom nove zakonodaje, ki so izkoristili vsako priložnost za hujskanje, bodisi po gostilnah, sejnih in drugih neformalnih srečanjih. Nasprotniki naj bi »lagali kot pes teče«,²⁶⁵ medtem ko je Krek poskušal nanizati najpomembnejše pridobitve, med katerimi je potrebno omeniti zlasti zavarovanje za primer onemoglosti, podporo vdovam in potomcem zavarovanega kmeta v višini temeljnega zneska, ne glede na to, ali je slednji plačila izvrševal redno in ali je že dosegel pogoje za priznavanje rente.²⁶⁶ Razbiti je poskušal pomisleke o velikih stroških, ki naj bi jih prinesla ustanovitev

²⁶⁴ *Slovenec*, 23. 4. 1909, str. 1, 2. Zasedanje vodstva SLS, Socialno zavarovanje.

²⁶⁵ Krek, *Starostno zavarovanje*, str. 1, 2.

²⁶⁶ Prav tam, 13, 14.

zavarovalne ustanove, ki naj bi bedela nad vplačili in izplačili in naj bi po mnenju nasprotnikov požrla večino vplačil ter bila tako sama sebi namen,²⁶⁷ apeliral pa je zlasti na čut za solidarnost in bratsko povezanost, ki naj bi slovenskega kmeta obranili pred propadom, kamor sta ga pehali kapitalistično-tržna usmeritev in popolna prevlada denarnega gospodarstva.²⁶⁸

Kmetje so v prispevku za starostno zavarovanje videli predvsem nov davek, sredstev zanj pa naj slovenski kmet ne bi imel od kje vzeti. V kmetijskem gospodarstvu, ki je, vsaj kar se tiče prehrane, v veliki meri še vedno temeljilo na samooskrbi in blagovni menjavi, je bilo pomanjkanje tekočih denarnih sredstev tolikšno, da kmetje niso mogli niti želeli privoliti v še en izdatek.²⁶⁹ V *Učiteljskem tovarišu* so sicer trdili, da se v vsakem kmečkem gospodinjstvu zagotovo skrivajo rezerve, saj naj bi ljudje po nepotrebnem trošili za pijačo, tobak in oblačila, ki ne pristojijo kmečkemu človeku, vendar pa naj kmečki človek v to ne bi privolil.²⁷⁰ Strah naj bi jih bilo, da ne bi ob vseh vplačilih videli niti beliča in da bi se, kot vsakokrat, okoristila le gospoda, ki bi pobirala obresti od kmečkih depozitov. Slovenski kmet naj bi bil »v svoji konservativnosti do skrajnosti nezaupen«, zato je bilo vsako pregovarjanje zaman.²⁷¹ Podporniki sprememb so kmečko zavrnitev razumeli kot dokaz, da kmetu na Kranjskem vendarle ne gre tako zelo slabo, kot je sam pogosto trdil.²⁷²

STAROSTNO ZAVAROVANJE PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Starostno zavarovanje kmetov tako do prve svetovne vojne ni bilo uresničeno, vojna pa je razmere na podeželju še dodatno zapletla. Slovenski gospodar je poročal, da se je

»[...] premični in nepremični kapital našega kmeta silno izmanjšal in oslabil, s tem seveda pa tudi davčna sila. Edino dobro, kar je prinesla zadnja doba, je formalno razdolžitev našega kmetijstva v zadnjih letih. V razsulu so kmečki domovi, obrabljeno, polomljeno je kmetovo orodje. Primanjkuje strašno živine vsled krutih birokratskih avstrijskih rekvizicij. Posebno goveje živine ni. Tudi dobrih človeških delavnih sil primanjkuje.«

²⁶⁷ Prav tam, 15–21.

²⁶⁸ Krek, *Črne bukve*, str. 251.

²⁶⁹ *Slovenec*, 23. 4. 1909, str. 1, 2. Zasedanje vodstva SLS, Socialno zavarovanje.

²⁷⁰ S tem se je strinjal tudi Krek, saj je navajal podatke, da naj bi povprečen kadilec na leto zapravil po 28 k, medtem ko naj bi strošek za različne alkoholne pijače na Kranjskem znašal celo 60 k na osebo. Gl. Krek, *Starostno zavarovanje*, str. 22.

²⁷¹ *Učiteljski tovariš*, 12. 3. 1909, str. 1, 2, Kranjska politika in učiteljstvo.

²⁷² *Soča*, 24. 4. 1909, Naše stališče glede kmečkega starostnega zavarovanja.

Še vedno so se na deklarativni ravni vsi strinjali, da je starostno zavarovanje potrebno tudi kmetu, vendar pa ljudje v razmerah, ko so si le s težavo zagotavljali življenjski minimum, niso zares razmišljali o tem, kako bodo živeli čez več desetletij.²⁷³ Leta 1922 je država uredila zavarovanje delavstva za primer bolezni, nesreč pri delu, invalidnosti, starosti in smrti, vendar je v praksi izvajala le zavarovanje za primer bolezni in nesreč pri delu, medtem ko je bilo zavarovanje za ostale primere odloženo za nedoločen čas.²⁷⁴ O zavarovanju kmetov v takih razmerah ni bilo mogoče zares razpravljati, poleg tega pa se odnos javnosti do te tematike ni zares spremenil.

V letu 1926, ko so se pojavile nove pobude o ureditvi zavarovanja za kmečko prebivalstvo, je kmečko stanovsko časopisje spomnilo na Krekovo pobudo s preloma iz 19. v 20. stoletje, ki je najrevnejšim slojem obljubljala preskrbljeno starost, glavnino stroškov pa naj bi nosili država in bogata industrija. Spomnili so, da so kmetje takratni predlog odločno zavrnil, ko je postalo jasno, da bodo morali za lastne otroke in posle na kmetiji plačevati velike zneske in da se jim bo dobro godilo, če jim bodo drugi rezali kruh in odločali o njihovi usodi. Enako naj bi se zgodilo tudi tokrat, saj bodo kmetje spoznali, da jim vključitev v sistem zavarovanja, ki je od 14. maja 1922 veljal za delavce, ne prinaša nič dobrega. »Nekateri posebni prijatelji kmetov« so namreč predlagali raztegnitev zavarovanja tudi na kmečke delavce, dejansko pa so jim s tem pripravljali le »nove škarje, s katerimi naj se kmetje ostrižejo«. Z denarjem delavskih prispevkov naj bi se namreč vzdrževal predvsem zapleten birokratski aparat, zidale naj bi se velike palače, zelo pa jih je skrbelo tudi dejstvo, da je denar odtekal v druge dežele in da ga slovenski delavec ne bo več videl. Podpore zavarovancem naj bi bile izjemno skromne, kmet pa naj bi bil še v slabšem položaju od delavca, saj bi moral sam pokriti tudi tisti del prispevkov, ki jih za delavca pokriva delodajalec. Spet so se obudile dileme o tem, kako izračunati osnovo dohodka kmečkega posla, ki je za svoje delo poplačan tudi v nastanitvi, hrani in obleki ter le deloma v denarju. Obujanje ureditve, ki je bila pred leti že zavrnjena, je veljalo za povsem neustrezno, saj naj bi kmeta porinilo čez rob propada, socialne stiske na podeželju naj bi se na tak način le še povečale, ustvarile pa naj bi se celo nove. Med berači, ki so po vaseh na stara leta prosili kruha, naj bi bili predvsem tisti, ki so svoje moči porabili po mestih in tovarnah, kmečkih poslov pa naj bi bilo med njimi le za vzorec. S pridnim delom naj bi si tudi najbolj siromašni zagotovili svoj obstoj. Večina naj bi jih z leti postala kočarjev, bajtarjev, sobenikov ali celo posestnikov ter tako na pošten način skrbela zase tudi na stara leta. Na podeželju naj bi povsem zadostoval solidarnostni sistem pomoči sosedov in sorodnikov, z

273 *Slovenski gospodar*, 3. 4. 1919, str. 1, Govor našega poslanca v proračunski razpravi.

274 *Tabor*, 6. 6. 1926, str. 2, Socialni pregled. Kake koristi imajo občine od socialnega zavarovanja.

bratovsko ljubeznijo pa naj bi se olajšala še tako huda stiska. Kmet naj že sicer ne bi imel navade poslati hlapca od hiše, potem ko je leta in leta neutrudno delal zanj. Med njima naj bi se razvil odnos kot med očetom in sinom, zato naj bi hlapec pogosto sedel pri isti mizi in dobil vso potrebno oskrbo tudi v primeru bolezni. Poštenim in delavnim naj bi se na podeželju povsem spodobno godilo, drugače od tistih v mestu, kamor naj bi zahajali predvsem tisti, ki hrepenijo po lažjem in hitrejšem zaslužku, na koncu pa vse zapravijo za pijačo in druge užitke. Svarili so pred nevarnostjo, da bi zavarovanje pokvarilo še delavce na podeželju. Podeželju naj bi grozila ista kuga, saj naj bi tudi kmečki posli kmalu spoznali, da »doma brez dela počivati, zdravnika zastoj imeti, pa še plačo povrh, to bodo prava nebesa za lenuha«. Namesto zavarovanj naj bi bilo bolj smotrno delavce in kmečke posle prisiliti, naj vsako leto nalagajo prihranke v hranilnico in se nato na starost in v primeru bolezni preskrbujejo iz lastnih prihrankov. Tako kmetje kot posli na podeželju naj bi si bili enotni in naj bi oblasti sporočali: »Pustite nas pri miru, mi tega zavarovanja nič ne rabimo.« Zato naj bi se postavljalo vprašanje, kdo pravzaprav vedno znova obuja ideje o zavarovanju, ki ga kmetje očitno nočejo. To naj bi bili predvsem tisti, ki želijo živeti na »račun kmečkih žuljev«, »pravi kmetje pa naj tega zavarovanja ne bi nikoli sprejeli«. Zastopniki pravic kmetov so jasno razglašali: »Pustite naše ljudi v miru! Zavarovanje je za industrijsko delavstvo« ter »Roke proč od našega kmeta!«²⁷⁵

Kljub nekaterim pobudam, zlasti Jugoslovanske kmetijske zveze,²⁷⁶ ki je pritiskala na kraljevo vlado, naj reši vprašanje starostnega zavarovanja kmetov in z novo zakonodajo sledi zgledu iz Češkoslovaške, ki ji je leta 1924 uspelo uveljaviti zavarovanje za celotno kmečko populacijo,²⁷⁷ je zakon o zavarovanju delavcev še naprej določal, da so poljedelski delavci in posli izvzeti iz zavarovanja, določba, ki je predpisovala, da se mora vprašanje socialnega zavarovanja delavcev v kmetijstvu rešiti v roku enega leta od uveljavitve zavarovanja za delavce, torej do 1. julija 1923, pa se ni nikoli uresničila.²⁷⁸ Zavarovanja so bili deležni le tisti redki poljedelski delavci, ki so pri svojem delu uporabljali strojne naprave, čeprav bi zaradi tveganosti dela morali vključiti še vsaj kmete in posle, ki so opravljali začasna dela v gozdu.²⁷⁹

Proteste so izzvale že ideje, da bi uvedli neobvezno in prostovoljno zavarovanje, saj je obstajala bojazen, da bo oblast sčasoma to zavarovanje spremenila v obvezno. Ljudje naj bi se tudi v tem primeru upirali zato, ker ni bilo jasno, kakšna bremena jim bi oblast s tem zakonom sploh naložila, in ker je

²⁷⁵ *Kmetiski list*, 9. 6. 1926, str. 2, Bolniško zavarovanje kmetijskih delavcev.

²⁷⁶ M. Krek, Zavarovanje kmetijskega ljudstva za starost.

²⁷⁷ *Kmetiski list*, 10. 9. 1930, str. 3, 4.

²⁷⁸ *Gospodar*, 3. 8. 1932, str. 101, 102. Gl. tudi Kraigher, Naši problemi.

²⁷⁹ Vodopivec, Pravni in socialno politični problemi.

vladalo splošno razočaranje nad rentami, ki so jih prejemale zavarovani delavci. Vedno znova so se pojavljale dileme, ali podeželsko prebivalstvo tako zavarovanje sploh potrebuje, saj naj bi razmere povsem ustrezno urejal že poselski red, ki je urejal razmerja med gospodarjem in poslom in je gospodarju že do takrat nalagal določene obveznosti do odsluženega, bolnega ali ostarelega posla. Zavarovanje naj bi bilo sicer koristno, saj naj bi bili tako ljudje najbolj kriti in preskrbljeni, vendar je bilo nejasnosti preprosto preveč. Sistem kmetских oskrbovalnic in hiralnic naj bi povsem ustrezno reševal to problematiko v »lastnem delokrogu«, brez vmešavanja oblasti.²⁸⁰ S tem se seveda niso vsi strinjali, zato so slikali povsem drugačno podobo slovenskega podeželja. Starostna oskrba, kot so jo poznali nekoč, naj bi povsem zamrla, odsluženi posli naj bi množično beračili, saj naj bi bili le redki gospodarji pripravljeni ter tudi finančno sposobni skrbeti poleg lastnih staršev še za odslužene posle. Nedonosnost in neperspektivnost slovenskega kmetijstva sta delovno silo vedno znova preusmerjali v mesta. Praznjenje podeželja je vodilo v situacijo, da je stari kmet ostal sam, prepuščen samemu sebi, zato na naturalno preskrbo ni bilo več mogoče računati.²⁸¹

Vladalo je načelno strinjanje, da prelaganje skrbi za bolne in ostarele zgolj na podporo domovinskih občin ni več ustrezno, prav tako ni bilo mogoče pričakovati, da bo v zapletenih gospodarskih razmerah vsakemu uspelo prihraniti dovolj sredstev za stara leta. Vedno znova pa se je zataknilo pri denarju, saj ni bilo povsem jasno, kako ustvariti jasen, pregleden in ekonomsko vzdržan sistem. Neizkoriščeno narodno rezervo, iz katere bi bilo mogoče črpati sredstva za uveljavitev novih socialnih pravic, naj bi na Slovenskem predstavljali gozdovi, ki so v veliki meri ostajali v zasebni ali cerkveni lasti. Z razlastitvijo tega premoženja bi se ustvaril zadosten fond, iz katerega bi lahko pokrivali starostno zavarovanje in še kaj. Prispevki kmetov bi bili v tem primeru lahko zgolj simbolični, rešeno pa naj bi bilo tudi vprašanje preužitka, ki je na kmetih vedno znova povzročalo spore, tožbe in celo zločine.²⁸² Delni napredek bi lahko dosegli že s tem, če bi upravljanje zavarovanj proti elementarnim nesrečam, ki so bila dobro sprejeta med kmečkim prebivalstvom, prenesli iz zasebnih zavarovalnic na javno upravo. Namesto velikih zasebnih dobičkov bi država pridobila velik fond, iz katerega bi financirala različne projekte, ne nazadnje pa bi kmetom lahko tudi znižali previsoke in prenapihnjene premije ter jim že s tem pomembno olajšali življenje in delo.²⁸³

Kljub izračunom so bile podobne pobude povsem nerealne, saj ni bilo realne politične volje za izpeljavo tako velepoteznih načrtov, poleg tega pa je bilo

280 *Slovenski gospodar*, 24. 5. 1928, str. 1, 2, O zavarovanju za starost in onemoglost.

281 *Domoljub*, 4. 12. 1930, str. 1, 2, Zavarovanje kmetskega ljudstva za starost.

282 *Kmetški list*, 29. 10. 1930, str. 1, Starostno zavarovanje kmetov. Gozdovi naša narodna rezerva.

283 *Domoljub*, 4. 12. 1930, str. 1, 2, Zavarovanje kmetskega ljudstva za starost.

precej utopično pričakovati, da bi se bila oblast tem sredstvom pripravljena odpovedati in jih preprosto prekanalizirati v starostno zavarovanje. Kmetje naj bi bili premalo stanovsko organizirani in strokovno podkovani, da bi si znali od oblasti izposlovati ustrezne pravice. Novosti so po pravilu vedno zavračali, zato se razmere niso premaknile. Na podeželju naj bi bilo zato potrebno doseči popolno prevzgojo prebivalstva, ki bi se moralo znati odreči užitkom, kot so tobak, alkohol in druge razvade, ter sredstva namesto tega preusmerjati v starostno blagajno. Z dvigom zavesti po pomembnosti te problematike bi tudi prisilno varčevanje postopno postalo odveč, saj bi v ljudeh prevladal občutek odgovornosti do sebe in svojih družinskih članov. Premagati naj bi bilo potrebno človeško sebičnost ter ljudi navaditi na dolgoročno načrtovanje. Kmetom in njihovim predstavnikom bi morali tudi prepustiti nadzor in odgovornost nad zbranimi sredstvi, saj bi tako odstranili pomislek, da bo nekdo poskušal bogateti na njihov račun.²⁸⁴

Vse razprave so ostajale zgolj na teoretični ravni, saj Jugoslavija ni zmogla v praksi uvesti obveznega starostnega zavarovanja niti za delavstvo, kaj šele da bi tako zavarovanje razširila še na kmečko delavstvo. Delodajalci so ves čas zagovarjali stališče, da je potrebno starostno zavarovanje povsem izvzeti iz zakona o socialnem zavarovanju ter ga uvesti v bolj ugodnih razmerah in kot posebno obliko zavarovanja na prostovoljni osnovi, ki delodajalcev ne bi dodatno obremenjevala.²⁸⁵

RAZMERE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Zaradi nove ideologije in socialističnega družbenega sistema so se kmetje znašli pod hudim pritiskom. Vladajoča Komunistična partija Jugoslavije je že od prevzema oblasti naprej vodila brezkompromisno politiko v odnosu do kmetov. Odkupom in obvezni oddaji viška pridelkov, ki naj bi služili preskrbi prebivalstva, so sledili agrarna reforma iz leta 1945 ter nato kolektivizacija oziroma ustanavljanje kmetijskih zadrug na podlagi zakona iz leta 1946 in administrativno določanje cen pridelkov. Vse to seveda ni pripomoglo k razvoju kmečkega gospodarstva. Glavni cilji oblasti so bili socialistična preobrazba vasi, kolektivizacija ter boj proti razrednim sovražnikom. Ta se je še zaostрил po sporu z informburojem leta 1948, ko je oblast svojo pravovernost poskušala dokazovati tudi s preganjanjem vseh »kapitalističnih elementov na vasi« ter s striktnim izvajanjem prvega petletnega plana tudi v kmetijski politiki. Ekonomskim problemom na vasi, ki so izhajali predvsem iz tradicionalnega načina obdelave in majhnih kmečkih posestev, so se

284 Prav tam.

285 *Slovenec*, 13. 2. 1930, str. 2, Vprašanje revizije socialne zakonodaje.

tako pridružili še idejni in politični. Po razlastitvi veleposesti, verskih skupnosti in drugih pravnih subjektov so del zaseženega zemljiškega fonda sicer dobili v obdelavo tudi zasebni kmetje, kar pa ni olajšalo bremena administrativnih ukrepov, ki jih je nalagala oblast.²⁸⁶

V takih razmerah se oblast z vprašanji socialnega in starostnega zavarovanja kmetov seveda ni ukvarjala. Z dosledno izpeljavo načrtane politike bi se problem rešil že sam po sebi. Dosledna kolektivizacija in uvedba kmetijskih zadrug bi namreč postopno pripeljali do izginotja svobodnih nepovezanih kmetov ter do nastanka v zadruge povezanega kmečkega proletariata, ki bi imel enake pravice in dolžnosti kot delavski razred. Postopna omilitev restriktivnih ukrepov, ki se je začela z novim zakonikom o kazenskem postopku leta 1953 ter nato uvedbo samoupravljanja, decentralizacije in postopne demokratizacije političnega sistema,²⁸⁷ se je odrazila tudi na razmerah na vasi. Izkazalo se je namreč, da predvsem kolektivizacija in prisilno vključevanje kmetov v delovne zadruge nista prinesla pričakovanih političnih in ekonomskih rezultatov, saj kmetijska proizvodnja vse do leta 1956 ni dosegla predvojne ravni. Večina delovnih kmečkih zadrug se je preoblikovala v splošne kmetijske zadruge, še več sprememb v kmetijstvu pa je napovedovala nova kmetijska politika, ki se je z resolucijo o perspektivnem razvoju kmetijstva začela uveljavljati v prvi polovici leta 1957. Načrtovali so nov način kmetijske proizvodnje, ki ne bi več nasilno posegal v individualno lastništvo nad zemljo, ampak bi šel v smeri kooperacije individualnih zemljiških lastnikov in splošnih kmetijskih zadrug.²⁸⁸ Tak razvoj odnosov na vasi je zahteval zagotovitev vsaj minimalne socialne varnosti tudi kmečkemu prebivalstvu. O možnostih uvedbe pokojninskega in invalidskega zavarovanja kmetov so tako začeli razpravljati že v letu 1958, vendar se je ta proces zaradi pomanjkanja finančnih sredstev zavlekel v sedemdeseta leta.²⁸⁹ Ekonomska reforma iz leta 1965 je sicer obljubljala nov zagon kmetijstva, vendar so se investicije v kmetijstvo le počasi povečevale, vsekakor pa niso bile v skladu z deležem kmetijstva v celotnem družbenem proizvodu.²⁹⁰ Izhodišča starostnemu zavarovanju kmetov so temeljila na sklepih, ki sta jih sprejeli Zveza komunistov Slovenije in Skupščina SR Slovenije v okviru razprave o ekonomski in socialni problematiki kmetijstva že v letu 1970. Konferenca ZKS je na 2. seji sprejela deklarativna stališča z željo po ureditvi razmer na podeželju. Zaznali so namreč zaostrene socialne razmere na vasi in potrebo po krepitvi socialne varnosti

286 Več o tem gl. Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji*; Čepič, *Preskrba in obvezni odkupi*, str. 897–899; Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji*, str. 65–69, 78–80.

287 Režek, *Politične spremembe v Sloveniji*, str. 196.

288 Čepič, *Agrarno in kmečko vprašanje v programih KPJ/ZKJ*, str. 945.

289 Razgoršek, *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov*, str. 420, 421.

290 Žižmond, *Ekonomika narodnega gospodarstva*, str. 96.

kmečkega prebivalstva.²⁹¹ Uvedba starostnega zavarovanja je tako deklarativno izhajala iz želje po ustavitvi množičnega praznjenja podeželja, propadanja malih kmetij in spreminjanja čistih kmetij v mešane in vse večje staranje kmečkega prebivalstva ter posledično zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva v celotnem prebivalstvu.²⁹² Tradicionalna ureditev, v kateri je bila skrb za ostarele člane kmečke družine odvisna od medgeneracijske solidarnosti, je bila zaradi hitro spreminjajočih se razmer postavljena pod vprašaj, saj zaradi množičnega izseljevanja iz podeželja v mesta ni bilo več mogoče računati na medgeneracijsko kontinuiteto.

S 1. januarjem 1972 je tako na območju Socialistične republike Slovenije začel veljati zakon o starostnem zavarovanju kmetov,²⁹³ ki je pomenil začetek pokojninskega in invalidskega zavarovanja kmetov. Oblikoval se je izven siceršnjega sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja, saj je njegov 5. člen določal, da se starostno zavarovanje kmetov organizira in izvaja po načelu samoupravljanja kmetov zavarovancev v Samoupravni interesni skupnosti starostnega zavarovanja kmetov, uvajal pa je tudi družinske pokojnine ter s tem zagotavljal socialno varstvo tudi v primeru smrti nosilca kmetije oziroma glavnega zavarovanca.²⁹⁴ Obseg pravic, ki jih je zakon zagotavljal, je bil sicer v primerjavi s pravicami, ki so jih imeli zavarovanci delavci, zelo skromen. Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju je slednjim, poleg starostne in družinske pokojnine, omogočal tudi pravico do invalidske pokojnine in pravico do poklicne rehabilitacije in zaposlitve z ustreznimi denarnimi nadomestili v primeru zmanjšane ali izgubljene delovne sposobnosti ter pravico do denarnega nadomestila v primeru telesne okvare.²⁹⁵

Kmetom teh pravic niso priznavali, zakon pa je poleg tega uvajal tudi pomembno diferenciacijo znotraj kategorije zavarovanih kmetov – vzpostavil je namreč delitev na kmete kooperante in samostojne kmete,²⁹⁶ pri čemer je dajal pomembne privilegije kmetom kooperantom in na ta način skušal doseči družbeno preobrazbo podeželja. Kmetom kooperantom je dajal pravico do izbire zavarovanja, saj so lahko bili zavarovani v okviru zakona o starostnem zavarovanju kmetov ali pa so se prostovoljno zavarovali kot osebe v delovnem razmerju po zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.²⁹⁷ Na ta način si je pridobil enake pravice kot ostali delavci, razen pravice do varstvenega dodatka, ki kmetu kooperantu niti v tem primeru ni pripadal. V primerjavi s samostojnim

291 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 5.

292 Šinigoj, *Uvod*, 1983.

293 *UL SRS*, št. 13/72, 29. 3. 1972, nato 26/73, 29/75, 14/77 in 30/79.

294 *Predpisi o starostnem zavarovanju kmetov*, str. 6.

295 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 12. Več o tem gl. Radovan, *Novi sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja*, 1973, str. 60–63.

296 Razgoršek, *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov*, str. 421.

297 *UL SRS*, št. 32/72.

oziroma svobodnim kmetom je kmet kooperant imel tudi pomembno olajšavo pri plačevanju prispevkov, ki sta si jih solidarno delila kmet in organizacija združenega dela, s katero je kmet združeval delo in sredstva.²⁹⁸

Leta 1979 je bila s posebnim zakonom o preživninskem varstvu kmetov²⁹⁹ uvedena preživnina kot posebna oblika zagotavljanja socialne varnosti kmetov, predvsem tistih brez naslednikov. Če so kmetje oddali svoje zemljišče družbeno pravni osebi, je slednja morala ocenjeno vrednost prejetega premoženja plačati pokojninski skupnosti, ki je bila nato dolžna kmetu dosmrtno plačevati mesečno preživnino v višini ene štiriinosemdesetine ocenjene vrednosti zemljišča oziroma premoženja. Kmetje so si pravico do preživnine, enako kot pri starostni pokojnini, pridobili po 65. letu starosti. Če je bila izračunana vrednost preživnine nižja od starostne pokojnine, je kmet do smrti prejemal preživnino v višini starostne pokojnine, prejemka pa sta se med seboj izključevala. Tako znesek starostne pokojnine kot znesek preživnine sta se usklajevala sočasno in v enakem razmerju, za to možnost pa se je kljub vsemu odločilo zelo malo kmetov.³⁰⁰

Zakon je določal minimalni krog kmetov upravičencev, ki jim je bila zagotovljena zgolj minimalna pokojnina za starost. V praksi je to pomenilo, da so se v zavarovanje lahko vključili le čisti kmetje, ki jim je bila kmetijska dejavnost edini in glavni poklic, uvedlo pa se je tudi načelo ena kmetija – ena pokojnina, kar je pomenilo, da v krog zavarovancev niso bili vključeni drugi družinski člani in člani gospodarstva na kmetiji oziroma da si je več upravičencev na kmetiji delilo eno pokojnino.³⁰¹ Taka ureditev je najbolj prizadela kmečke žene, ki so bile iz zavarovanja izvzete in so imele zgolj pravico do družinske pokojnine v primeru moževe smrti, niso pa bile osebno zavarovane. To pomanjkljivost so poskušali odpraviti že s prvo novelo zakona, ki je kmečkim ženam priznavala status zavarovanca iz naslova kmečkega proizvajalca.³⁰² Zakon je poseben status priznaval le kmetom borcem NOV (kmet, ki se je v NOV vključil pred 9. septembrom 1943 oziroma 13. oktobrom 1943 in se mu je čas sodelovanja v NOV štel v dvojnem trajanju) in španskim borcem, ki jim je bila poleg starostne pokojnine priznana tudi pravica do varstvenega dodatka, če so bili socialno ogroženi. Po tem zakonu so pravico do starostne pokojnine pridobili tisti, ki so bili zavarovani vsaj pet let, da so v zadnjih dvajsetih letih pred pridobitvijo pravice vsaj deset let opravljali kmetijsko dejavnost, da so dopolnili 65 let oziroma kmetje borci 60 let ter če so kmetijo prepustili prevzemniku, ki je tudi vključen

298 Razgoršek, Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov, str. 421, 422.

299 UL ŠRS, št. 1/79.

300 Hribernik, Participacija kmetov, str. 103. Po podatkih Poročevalca Državnega zbora RS je v povprečju preživnino prejemalo 107 uživalcev. – *Poročevalec državnega zbora RS*, 1996, str. 74.

301 Razgoršek, Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov.

302 Tominšek, Starostno zavarovanje kmetov, str. 9.

v sistem starostnega zavarovanja.³⁰³ Čistih kmetov, ki jim je bilo zavarovanje v osnovi namenjeno, je bilo namreč iz leta v leto manj, prav zavarovanje pa naj bi ta negativni trend obrnilo. Trendi vsekakor niso bili spodbudni: v letu 1973 je po ocenah v Sloveniji bilo 229.000 kmetov delavcev in 84.000 čistih kmetov, število slednjih pa se je zgolj v dveh letih zmanjšalo na 76.000, medtem ko je število kmetov delavcev še dodatno naraščalo. Čeprav je oblast na idejni ravni ta proces celo spodbujala, so se sočasno zavedali, da se na tak način zmanjšuje ekonomska moč kmetijstva, saj se ne izvajajo potrebne investicije v kmetijstvo, zaradi česar upada katastrski dohodek.³⁰⁴

Zakon je poskušal tudi natančno definirati financiranje izplačevanja pokojnin. Sklep Konference ZKS je kot cilj navajal, da bi se potrebna finančna sredstva zagotavljala na osnovi vzajemnosti kmetov samih, česar pa ni bilo mogoče doseči brez občutnega povečanja ekonomsko-finančne zmogljivosti in rešitve najbolj perečih socialnih problemov na vasi.³⁰⁵ Že na začetku so torej predvidevali solidarnostno udeležbo delavcev in drugih delovnih ljudi oziroma celotne družbene skupnosti. Do konca leta 1975 je veljalo pravilo, da družbenopolitične skupnosti pokrivajo polovico izdatkov (od tega je dve tretjini prispevala republika iz proračuna, eno tretjino pa občina, kjer je upravičenec živel), drugo polovico pa so prispevali kmetje s svojimi prispevki. Od 1. januarja 1976 se je z zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o starostnem zavarovanju kmetov³⁰⁶ uveljavilo načelo, da o solidarnosti in njenem obsegu določajo neposredno delavci v združenem delu in drugi delovni ljudje. Hitro naraščanje števila upravičencev do zavarovanja in slab gmotni položaj kmetov sta namreč narekovala spremembe v sistemu financiranja, saj so kmetje prispevali zgolj tretjino potrebnih sredstev, 70 % denarja pa je bilo potrebno zagotoviti iz drugih solidarnostnih fondov.³⁰⁷ Vsako zavarovanje v osnovi temelji na načelu solidarnosti, vendar pa je solidarnost v tem primeru presegla krog zavarovancev upravičencev.³⁰⁸ Prav z dejstvom, da kmetje zavarovanja niso ekonomsko sposobni samostojno financirati, so opravičevali zelo zožen obseg pravic, ki jih je zakon prinašal, ter dejstvo, da so vsaki kmetiji namenili samo eno pokojnino. Ob tem, da je glavnina bremena za izplačevanje kmečkih pokojnin pripadla delavcem v delovnih organizacijah, je bilo pač potrebno upoštevati ekonomsko realnost, saj bi se sicer solidarnost med delavci in kmeti hitro skrhala.³⁰⁹ Zakon ni opredelil statusa kmeta oziroma

303 *Predpisi o starostnem zavarovanju kmetov*, str. 2, čl. 8 ter str. 11–14.

304 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 7.

305 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 5.

306 *UL SRS*, št. 29/75.

307 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 7–12; Razgoršek, *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov*, str. 422.

308 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 31.

309 Prav tam.

minimalnega dohodka, ki bi ga slednji moral doseči, da bi mu bil priznan status kmeta, zato so bili v zavarovanje vključeni tudi ekonomsko šibki kmetje, kar je še povečevalo potrebo po solidarnostnem pokrivanju izdatkov.³¹⁰ Razširjeno zavarovanje kmetov, ki ga je zakon sicer predvideval in bi bilo odvisno zgolj od samofinanciranja kmetov, tako ni nikoli zaživelo, saj zanj preprosto ni bilo dovolj sredstev.³¹¹ Leta 1981 so na podlagi 37. in 38. člena zakona o starostnem zavarovanju kmetov in 16. člena statuta Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja določili celo, da lahko kmetje uveljavijo pravico do zmanjšanja, oprostitve ter odpisa zapadlih prispevkov bodisi zaradi socialne ogroženosti ter elementarnih in drugih nesreč.³¹² Ob uvedbi zavarovanja je bil znesek pokojnine določen z zakonom in je znašal 250 dinarjev,³¹³ 21. člen zakona je namreč določal, da starostna pokojnina znaša 30 % mejnega zneska najnižjih pokojninskih prejemkov iz preteklega leta, s samoupravnimi sporazumi pa naj bi bilo mogoče določiti tudi višji znesek. Pokojnine so se tako avtomatično usklajevale z gibanjem življenjskih stroškov, kar naj bi ohranjalo njihovo realno vrednost.³¹⁴ Prvo uskladitev pa so izvedli 1. julija 1974, ko so znesek pokojnine povišali na 300 dinarjev, v letu 1976 pa se je povečala na 410 dinarjev.³¹⁵

Po osnovnih izračunih naj bi v letu 1976 starostno pokojnino prejemale 40.600 kmetov po splošnih predpisih, 1.507 kmetov po predpisih za kmete borce, 2.604 socialno-ogroženih kmetov borcev, medtem ko naj bi bilo kmetov zavarovancev, ki so plačevali prispevke, 77.580. Izdatki za pokojnine kmetov naj bi torej znašali 199.900.000 dinarjev, za pokojnine kmetov borcev 7.400.000 dinarjev, strošek varstvenega dodatka naj bi znašal 36.000.000 dinarjev, načrtovali pa so še 4.500.000 din drugih izdatkov, kar je v celoti zneslo 247.800.000 dinarjev, k čemur naj bi kmetje prispevali okoli 81 milijonov din, ostalo pa naj bi solidarnostno prispevali delavci iz delovnih organizacij.³¹⁶

310 Prijatelj, *Novo slovensko pokojninsko in invalidsko zavarovanje*, str. 20.

311 Slednje bi, poleg višjih pokojnin, zagotavljalo tudi pravico do invalidske pokojnine ter razširilo krog upravičencev do starostne pokojnine tudi na osebe, ki niso bile zajete z obveznim starostnim zavarovanjem, vendar so imeli zagotovljeno zdravstveno varstvo po predpisih o zdravstvenem zavarovanju kmetov. Gl. *Predpisi o starostnem zavarovanju kmetov in preživninskem varstvu kmetov*, str. 14, 15.

312 Gl. Pravilnik o razlogih, merilih in postopku za zmanjšanje, oprostitvev in odpisovanje prispevkov za starostno zavarovanje kmetov ter vknjižbi zastavne pravice. – *UL SRS*, št. 3/82.

313 Tominšek, *Starostno zavarovanje kmetov*, str. 15.

314 Prav tam, str. 15–17.

315 Prav tam, str. 15, 16.

316 Prav tam, str. 21, 22.

Tabela 3: Zavarovanci starostnega zavarovanja kmetov med letoma 1972 in 1983 ter njihov delež v celotnem številu zavarovancev

Leto	Število kmetov	Delež %
1972	64 798	9,57
1973	65152	9,33
1974	73163	9,94
1975	75868	9,83
1976	73911	9,37
1977	72020	8,83
1978	69569	8,23
1979	67403	7,74
1980	65520	7,39
1981	65276	7,31
1982	63543	7,06
1983	62143	6,85

Vir: Ambrožič, Pokojninsko zavarovanje kmetov, str. 7

Tabela 4: Uživanci kmečkih pokojnin med letoma 1973 in 1983

Leto	Po splošnih predpisih	Kmetje borci	Skupaj
1973	10 147	1165	11312
1974	23211	2157	26068
1975	38097	2713	40810
1976	39102	2964	42066
1977	39654	3114	42768
1978	39670	3022	42692
1979	39589	2916	42505
1980	39101	2940	42014
1981	37921	2935	40856
1982	35555	2910	38465
1983	35039	2870	37909

Vir: Ambrožič, Pokojninsko zavarovanje kmetov, str. 8

Zakon, ki naj bi kmečkemu prebivalstvu omogočil vsaj določeno stopnjo socialne varnosti, je imel že od začetka tudi jasno začrtan ideološki cilj. Z zakonom nikakor niso želeli ohranitve dotedanjih socialnoekonomskih razmer oziroma zgolj reševanja takratnih najbolj perečih socialnih problemov na vasi, temveč so stremeli k preobrazi podeželja ter h krepitvi socialističnih odnosov na vasi, kar naj bi prineslo pravi družbeno ekonomski napredek kmetijstva.³¹⁷

³¹⁷ Prav tam, str. 6.

UREDITEV PO 1. JANUARJU 1984

Po letu 1984 je bilo glede starostnega zavarovanja kmetov uvedenih več sprememb. Zvezni odbor Skupščine SFRJ je namreč 22. aprila 1982 sprejel zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja,³¹⁸ ki je določal ureditev te problematike v vseh republikah in pokrajinah Jugoslavije. Po novem zakonu so bili kmetje prvič vključeni v enoten sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja, še naprej pa je ohranjal delitev na kmete kooperante, ki jih preimenuje v združene kmete, in druge oziroma individualne kmete. Zvezni zakon je za združene kmete, ki so svoje delo, zemljišče, delovna sredstva ali druga sredstva v njihovi lasti združili s kmetijsko zadrugo, drugimi oblikami združevanja kmetov ali z delom delavcev, predvideval načelo obveznega zavarovanja, položaj individualnih pa naj bi podrobneje definirali posamezni republiški zakoni. Združeni kmetje so bili v obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje tako vključeni že z zveznim zakonom, ki je stopil v veljavo s 1. julijem 1983, individualni kmetje pa so to pravico pridobili 1. januarjem 1984 z republiškim zakonom.³¹⁹

Zavarovanje je bilo torej za kmete obvezno, združeni kmetje pa so lahko svobodno izbirali osnovo za odmero pravic, na podlagi katere so jim bili obračunani prispevki za zavarovanje. Kmetje so večinoma veljali za kategorijo, pri kateri se dohodek ni ugotavljal oziroma ga je bilo mogoče določiti le delno, zato so se lahko zavarovali na podlagi zavarovalnih osnov, ki jih je določila skupnost.³²⁰ Kmet je lastnost združenega kmeta pridobil na podlagi pogodbe o združevanju dela in sredstev s temeljno zadružno ali drugo organizacijo. Ta je za kmeta vložila prijavo v zavarovanje, za plačevanje prispevkov pa so bili nato odgovorni združeni kmetje sami, organizacija, za katero so delali, pa jim je zagotavljala del sredstev. Ker je bilo za kmeta težko ugotoviti dejanski osebni dohodek, je sam določil osnovo, za katero je bil zavarovan. Združeni kmet se je torej sam odločil, ali bo zavarovan za vse primere ali pa se bo zavaroval od nižje zavarovalne osnove ter bo tako zavarovan samo za starostno, invalidsko in družinsko pokojnino.³²¹ Osnovo so si kmetje lahko izbrali enkrat letno, pozneje pa so jim izbiro omejili, saj so si sprva lahko izbrali največ osnovo šestega razreda, nato pa postopoma vsako leto za razred višje. Kmetje, ki so plačevali prispevke od osnove, ki ni bila nižja od zneska najnižje pokojnine za polno delovno dobo, so bili zavarovani v enakem obsegu kot delavci v združenem delu, kar pomeni, da so pridobili tudi

318 Zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. – *UL SFRJ*, št. 23/82.

319 Razgoršek, *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov*, str. 426; gl. *UL SRS*, št. 27/83, 21/87, 48/87, 27/89.

320 Šinigoj, *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju s pojasnili*, str. 9.

321 Štrovs, *Novi sistem*, str. 57.

pravico do varstvenega dodatka, ki jim po predhodnem zakonu ni pripadala.³²² Individualni kmetje, ki so po tem zakonu morali biti obvezno zavarovani, so na višino svoje pokojnine prav tako lahko vplivali z izbiro zavarovalne osnove, niso pa mogli vplivati na obseg pravic, saj so v vsakem primeru lahko uveljavljali le pravico do starostne, invalidske in družinske pokojnine, prav tako pa niso imeli pravice do invalidnine za telesno okvaro in do dodatka za pomoč in postrežbo, ki jim je bil priznan šele z novelo zakona v letu 1986 ter zgolj za primer slepote.³²³

Zakon o starostnem zavarovanju kmetov je s tem prenehal veljati, kmetje pa so lahko tudi po 1. januarju 1984 ostali zavarovani po določbah zakona o starostnem zavarovanju kmetov, če so ob uveljavitvi zakona že dopolnili 60 let. Starostna pokojnina, ki se jim je odmerila v takem primeru, je bila določena v enotnem znesku v višini polovice najnižje pokojnine, do katere je zavarovanec sicer imel pravico na podlagi polne pokojninske dobe, ohranjalo pa se je tudi načelo ena kmetija, ena pokojnina.³²⁴ Dva sistema, ki sta v praksi soobstajala, sta ustvarjala precejšnjo zmedo, saj je bila z vzpostavitvijo novega zakona ukinjena Skupnost starostnega zavarovanja kmetov v SR Sloveniji, njena sredstva in obveznosti pa so prešli na Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Sistem financiranja se je z novim zakonom torej spremenil, saj so se potrebna sredstva zbirala na štirih ravneh, kot prikazuje spodnja tabela 5.³²⁵

Tabela 5

Prispevki zavarovancev	26 %
Organizacije, s katerimi je kmet proizvodno sodeloval	Odvisno od višine ustvarjenega dohodka kmeta
Prispevki lastnikov ali zavezancev davka od kmetijskih zemljišč	14 %
Solidarnostna udeležba združenega dela	60 %

Po zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju upokojenim kmetom ni bilo več potrebno plačevati prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, kar so bili po zakonu o starostnem zavarovanju kmetov dolžni početi tudi po upokojitvi, če svoje kmetije ob upokojitvi niso formalno oddali v last in upravljanje bodisi naslednikom ali drugi pravni osebi. S tem je bila odpravljena dvojna vloga kmečkih zavarovancev, zaradi česar se je močno zmanjšalo število zavezancev za plačilo prispevkov, in to kljub dejstvu, da so bili med zavarovanci sedaj tudi člani kmečkih gospodarstev. Predvsem zakonci nosilcev kmetij so hitro

³²² Razgoršek, Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov, str. 426, 427.

³²³ Prav tam, str. 428.

³²⁴ Štrovs, *Novi sistem*, str. 96.

³²⁵ Razgoršek, Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov, str. 430.

prehajali iz statusa zavezancev za plačilo prispevkov med uživalce pokojnine, veliko ugodnost pa je predstavljala tudi možnost dokupa pokojninske dobe.³²⁶

Združenim kmetom, ki so proizvodno in delovno sodelovali z organizacijami združenih kmetov in drugimi organizacijami združenega dela, so del prispevkov zagotavljale delovne organizacije, medtem ko so individualni kmetje ter tisti združeni kmetje, ki so bili zavarovani po osnovi, ki je bila nižja od zneska najnižje pokojnine za polno pokojninsko dobo, celotno breme nosili sami,³²⁷ zaradi česar so se mnogi upirali vključevanju v sistem zavarovanja. Zakon je sicer predvideval obveznost zavarovanja, ni pa predvideval sankcij za tiste, ki se v sistem obveznega zavarovanja niso prijavili. Zavarovanje je tako v veliki meri ostajalo na prostovoljni ravni, določba o obveznem zavarovanju pa je ostala mrtva črka na papirju.³²⁸ ZPIZ-84 je zagotavljal urejeno in nemoteno prejemanje kmečkih pokojnin in priznavanje pravic, ki so bile upravičencem priznane po zakonu o starostnem zavarovanju kmetov, uvajal pa je tudi nekatere novosti, kot so bile pravica do predčasne pokojnine, omogočal je dokup nekaterih obdobj opravljanja samostojne dejavnosti, zavarovalno dobo iz prejšnjega zavarovanja pa je priznaval tudi kmečkim ženam. Slednje je ustvarjalo nove neenakosti med individualnimi in združenimi kmeti, tokrat v korist prvih. S tako ureditvijo je bila namreč pokojninska doba na podlagi enega prispevka priznana dvema zavarovancema, medtem ko je zakonec združenega dela moral to dobo odkupiti, kar ga je postavljalo v precej slabši položaj.³²⁹ Všetje časa opravljanja kmetijske dejavnosti je za obdobje od 1. januarja 1972 do prevzema posestva oziroma najpozneje do 31. decembra 1983 lahko zahteval tudi prevzemnik, pod pogojem, da je prevzel celotno kmetijo.³³⁰

326 Ambrožič, *Pokojninsko zavarovanje*, str. 7–10.

327 Šinigoj, *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju s pojasnili*, str. 9.

328 Razgoršek, *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov*, str. 430.

329 Prijatelj, *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje 1998, Zakon z uvodnimi pojasnili in komentarji*, str. 34; Štrovs, *Novi sistem*, str. 66.

330 ZPIZ 84, člen 165.

Tabela 6: Uživalci kmečkih pokojnin med letoma 1984 in 1992

Leto	Starostno zavarovanje kmetov	Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju	Skupaj
1984	36395	-	36395
1985	35295	3978	39273
1986	33894	5713	39607
1987	32523	7696	40219
1988	31066	9278	40344
1989	29068	11614	40682
1990	26886	19945	46831
1991	24795	22112	46907
1992	22616	22541	45157

Vir: Ambrožič, Pokojninsko zavarovanje kmetov, str. 10

Opisana ureditev je bila večkrat novelirana, vendar je v osnovi ostala v veljavi do sprejetja zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je bil sprejet 5. februarja 1992 in je odpravljal ločevanje med združenimi in individualnimi kmeti, uvajal pa je dvojnost košarice pravic, ki so bile odvisne od višine vplačanih prispevkov. Vzpostavljal je namreč zavarovanje za vse primere ter zavarovanje za ožji obseg pravic. Prvič so bili v zakonu tudi določeni pogoji, pod katerimi se je bilo mogoče vključiti v obvezno zavarovanje: poleg pogoja, da mora zavarovanec imeti vsaj 15 let, izkazovati splošno zdravstveno sposobnost ter da mu mora kmetijska dejavnost predstavljati edini ali glavni poklic,³³¹ je bilo prvič jasno določen tudi dohodkovni cenzus. Vsak zavarovani član gospodinjstva je namreč moral dosegati katastrski ali drugi dohodek najmanj v višini zajamčene plače, zmanjšane za povprečne prispevke in davke, ki se obračunavajo in plačujejo od plače.³³² Možnost zavarovanja za ožji obseg pravic je bila ukinjena s spremembami zakona v letu 1996.

Pokojninsko zavarovanje je pomenilo velik preskok v miselnosti kmeta, njegovega poklica in kmetijske dejavnosti v celoti. Nove socialne pravice pa niso rešile strukturnih problemov podeželja – množično praznjenje podeželja, propadanje malih kmetij, spreminjanje čistih kmetij v mešane in vse večje staranje kmečkega prebivalstva ter posledično zmanjševanje deleža kmečkega prebivalstva v celotnem prebivalstvu³³³ so postajali vedno bolj pereči ravno v letih, ko je nova

³³¹ Niso smeli biti v delovnem razmerju za več kot polovico delovnega časa, niso opravljali druge dejavnosti, na podlagi katere bi bili zavarovani, in niso bili vključeni v redno šolanje. Gl. Prijatelj, Pokojninsko in invalidsko zavarovanje 1998, str. 122.

³³² ZPIZ 92, člen 13, 1. alineja.

³³³ Tominšek, Starostno zavarovanje kmetov, str. 7.

ureditev prišla v veljavo. Zaradi administrativnih pritiskov na kmetijski sektor na eni strani ter intenzivne industrializacije v 70. in 80. letih na drugi strani se je delež kmečkega prebivalstva hitro krčil, kar je razvidno že iz osnovnih podatkov iz vsakokratnih popisov prebivalstva.

Tabela 7: Delež kmečkega prebivalstva po popisih prebivalstva med letoma 1948 in 1991

Popisi	1948	1953	1961	1971	1981	1991
% kmečkega prebivalstva v Sloveniji	48,9	41,1	31,3	20,4	9,4	7,6

Vir: Bešter in Bregar, Ekonomska statistika, 1992

Sprememba v strukturi prebivalstva je še toliko bolj očitna, če upoštevamo, da se je v času med obema vojnama 60 % prebivalstva preživljalo s kmetijstvom ter da je podeželje pestila kronična prenaseljenost, ki je izhajala iz počasnejšega razvoja drugih gospodarskih panog, zaradi česar je »odvečno« prebivalstvo bilo prisiljeno v emigracijo. Če je že med obema vojnama veljalo, da je bilo za dobro petino slovenskih kmetij kmetijstvo pravzaprav postranska dejavnost in da so se bili prisiljeni preživljati s priložnostnim delom,³³⁴ je to postalo še toliko bolj očitno s širitvijo sloja delavcev kmetov, ki so kmetijsko dejavnost kombinirali z delom v tovarnah, kmetijstvo pa je ob tem izgubljalo celo vlogo dodatnega vira prihodka in je postajalo vse bolj le popoldanska dejavnost, namenjena pridelavi hrane za lastne potrebe.

SKLEP

Problematika socialnega varstva in še posebej pokojninskega zavarovanja kmečkega prebivalstva je po eni strani odsevala način razmišljanja v tradicionalni podeželski družbi, ki se je soočala s spremembami, ki so rušile sistem medgeneracijske solidarnosti, po drugi strani pa je bila vedno tudi slika odnosa vsakokratne oblasti do kmečkega prebivalstva in do kmetijstva kot gospodarske panoge nasploh. Če se je položaj nameščencev in delavcev z leti izboljševal, se raven pravic kmečkega prebivalstva skoraj ni spreminjala. Veliko so k temu pripomogli tudi kmetje sami, ki so se vsakokratnim pobudam praviloma upirali, saj so v njih videli zgolj in samo novo finančno obremenitev. Celo ob uvedbi obveznega pokojninskega zavarovanja v času socialistične Jugoslavije večina kmetov ni prepoznala pomena vključitve v sistem obveznega pokojninskega zavarovanja ter se je zato odločala za zavarovanje po najnižjih možnih osnovah, kar pa jim na

334 Lazarević, *Kmečki dolgovi*, str. 166.

starost ni omogočalo preživetja. Uvedba pokojninskega zavarovanja ni prinesla zelenih družbenih učinkov, ki jih je pričakovala socialistična oblast, prav tako pa ji ni uspelo zaježiti praznjenja podeželja in padanja konkurenčnosti kmetijskega sektorja, ki je bil zaradi pomanjkanja investicij in razdrobljenosti kmečkih posestev obsojen na životarjenje.

Marija Počivavšek

V (VARNO) STAROST BREZ PENZIJE

ORIS TRGOVSKO-PODJETNIŠKE DRUŽINE STRUPI

VHrašah na Gorenjskem se je leta 1866 rodil Franc Strupi (1866–1930), se v Ljubljani izučil za steklarja, tam desetletje delal v Kollmannovi veletrgovini s steklom, na prelomu 19. v 20. stoletje pa prišel v Celje z vsem svojim premoženjem – s kovčkom v roki. Leta 1903 je registriral firmo »Strupi Fr. zaloga stekla in porcelana«, z delavnostjo v svojem podjetju (med drugim je opravil vsa steklarska dela na leta 1897 zgrajenem Narodnem domu)³³⁵ pa je že po dveh desetletjih (leta 1924) na Traunovi (danes Gubčevi) ulici od občine kupil hišo. Prav tako je kasneje svojo hišo kupila žena Karolina – hišo na vogalu Graške ceste in Hermanove (danes Miklošičeve) ulice, oba pa poleg omenjenega kasneje še posestvo v Zagradu.³³⁶ Vlaganje v nepremičnine je bil njegov način varčevanja za starost.

Socialna politika v njegovem času namreč še ni bila urejena. Najstarejši področji socialnega zavarovanja sta bolniško in nezgodno zavarovanje; v našem prostoru sta se oblikovali med svetovnim vojnama, pokojninsko zavarovanje pa je bilo uvedeno šele pred drugo svetovno vojno.

³³⁵ Orožen, Strupi, Franc.

³³⁶ Ustni vir: Peter Krapež, Celje, 7. 9. 2016.

Franc Strupi st.

Vir: Osebni arhiv Petra Krapeža

Franc Strupi st. je bil med soustanovitelji Mestne hranilnice in njen delničar; le-ta je na Graški cesti 4 zgradila najemniško hišo (v pritličju je bila trgovina Kramar & Mislej), v njej je Strupi leta 1909 najel stanovanje in v pritličju uredil trgovinski lokal. Franc Strupi st. je bil poleg poslovnega življenja aktiven tudi v stanovskih organizacijah (odbornik Gremija trgovcev v Celju, načelnik in ustanovitelj Steklarske obrtne zadruge za Slovenijo v Celju, upravni svetnik Celjske posojilnice, odbornik Oblastne hranilnice za mariborsko oblast v Celju, navdušen sokol in nekaj časa tudi član celjskega občinskega sveta).³³⁷ Med drugim je bil sodnik laik pri okrožnem sodišču v Celju, član razsodišča ljubljanske borze in član gerent Mestne hranilnice v Celju, bil pa je tudi odlikovan z redom sv. Save V. reda.

337 *Nova doba*, 8. 8. 1930, str. 2.

Franc Strupi ml. s sestro Ano

Vir: Osebni arhiv Petra Krapeža

Leta 1930 je Franc Strupi st. v starosti 64 let umrl; sin Franc in hčerka Ana sta bila takrat še mladoletna, njun skrbnik je postal trgovec Alojz Drofenik. Oba otroka sta šla po očetovi poti, končala sta Državno dvorazredno trgovsko šolo v Ljubljani. Po Strupijevi smrti so njegovo zapuščino dedovali žena Karolina in oba otroka.

Trgovino na Kralja Petra 16 (prej Graška 4) je sprva vodila žena Karolina, leta 1936 jo je prevzel Franc ml. (1911–1960). Novo trgovino s steklom in porcelanom je odprl na novi lokaciji, na Prešernovi 4.³³⁸ Po poroki z Julijo (roj. 1915) leta 1936 se je vselil v najemniško stanovanje, ki ga je prej družina Strupi oddajala v najem. Družinsko hišo mu je mati Karolina izročila leta 1947.³³⁹

338 *Nova doba*, 10. 4. 1936.

339 Orožen, *Posestna in gradbena zgodovina Celja*, str. 40.

V materini hiši³⁴⁰ na Graški cesti, ki je imela tri stanovanja in več lokalov, je Franc Strupi ml. začel s trgovino z mešanim blagom, kasneje je, kot že rečeno, najel lokal na Kralja Petra cesti 16, kjer je odprl trgovino s steklom in porcelanom (trgovina za uvoz in prodajo krčmarskih steklenic in čaš). Še naprej je vodil steklarsko obrt in ob tem imel tudi steklobrusilstvo, od leta 1940 tudi dovoljenje za polaganje keramičnih ploščic; že pred tem je namreč iz Češke uvažal in trgoval s ploščicami (leta 1940 je bil celo izvajalec za zasteklitev nove NUK).

Iz arhivskega gradiva je razvidno, da je Strupi plačeval prispevke za socialno zavarovanje, tudi v letih med drugo svetovno vojno. Bil je tudi življenjsko zavarovan pri *Adriatische Versicherungsgesellschaft* na Dunaju. Imel je dolgoletne probleme z zdravjem, med drugim se je zdravil na kliniki v Innsbrucku, zato je bil med vojno zavarovan pri *Meisterkrankenkasse des Handwerks für Steiermark* v Gradcu.

Franc Strupi st. je vlagal v nepremičnine, Franc Strupi ml. pa v znamke in knjige, bil je bibliofil in pravi knjižni molj. Med vojno ga niso izselili, čeprav je bil na listi za izselitev. Leta 1945 so Strupiju odvzeli volilno pravico, a mu je uspelo dokazati, da ni sodeloval z Nemci, celo nasprotno: okrajni NOO Celje - okolica mu je v zahvalo za donacijo v blagu (100 m² šip) podelil spominsko listino. Julija 1945 je Strupi javni borzi dela prijavil 11 zaposlenih (vključno z njim) v svojem podjetju, leto kasneje pa je v Strupijevi trgovini s steklom in porcelanom poleg lastnika delalo le še 5 oseb: administratorka, pomočnica, vajenki in delavec. Ostal je lastnik stanovanja na Gubčevi, leta 1947 pa so mu vanj naselili družino Albina Dobrotinška, repatriiranca iz Nemčije. Trgovino so mu leta 1947 nacionalizirali, ostala je samo obrt, ki je delovala v najetem pritličju stanovanjske hiše na Gubčevi. Kot steklarski obrtnik je izvedel velik posel – zasteklitev tovarne Unior v Zrečah.

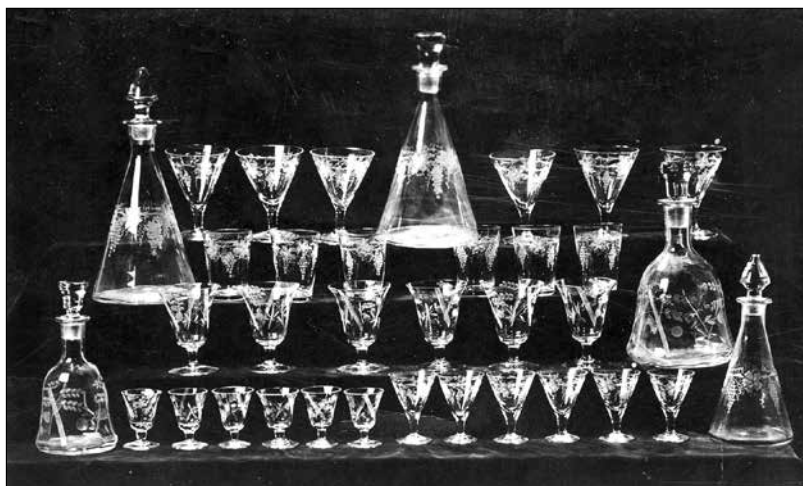
Leto po drugi svetovni vojni, ko je že bilo v veljavi socialno zavarovanje, se je Bolniška zavarovalna zadruga Slovenije obrnila na samostojne obrtnike, trgovce in ostale, ki niso bili vključeni v obvezno socialno zavarovanje, da pristopijo k zavarovalni zadrugi, saj bodo tako sami kot tudi njihovi družinski člani v primeru bolezni dobili »takoj po lastni izbiri zdravnika, zdravila, bolnico itd.«. Vanjo se je vključil tudi Franc Strupi z ženo Julijano in hčerko Marjeto.

Leta 1959 je Strupi prodal svojo delavnico podjetju *Steklarstvo Celje*. Tam se je zaposlil kot vodja gospodarskega sektorja/komercialist, obrt mu je mirovala.

Leta 1960 je zaradi posledic infarkta umrl, star le 49 let. Pokojnine ni dočakal.³⁴¹

340 Karolina je hišo na Miklošičevi kasneje podarila dvema vnukinjama, hišo na Gubčevi je po moževi smrti prodala sinu.

341 Zapustil je tri otroke: Marjetico (1937), Boštjana (1948) in Jernejo (1953). Žena Julija je umrla 2006.

Strupijeva trgovina je bila registrirana za uvoz in prodajo krčmarskih steklenic in čaš.

Vir: Osebni arhiv Petra Krapeža

Izložbi Strupijeve trgovine na Kralja Petra cesti

Vir: Osebni arhiv Petra Krapeža

SOCIALNO ZAVAROVANJE MED SVETOVNIMA VOJNAMA

V sklop socialnega zavarovanja v obdobju med obema vojnama so sodili bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje; najstarejši področji sta bolniško in nezgodno zavarovanje. Trgovci so na prelomu v 20. stoletje sicer že imeli svoje bolniško zavarovanje (Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani), ki je zavarovancem zagotavljalo večje pravice in boljše zdravstvene storitve kot splošno zavarovanje delavcev.³⁴² Leta 1909 so ustanovili tudi pokojninski zavod za nameščence, ki je takrat obsegal Slovenijo in Dalmacijo. Za čas med svetovnima vojnama je pomembno dejstvo, da je takrat Jugoslavija zgradila celovit socialno-varstveni sistem: bolniško in nezgodno zavarovanje sta bili leta 1920 uvedeni najprej na območju nekdanjega avstrijskega dela monarhije, dve leti kasneje pa še v ostalem delu države; slovenski delavci so tako dobili obvezno bolniško in nezgodno zavarovanje med prvimi v Jugoslaviji.³⁴³ Pokojninsko zavarovanje pa je bilo uvedeno šele leta 1937.³⁴⁴ Zaradi vodenja evidence zaposlenosti, pravic iz dela in pokojninskega zavarovanja so morali vsi delavci in nameščenci v Jugoslaviji, starejši od 14 let, vključno z vajenci, imeti poslovne knjižice; za zaposlene v trgovini so jih izdajala obvezna trgovska združenja.³⁴⁵

Država, ki je bila odgovorna za socialno politiko, je izdajala zakone in uredbe, izvajanje socialne politike so prevzele ustanove socialnega zavarovanja s svojimi finančnimi sredstvi; socialno skrbstvo pa so v največji meri izvajale občine.³⁴⁶ Ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev (OUZD) dr. Joža Bohinjec je glede idealne strukture organizacije zavarovanja takole razmišljal:

»Tako je struktura organizacije zavarovanja končno sledeča: po deželi autonomni nosilci bolniškega zavarovanja, ki v prenešenem delokrogu vrše nekatere funkcije invalidnega in starostnega zavarovanja, v pokrajini en nosilec invalidnega, starostnega in nezgodnega zavarovanja, v državi najvišja upravna zavarovalna instances, kot najvišja nadzorstvena oblast. Nazivi teh enot niso bistvenega pomena.«³⁴⁷

Z zakonom iz maja 1922 je celotna država uzakonila enotno in za vso državo obvezno zavarovanje delavcev. Zakon o zavarovanju delavcev je poleg bolniškega uvedel tudi nezgodno zavarovanje ter predvidel novo zavarovanje za primer onemoglosti, starosti in smrti. Zavarovanje je izvajalo 12 okrožnih

342 Kresal, *Struktura slovenskega gospodarstva*, str. 118.

343 Lazarevič, *Plasti prostora in časa*, str. 223.

344 Lazarevič, *Bolniško in nezgodno zavarovanje*, str. 250.

345 SI_ZAC/0024, š. 86, Okrožnica Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 23. 12. 1938.

346 Kresal, *Socialna politika*, str. 485.

347 Bohinjec, *Nekaj osnovnih vprašanj problema socialnega zavarovanja*, št. 9.

blagajn, imenovanih Okrožni uradi za zavarovanje delavcev (OUZD). OUZD v Ljubljani je bil ustanovljen 1922. leta z združitvijo prejšnjih okrajnih in obratnih bolniških blagajn v Sloveniji.³⁴⁸ Sedež je imel na Miklošičevi ulici, svoja poslopja z modernimi zdravstvenimi napravami je imel še v Mariboru in Kranju, manjša poslopja pa tudi v Celju in na Ptujju. Za stike med OUZD ter zavarovanci in delodajalci so skrbele poslovalnice OUZD (v Kranju, Trziču, Kočevju, Novem mestu, Zagorju, Celju, Mariboru, Slovenj Gradcu, na Ptujju in v Murski Soboti). Pri OUZD so morali biti zavarovani vsi, »ki so dajali svojo telesno ali duševno moč v najem«, ne glede na spol, starost in državljanstvo, z izjemo poljedelskih delavcev, ki so bili zavarovani samo tedaj, ko so delali pri poljedelskih strojih. Zavarovani so morali biti tudi vajenci.³⁴⁹

The image shows a historical document, a 'Zahlkarte' (check) for social insurance. The document is dated April 1945 and is addressed to the 'Sozialversicherungsanstalt Untersteiermark' in Marburg/Drau. The sender is 'Fr. Strupi' from 'Glas- u. Porzellanwarenlager' in Celje. The amount is 115229 Reichsmark. The document includes fields for account number (115229), date (April 1945), and various administrative markings. The document is a 'Zahlkarte' (check) for social insurance, issued by 'Fr. Strupi' from 'Glas- u. Porzellanwarenlager' in Celje. The amount is 115229 Reichsmark. The document is dated April 1945. The document is addressed to the 'Sozialversicherungsanstalt Untersteiermark' in Marburg/Drau. The document includes fields for account number (115229), date (April 1945), and various administrative markings. The document is a 'Zahlkarte' (check) for social insurance, issued by 'Fr. Strupi' from 'Glas- u. Porzellanwarenlager' in Celje. The amount is 115229 Reichsmark. The document is dated April 1945. The document is addressed to the 'Sozialversicherungsanstalt Untersteiermark' in Marburg/Drau. The document includes fields for account number (115229), date (April 1945), and various administrative markings.

Nakazilo Franca Strupija ml. za socialno zavarovanje aprila 1945

Vir: SI_ZAC/1248, š. 23

Nova krovna delavska zakonodaja, sprejeta v letih 1921 in 1922 (zakon o inšpekciji dela, zakon o zaščiti delavcev in zakon o zavarovanju delavcev), je v Jugoslaviji sicer poenotila delavsko zaščito, delavcem pa ni zagotavljala večjih in novih pravic iz delovnega razmerja.³⁵⁰ Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922 je vseboval določbe, ki so ščitile delavstvo pred čezmernim izkoriščanjem pri delu (uvedba osemurnega delovnega časa v industriji, osem- do deseturnega delovnega časa v obrti, zaščita žena in otrok pri delu, odmor in nedeljski počitek). Zakonodaja o materialnih delovnih razmerah je bila leta 1933 dopolnjena z zakonom o obrtih in leta 1937 z uredbo o določanju minimalnih mezd in sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in rzsodništvu.

348 Kresal, Koncentracija delavstva v revirjih, str. 295.

349 Smersu, Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje, str. 178.

350 Kresal, Socialna politika, str. 485.

Zzakonom o zavarovanju delavcev iz leta 1922 so bile ukinjene okrajne bolniške blagajne, podjetniške in društvene bolniške blagajne, nezgodne zavarovalnice in podobne ustanove, ki so do tedaj izvajale bolniško in nezgodno zavarovanje v Sloveniji. Z omenjenim zakonom so bile vse te ustanove združene v en zavod, v Osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu (Suzor) v Zagrebu, ki je postal nosilec celotnega zavarovanja za vso državo. Suzor je tako izvajal zavarovanje za bolezen, nezgode, starost, onemoglost in smrt. Pri Suzorju so bili zavarovani vsi delavci in nameščenci, razen posebnih poklicnih skupin, npr. privatnih nameščencev, ki so bili zavarovani pri zasebnih društvenih blagajnah. V začetku tridesetih let so namreč v Jugoslaviji obstajale tri zasebne društvene blagajne, ki so pod svojim okriljem združevale veliko število zasebnih nameščencev, zlasti s področja trgovine. To so bile: Blagajna društva Merkur v Zagrebu (območje zavarovanja je zajemalo vso državo), Blagajna Trgovačke omladine v Beogradu (sorazmerno z območjem delovanja društva) ter Bolniška blagajna Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani (za območje Dravske banovine). Vse navedene blagajne so izvajale fakultativna zavarovanja: zasebni nameščenci so bili obvezno zavarovani pri pristojnih okrožnih uradih, prostovoljno pa so se lahko zavarovali pri omenjenih blagajnah.³⁵¹

Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani, najstarejša delavska zavarovalnica v državi, je do centralizacije državne uprave ponujalo zavarovancem višjo denarno podporo kot druge zavarovalnice, razen tega pa še zdravila in zdravniško oskrbo ter brezplačno zdravljenje v sanatoriju Leoninum v Ljubljani oziroma v drugem razredu javnih bolnišnic. Po uvedbi centralistične uprave pa je društvo za višjo članarino lahko zagotovilo manj (zavarovanci si niso mogli več sami izbirati zdravnika specialista, niso imeli več pravice do drugega razreda v bolnišnicah, predpisovali pa so jim ne več najučinkovitejša, ampak najcenejša zdravila).³⁵² Tako ne preseneča, da so ljubljanski trgovci na občnem zboru 1923. leta ostro protestirali proti priključitvi Trgovskega bolniškega podpornega društva v Ljubljani k Suzorju, s čimer bi to, 88 let uspešno delujoče društvo, izgubilo samostojnost. Ljubljansko trgovstvo je za zavod, ki ga je samo osnovalo in dvignilo na ugledno raven, zahtevalo popolno avtonomijo.³⁵³ V Mariboru je od 1925. leta obstajala Bolniška blagajna samostojnih trgovcev. Člani so za letno članarino (približno polovica povprečnega letnega prispevka za obvezno delavsko zavarovanje) dobili boljšo oskrbo kakor delavci pri obvezni zavarovalnici, imeli so možnost izbire zdravnikov in popolno oskrbo v drugem bolnišničnem razredu. Omenjeno društvo je kljub majhnemu številu članov (okrog 200) zelo

351 Z., Osnutek zakona o socialnem zavarovanju.

352 *Nova doba*, 9. 9. 1929.

353 *Trgovski tovariš*, 1931, št. 4, str. 59–72.

hitro zbralo lepo rezervo.³⁵⁴ Tudi ljubljanski gremij trgovcev si je po mariborskem zgledu prizadeval ustanoviti podobno blagajno.³⁵⁵ Mariborsko trgovstvo je bilo tudi prvo, ki je 1927. leta ustanovilo Samopomoč za primer smrti, leto kasneje je sledila ustanovitev ljubljanske pomoči. Namen samopomoči je bil ob smrti člana izplačati posmrtnino, ki je znašala tolikokrat po 25 dinarjev, kolikor članov je tedaj štela samopomoč.³⁵⁶

Leta 1930 se je v Jugoslaviji že začela gospodarska depresija, ki je imela za posledico tudi začetek upadanja zavarovancev; od poletja pa do decembra 1930 se je njihovo število zmanjšalo za približno 9.000.³⁵⁷

Poglejmo поблиže statistične podatke OUZD v Ljubljani za leto 1931, in sicer v panogi Trgovina:³⁵⁸

- Število članov po industrijskih skupinah: 1980 obratov, na obrat povprečno en moški in ena ženska.
- Bolniško-podporna doba (za leto 1930): 1586 obolenj (1135 moški, 451 ženske), na zavarovanca povprečno 8,7 diagnoze, 42.601 bolezensko podpor-nih dni (25.580 moški, 17.021 ženske). Obolenja so bila dosti pogostejša pri moških, zlasti od 23. leta dalje. S starostjo je število obolenj naraščalo, trajanje bolezni je bilo daljše pri ženskah in pri starejših.
- Enkrat letno (po stanju 30. junija) je OUZD sestavil statistiko po spolih, v katero pa niso bili zajeti vajenci, ampak le ostali zaposleni – delavci, pomočniki, nameščenci itd.³⁵⁹

Leta 1931 je bilo pri OUZD zavarovanih 4.799 oseb, ki so bile zaposlene v trgovinski panogi; med njimi je bilo skoraj enkrat več moških (3.167) kot žensk (1.632). Tako žensk kot moških je bilo največ v starostni skupini od 20 do 30 let (1.921), sledijo desetletje starejši (1.103) in mladi do 18 let (898); povprečna starost moških je bila 30 let, žensk pa 25 let. Ugotovimo torej lahko, da je bila populacija ljudi, ki so bili okoli leta 1930 zaposleni v slovenski trgovini, zelo mlada – kar 81 % jih je bilo mlajših od 40 let.³⁶⁰

Starostna struktura zavarovancev (za leto 1931) je razvidna iz grafikona 1.

354 *Nova doba*, 9. 9. 1929.

355 *Nova doba*, 2. 4. 1928.

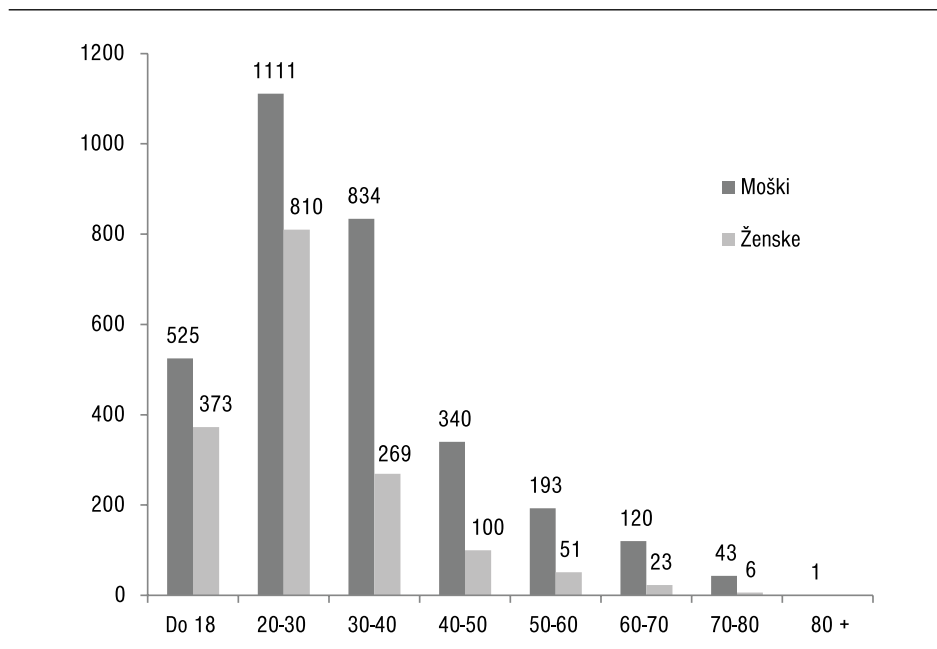
356 *Nova doba*, 2. 4. 1928.

357 Lah, *Gospodarska struktura Dravske banovine*, str. 35.

358 SI_ZAC/0024, š. 84, Jubilejna publikacija statističnih podatkov OUZD, 1. 7. 1932.

359 SI_ZAC/0024, š. 85, *Delavske mezde v Celju in okolici*.

360 Počivavšek, *En gros & en detail*, str. 349.

Grafikon 1: Starostna struktura zavarovancev OUZD, zaposlenih v trgovini leta 1931³⁶¹

Leta 1935 je bilo na področju trgovine zavarovanih povprečno 3.615 oseb (4,4 % vseh zavarovancev v Sloveniji, ki jih je bilo takrat 82.490), torej je zaradi gospodarske krize število zavarovancev v primerjavi z letom 1931 upadlo za 25 %. Mezdno statistiko je – ločeno za mestno in podeželsko delavstvo – za vsako tromesečje sestavljal OUZD v Ljubljani.³⁶² Leta 1938, ki je bilo leto konjunktturnega vzpona, je bilo v Dravski banovini pri OUZD zavarovanih 99.199 delavcev (številčni porast je šel na račun industrije), pri Glavni bratovski skladnici pa 12.332 delavcev. V depresijskih letih 1932 in 1933 je bilo število pri OUZD za okrog 30.000 nižje.³⁶³

Socialno zavarovanje torej ni bilo enotno niti splošno, saj vsi zaposleni delavci niso imeli enakih pravic. Nameščenci v javnem in zasebnem sektorju so bili bolniško in nezgodno zavarovani pri Trgovskem bolniškem in podpornem društvu, pokojninsko pa pri pokojninskem zavodu za nameščence v Ljubljani. Delavci v industriji, obrti in drugod zaposleni so imeli samo bolniško in nezgodno zavarovanje; pokojninsko zavarovanje za te delavce je bilo uvedeno šele septembra 1937. Za izvajanje zavarovanja je bil namesto prejšnje Zveze bolniških blagajn za Slovenijo v Ljubljani na Miklošičevi ulici ustanovljen OUZD, ki je imel kar

361 SI_ZAC/0024, š. 84, Jubilejna publikacija statističnih podatkov OUZD, 1. 7. 1932.

362 SI_ZAC/0024, š. 85, Delavske mezde v Celju in okolici.

363 Uratnik, Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja, str. 517.

83 % vseh zavarovancev. OUZD je imel svoje ambulante v Ljubljani, Mariboru, Celju in na Ptujju, drugod so imeli zaposleni na voljo pogodbene zdravnike. Od sanatorijev je bil ljubljanski Šlajmerjev dom last Trgovskega bolniškega in podpornega društva.³⁶⁴

Bolniško zavarovanje

Bolniško zavarovanje je prvič reguliral zakon iz leta 1888, noveliran 1917. leta. To zavarovanje je bilo obvezno za vsa obrtna podjetja, vsebovalo pa je samo podpore bolnikom in porodnicam ter izplačilo pogrebne. Zavarovanje ni bilo organizirano enotno, predpisani so bili le tipi zavarovalnic – to so lahko bile okrajne, obratne, zadružne ter bratovske skladnice in bolniška podporna društva, ustanovljena na podlagi zakona o društvih iz leta 1852.³⁶⁵

Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani je bilo ustanovljeno že 1835. leta. Po društvenih pravilih iz 1907. leta so bili nameni društva oskrba in podpora bolnih članov, dajanje potrebne podpore članom ter prispevek k pogrebnim stroškom umrlih članov društva.³⁶⁶ Delovanje omenjenega društva je bilo tesno povezano z bolniško blagajno, saj je izvajalo višjo (dodatno) obliko zavarovanja. Tisti, ki so plačevali prispevke za to dodatno zavarovanje, so imeli pravico zdravljenja v lastnem sanatoriju, v Šlajmerjevem domu v Ljubljani. Če je bil zavarovanec upravičen do zdravljenja v tem sanatoriju, zdravil pa se je v javni bolnišnici, je imel pravico do povračila razlike v stroških med drugim in tretjim oskrbnim razredom najbližje javne bolnišnice. Ostale pravice višjega zavarovanja je določal Pravilnik k dajatvam višjega zavarovanja Trgovskega bolniškega in podpornega društva.³⁶⁷

V obdobju prve Jugoslavije je bilo najprej – z začasno uredbo oktobra 1920 – urejeno bolniško zavarovanje delavcev na bivšem avstrijskem ozemlju v Kraljevini SHS. Za vso državo pa je bilo bolniško in nezgodno zavarovanje enotno urejeno junija 1921, in sicer z uredbo o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezen in nezgode.³⁶⁸ Z zakonom o zavarovanju delavcev maja 1922 je celotna država dobila enotno in za vso državo obvezno zavarovanje delavcev, poleg bolniškega tudi nezgodno zavarovanje.

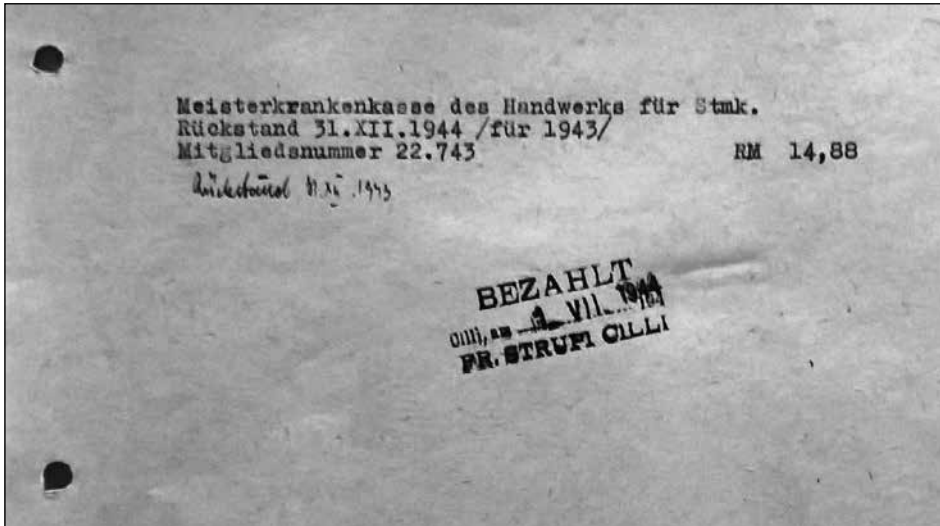
³⁶⁴ Kresal, *Socialna politika*, str. 485, 486.

³⁶⁵ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 500.

³⁶⁶ SI_ZAC/0024, š. 182, Pravila trgovskega bolniškega in podpornega društva.

³⁶⁷ Smersu, *Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje*, str. 178, 179.

³⁶⁸ Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja*, str. 89.

Nakazilo Franca Strupija ml. za obrtno bolniško blagajno za Štajersko, december 1944

Vir: SI_ZAC/1248, š. 22

S socialnega stališča bi bila smiselna medresorna in medpoklicna zavarovalna vzajemnost, torej eno in enotno zavarovanje, ki bi vključevalo vse zavarovane delavce (uslužbence), ne glede na poklic. To stališče pa je bilo v praksi nemogoče realizirati; najprej so rudarji oblikovali svoje ločeno zavarovanje, njim pa so sledile še nekatere druge stroke. Teoretično je bila ta tendenca neugodna, nosilcu zavarovanja je namreč razbijala finančno moč. Tudi jugoslovanski zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1922 je prevzelo načelo dekoncentracije in izvajanje bolniškega zavarovanja poveril OUZD. Tako je bilo v Jugoslaviji v veljavi zavarovanje po strokah:³⁶⁹

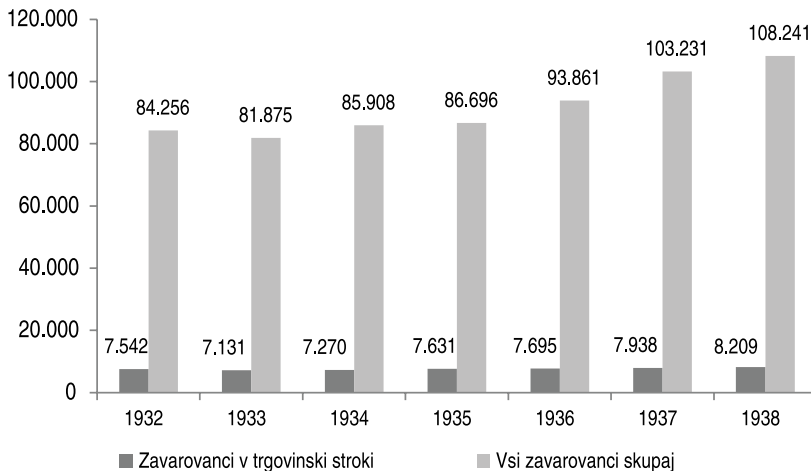
- industrijsko-obrtniško delavstvo je bilo zavarovano pri Suzorju v Zagrebu, ki je zavarovanje izvajal prek podrejenih OUZD;
- rudarji so bili zavarovani pri pristojnih bratovskih skladnicah;
- osebje državnih prometnih podjetij je bilo zavarovano pri posebnih fondih, ki jih je upravljala državna železniška uprava;
- trgovski uslužbenci so bili sicer po zakonu zavarovani pri Suzorju, vendar se to zavarovanje v praksi ni izvajalo, ampak prek posebnih trgovskih bolniških blagajn, kjer so obstajale.

Po uredbi za zavarovanje nastavljenecv zoper bolezni in nezgode, sprejeti novembra 1921, se je Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani

³⁶⁹ Bohinjec, Nekaj osnovnih vprašanj problema socialnega zavarovanja, št. 8.

preoblikovalo; tako je odtlej sprejemalo nastavljenke in uradnike s področja trgovine, industrijskih podjetij in denarnih zavodov, ne glede na starost in zdravstveno stanje. Pogoji zavarovanja pri omenjenem društvu so bili ugodnejši kot pri okrajnih bolniških blagajnah.³⁷⁰ Zato je bilo okrog 10.000 nameščencev zavarovanih pri Bolniški blagajni trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani, ki je delovala na območju Slovenije kot krajevni organ Suzorja. Člani te blagajne so bili lahko le nameščenci. Za blagajno in njene zavarovance so veljala ista določila kot za okrožne urade in njihove zavarovance.³⁷¹

Grafikon 2: Povprečno število zavarovancev po strokah v Sloveniji³⁷²

Razmerje zavarovancev, prvih pri OUZD in drugih pri bolniški blagajni Trgovskega bolniškega in podpornega društva, pokaže rahel trend k porastu, z izjemo v letu 1933, ko je število zavarovancev upadlo zaradi velike gospodarske krize. V trgovini je ta kriza vplivala na število zavarovancev še v letu 1934.

Z uvedbo zakona o zavarovanju delavcev so se številni, tudi trgovski nameščenci čutili prikrajšane, češ da imajo nameščenci glede socialnega zavarovanja svoje interese in potrebe. Posebej prizadete so se čutili člani Trgovskega bolniškega in podpornega društva, ki so dotlej imeli možnost oskrbe in zdravljenja v drugem razredu javnih bolnišnic in v leonišču, svobodno izbiro zdravnikov itd., novi zakon pa je te ugodnosti okrnil. Tako je Trgovsko bolniško in podporno društvo

³⁷⁰ *Nova doba*, 3. 12. 1921.

³⁷¹ Smersu, Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje, str. 178.

³⁷² *Spominski zbornik Slovenije*, str. 557.

ob plačilu posebnega prispevka svojim zavarovancem še nadalje omogočalo iste ugodnosti, leta 1932 pa je ob pomoči pokojninskega zavoda in ljubljanske mestne občine zanje dogradilo lasten sanatorij Šlajmerjev dom, v katerem so se lahko brezplačno zdravili (operativna in interna obolenja) vsi člani višjega zavarovanja in njihovi svojci. V tem času je omenjeno društvo štelo okrog 6.000 članov, dobra polovica (3.200) pa jih je bila vključena v višje (dodatno) zavarovanje.³⁷³ Iz omenjenega zavarovanja so izhajale sledeče pravice: v primeru bolezni brezplačna zdravniška pomoč, zdravila in zdravstveni pripomočki; če so bili za delo nesposobni nad tri dni, so imeli pravico do hranarine; imeli so tudi pravico do zdravljenja v bolnišnicah in v nekaterih primerih tudi v zdraviliščih. Na račun okrožnega urada/bolniške blagajne so se zavarovanci lahko zdravili do 26, izjemoma do 52 tednov. Zdravniško pomoč so lahko poiskali samo s potrdilom delodajalca. Tudi družinski člani zavarovanca so imeli pravico do brezplačne zdravniške pomoči, če so živeli z zavarovancem v skupnem gospodinjstvu in niso imeli lastnih prihodkov – žena, otroci, starši, ded, babica, vnuki, bratje in sestre so imeli pravico do zdravlil in do 28-dnevnega zdravljenja v bolnišnicah. Če je bil zavarovanec v bolnišnici ali zdravilišču, so imeli družinski člani pravico do polovične hranarine. Ob smrti zavarovanca so bili svojci upravičeni do pogrebne, ki je znašala 30-kratni znesek zavarovane mezde. Pod posebnimi pogoji so imeli zavarovanci oziroma zavarovanke pravico do podpor ob porodu in do zobne nege. Če je prišlo do nesreče pri delu oziroma na poti do dela in nazaj, je imel zavarovanec pravico do nezgodne rente, ki je bila odvisna od stopnje poškodbe in zavarovanega letnega zaslužka. Rento je zavarovanec dobival, dokler je trajala njegova (delna ali popolna) nesposobnost za delo. Če je zavarovanec zaradi nesreče pri delu umrl, so imeli družinski člani pravico do podpore.³⁷⁴

Društvu je leta 1926 že grozila ukinitve, a se mu je s pomočjo številnih akterjev, zlasti Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, uspelo obdržati in bolniško zavarovanje zasidrati na novih temeljih. Po sprejetem pravilniku je smelo društvo zavarovati vse osebe, ki so spadale pod obvezno zavarovanje in pripadale trgovskemu stanu, oziroma vse tiste, ki so bili zaposleni pri trgovinskih, industrijskih in drugih podjetjih in je bila njihova zaposlitev trgovsko-strokovna. Nova društvena pravila so v sklopu višjega zavarovanja omogočala tudi invalidnino za primer starosti in onemoglosti, če dotični ni bil upravičen do nobene druge rente.³⁷⁵

373 Z., Težnje naših privatnih nameščencev.

374 Smersu, Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje, str. 178.

375 Občni zbor trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani.

Nezgodno zavarovanje

Že pred prvo svetovno vojno so bili v Sloveniji za primer bolezni zavarovani vsi obrtni in industrijski delavci, zavarovanje pa je bilo razdrobljeno v nešteto malih bolniških blagajn. Nezgodno zavarovanje je obsegalo samo del delavstva; centrali tega zavarovanja sta bili v Trstu in Gradcu. Za primer onemoglosti in starosti pa so bili pred vojno zavarovani le rudarji in zasebni nameščenci. Po prvi svetovni vojni smo dobili splošno zavarovanje zoper nezgode, centralizacijo bolniškega zavarovanja, splošno zavarovanje za onemoglost in starost ter zavarovanje zoper brezposelnost.³⁷⁶ Leta 1922 je namreč zakon o zavarovanju delavcev poleg bolniškega uvedel tudi nezgodno zavarovanje. Zavarovanje za bolezen, nezgode, onemoglost, starost in smrt je po zakonu o zavarovanju delavcev izvajal Suzor s sedežem v Zagrebu. Ta urad je bil edini nosilec za vse vrste zavarovanj na ozemlju celotne Jugoslavije, članstvo v zavarovanju pa je bilo obvezno in enotno; iz tega zavarovanja so bili izvzeti rudarji, državni uslužbenci ter železničarji. Suzor je izvajal zavarovanje za vse panoge prek OUZD.³⁷⁷

Čeprav so se na slovenskem ozemlju že pred prvo svetovno vojno pojavljala stremjenja trgovskega stanu po zavarovanju za primer bolezni in onemoglosti, avstrijski obrtni red ni omogočal kolektivnega zavarovanja v okviru stanovskih organizacij. Tako se pri nas tovrstno zavarovanje ni razvijalo, izvzemši mariborsko bolniško blagajno samostojnih trgovcev (1926) ter Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani. Zavedajoč se težkih gospodarskih razmer je Zveza trgovskih gremijev pripomogla, da je novi obrtni zakon uzakonil obigatorne bolniške blagajne (§ 384), če je zanje glasovalo več kot polovica članov stanovske organizacije. Takšna bolniška blagajna je članom omogočala zdravniško pomoč v primeru bolezni ali nezgode, bolnišnično in zdraviliško zdravljenje, zobozdravniško nego, porodne in operacijske stroške in pogrebno, sočasno pa bi osnovani starostni fond omogočil podpore starim in onemoglim članom. Ob izvajanju obigatornosti je član bolniške blagajne postal vsak samostojni trgovec, ki je bil član katerega koli obrtnega združenja, ustanovljenega na podlagi obrtnega zakona, poleg njih pa tudi javni družabniki podjetij in družinski člani trgovca, ki niso bili zavarovani po obveznem delavskem zavarovanju.³⁷⁸

376 Uratnik, Naše delavstvo in naša zakonodaja, str. 521.

377 Kresal, Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja, str. 90.

378 Vrančič, Trgovci ter njihovi nameščenci in pokojninsko zavarovanje.

Pokojninsko zavarovanje

Leta 1906 je v avstrijski monarhiji začel veljati *Zakon o penzijskem zavarovanju v privatnih službah in nekaterih v javnih službah nastavljenih oseb*, ki je uvedel obvezno (*prisilno*) pokojninsko zavarovanje zasebnih nastavljenecv, med drugim nekaterih trgovskih uslužbencev: tistih, starih nad 18 let (in ob uveljavitvi zakona največ 55 let), z določeno višino letnih prejemkov, uradnikov in tistih, ki so opravljali duševna opravila, delovodij in trgovskega pomožnega osebja. Izvzeti iz tega zavarovanja so bili učenci, sluge in posli. Na podlagi tega zavarovanja so zavarovanci pridobili pravico do invalidnine (invalidske rente) ali do pokojnine (starostne ali vdovske rente).³⁷⁹ Ob uveljavitvi je imel zakon več nejasnosti; kaj je bilo npr. razumeti pod pojmom »nameščenec« ali »duševno opravilo« (oboji so bili podrejeni temu zakonu), je šele leta 1910 razsodilo upravno sodišče, in sicer tako, da je določilo tiste poklice, ki v to zavarovanje niso bili vključeni: prodajalci v detajlnih trgovinah, komiji, aranžerji izložb, blagajničarke pri registrirnih blagajnah, zaposleni v skladiščih, pomožna moč v pisarnah, strojepiske ipd.³⁸⁰

Tako so ob ustanovitvi jugoslovanske države vanjo vstopili nekateri narodi, ki so že prakticirali pokojninsko zavarovanje trgovskega osebja. A z novo državo je bilo potrebno sprejeti novo zakonodajo – uredbo o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezni in nezgode iz junija 1921 so decembra istega leta dopolnili z zakonom o zavarovanju delavcev, ki je uredil zavarovanje delavcev za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje); v veljavo je stopil julija 1922. Sam zakon je izvajanje odložil najprej do 1925. leta, potem pa ga je še vlada odlagala do 1. septembra 1937. Takrat so začeli od zavarovancev pobirati prispevke za to zavarovanje (3 % zavarovane mezde).³⁸¹ Leta 1937 so tako ob bolniškem in nezgodnem zavarovanju uvedli tudi zavarovanje za onemoglost, starost in smrt, sicer uzakonjeno že leta 1922: pod določenimi pogoji so bili stari in onemogli delavci upravičeni do skromnih onemoglostnih in starostnih rent, prav tako ob smrti zavarovancev njihovi svojci do skromnih vdovskih in otroških podpor.

S tem zavarovanjem se je pokojninsko zavarovanje nameščenecv razširilo na vso državo. Pokojninski zavod za nameščenecv v Ljubljani je izvajal zavarovanje za nameščenecv, saj ti za starost in onemoglost niso bili zavarovani pri OUZD ali pri bolniški blagajni. Pokojninski sklad za nameščenecv pri Zbornici za trgovino, obrt in industrijo je bil po zakonu iz leta 1932 avtonomna pravna ustanova z lastnim premoženjem in lastno upravo. Zbornica je v sklad vplačevala najmanj 5 % svojih celotnih dohodkov, vse dokler ni bila dosežena potrebna vsota za zavarovanje pokojninskih prejemkov. O premoženju sklada so vodili posebne račune; smelo

379 Škerbinec, *Pokojninski zakon za zasebne nastavljenecv*, str. 127–129.

380 Marn, *Navodila*, str. 117.

381 Kresal, *Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja*, str. 89.

se je uporabljati izključno za poravnavo pokojnin zborničnih nameščencev. Za obveznosti sklada je jamčila zbornica s celotnim premoženjem.³⁸² Pokojninsko zavarovanje nameščencev je imelo temelje v zakonu o pokojninskem zavarovanju nameščencev, ki je sprva veljal samo za Slovenijo in Dalmacijo, konec tridesetih let pa je bil razširjen na vso državo. Pri pokojninskem zavodu je moral biti zavarovan vsak nameščenec, čigar služba je imela uradniški značaj oziroma je izvrševal pretežno duševna opravila, je bil star nad 18 let in imel vsaj 1.150 din letne plače. Pri trgovskem poklicu so med taka dela sodila pisarniška in kontorska služba (dopisovanje, stenografiranje, knjigovodstvo, računstvo, blagajništvo), višja trgovinska zunanja služba (pridobivanje naročil in ponudb, delovanje potnikov in agentov) ter višje nadziranje del drugih oseb (poslovodje, vodje skladišč); prodajalci in skladiščniki npr. niso sodili mednje, delodajalci pa so jih lahko zavarovali prostovoljno.³⁸³ V primeru onemoglosti in starosti je zavarovanec dobil onemoglostno rento oziroma pokojnino, v primeru zavarovančeve smrti pa so vdova in otroci dobili vdovsko oziroma otroško rento. Leta 1939 pa se je končno obvezno zavarovanje po zakonu o pokojninskem zavarovanju nameščencev razširilo na trgovske sodelavce pa tudi nekatere druge kategorije na območje vseh ali vsaj nekaterih pokojninskih zavodov.³⁸⁴ Julija 1940 se je začelo izvajati tudi obvezno zavarovanje vseh trgovskih pomočnikov. Pogoj je bila izobrazba (dvoletna učna doba ali štiri leta srednje šole).³⁸⁵ Tik pred drugo svetovno vojno so tako zavarovanci pokojninskega zavoda postali tudi trgovski nameščenci (zaposleni v trgovini), strojniki in zobotehniki, s čimer je število slovenskih zavarovancev Pokojninskega zavoda v Ljubljani naraslo na 12.000 oseb.³⁸⁶ Poleg obveznega zavarovanja je bilo možno tudi prostovoljno zavarovanje, ko so se delojemalci lahko zavarovali pri zasebni, društveni ali poljavni zavarovalnici; nameščenci so se tako lahko zavarovali pri pokojninskem zavodu.³⁸⁷

Poudariti pa velja, da so pokojninski zavodi za nameščence izvajali samo pokojninsko zavarovanje, medtem ko je zavarovanje za primer bolezni in nezgod ostalo pri OUZD. Pri nameščencih torej ni bila izvedena unifikacija in tudi ne centralizacija zavarovanja.³⁸⁸

A zavarovanje trgovskih nameščencev je sprožalo vprašanja za in proti. Nekateri so namreč imeli pomisleke, da bi zavarovanje zajelo vse trgovske nameščence; po njihovih predlogih bi vanj vključili le tiste iz velikih trgovinskih podjetij, iz večjih krajev in tiste z višjimi plačami, ostali bi bili še naprej v

382 Počivavšek, *En gros & en detail*, str. 354.

383 Kaiser, Socialno zavarovanje trgovstva.

384 *Spominski zbornik Slovenije*, str. 607.

385 Vrančič, Trgovski sotrudniki so vendarle dobili svoje zavarovanje!

386 Smersu, Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje, str. 179.

387 Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 500.

388 Kresal, Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja, str. 90.

delavskem zavarovanju. Šele konec leta 1939 jim je uspelo doseči razširitev zavarovanja na vse trgovske nameščence (torej višje trgovsko osebje, v glavnem so tu mišljeni trgovski pomočniki – bodisi v prodajalni, v skladišču, pisarni, kot potnik itn.), kar je zagovarjal tudi Pokojninski zavod v Ljubljani, ki ga je vodil dr. Janko Vrančič. Pri ljubljanskem pokojninskem zavodu za nameščence sta na enega delodajalca prišla dva trgovska nameščenca – od teh je bila približno polovica žensk, povprečna starost je bila komaj 23 let (povprečje pri istem zavodu je bilo 43 nameščencev na enega delodajalca, žensk je bila le četrtnina, povprečna starost zavarovancev je bila 35 let). Vrančič je zapisal, da ima sicer ljubljanski pokojninski zavod z zavarovankami slabe izkušnje, saj precej bolj silijo med invalidske rentnike, a

»[...] ob strogem postopku trgovske sotrudnice ne bodo slabši rizik za zavarovalnice kakor njihovi moški tovariši, ker odpade pri ženskah rizik plačevanja vdovske rente, poleg tega pa je splošno znano, da se trgovske sotrudnice navadno mlade poroče in izstopijo iz službe«. ³⁸⁹

Kot že rečeno, je s septembrom 1937 Suzor po vsej Jugoslaviji začel izvajati zavarovanje za onemoglost, starost in smrt. ³⁹⁰ Ta uredba je pustila nameščencem njihovo zavarovanje, torej so bile iz delavskega zavarovanja izvzete vse osebe, ki so že bile zavarovane pri pokojninskem zavodu za nameščence. Tako je pokojninski zavod odločal, ali spada dotični uslužbenec v pokojninsko ali delavsko zavarovanje. ³⁹¹

389 Vrančič, Pokojninsko zavarovanje trgovskih sotrudnikov je treba kljub vsemu izvesti!

390 *Nova doba*, 3. 9. 1937.

391 *Spominski zbornik Slovenije*, str. 607.

Dunja Dobaja

**DRUŠTVO DRŽAVNIH
UPOKOJENCEV ZA
DRAVSKO BANOVINO
V LJUBLJANI
CIVILNI DRŽAVNI UPOKOJENCI IN
POKOJNINSKA POLITIKA***

UVOD

**Društvo državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo v
prizadevanjih za izboljšanje položaja staroupokojencev**

Konec leta 1925 je I. splošno društvo jugoslovanskih upokojencev v Ljubljani pričelo delovati po novih pravilih in z novim imenom kot Društvo državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo. Izvoljeno je bilo novo vodstvo iz vrst upokojencev. Predsednik društva je postal davčni uradnik v pokoju Rafael

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Dolinšek, podpredsednik pa profesor v pokoju Josip Kožuh. Društvo je imelo namen v Ljubljani in Mariboru ustanoviti krajevni skupini ter sklicevati redne občne zборе v Ljubljani, če bi k društvu pristopilo zadostno število članov v mestu in okolici. Kot se zdi, je bilo društvo v nadaljevanju močnejše na Štajerskem (bodoča mariborska oblast). Februarja 1926 je začelo izdajati glasilo *Državni upokojenec*. Vse do začetka 30. let je bilo delovanje društva usmerjeno v rešitev težkega materialnega položaja t. i. staroupokojencev in si prizadevalo za združitev vseh društev državnih upokojencev v slovenskem delu jugoslovanske države v eno, močno društvo, ki bo odločno zastopalo svoje interese pred državno oblastjo.

Staroupokojenci so bili državni uslužbenci, ki so bili upokojeni pred 1. 1923, ko je Narodna skupščina Kraljevine SHS sprejela tri zakone o pravicah in dolžnostih vseh državnih uslužbencev:

- zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih z dne 31. 7. 1923,³⁹²
- zakon o ustroju vojske in mornarice z dne 9. 8. 1923,³⁹³
- zakon o državnem prometnem osebju z dne 28. 10. 1923.³⁹⁴

V vseh treh zakonih se je uredilo razmerje med državo kot delodajalcem in njenimi uslužbenci kot delojemalci in v tem pogledu tudi plače in pokojnine. Glede slednjih so vsi trije zakoni izhajali s stališča, da državni uslužbenci, ki so bili upokojeni pred temi zakoni, uživajo še nadalje iste pokojnine in draginjske doklade, tisti pa, ki so bili upokojeni po sprejetju teh zakonov, uživajo pokojnino po njihovih določbah (novoupokojenci). Enako je veljalo tudi za njihove družinske člane.

Praksa je pokazala, da so bile pokojnine kronskih in dinarskih staroupokojencev prenizke za osnovne življenjske potrebe. Starostne rente so bile namreč zaradi povojne inflacije razvrednotene, draginjske doklade, ki so jih z 1. 1920 pričeli izplačevati k rentam, pa tudi niso sledile zvišanju cen življenjskih stroškov.³⁹⁵

Kronski staroupokojenci so bili tisti, ki jih je nova jugoslovanska država prevzela od Avstro-Ogrske, in tisti, ki jih je nova država prevzela v službo še kot aktivne in so bili upokojeni pred uredbo iz maja 1921³⁹⁶ oziroma zakonom iz marca 1922,³⁹⁷ s katerim so se državnim uradnikom z območja nekdanje avstro-ogrske monarhije kronski prejemki prevedli na dinarske.

392 *UL PUS*, 12. 9. 1923.

393 *UL PUS*, 17. 10. 1923.

394 *UL PUS*, 24. 11. 1923.

395 Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 197.

396 *UL DVS*, 28. 5. 1921, Uredba o prevedbi na dinarske plače državnih uslužbencev v krajinah izven Srbije in Črne gore.

397 *UL PUS*, 4. 4. 1922, Zakon o prevedbi na dinarske plače državnih uslužbencev izven Srbije in Črne gore. Zakon je bil razglašen v *Službenih novinah kraljevine SHS* z dne 27. 3. 1922.

Ob nastanku stare Jugoslavije je bilo v Sloveniji 426 upokojenih železničarjev, ki so si pridobili pravico do starostne ali invalidske rente še v monarhiji, 4.811 upokojenih rudarjev Glavne bratovske skladnice v Ljubljani, 816 upokojenih nameščencev in 989 nezgodnih rentnikov, ki so si pridobili pravico do rente in pokojnine še pri nekdanjih avstrijskih zavarovalnicah.³⁹⁸

Kronski staroupokojenci so zahtevali izplačevanje pokojnin v vrednosti predvojnih zlatih kron in to zahtevo utemeljevali z argumentom, da so po avstro-ogrskih zakonih plačevali v pokojninske fonde pokojninske prispevke v zlatih kronah. To je torej njihova lastnina, ki se jim ne sme vzeti. Državno upravo so spomnili tudi na obveznosti iz mednarodnih pogodb³⁹⁹ in dajali za zgled druge države, naslednice avstro-ogrške monarhije, ki naj bi to vprašanje uredile. Zaradi tega so nasprotovali izplačevanju svojih pokojnin v valutno zmanjšanem denarju⁴⁰⁰ in izplačevanju draginjskih doklad kot ekvivalent pokojnine na podlagi zakona o draginjskih dokladah z dne 28. februarja 1922⁴⁰¹ in odločbe ministrskega sveta z dne 8. oktobra 1924, ki jih je lahko ministrski svet na podlagi 51. člena omenjenega zakona samovoljno spreminjal in omejeval.⁴⁰²

Dinarski staroupokojenci so bili tisti državni uslužbenci jugoslovanske države, ki so bili upokojeni v obdobju med zakonom o prevedbi na dinarske plače državnih uslužbencev izven Srbije in Črne gore z dne 27. marca 1922 in uradniškem zakonom z dne 31. julija 1923.

Višina pokojnin obojih staroupokojencev je bila odvisna od uradniškega razreda,⁴⁰³ kateremu je državni upokojenec pripadal kot aktivni uslužbenec. Kot primer razmerja pokojnine med kronskim in dinarskim staroupokojencem navajam primer uradnika s polno delovno dobo (35 let), ki je pripadal najnižjemu, to je XI. uradniškemu razredu: kronska pokojnina je znašala 2449 K ali 610 din letno oziroma 50,83 din mesečno, dinarska pa 1920 din letno oziroma 160 din mesečno. Razlika je bila 1310 din letno oziroma 109 din mesečno. Draginjska doklada 1300 din je ostala nespremenjena. Uradnik VI. uradniškega razreda s polno delovno dobo je imel bistveno višjo pokojnino: kronska pokojnina je znašala 9640 K ali 2410 din letno oziroma 200,83 din mesečno, dinarska pa 6300

398 Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 163. Ni poznan omenjeni podatek za druga območja nekdanje monarhije, ki so bila vključena v novo jugoslovansko državo. Prav tako ne podatek o številu staroupokojencev, ki so bili upokojeni v slovenskem delu nove jugoslovanske države, a pred sprejetjem omenjenih treh zakonov.

399 Npr. rimska konvencija z dne 6. 4. 1922, ki je med drugim določala, da višina pokojnin avstro-ogrskih upokojencev ne sme biti nižja od tiste, ki jo je določila prejšnja uprava. – *Državni upokojenec*, 25. 2. 1926, str. 3, Staroupokojenci.

400 Več o valutnem vprašanju v Šorn, *Slovensko gospodarstvo*, str. 55–71.

401 *UL PUS*, 21. 3. 1922.

402 *Državni upokojenec*, 27. 11. 1926, str. 2, Revizija uradniškega zakona.

403 Uvrstitev v uradniški razred je bila odvisna od stopnje izobrazbe. Bilo je enajst uradniških razredov (op. avtorice).

din oziroma 525 din mesečno. Razlika je bila 3890 din letno oziroma 324,17 din mesečno. Mesečna draginjska doklada je namesto 1600 din znašala le 1400, razlika je bila torej 200 din.⁴⁰⁴ Ker v virih ni prikaza eksistenčnega minimuma za staroupokojence, so kot primer navedeni podatki eksistenčnega minimuma za april 1925 za petčlansko delavsko družino (mož, žena, trije otroci) ob predpostavki, da eksistenčna minimuma petčlanske delavske družine in petčlanske družine staroupokojenca nista daleč vsaksebi. Med staroupokojenci so bili namreč tudi taki, ki so še vzdrževali otroke in ženo. Eksistenčni minimum za april 1925 za petčlansko delavsko družino je znašal mesečno 2042,50 din,⁴⁰⁵ pri čemer je 32 % odpadlo na moža, 25 % na ženo in ostalo na otroke.⁴⁰⁶ Večina delavcev (54 %) si v obravnavanem obdobju s svojimi zaslužki ni mogla pokriti stroškov mesečnega življenjskega minimuma in so živeli v revščini, 12 % delavcev je bilo na ravni eksistenčnega minimuma, 34 % delavcev pa si je s svojimi zaslužki lahko omogočilo malo boljši življenjski standard, če jim ni bilo potrebno vzdrževati družine.⁴⁰⁷ Upoštevajoč pokojnine staroupokojencev XI. in VI. uradniškega razreda, ki sta navedena kot primer, ob predpostavki, da so morali preživljati tudi družino, njihove pokojnine niso dosegle navedenega eksistenčnega minimuma. Če je staroupokojenec živel sam, pa mu je po vsej verjetnosti omenjena višina pokojnine zadostovala za dostojno življenje.

Z uredbo ministrskega sveta z dne 11. julija 1927⁴⁰⁸ so bile kronske pokojnine prevedene na dinarske, tako da kronskih staroupokojencev v bistvu ni bilo več. Bili so le dinarski.

Na splošno so staroupokojenci s svojimi pokojninami težko krili stroške stanovanja in hrane, za oblačila in obutev jim je pogosto zmanjkalo.⁴⁰⁹ Njihova hrana je bila skromna, zato so bili telesno oslabei in nesposobni za opravljanje dodatnega dela, ki ga je bilo že tako težko dobiti, saj je bilo dovolj mladih moči. Nekaterim je kljub starosti le uspelo dobiti dodatni zaslužek.⁴¹⁰

Njihovo materialno stanje se je še poslabšalo z novim stanovanjskim zakonom. S 1. septembrom 1924 je bila vsem staroupokojencem ukinjena stana-

404 *Državni upokojenec*, 25. 3. 1927, str. 2, Kronski in dinarski staroupokojenci.

405 Številka zajema hrano, kurjavo in čevlje, ne pa tudi najemnine za stanovanje (op. avtorice). – *Delavec*, 15. 4. 1925, str. 2, Gibanje draginje.

406 Prav tam.

407 Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*, str. 320.

408 *UL LJU in MB oblasti*, 30. 7. 1927, Uredba o prevedbi državnih upokojencev (upokojenk) s kronskimi pokojninami na dinarske pokojnine.

409 Primer kronske upokojenke z dvema otrokoma, ki je imela »do zadnje opeke zadolženo hišo«. – *SI_ZAL_LJU/0506*, t. e. 1, a. e. 15, Stvar: Jenko.

410 Primer železničarja, ki se je l. 1909 upokojil pri 62. letih po 37 letih službe in si moral zaradi penizke pokojnine priskrbeti dodaten zaslužek. L. 1919 je bil v pozni starosti (72 let) ponovno sprejet k železnici, in sicer kot dnevničar pri ljubljanski železniški direkciji. – *Slovenec*, 21. 4. 1920, str. 3, Železničar 82 letnik.

rinska doklada, obenem pa občutno zvišana najemnina.⁴¹¹ V tedanjem dnevnem časopisju je mogoče prebirati žalostne usode staroupokojencev in njihovih vdov. Seveda pa so zgodbe le ilustracija, saj nastajajo po vtisih najbolj tragičnih primerov. Tako lahko beremo, da so zaradi prenizkih pokojnin iskali zavetišče v sirotišnicah,⁴¹² nekateri pa so iz obupa storili samomor.

Ker so bile razlike v višini pokojnin med staroupokojenci in novoupokojenci prevelike,⁴¹³ so staroupokojenci zahtevali izenačitev pravic obojih. Društvo državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo si je rešitev omenjenega problema zadalo kot prvenstveno nalogo in s svojimi posredovanji aktivno delovalo pri državnih oblasteh ter se povezovalo z drugimi društvi izven slovenskega dela jugoslovanske države. Prizadevalo si je predvsem za pravice upokojenih civilnih državnih uradnikov in se v tem smislu borilo za revizijo uradniškega zakona iz l. 1923, hkrati pa si je prizadevalo za združitev z drugimi društvi državnih upokojencev v slovenskem delu jugoslovanske države za uspešnejše skupne nastope pri državnih oblasteh.⁴¹⁴ Tovrstnih društev je bilo še sedem, imela pa so eno skupno točko – izboljšanje položaja državnih upokojencev in ureditev pokojnin na podlagi prejemkov aktivnih državnih uradnikov po novih zakonih iz l. 1923. Sicer pa je bilo med njimi precej razhajanj in neinteresa za skupne nastope, kar je Društvo državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo obravnavalo kot eno glavnih napak in vzrok neuspeha intervencij pri državnih oblasteh.⁴¹⁵ Izven slovenskega dela jugoslovanske države so bila še društva

411 *Državni upokojenec*, 25. 6. 1926, str. 2, Društveno poročilo.

412 *Slovenec*, 19. 6. 1925, str. 3, Dnevne novice (Žalostna usoda kronskih železniških upokojencev, invalidov in vdov).

413 Primer: L. 1922 upokojeni sodni poduradnik je prejemal mesečno pokojnino skupaj z draginjsko doklado 995 din, njegov stanovski tovariš, upokojen l. 1923, torej po sprejetju zakona o civilnih državnih uradnikih, pa je prejemal mesečno 1947 din pokojnine. Oba sta imela polno delovno dobo in s pokojninama preživljala tudi ženi. – *Državni upokojenec*, 30. 4. 1929, str. 2, Trpljenje staroupokojencev.

414 Društvo upokojenih javnih nameščencev za Slovenijo v Ljubljani, Zveza upokojenih častnikov in njih vdov, Društvo upokojenih orožnikov, Društvo upokojenih železničarjev, Društvo upokojenih nižjih poštnih nameščencev, Društvo upokojenih monopolskih nameščencev in Društvo upokojenih učiteljev. – *Državni upokojenec*, 25. 8. 1926, str. 3, Društva upokojencev.

415 Društvo je bilo solidarno z drugimi društvi državnih upokojencev v njihovih prizadevanjih. Tako je npr. opozarjalo na neizplačevanje pokojnin in draginjskih doklad železničarskim upokojencem v slovenskem delu skupne države, ki so bili upokojeni po novem zakonu iz l. 1923. Železničarskim upokojencem naj bi od 1. 4. 1925 pokojnine izplačevalo ministrstvo za finance in ne več Direkcija državnih železnic v Ljubljani. A pokojnine se od 1. 4. 1925 niso izplačevale. Prav tako so jim bili ustavljeni krediti v skladiščih živil za železniško osebje. Ker večinoma upokojenci niso imeli prihrankov, posojil pa niso dobili, so morali mnogi prositi trgovce ali dobre sosede za hrano. Železničarske upokojence je prizadelo tudi zvišanje najemnin stanovanj. V Mariboru je bilo tako več tožb proti neplačnikom najemnin po novem zakonu. Zaradi neprestanih urgenc poslanca Franja Žebota in Andreja Gosarja je ravnateljstvo državnih železnic v Ljubljani v začetku maja nakazalo nekaterim teh upokojencev (vir navaja število 420) akontacijo, a nato ne več. Zaradi tega sta omenjena poslanca v Narodni skupščini zastavila finančnemu ministru Milanu Stojadinoviču vprašanje o razlogih neizplačevanja pokojnin in videla krivca tovrstnega zavlačevanja v »birokratskem centralizmu« ter izrazila skrb, da se bo tako

državnih upokojencev v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Splitu in Dubrovniku. K Društvu državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo je pristopilo kot član le društvo iz Sarajeva, ki je bilo zelo delavno in je slovensko društvo obveščalo o svojem delovanju.

Novi uradniški zakon z dne 31. marca 1931 ni prinesel izenačitve pokojnin staroupokojencev in novoupokojencev, za kar se je Društvo državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo zavzemalo, so pa bile, kot rečeno, z uredbo osrednje vlade v Beogradu v juliju 1927 prevedene kronске pokojnine na dinarske.⁴¹⁶ To je kronskim staroupokojencem prineslo minimalno zvišanje pokojnin, ki pa ni bistveno vplivalo na izboljšanje njihovega materialnega položaja glede na nenehno zviševanje življenjskih stroškov. V posameznih primerih je pretvorba prinesla celo znižanje pokojnin. Zvišanje oziroma tudi znižanje pokojnin je bilo odvisno od uradniškega razreda, v katerem je oseba bila kot aktivni državni uradnik.⁴¹⁷ Staroupokojenci so bili razočarani nad mačehovskim odnosom države do njih.⁴¹⁸ Od pretvorbe kronskih pokojnin v dinarske pokojnine so kronski staroupokojenci pričakovali preveč. Društvo državnih upokojencev in upokojenk za Slovenijo je že pred omenjeno pretvorbo opozarjalo, da bo uspeh minimalen in da gre za polovičarsko delo, ki ne bo nikogar zadovoljilo. V prvi vrsti si je prizadevalo za izenačitev pravnega statusa vseh upokojencev, torej staroupokojencev in novoupokojencev.

Sicer pa so upokojenci večkrat idealizirali tudi plače aktivnih državnih uradnikov, čeprav je dejstvo, da so državni upokojenci imeli za tretjino do polovico manjše dohodke od njih in so bili, kot rečeno, večkrat na robu bede. Toda tudi aktivni državni uradniki so nekako hodili po poti eksistenčnega in življenjskega minimuma.⁴¹⁹

postopalo tudi z ostalimi državnimi upokojenci. Za finančnega ministra je bila zadeva »malenkostna« in v teku reševanja. – *Slovenec*, 17. 6. 1925, str. 4, Za železničarje penzioniste v Sloveniji.

416 *UL LJU in MB oblasti*, 30. 7. 1927, Uredba o prevedbi državnih upokojencev (upokojenk) s kronskimi pokojninami na dinarske pokojnine.

417 *Državni upokojenec*, 25. 9. 1927, str. 1, Primeri prevedbe kronskih na dinarske pokojnine. Sistem tovrstnega preračunavanja je v viru nejasen. Je le primer upokojenca z več kot 20 let službe v X. uradniškem razredu, ki je po prevedbi prejemal za 48,34 din manjšo pokojnino, in primer upokojenca, ki se mu je po prevedbi pokojnina povišala mesečno za kar 280 din.

418 Časnik *Slovenec* je opisal staroupokojenca s sledečimi besedami: »Srce te zaboli, ko zagledaš na cesti suho, mršavo postavo v ponošeni, napol razpadli, stari obleki ali prekrojeni stari avstrijski uniformi: že od daleč spoznaš to revše kot našega ubogega staroupokojenca.« – *Slovenec*, 5. 8. 1927, str. 2, SDS in starovpokojenci.

419 Primer državnega uradnika, ki je v l. 1927 prejel 36.548 din plače (brez odbitka davka), in sicer zase in svojo petčlansko družino (žena, trije šoloobvezni otroci in stara mati). Od te plače so porabili za hrano nekaj več kot 50 %. Za obleko so porabili nekaj več kot 21 %, za obutev okoli 8 %, za pohištvo okoli 2 %, za stanarino okoli 10 %, za članarino in vstopnice za razne dobrodelne prireditve še okoli 2 %. Ostale stroške je družina krila z ženino plačo (bila je učiteljica in so ji zaradi zakona z državnim uradnikom trgali polovico draginjske doklade) ter s pokojnino stare matere, ki je znašala 408 din mesečno. Pod ostale stroške je mišljeno plačevanje dekle (stara mati ni bila več sposobna gospodinjiti),

Z oblikovanjem Dravske banovine je prišlo do združitve vseh društev državnih upokojencev v enotno društvo za celotno Dravsko banovino pod imenom Društvo državnih upokojencev in upokojenk Dravske banovine v Ljubljani, od l. 1935 Društvo državnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani. Predsednik društva je postal Makso Lillega, upokojeni davčni nadupravitelj. Društvo je postalo član Zveze državnih nameščencev za Dravsko banovino v Ljubljani in s tem glavnega saveza v Beogradu.

Društvo jugoslovanskih državnih in samoupravnih upokojencev in upokojenk v Mariboru⁴²⁰ pa je še vedno vztrajalo pri samostojnosti.⁴²¹ Poleg Društva državnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani je bilo edino društvo v Dravski banovini, ki je združevalo državne upokojenke. Ljubljansko društvo je argumentiralo potrebo po združitvi s tem, da obstoj več društev v banovini slabi enotni nastop upokojencev. Državni upokojenki v Dravski banovini bi bili lahko najmočnejša organizacija za zagrebškim društvom, če bi se združili v eno društvo. Mnogi državni upokojenki z območja nekdanje mariborske oblasti naj bi nasprotovali tovrstnemu cepljenju, zato so pristopili k ljubljanskemu društvu v zavedanju pomembnosti skupnega nastopanja.⁴²² Postopoma tudi druga društva državnih upokojencev izven Dravske banovine mariborskega niso več imela za merodajnega partnerja. Zveza banovinskih društev pod vodstvom zagrebškega društva je namreč sklenila sodelovati le z banovinskimi društvi, sodelovanje z lokalnimi organizacijami pa je zavračala. Mariborsko društvo se je vedno bolj spreminjalo v lokalno dobrodelno društvo.⁴²³ Izredni občni zbor mariborskega društva julija l. 1938 je z večino glasov izglasoval združitev z ljubljanskim društvom.⁴²⁴

kurjave, razsvetljave, prispevka za bolniško blagajno, časopis, vozovnice, šolske obveznosti. Skratka, omenjeni uradnik je v primerjavi z upokojenki zelo solidno živel in tudi sam je zapisal, da je vesel takšnega stanja, ter se hkrati zavedal obupne situacije nekaterih državnih upokojencev. – *Državni upokojenec*, 25. 2. 1928, str. 3, Državni nameščenec in proračun.

420 Dne 10. 1. 1938 je imelo društvo 1945 članov, to število se je do 3. 8. 1938 znižalo na 1863. – *Upokojenec*, 30. 8. 1938, str. 6, Članom Društva jugoslovanskih državnih in samoupravnih upokojencev v Mariboru.

421 Nasprotniki združitve so opozarjali na negativne plati združitve, tako npr. na bistveno povišanje članarine, izgubo vplačil v »posmrtninski sklad« in izgubo društvenih prihrankov. – *Upokojenec*, 30. 8. 1938, str. 3, Odprto pismo g. poštnemu nadsvetniku M. Vrbnjaku, poslevodečemu podpredsedniku društva jugoslovanskih državnih in samoupravnih upokojencev v Mariboru.

422 *Upokojenec*, 27. 4. 1937, str. 3, Društvo jugoslovanskih in samoupravnih upokojencev in upokojenk v Mariboru in naše društvo; *Upokojenec*, 26. 7. 1938, str. 4, Ali Ljubljana in Maribor – ali Maribor z Ljubljano?

423 *Upokojenec*, 26. 7. 1938, str. 2, Članom društva jug. državnih in samoupravnih upokojencev(k) v Mariboru.

424 *Upokojenec*, 25. 10. 1938, str. 1, Fuzija.

DRUŠTVO DRŽAVNIH UPOKOJENCEV ZA DRAVSKO BANOVINO V LJUBLJANI

Ob koncu l. 1935 je štelo društvo 1454 članov. Vseh upokojencev (osebnih in rodbinskih) v Dravski banovini je bilo nad 10.000, med njimi največ civilnih upokojencev, in sicer 3.400. V začetku l. 1936 je pristopilo še 200 članov. Iz navedenih števil je razvidno, da ni bila organizirana niti petina državnih upokojencev v banovini. Društvo je zato pozivalo člane k pridobivanju novih članov, kajti le številčno močno društvo je lahko uspešno.⁴²⁵ V l. 1937 je društvo, tedaj imenovano Društvo državnih in samoupravnih upokojencev za Dravsko banovino, štel že 2917 članov. Organizirana je bila skoraj tretjina vseh državnih upokojencev.⁴²⁶ Po podatkih dravske finančne direkcije v Ljubljani, ki je izplačevala pokojnine vsem državnim upokojencem, stanujočim na ozemlju Dravske banovine, razen železniškim staroupokojencem, ki jim je pokojnine izplačevala ljubljanska železniška direkcija, je bilo na dan 1. julija 1937 v Dravski banovini 6992 osebnih upokojencev in 3416 rodbinskih upokojencev.⁴²⁷ Dne 1. julija 1938 je bilo v kraljevini Jugoslaviji 59.906 državnih upokojencev ter 968 banovinskih in samoupravnih upokojencev, skupno torej 60.864.⁴²⁸

V tem obdobju delovanja društva so bili v ospredju predvsem problemi upokojencev, ki so bili upokojeni po novih zakonih iz l. 1923 in 1931. Po omenjenih zakonih so ministri in državni podtajniki pridobili pravico do osebne pokojnine tega položaja, če so svojo službo opravljali najmanj dve leti, bani pa tri leta. Ostali državni uslužbenci so pridobili pravico do osebne pokojnine po desetih letih službe. Državni uslužbenci so si pridobili pravico do celotne pokojnine po petintridesetih delovnih letih.⁴²⁹ Osnova za izračun pokojnine ministrov in državnih podtajnikov je bila njihova plača, ostalih državnih uslužbencev pa osnovna in položajna plača ter redna stanarina.⁴³⁰ Po zakonu iz l. 1931 je bila osnova za odmero višine osebne pokojnine ministrov in banov njihova plača, ostalih državnih uradnikov pa plača in položajna doklada, ki sta pripadali uradniku v času upokojitve. Položajna doklada pa je rabila za osnovo šele tedaj, ko je uradnik dopolnil 20 let državne službe.⁴³¹ Ministrom in državnim

425 *Upokojenec*, 27. 2. 1936, str. 1, Vsem našim članom in članicam ter vsem ostalim državnim upokojencem in upokojenkam!; *Upokojenec*, 27. 2. 1936, str. 8, Koliko je upokojencev v Dravski banovini v začetku l. 1936?.

426 *Upokojenec*, 18. 5. 1938, str. 1, Tajniško poročilo o delovanju banovinskega društva državnih in samoupravnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani v poslovnem letu 1937.

427 *Upokojenec*, 25. 1. 1937 (i. e. 1938), str. 4, Število upokojencev v Sloveniji.

428 *Upokojenec*, 21. 2. 1939, str. 1, Upokojenci, združujte se!.

429 *UL PUS*, 12. 9. 1923, Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih in Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine, 15. 4. 1931, Zakon o uradnikih.

430 Prav tam, Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih.

431 *SL KBU DB*, 15. 4. 1931, Zakon o uradnikih.

podtajnikom je pripadala od pokojninske osnove za vsako popolno polovico leta, ki so jo prebili v tej službi, po 5 % kot pokojnina, ostalim državnim uslužbencem pa je pripadla od pokojninske osnove za 10 službenih let 50 %, za vsako nadaljnjo polovico leta pa po 1 %. Po 35 letih so si pridobili popolno pokojninsko osnovo za pokojnino.⁴³² Podobno je določal zakon iz l. 1931. Državnim civilnim uslužbencem, ki so izpolnjevali pogoje upokojitve po tem zakonu, je pripadalo od plače kot pokojninske osnove za prvih deset let 50 %, za vsako nadaljnjo polovico leta, ki se je po zakonu štela za odmero višine pokojnine, pa jim je pripadlo po 0,90 %.⁴³³ Ministrom je pripadla, če so izpolnjevali zakonske pogoje upokojitve, od pokojninske osnove za vsako popolno polovico leta, ki se jim je štela za odmero pokojnine tega položaja, po 5 %, banom pa, ob istih pogojih, po 3 % kot osebna pokojnina tega položaja.⁴³⁴ Upokojeni državni uslužbenec je imel poleg pokojnine tudi pravico do osebne draginjske doklade, ki se je določala tako, kot se je določala pokojnina od plače kot pokojninske osnove. Za osnovo je bila vzeta draginjska doklada, ki mu je pripadla ob upokojitvi.⁴³⁵

Podobni pogoji upokojevanja so veljali za državno prometno osebje. Pravico do osebne pokojnine si je pridobil uslužbenec po desetih letih službe. Osnovi za izračun pokojnine sta bili plača in redna stanarina. Od pokojninske osnove je pripadlo uslužbencu za prvih 10 službenih let 50 %, za vsako nadaljnjo polovico leta pa po 1,25 %. To pomeni, da je čez 30 let dobil popolno pokojninsko osnovo za pokojnino.⁴³⁶

Osebe, zaposlene v vojski, so lahko zaprosile za upokojitev po desetih letih aktivne službe. Po dopolnitvi 35 let aktivne vojaške službe pa se je lahko oseba na svojo zahtevo takoj upokojila.⁴³⁷

Društvo državnih upokojencev za Dravsko banovino se ni prenehalo boriti za pravice staroupokojencev, ki so se še vedno težko prebijali zaradi nizkih pokojnin, a jih različna zniževanja v tem obdobju vseeno niso prizadela tako kot novoupokojence. Staroupokojenci so materialni položaj novoupokojencev prepogosto obravnavali enostransko. Ministrski svet je že julija 1926 sprejel odločbo o znižanju osebnih draginjskih doklad, ki je prizadelo upokojence, ki so prejeli pokojnine po določbah novih zakonov.⁴³⁸ Upokojenci, ki so prejeli pokojnine po starih zakonih, tokrat niso bili prizadeti, saj so bili njihovi prejemki približno za eno tretjino do polovico manjši kot prejemki novoupokojencev. Po omenjenih treh zakonih iz l. 1923 so imeli državni upokojenci in njihove

432 Prav tam.

433 Prav tam.

434 Prav tam.

435 Prav tam.

436 *UL PUS*, 24. 11. 1923, Zakon o državnem prometnem osebju.

437 *UL PUS*, 17. 10. 1923, Zakon o ustroju vojske in mornarice.

438 *UL LJU in MB oblasti*, 31. 7. 1926, Odločba, s katero se znižuje osebna draginjska doklada.

družine, ki niso imeli razen pokojnine nobenih drugih dohodkov, pravico do brezplačnega zdravljenja samo v javnih bolnišnicah (državne in banovinske). Upokojenim po tretjem zakonu (vojska, mornarica) je pripadalo tudi brezplačno zdravljenje v državnih kopališčih in sanatorijih. L. 1926 so se te ugodnosti skrčile. Po novem finančnem zakonu so se od 1. aprila v Sloveniji bolnišnice vzdrževale iz lastnih dohodkov, zato je inšpektor ministrstva narodnega zdravja odredil, da se lahko državni uradniki/upokojenci brezplačno zdravijo samo v tretjem oskrbnem razredu.⁴³⁹ Če so si izbrali II. razred, so morali doplačati razliko med III. in II. razredom, to je 20 din dnevno. Pravico do teh ugodnosti so imeli tudi njihovi družinski člani, ne glede na to, ali so prejeli za njih rodbinske doklade ali ne. Potrdila za brezplačno zdravljenje je izdajal nakazilni urad (npr. finančna direkcija) na zahtevo bolnišnice.⁴⁴⁰

Izkazalo se je, da se je razmerje med obema skupinama upokojencev precej spremenilo, saj znižanje prejemkov ni prizadelo staroupokojencev, ti pa tudi niso plačevali prispevka v uradniški pokojninski sklad.⁴⁴¹ Za družine civilnih uradnikov in ostalih državnih uslužbencev je bil namreč ustanovljen uradniški pokojninski sklad, ki ga je upravljala Državna hipotekarna banka pod nadzorom ministrstva za finance. V ta sklad so bili od 1. aprila 1931 dalje dolžni vplačevati vsi aktivni državni uslužbenci in vsi upokojenci s prejemki po zakonu o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih iz l. 1923 in po novem uradniškem zakonu iz l. 1931. Osnovo za petodstotni prispevek za uradniški pokojninski sklad so predstavljali zadnji aktivni prejemki, ne pa dejanski pokojninski prejemki. Tovrstno vplačevanje so upokojenci razumeli kot prikrito znižanje že enkrat zakonito določene pokojnine.⁴⁴²

Društvo državnih upokojencev je bilo zelo aktivno tudi pri reševanju naslednjega problema (vseh) upokojencev, in sicer zakasnelega nakazovanja in nerednega izplačevanja pokojnin državnim upokojencem. Odločba o upokojitvi je navajala samo, da se oseba upokoji s pravico do pokojnine, ki ji je pripadala po zakonu in po delovni dobi. Nič pa ni bilo rečenega glede nakazila pokojnine. Upokojenec je namreč moral nato še vložiti prošnjo za pokojnino na podlagi odločbe o upokojitvi in predložiti vrsto dokumentov, ki so bili podlaga njegove prošnje. Gre za zapleten, nejasen sistem, če pomislimo, da je državni upravi že

439 *Državni upokojenec*, 25. 7. 1926, str. 3, Zdravljenje državnih uradnikov, upokojencev ter njihovih rodbin v bolnicah.

440 *Upokojenec*, 30. 8. 1937, str. 1, Posvetovalnica – informacije.

441 *SL KBU DB*, 15. 4. 1931, Zakon o uradnikih; *Upokojenec*, 27. 2. 1936, str. 3, Uradniški pokojninski sklad; *Upokojenec*, 17. 9. 1936, str. 1, Vplačevanje upokojencev v uradniški pokojninski sklad. Staroupokojenci so plačevali uslužbenski davek in nadomestilo za delo prav tako kot novoupokojenci, oproščeni pa so bili le plačevanja prispevka v uradniški pokojninski sklad in enoodstotnega izrednega prispevka k uslužbenskemu davku. – *Upokojenec*, 28. 12. 1940, str. 1, Posvetovalnica – informacije.

442 Prav tam.

predhodno z uslužbenskim listom predložil prepise vseh svojih dokumentov in bi torej morali biti državni upravi že v vpogled in podlaga za izračun pokojnine. Po vložitvi prošnje za nakazilo pokojnine je sledila doba čakanja za odmero pokojnine. Čakalna doba je lahko trajala več mesecev, pri čemer upokojenci niso imeli vira dohodka in so se mnogi soočali z obupnim pomanjkanjem.⁴⁴³ V tem vmesnem obdobju so se upokojenci, če niso imeli svojega premoženja, večinoma zadolževali in prosili lastnike stanovanj za odlog plačila najemnine. Ker se je dolg nakopičil, ga mnogi niso bili sposobni odplačati. Povečalo se je število sodnih izterjav za neplačane življenjske potrebščine in stanovanje.⁴⁴⁴

Tovrsten sistem je bil za Društvo državnih upokojencev groba kršitev uradniškega zakona iz l. 1931. Pristojne oblasti je opozarjal na tragedije, ki se dogajajo v družinah revnih upokojencev, ki brez sredstev čakajo na nakazilo pokojnin. Konec oktobra 1936 je društvo finančnemu ministru v Beogradu izročilo spomenico, v kateri je opozorilo, da je tovrsten postopek izplačevanja pokojnin ne samo nehuman, temveč tudi protizakonit.⁴⁴⁵ Bil je v nasprotju s 128. členom (drugi odstavek) uradniškega zakona iz l. 1931, ki je določal, da se višina osebne pokojnine odmeri po službeni dolžnosti z isto rešitvijo, s katero se uslužbenec upokoji. V primeru izdaje odločbe o upokojitvi s kraljevim ukazom se višina osebne pokojnine določi z rešitvijo, ki se izda najkasneje v petnajstih

443 *Upokojenec*, 27. 2. 1936, str. 2, Zakasnelo nakazovanje in neredno izplačevanje pokojnin. Tovrstna praksa je bila značilna že v 20. letih: Npr. častniki, ki so bili proti svoji volji upokojeni avgusta 1923, tudi v decembru istega leta še niso prejeli pokojnin. – *Slovenski narod*, 16. 12. 1923, str. 6, Dnevne vesti (Še vedno brez pokojnine!).

444 *Slovenec*, št. 101a, 3. 5. 1936, str. 3, Izplačevanje pokojnin. Časnik *Slovenec* je videl razlog za tovrsten način izplačevanja pokojnin v »grozoviti krizi birokratizma, ki naravnost kriči po upravni reformi«. Z rubežniki pa niso imeli opravka le državni upokojenci, temveč tudi aktivni državni uradniki, ki zaradi visokih življenjskih stroškov niso bili sposobni plačati vseh obveznosti. Časopis *Slovenski narod* z dne 10. 1. 1939 je pod naslovom Rubeži in mali kriminal posredoval vest, da je bila v Ljubljani zarubljena plača povprečno vsakega tretjega uradnika. V l. 1937 je bilo tako zarubljenih 2807 uradniških plač, l. 1938 pa že 3545 uradniških plač. Nič bolje naj ne bi bilo v samem Beogradu, kjer so bili uradniki brez zaznambe na svojo plačo prava redkost, in to kljub cenejšemu življenju kot v Dravski banovini. Prispevek se zaključuje z mislijo, da se s stališča življenjskih stroškov ne more enačiti vseh banovin. Življenje v Dravski banovini in tudi v Primorski naj bi bilo precej dražje kot v ostalih, zato so plače in pokojnine preizke. – *Upokojenec*, 27. 1. 1939, str. 1, Ob vstopu v Novo leto. V večnacionalni jugoslovanski državi z velikimi regionalnimi razlikami in neizenačeni gospodarski strukturi so bile vseskozi prisotne razprave, ki so kazale na različno videnje in občutenje države. Hkrati so pričale tudi o velikih spremembah v relativnostnem položaju posameznih pokrajin v jugoslovanski državi. – Lazarevič, *Stvarnost dojemanja*, str. 149, 152.

445 *Upokojenec*, 25. 3. 1937, str. 1, Spomenice. Konec oktobra 1936 so se predstavniki banovinskih društev državnih upokojencev odpravili v Beograd. Bili so predstavniki naslednjih društev: Društvo upokojencev Savske banovine, Udruženje državnih upokojencev Primorske banovine, Društvo upokojencev Vrbaske banovine, Udruženje upokojencev Dunavske banovine, Društvo državnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani (predsednik dr. Ivan Vrtačnik). Predstavniki društva državnih upokojencev Savske banovine je na podlagi pooblastila obenem zastopal: Društvo upokojencev Drinske banovine, Društvo jugoslovanskih upokojencev v Mariboru in Savez državnih in samoupravnih upokojencev Primorske banovine.

dneh od dne ukaza. Osebni pokojninski prejemki naj bi bili po zakonu izplačani prvega dne prihodnjega meseca po tistem mesecu, v katerem je bil uslužbenec upokojen (155. člen).⁴⁴⁶

Zahteva, da se predloži posebna prošnja za odmero višine pokojnine, kar je prav tako povzročilo zavlačevanje, je kršila 129. člen zakona, ki je določal, da so za odmero pokojnine merodajni podatki uslužbenskega lista in listin.⁴⁴⁷ Društvo je v omenjeni spomenici predlagalo dopolnitev 128. člena uradniškega zakona iz l. 1931, in sicer v tem smislu, da se mora pokojnina izplačati takoj po prenehanju aktivnih prejemkov, soglasnost glavne kontrole pa naj bi se zahtevala naknadno.⁴⁴⁸

Ko je upokojenec končno dočakal pokojnino, se je moral soočiti z novo prepreko – nerednim izplačevanjem pokojnin. To je bila posledica velikega nazadovanja državnih dohodkov in občutnega zmanjšanja ter nerednega vplačevanja javnih dajatev davkoplačevalcev zaradi svetovne gospodarske krize, ki je bila sicer končana, njene posledice pa so bile še vedno opazne.⁴⁴⁹ Dravska finančna direkcija je morala vse dohodke iz taks, trošarine, monopola in carin nakazati na račun finančnega ministrstva, tako da so ji ostali za izplačevanje plač in pokojnin le dohodki iz neposrednih davkov in davka na poslovni promet. Ti redni dohodki, s katerimi je razpolagala finančna direkcija, so znašali manj, kot je potrebovala za popolno izplačevanje plač in pokojnin. Da je krila omenjeno razliko za kritje obveznosti, je morala vsak mesec zaprositi finančno ministrstvo za potreben finančni priliv, ki pa ga finančno ministrstvo zaradi nezadostnega priliva državnih dohodkov ni moglo vedno pravočasno in v zadostni meri nakazati. Glede na to je morala finančna direkcija stremeti za tem, da si je z intenzivno izterjavo davkov ustvarila potrebna sredstva za redno izplačevanje plač aktivnim uradnikom in nato pokojnin, ki so se izplačevale v takem vrstnem redu, kot je bilo določeno sporazumno med finančno direkcijo in Društvom državnih upokojencev, in sicer najprej staroupokojencem, vdovam in invalidom, potem vsem ostalim upokojencem po panogah, železničarjem, učiteljem, orožnikom, oficirjem in nazadnje vsem ostalim.⁴⁵⁰

446 *SL KBU DB*, 15. 4. 1931, Zakon o uradnikih. Vse odločbe o upokojitvi državnih uslužbencev so se načelno izdale po predhodnem sporazumu s finančnim ministrom, razen izjem, ki so se izdale na podlagi kraljevega ukaza.

447 Prav tam.

448 *Upokojenec*, 25. 3. 1937, str. 1, Spomenice.

449 V Kraljevini Jugoslaviji je bilo gospodarsko okrevanje po krizi v zaostanku za evropskimi tokovi, saj se je kriza pokazala z zamudo. V l. 1934, ko je kriza z ustalitvijo dosegla dno, so se pojavili celo prvi majhni znaki oživljanja. Vidnejša konjunktura pa sovpada z nastopom vlade Jugoslovanske radikalne zajednice v l. 1935. Okrevanje je bilo posledica povečanega povpraševanja na glavnih tujih trgih. Prave konjunktura pa ni moglo biti, dokler ni prišlo do sanacije bančnega sistema in obnovitve plačilne sposobnosti kmetov. Rastoči dohodki prebivalstva v času gospodarskega okrevanja pa niso bili tolikšni, da bi lahko hitro in v celoti odpravili posledice velikega obubožanja. Tu ne gre le za padeč javne porabe zaradi proračunskega varčevanja, temveč tudi za veliko znižanje življenjske ravni, ki je imela posledice na zdravstveni in demografski podobi Slovenije. – Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, str. 38, 39.

450 *Upokojenec*, 24. 8. 1936, str. 2, Neredno izplačevanje pokojnin.

Plače in pokojnine so se izplačevale z zakasnitvijo tudi v drugih banovinah, saj so veljali isti predpisi za vse finančne direkcije in s tem iste težave pri izterjevanju davkov. Izjema naj bi bila le finančna direkcija v Novem Sadu, ki je imela konstanten velik priliv neposrednih davkov. Pokojnine so se redno izplačevale tudi v Beogradu, saj so se izplačevale iz glavne državne blagajne, ki je imela kot centralna državna blagajna vedno na razpolago večji obratni kapital, s katerim pa finančne direkcije niso razpolagale.⁴⁵¹

Povedano je v praksi pomenilo, da so upokojenci prejeli pokojnino šele konec meseca namesto 1. ali 2. v mesecu.

Za ureditev nakazovanja in izplačevanja pokojnin se je Društvo državnih upokojencev povežalo z zagrebškim društvom, ki je bilo najmočnejše banovinsko društvo. Opozorilo ga je na nujnost delegacije vseh banovinskih društev, ki bi intervenirala v Beogradu, zlasti pri finančnem ministru in ministrskemu predsedniku ter po potrebi celo pri kraljevem namestniku. Zagrebško društvo je spoznalo nujnost tovrstne intervencije in prevzelo njeno izvedbo. Rezultat je bil omenjeni skupni nastop banovinskih društev državnih upokojencev v Beogradu konec oktobra 1936.⁴⁵²

Očitno je bila intervencija jeseni 1936 uspešna, saj je finančni minister Dušan Letica obljubil izplačevanje pokojnin v začetku vsakega meseca ter prizadevanje za povišanje plač in pokojnin za 5 %, in sicer že v proračunu za l. 1937/38. Prvo obljubo je minister izpolnil, tako da so upokojenci od novembra 1936, z vmesnimi kratkimi stiki, redno prejeli pokojnine že v prvi polovici meseca.⁴⁵³ Druga obljuba je bila težje izvedljiva, čeprav je minister izjavil, da mu je jasen položaj upokojencev zaradi porasta cen življenjskih potrebščin, a da je ta porast prehodnega značaja. L. 1935 so bile namreč z uredbo znižane plače aktivnih državnih uslužbencev in upokojencev z utemeljitvijo, da so se cene vseh življenjskih potrebščin znižale. Vlada je utemeljevala znižanje plač in pokojnin z nujno vzpostavitev ravnovesja v državnem proračunu.⁴⁵⁴ Kljub

451 Prav tam. Z omenjeno razlago vzroka za neredno izplačevanje plač in pokojnin se Udruženje državnih upokojencev Primorske banovine v Splitu ni strinjalo in je izhajalo s stališča, da je vse v tehniki dela. Izdala naj bi se uredba, ki bi določala, da se osebnim prejemkom (aktivnim in pokojninskim) da prednost pred vsemi materialnimi obveznostmi. – *Upokojenec*, 22. 12. 1936, str. 2, 3, Ali bi se mogle plače in pokojnine izplačevati pravočasno?.

452 *Upokojenec*, 22. 12. 1936, str. 1, Božične misli; *Upokojenec*, 25. 11. 1936, str. 2, Posredovanje naše delegacije v Beogradu.

453 *Upokojenec*, 22. 12. 1936, str. 1, Božične misli.

454 *Slovenec*, št. 222a, 27. 9. 1935, str. 2, Uredba o znižanju plač ima svoje gospodarsko in socialno opravičilo. *Slovenec* posreduje prispevek časopisa *Vreme* z naslovom Znižanje uradniških prejemkov, v katerem je avtor I. R. utemeljeval vzroke znižanja, ki je bilo pravzaprav stališče vlade (*Slovenec*, št. 216a, 20. 9. 1935, str. 2, Izjava finančnega ministra). Povečanje državnega proračuna v pojovni dobi, ki je bilo izzvano v glavnem zaradi številnih funkcij, ki jih je država prevzela nase, ni bilo več v skladu z državnimi dohodki, ki so pričeli po l. 1931 konstantno padati zaradi znižanja gospodarske dejavnosti. Kljub takšnemu stanju naj bi bilo v proračunu okoli 51 % sredstev namenjenih za

argumentiranemu razlogu vlade za sprejem uredbe o znižanju osebnih prejemkov državnih uradnikov in upokojencev pa je njeno izvajanje pokazalo, da ni v skladu z načelom o socialni pravičnosti. Njena največja pomanjkljivost je bila, da so bile prizadete nižje, že tako slabo plačane kategorije uslužbencev, zlasti tiste z (večjimi) družinami. Na primer uradniku X. uradniškega razreda, ki je bil poročen z uradnico (»zvaničnico«) in imel dva otroka, se je po uredbi mesečni dohodek znižal s 1780 din na 1405 din, torej za 20 %. Ženin mesečni dohodek pa se je znižal s 600 din na 280 din. Dohodek celotne družine se je torej znižal povprečno za 31 %.⁴⁵⁵ Na deželi, kjer so bile doklade nižje, verjetno zaradi nižjih življenjskih stroškov kot v mestih,⁴⁵⁶ je padec znašal 36,5 %. Če je imel tak uradnik več otrok, se je njegov dohodek znižal še bolj (zmanjšana je bila tudi rodbinska doklada za ženo in otroke; op. avtorice). Številne družine naj bi znižanje prizadelo tudi do 40 % ali več. Po drugi strani so se samskemu »služitelju« v mestu zmanjšali dohodki za 5 %, na deželi pa 6–7 %.⁴⁵⁷ Podobno, a bolj umiljeno razmerje je veljalo glede pokojnin.⁴⁵⁸ V virih ni podatkov, ki bi pokazali vpliv znižanja na višino pokojnin, ampak le tisti, ki ponazarjajo višino znižanja doklad po uredbah iz l. 1935.⁴⁵⁹

osebne izdatke, a le 40 % za materialne, kar naj bi bilo za jugoslovansko državo, ki je bila predvsem kmetijska, nepravo razmerje. V dani situaciji naj bi se vlada zavedala, da ni mogoče uvesti novih davčnih bremen, saj bi to predstavljalo prehudo obremenitev. Tako ji na razpolago naj ne bi preostalo mnogo sredstev za utrditev proračunskega ravnotežja. Nadaljnje zadolževanje in inflacija nista prišla v poštev, zato je vlada izbrala znižanje osebnih izdatkov, saj naj bi bilo znižanje materialnih izdatkov v škodo gospodarstvu in normalnemu delovanju državnega aparata. Z znižanjem osebnih prejemkov se je preprečila redukcija državnega uradništva. Nadalje pisec omenjenega prispevka zapiše, da, upoštevajoč cene osnovnih življenjskih potrebščin, znižanje plač le ni bilo tako pretirano, kar naj bi pričal indeks cen na debelo in na drobno kot rezultat raziskav Narodne banke ter indeks cen osnovnih življenjskih potrebščin kot rezultat raziskave Delavske zbornice v Zagrebu. Ti indeksi cen naj bi pokazali, da so se življenjske potrebščine v primerjavi s prejšnjimi leti znižale in bile celo najcenejše v zadnjih desetih letih. Podražitev posameznih življenjskih potrebščin pa je mogoče razložiti kot trenutni pojav, ki je posledica trenutnih svetovnih razmer. Iz povedanega sledi, da naj bi imela uredba vlade o znižanju osebnih prejemkov močno socialno in gospodarsko podlago. – *Slovenec*, št. 222a, 27. 9. 1935, str. 2, Uredba o znižanju plač ima svoje gospodarsko in socialno opravičilo. Nasprotniki uredbe so opozarjali, da Dravska banovina, kjer je življenje drago, padca cen življenjskih potrebščin ne občuti bistveno, saj bi se morali vzporedno znižati tudi drugi izdatki (npr. stroški, povezani s stanovanjem).

455 Družinski dohodek je po znižanju znašal 1685 din. Ker v virih ni eksistenčnega minimuma za državne uradnike, so navedeni podatki o eksistenčnem minimumu štiričlanske delavske družine, ki je l. 1935 znašal 1657 din, v l. 1936 pa že 1722 din, kar pomeni, da ga navedena uradniška družina v tem letu že ni več dosegala. Podatki o eksistenčnem minimumu v: Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, str. 260.

456 Upoštevajoč vire je bila višina doklad odvisna ne samo od višine plače oziroma pokojnine, ampak tudi draginjskega razreda, v katerega je sodilo območje bivanja aktivnega uslužbenca oziroma upokojenca. Uvrstitev območij v posamezne draginjske razrede je bila odvisna od višine življenjskih stroškov. Ljubljana npr. je bila uvrščena v I. draginjski razred (op. avtorice).

457 *Slovenec*, št. 217a, 21. 9. 1935, str. 1, K znižanju plač.

458 Prav tam.

459 *Upokojenec*, 27. 2. 1936, str. 4, Znižanje pokojnin po novih uredbah ex 1935.

Vzemimo kot primer državnega uradnika II/1,⁴⁶⁰ upokojenega po zakonu iz l. 1923, ki je prejemal pokojnino od 1. decembra 1926. Do 30. septembra 1935 je prejemal doklado v vrednosti 700 din, od 1. oktobra 1935 pa mesečno doklado v vrednosti 550 din, torej 150 din manj. Državni uradnik III/1,⁴⁶¹ ki je bil prav tako upokojen po zakonu iz l. 1923 in je od 1. aprila 1927 prejemal pokojnino, je do 30. septembra 1935 prejemal 915 din mesečne doklade. Od 1. oktobra 1935 je prejemal mesečno doklado v vrednosti 880 din, se pravi 35 din manj.⁴⁶² Omenjena primera kažeta na nesorazmerno znižanje doklad. Upokojencu, ki je prejemal nižjo doklado, se je ta, po uredbi iz l. 1935, občutno znižala v primerjavi z upokojencem, ki je prejemal višjo doklado. Na prvi pogled se zdi omenjeno znižanje krivično in razlika znižanja med obema navedenima primeroma je visoka, a če pomislimo, je prvi upokojenec v času aktivne službe pripadal višjemu uradniškemu razredu kot drugi, zato je imel tudi višjo pokojnino in posledično nižjo doklado. Upoštevati pa je potrebno tudi uvrstitev v draginjski razred. Prvi upokojenec je sodil v III. draginjski razred, drugi pa v II. draginjski razred, kar pomeni, da je imel drugi višje življenjske stroške.

Podobno situacijo je mogoče opaziti pri državnih uradnikih, upokojenih po zakonu o uradnikih iz l. 1931.⁴⁶³ Kot primer je naveden zvaničnik II/1,⁴⁶⁴ ki je od 1. oktobra 1931 prejemal 95-odstotno pokojnino. Do 30. septembra 1935 je prejemal mesečno doklado v vrednosti 760 din, od 1. oktobra 1935 pa v vrednosti 617 din, torej 143 manj. Kot primerjava je naveden zvaničnik II/1, ki je prav tako prejemal 95-odstotno pokojnino od 1. oktobra 1931. Do 30. septembra 1935 je prejemal mesečno doklado v vrednosti 570 din, od 1. oktobra 1935 pa v vrednosti 418 din, torej 152 din manj. Se pravi, da se je prvemu, ki je že tako prejemal višjo doklado, le-ta zmanjšala manj kot drugemu, ki je prejemal nižjo doklado v istem obdobju, čeprav sta oba še kot aktivna uradnika pripadala isti položajni skupini. Iz vira ni mogoče razbrati razloga tovrstnih izračunov, saj ni podatka o družinskem stanju upokojencev in uvrstitvi v draginjski razred. Lahko le ponovno

460 Iz razpredelnice označbe niso povsem jasne. Upoštevajoč zakon o državnih uradnikih iz l. 1923, gre verjetno za upokojenega uradnika II. kategorije, I. stopnje, III. draginjski razred (op. avtorice). Za uvrstitev v II. kategorijo se je zahtevala popolna srednješolska izobrazba z zrelostnim izpitom ali srednja strokovna šola z opravljenim zaključnim izpitom. Druga kategorija se je delila na pet stopenj. – *UL PUS*, 12. 9. 1923, Zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih.

461 Verjetno gre za upokojenega uradnika III. kategorije, I. stopnje, II. draginjski razred (op. avtorice). Za uvrstitev v III. kategorijo je bilo potrebno dokončanje štirih razredov srednje šole ali nižje strokovne šole z opravljenim zaključnim izpitom. III. kategorija se je delila na štiri stopnje. – *UL PUS*, 12. 9. 1923.

462 *Upokojenec*, 27. 2. 1936, str. 4, Znižanje pokojnin po novih uredbah ex 1935.

463 Prav tam.

464 Upoštevajoč zakon o uradnikih iz l. 1931, je verjetno pripadal II. položajni skupini. Številka 1 pa verjetno pomeni I. periodični povišek plače. Zvaničniške plače so se namreč v I. skupini zviševale s tremi periodičnimi poviški, v II. in III. skupini pa z dvema periodičnima poviškoma (op. avtorice).

poudarimo, da so društvo in državni upokojenci nasploh izražali nestrinjanje in nerazumevanje izračunov.

Društvo državnih upokojencev si je prizadevalo za vzpostavitev stanja plač in pokojnin na nivo pred znižanjem v septembru 1935. Svojo zahtevo je utemeljevalo s tem, da je slabo plačan državni uradnik in upokojenec slab kupec in se z nižjimi plačami in pokojninami samo znižuje kupna moč pomembnega dela kupcev, kar vpliva na zmanjšan obtok denarja.⁴⁶⁵ Senator Ivan Hribar je na seji z dne 24. marca 1937 sicer pohvalil delo vlade Milana Stojadinovića, a hkrati poudaril, da mu je nerazumljiva uredba vlade o zmanjšanju plač uradnikov in pokojnin, ki jo je izdala z utemeljitvijo, da so živila postala cenejša, čeprav se je v istem času dvignila cena kruha v Beogradu, nato pa so postopoma rastle cene večini živil in ostalih življenjskih potrebščin.⁴⁶⁶ Navzoče je opozoril na obupane prošnje tistih, ki jih je omenjena uredba najbolj prizadela, to so nižji uradniški razredi. Finančnega ministra je pozval, naj se plače državnih uradnikov in pokojnine s proračunskim l. 1938/39 povišajo za toliko, za kolikor so se z omenjeno uredbo l. 1935 znižale.⁴⁶⁷

Kljub tovrstnim argumentom so bili upokojenci prezrti. Ministrski svet je namreč jeseni l. 1937 sprejel sklep o povišanju plač aktivnim uradnikom na višino pred znižanjem septembra 1935. Tudi tu so bile omejitve, saj so bili do zvišanja upravičeni le tisti državni uslužbenci, ki so glede višine plače sodili v srednji, nižji in najnižji razred. Glede rodbinskih doklad je vlada sklenila vsem državnim uslužbencem in upokojencem za vzdrževanje njihovih otrok vrniti pomoč na nivo pred znižanjem septembra 1935. Zvišani, to je stari prejemki so se pričeli izplačevati z novembrom 1937.⁴⁶⁸ Tovrsten ukrep je vlada utemeljevala s tem, da se državna blagajna še ni toliko okrepila, da bi lahko prenesla breme popolnega regresa tistega, kar se je državnim uradnikom in upokojencem l. 1935 vzelo. Trenutno so bile možnosti le za izboljšanje prejemkov aktivnih državnih uradnikov.⁴⁶⁹

Banovinska društva državnih upokojencev so reagirala z vrsto resolucij in protestov na predsednika vlade, predsednika senata in skupščine ter kraljevega namestnika.⁴⁷⁰ Svojo zahtevo po povišanju pokojnin do tiste višine, kot so jo

465 *Upokojenec*, 24. 8. 1936, str. 1, Namesto draginjskih doklad – vrednost dinarja in dostojnemu življenju upokojencev ustrezajoče pokojnine!.

466 *Upokojenec*, 20. 5. 1937, str. 1, Iz govora g. senatorja Ivana Hribarja za državne nameščence in upokojence.

467 Prav tam.

468 *Upokojenec*, 27. 10. 1937, str. 1, Upokojenci – prezrti in potrti.

469 Prav tam.

470 *Upokojenec*, 29. 11. 1937, str. 1–4, Odmevi izključitve upokojencev od povišanja prejemkov; *Upokojenec*, 24. 12. 1937, str. 4, 5, Odmevi izključitve upokojencev od povišanja prejemkov: nadaljevanje; *Upokojenec*, 24. 2. 1938, str. 1, 2, Poročilo.

prejemali do septembra 1935, so utemeljevali s tem, da je finančno ministrstvo v svojem poročilu oktobra 1937 trdilo, da je za prvih osem mesecev leta prišlo v državno blagajno 596 milijonov sredstev več, kot je bilo predvideno po proračunu. Tudi kasnejša poročila finančnega ministrstva naj bi izkazovala večji dotok finančnih sredstev, kot se je to pričakovalo po proračunu. Za izplačilo povišice pokojninskih prejemkov naj bi bilo torej dovolj kritja.⁴⁷¹

Finančno ministrstvo je vztrajalo pri svojih argumentih. V razpravi o proračunu za l. 1936/1937 je finančni minister ponovno opozoril na veliko nesorazmerje med osebnimi in materialnimi izdatki v računskem delu sedanjega državnega proračuna.⁴⁷² To naj bi bila, po eni strani, posledica boljšega nagrajevanja dela v javni službi, po drugi strani pa naj bi bilo za potrebe javne službe nesorazmerno veliko število zaposlenih, a vlada ni želela posegati po odpuščanju, saj se je zavedala, da gospodarstvo ne bi bilo sposobno sprejeti in zaposliti vseh odpuščenih iz javnih služb.⁴⁷³

Omenjena razlaga finančnega ministra ni mogla zadovoljiti državnih uradnikov in upokojencev, saj jih je »draginja ubijala«.⁴⁷⁴ Povišanje osebnih prejemkov, ki ga je vlada izvedla septembra 1940 z uredbo o izrednih dokladah državnih nameščencev, delavcev in upokojencev, je bilo neznatno. Povišanje 50–200 din mesečno je predstavljalo le 3–12 % povišanje dotedanjih osebnih prejemkov državnih uradnikov.⁴⁷⁵ Upokojenci so dejansko ostali brez poviška. Le tretji člen uredbe je namreč omenjal upokojence, in sicer v tem smislu, da velja določilo o izredni dokladi za vsakega otroka do 16. leta po 50 din na mesec tudi za upokojence.⁴⁷⁶ Večina upokojencev je imela starejše otroke in ni bila zajeta v ugodnosti. Uredba torej ni zadovoljila ne državnih uradnikov ne upokojencev glede na življenjske stroške. L. 1936 so začeli stroški za hrano ponovno naraščati in so l. 1940 skoraj dosegli nivo izpred krize.⁴⁷⁷ Zlasti so se povišale cene rastlinskih proizvodov. Od avgusta 1939 do decembra 1940 je indeks cen rastlinskih proizvodov narasel za okrog 150 %.⁴⁷⁸

Vedno glasnejše so bile zahteve, da vlada zagotovi državnim uradnikom in upokojencem tak eksistenčni minimum, da ne bodo trpeli pomanjkanja in da

471 *Upokojenec*, 24. 2. 1938, str. 2, Poročilo.

472 *Slovenec*, št. 12a, 16. 1. 1938, str. 2, Poročilo finančnega ministra.

473 Prav tam.

474 *Učiteljski tovariš*, 16. 1. 1941, str. 1, Draginja nas ubija.

475 *Učiteljski tovariš*, 16. 1. 1941, str. 1, Ureditev našega gromotnega položaja je že skrajna potreba.

476 *Upokojenec*, 20. 8. 1940, str. 1, Novo razočaranje.

477 Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, str. 257.

478 *Učiteljski tovariš*, 16. 1. 1941, str. 1, Draginja nas ubija. V viru ni naveden izvor tega podatka (op. avtorice).

bodo lahko normalno izvajali svoje delo⁴⁷⁹ in se ne zadolževali.⁴⁸⁰ Omenjene zahteve so predstavniki vseh banovinskih društev državnih in samoupravnih upokoencev posredovali v Beogradu v začetku novembra 1940.⁴⁸¹ Sprejel jih je finančni minister⁴⁸² in jih potolažil z obljubo o sprejetju nove uredbe o izrednih dokladah. Obljubil je, da bo vlada maksimirala cene za vse življenjske potrebščine, s čimer naj bi državnim uslužbencem in upokoencem omogočila preživljanje z dosedanjimi dohodki. Kot finančni minister naj bi poskrbel za to, da bodo nabavljalne zadruga lahko prodajale blago po čim nižji ceni, nastalo razliko med nakupno in prodajno ceno pa naj bi jim krilo omenjeno ministrstvo.⁴⁸³ Prvo obljubo je finančni minister zelo hitro izpolnil, in sicer že decembra 1940.⁴⁸⁴ Upokoenci so priznavali, da je vlada pokazala sicer nekaj dobre volje in jim dala skromne izredne doklade, ki pa niso bile v nikakršnem razmerju z nastalo in še vedno se dvigajočo draginjo, zlasti od septembra 1939 (začetek vojne). Pomanjkljivost zadnje uredbe o izrednih dokladah je bila tudi ta, da niso bili vsem povišani prejemki. Izredna doklada se je namreč ustavila pri določenem znesku prejemkov.⁴⁸⁵ Dodatek za ženo je uredba popolnoma izpustila, za otroke pa je priznavala le po 50 din mesečno. Tako skupni družinski prejemki v večini primerov še vedno niso dosegli prejemkov pred septembrom l. 1935, ko so upokoenci in aktivni uslužbenci uživali tudi rodbinsko doklado za ženo. Zaradi silne draginje naj bi bili ti prejemki preskromni. Ponavljali so se obupani klici upokoencev in njihovih družin, da jih pomanjkanje duševno in telesno ubija.⁴⁸⁶

Društvo državnih upokoencev je bilo v obravnavanem obdobju aktivno tudi v zahtevah po odpravi plačevanja t. i. nadomestila za delo. Dravska banovina je

479 Učitelji npr. so opozarjali, da si s svojimi plačami ne morejo privoščiti niti novih oblek in obutve, zato zakrpajo stara oblačila in nosijo staro obutev. A to bodo že prenesli, problem je bila hrana. Brez nje ne gre. – *Učiteljski tovariš*, 16. 1. 1941, str. 1, Draginja nas ubija.

480 *Upokojenec*, 27. 1. 1939, str. 1, Ob vstopu v Novo leto. Glasilo Društva državnih upokoencev je videlo eno od glavnih napak osrednje oblasti, da se je ozirala zgolj na južne kraje skupne države, kjer je bilo življenje veliko ceneje in so državni uradniki in upokoenci s svojimi prejemki lažje shajali. Glasilo *Upokojenec* pa je objavilo tudi pismo nekega staroupokojenca, ki je zapisal, da kljub nizki pokojnini nima dolgov tako kot večina novoupokoencev, in sicer zato, ker se je v nasprotju z novoupokoencem naučil gospodariti in tako tudi njegova družina, zlasti žena. Zmanjšanje prejemkov naj bi novoupokoence prizadelo zato, ker so bili razvajeni. – *Upokojenec*, 16. 7. 1940, str. 4, Dopisi.

481 *Upokojenec*, 30. 11. 1940, str. 1, Naši delegati zopet v Beogradu.

482 Društvo državnih upokoencev si je štel v čast, da je ugled banovinskih društev državnih upokoencev narasel, saj so jih v preteklih obdobjih v posameznih ministrstvih sprejemali samo načelnik in pomočniki ministrov, sedaj pa jih sprejemajo že sami ministri. – *Upokojenec*, 27. 1. 1941, str. 2, V znamenju naših uspehov.

483 *Upokojenec*, 30. 11. 1940, str. 1, Naši delegati zopet v Beogradu.

484 *Upokojenec*, 28. 12. 1940, str. 1, Uredba o spremembah in dopolnitvah o izredni dokladi državnih uslužbencev in upokoencev.

485 *Upokojenec*, 27. 1. 1941, str. 1, V novo leto. Nadomestilo so plačevali samo državni in samoupravni nameščenci ter upokoenci, ne pa privatni nameščenci.

486 *Upokojenec*, 21. 2. 1941, str. 1, Spomenica.

odpravila osebno delo na nedržavnih cestah ter uvedla petodstotno banovinsko doklado, ki so jo morali plačevati tudi državni nameščenci in upokojenci, če so bili obvezani kakšnemu državnemu davku, od katerega so se odmerjale samoupravne doklade.⁴⁸⁷ Nadomestilo za delo pa ni bilo omejeno časovno in so ga morali državni nameščenci in upokojenci plačevati do smrti, čeprav je njihova obveznost za delo po letih že minila. Zlasti pri upokojencih je bilo tovrstno plačevanje povsem nelogično, saj se je oseba načelno upokojila zato, ker ni bila več sposobna za delo, in od takšne osebe naj ne bi bilo mogoče zahtevati nadomestila za delo v denarju. Tovrstno plačevanje je bilo za upokojence finančna obremenitev. Društvo je večkrat interveniralo na gradbeno ministrstvo, naj upokojencev ne muči do skrajnosti, ter zahtevalo spremembo novele k zakonu o samoupravnih cestah. Velika pričakovanja so bila zlasti v obdobju ministროvanja dr. Kreka l. 1940, ki je sicer priznal krivičnost plačevanja nadomestila za delo v Dravski banovini, a do sprememb ni prišlo.⁴⁸⁸

Stalnica v zahtevah društva je bila tudi, da dobijo upokojenci na železnicah ugodnosti v enaki višini kot aktivni nameščenci. Neumornemu drezanju in moledovanju ter vrsti spomenic se je bilo mogoče zahvaliti, da se je z novim občim pravilnikom o voznih in prevoznih ugodnostih z dne 4. julija 1936 izpolnila dolgoletna želja in se je državnim upokojencem in njihovim družinskim članom priznal popust 50 % redne voznine 24-krat na leto.⁴⁸⁹

ZAKLJUČEK

Društvo državnih (od leta 1938 tudi samoupravnih) upokojencev je vse do začetka vojne trdno in vztrajno zastopalo interese vseh državnih upokojencev in kritično opozarjalo na situacije, ko so bili upokojenci prezrti in niso prejeli skromnega povišanja pokojnin. Svojim članom je vlivalo upanje in vero v boljše čase, čeprav se je hkrati zavedalo, da je verjetnost izboljšanja položaja minimalna. Vseskozi je državne upokojence pozivalo, naj se včlanijo v društvo, saj je v slogi moč. Število članov se je povečevalo. Ob koncu leta 1935 je društvo štelo 1454 članov, v letu 1937 pa že 2917 članov. V zavedanju skupnega nastopanja se je intenzivno povezovalo z drugimi društvi državnih upokojencev izven Dravske banovine in skupaj z njimi nastopalo pri merodajnih ministrstvih. Čeprav niso dosegli velikih sprememb na bolje, brez nenehne prisotnosti in opozarjanja na

487 *Upokojenec*, 15. 5. 1940, str. 2, Poročilo upravnega odbora Banovinskega društva državnih in samoupravnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani o delovanju v poslovnem letu 1939/40 za redni občni zbor dne 19. maja 1940.

488 Prav tam; *Upokojenec*, 17. 4. 1936, str. 1, 2, Kuluk.

489 *Upokojenec*, 22. 6. 1937, str. 2, Tajnikovo poročilo na občnem zboru društva državnih upokojencev za dravsko banovino v Ljubljani, dne 23. maja 1937.

pomanjkljivosti v položaju državnih upokojencev ne bi dosegli niti teh majhnih premikov. Mesečno izplačevanje pokojnin se je v glavnem uredilo, dosežene so bile ugodnosti pri vožnji na železnici, položaj staroupokojencev se sicer ni izenačil z državnimi upokojenci, ki so bili upokojeni po novih zakonih, vendar se njihovi prejemki niso znižali, pa tudi ne omembe vredno zvišali. Kot se da ugotoviti iz virov, je nejasen in dolgotrajen postopek določitve pokojnine in njenega končnega izplačila ostajal, prav tako plačevanje nadomestila za delo in vplačevanje v uradniški sklad.

Bojan Balkovec

DELAVEC IN DELAVKA SE STARATA*

Leto 1945 je bilo prelomnica na mnogih področjih. Končala se je druga svetovna vojna. Z njenim koncem se pričinja tudi popolna sprememba družbenega sistema. V tem sistemu se je predrugačil tudi pojem skrbi za zaposlene, tako v času njihovega aktivnega dela kakor tudi po koncu tega obdobja, torej po upokojitvi. Zaposlovalna in socialna politika sta bili vzpostavljeni na novih temeljih. V prispevku bom predstavil nekatere spremembe v demografski strukturi prebivalstva Slovenije in v grobem orisal spremembe pokojninske zakonodaje v začetnem obdobju socialistične Jugoslavije. Pokojninski sistem in ob tem organizacijski ustroj sta se pogosto spreminjala in bi terjala podrobno obravnavo, vendar bi hitro preseгла okvire pričujočega prispevka, ki želi le opozoriti na temeljne značilnosti problematike.

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0235 (A) Slovenska zgodovina, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

DEMOGRAFSKE SPREMEMBE

Druga polovica 20. stoletja je bila čas velikih demografskih sprememb v Sloveniji. Te spremembe so bile tako v številu prebivalcev kakor tudi v njegovi strukturi. Oba elementa pomembno vplivata tudi na odnos do posameznih starostnih skupin, ta pa je merljiv na različne načine. Ker nas zanimata odnos in položaj starejšega prebivalstva, bo govora predvsem o odnosih in vplivih na to skupino.

Velike demografske spremembe v času od konca druge svetovne vojne do razpada Jugoslavije nam omogočajo analizirati statistični podatki, ki so jih zbirale in obdelovale temu namenjene institucije. Pri nastanku tega besedila je bila za potrebe vpogleda v statistične podatke o prebivalstvu uporabljena publikacija o popisih, ki jo je leta 2001 izdal Surs.⁴⁹⁰ V omenjeni publikaciji so podrobno razdelani različni elementi stanja prebivalstva, kot so npr. njegovo število, gostota poselitve, velikosti družin, velikosti bivališč in podatkov o (ne)aktivnosti.

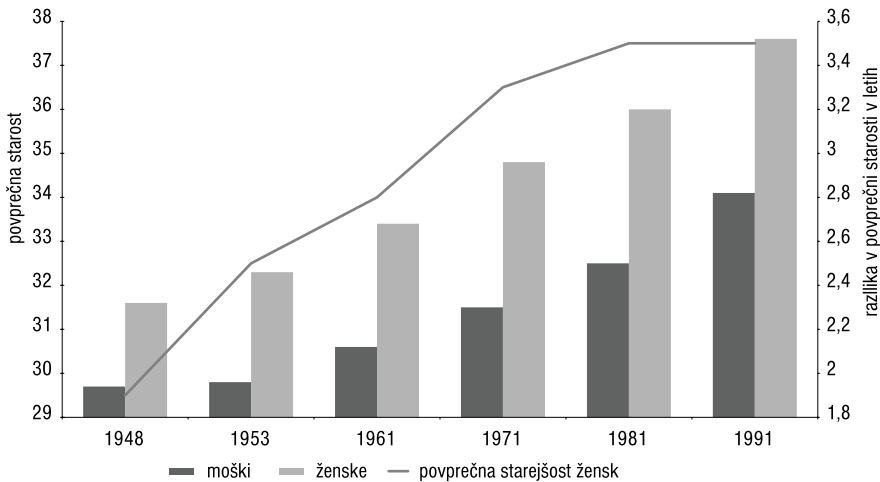
Prebivalstvo na današnjem ozemlju Republike Slovenije se je od leta 1945 številčno zelo povečalo. Leta 1948 je tu živelo 1.439.800 ljudi, triinštirideset let kasneje pa 1.965.986. Na stopnjo naraščanja prebivalstva vpliva več dejavnikov. Prebivalstvo narašča zaradi rojstev, priseljevanja in podaljševanja življenjske dobe. Znižanje števila ljudi pa je posledica umiranja in izseljevanja in dolgoročno zaradi upadanja rojstev. Na povečanje v omenjenem obdobju so vplivali vsi faktorji, a ne sočasno. V prvem delu sta vplivala število rojstev, ki še ni začelo drastično upadati, in že dosežena relativna dolga življenjska doba. Za drugi del obdobja pa je značilno upadanje števila rojstev. Rodnost je v Sloveniji začela izrazito padati že po l. 1980, in ne kot drugod na socialističnem vzhodu šele po l. 1991. Ob prehodu v 21. stoletje je bila rodnost 1,2 otroka na žensko med najnižjimi na svetu.⁴⁹¹ Omenjena publikacija *Rodnost v Sloveniji od 18. stoletja do 21. stoletja* navaja, da se je leta 1950 rodilo 36.000 otrok, do konca desetletja pa je število rojstev padlo za 8000. Od 60. do 80. let 20. stoletja se je na leto rodilo med 26.000 in 30.000 otrok. Kot rečeno, se je po letu 1980 trend padanja okreplil in konec 20. stoletja se je letno v Sloveniji rodilo med 17.000 in 18.000 otrok. Kot vidimo, se je število rojenih v pol stoletja prepolovilo. Zelo podrobna analiza rojstev v publikaciji Milivoje Šircelj kaže na najrazličnejše elemente demografskih trendov v Slovenji. Na tem mestu naj omenim še podatek, da je bila zadnja generacija, ki je zagotovila dovolj potomcev za enostavno obnavljanje, rojena okoli začetka prve svetovne vojne.⁴⁹²

490 Vertot et al., *Popisi na Slovenskem 1948–1991 in popis 2002*.

491 Šircelj, *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*, str. 117.

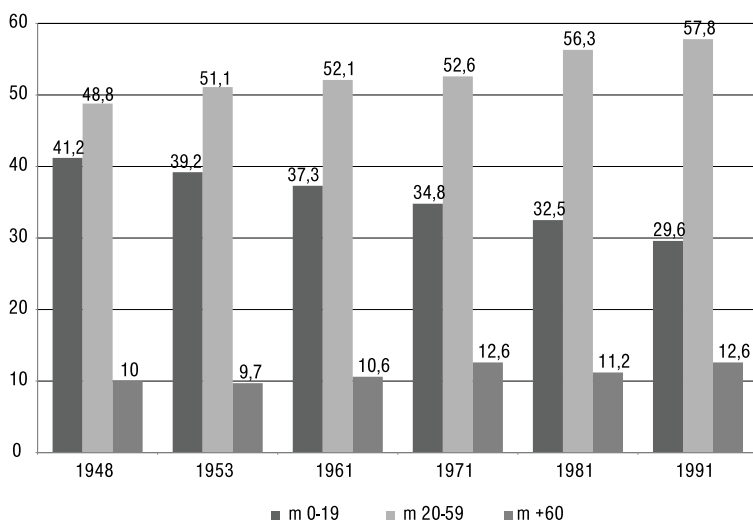
492 Prav tam, str. 187.

Grafikon 3: Povprečna starost moških in žensk in razlika v povprečni starost žensk in moških

Pomembna sprememba je tudi občutno staranje prebivalstva. Še pred tem naj omenim, da je bilo žensk ves čas po drugi svetovni vojni več. V tem se Slovenija ne razlikuje od drugih držav. Opazimo pa lahko, da je bilo leta 1948 razmerje med ženskim in moškim delom prebivalstva najvišje in se je zniževalo vse do popisa leta 1981 in se nato zopet rahlo dvignilo. Enak trend je tudi v številu žensk in moških. Najverjetneje lahko v prvih popisih l. 1948, 1953 in 1961 višjo razliko tako v številu kot v razmerju pripišemo posledicam druge svetovne vojne in morda tudi še prvi svetovni vojni. Od popisa leta 1971 je namreč razmerje ves čas okoli 1,06 ženske na moškega. Pred tem je bilo tik pod 1,1 : 1 in večje, npr. leta 1948 1,13 : 1. Vzroka za staranje prebivalstva sta zmanjševanje števila rojstev in podaljševanje življenja. Življenjska doba se je podaljšala in s kasnejšim umiranjem se je povečala tudi povprečna starost prebivalstva. Ta je bila že leta 1948 nad 30 let in je leta 1991 dosegla skoraj 36 let. Povprečna starost moških je bila v letih 1948 in 1953 še pod 30 let, nato je počasi rasla in do leta 1991 dosegla malo nad 34 let. Povprečna ženska je bila leta 1948 stara več kot 31 let in pol ter je do konca omenjenega obdobja imela skoraj 36 let. Vse omenjeno obdobje so bile ženske v povprečju starejše od moških in so razliko povečevale. To gre predvsem na račun daljše življenjske dobe žensk. V prvem letu omenjenih primerjav je bila razlika nekaj manj kot dve leti, do leta 1991 pa je narasla na 3 leta in pol. Pravzaprav so takšno razliko skoraj dosegle že leta 1971.

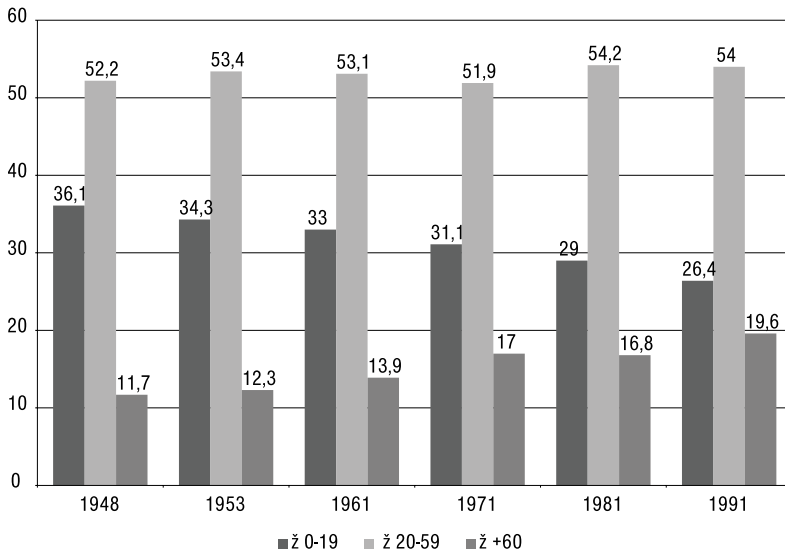
Grafikon 4: Moški po starostnih skupinah

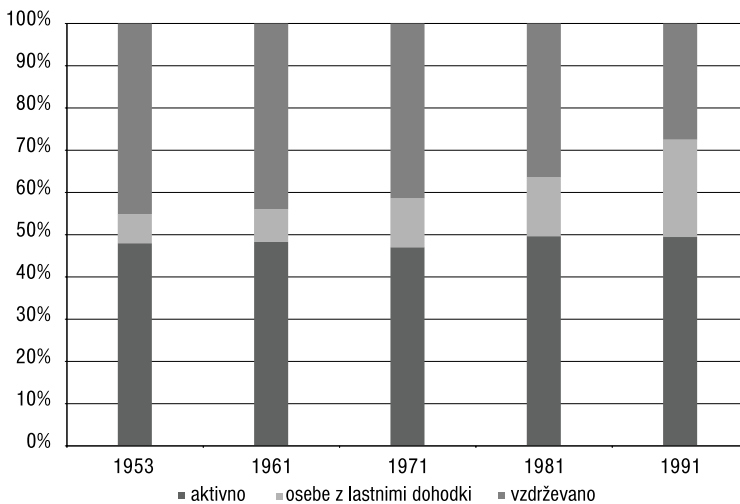
Najbolj prepričljivo nam staranje prebivalstva pokaže pregled strukture prebivalcev po starostnih skupinah. V uporabljeni publikaciji statističnega urada o popisih so predstavljeni podatki za več starostnih skupin. Tu se omejujem na tri. Prva skupina so stari od rojstva do 19 let, druga od 20 do 59 let in tretja starejši od 60 let. Leta 1948 je bilo v mlajši starostni skupini skoraj 4/10 prebivalcev, polovica ga je bila v srednji in desetina v starejši skupini. Moški del prebivalstva je bil mlajši od ženskega in ga je v tej starostni skupini več kot 41 %, žensk le 36 %. Do leta 1991 je delež mlajših od 19 let padel za več kot 10 %. Obe ostali skupini sta se okrepili približno za enaka deleža, vsaka za po nekaj več kot 5 %. Podroben pogled za oba spola pa pokaže zelo različno sliko. Mlajša moška skupina se je z več kot 41 % zmanjšala na nekaj manj kot 30 %. A prirast ostalih skupin je zelo različen. Srednja skupina se je okrepila za 9 % na skoraj 58 % vseh moških. Zelo malo pa se je povečala starejša skupina. Če je bilo leta 1948 moških, starejših od 60 let, le 10 %, jih je bilo leta 1991 12,6 %. Pri ženskah je bil premik v najstarejšo skupino izrazitejši. Po podatkih za leto 1948 je bilo žensk do 19. leta malenkost nad 36 %, nekaj nad 52 % jih je bilo v srednji skupini in skoraj 12 % starejših od 60 let. Triinštirideset let kasneje je bilo mlajših žensk skoraj 10 % manj, 26,4 %, v srednji skupini jih je bilo 54 % in kar 19,4 % starejših od 60 let. Vidimo torej, da se je v moški populaciji izrazitejši premik zgodil iz najmlajše v srednjo skupino, pri ženskah pa iz najmlajše v obe starejši. Med popisoma leta 1961 in 1971 se je najstarejša skupina žensk povečala za več kot 3 % in skoraj za 3 % tudi med popisoma v letih 1981 in 1991. V prvem primeru so to ženske, rojene najkasneje leta 1911, torej še pred prvo svetovno vojno, v drugem primeru pa ženske,

rojene med letoma 1921 in 1931. To pa je desetletje, ko se je po prvi svetovni vojni gibanje prebivalstva zopet vrnilo k predvojnim trendom. Tako izrazitih sprememb pri moških ni, delno je to zagotovo povezano z zgodnejšo umrljivostjo in najverjetneje tudi posledicami obeh svetovnih vojn.

Grafikon 5: Ženske po starostnih skupinah

Grafikon 6: Prebivalstvo po aktivnosti

Pomemben premik se je zgodil tudi v strukturi dohodkov. Tu najpogosteje omenjamo tri skupine prebivalstva. Prva je aktivno prebivalstvo. V to skupino se štejejo tisti, ki opravljajo plačano delo ali začasno, zaradi izgube dela, iščejo novo zaposlitev. Starostna meja je običajno 14 let in oseba se ne sme šolati. Druga skupina so osebe z lastnimi dohodki. To so tisti, ki uživajo sadove preteklega dela, torej upokojenci, različni delovni invalidi in tisti, ki prejemajo podobne dohodke po družinskih članih, npr. vdovske pokojnine. Tretja skupina so vzdrževane osebe, ki nimajo lastnih dohodkov za preživljanje, najpogosteje so to šolarji, a tudi npr. vzdrževane soproge. Opozoriti je potrebno, da se v kmečkih gospodinjstvih partner (običajno žena), ki pomaga pri delu na kmetiji, šteje za aktivno osebo. Enako velja za otroke na kmetiji, ki so starejši od 14 let in se ne šolajo.

Delež oziroma število aktivnih prebivalcev je povezano z dvema elementoma, dejstvoma, ki imata diametralno nasprotno učinke. Odraščanje otrok in njihovo zaključevanje izobraževanja pomeni krepitev aktivne populacije. To seveda pomeni, da če se podaljšuje doba šolanja, kar se po letu 1953 (leto najstarejših podatkov) je, se vstop v aktivno generacijo zamika in je priliv mlajših v aktivno populacijo počasnejši in ne nujno enakomeren za celotno generacijo in različen, ko primerjamo generacije med seboj. Na začetku sedemdesetih let je bilo v srednje šole zajeto okoli 45 % vseh mladih, na visokošolski in višješolski stopnji pa 10 %.⁴⁹³ Nasprotno pa zmanjševanje števila otrok pomeni, da je naravni priliv v aktivno prebivalstvo manjši. Po letu 1953 smo bili priča obema elementoma, ki sta na vstopni strani zamikala vstop v aktivno skupino in predvsem zmanjševala delež aktivne skupine. Otroci do 14. leta in starejši, če se šolajo, so vzdrževane osebe. Mednje sodijo tudi vse ostale osebe, ki nimajo lastnega dohodka za preživljanje. Najpogostejše so bile v tej skupini poročene ženske, ki so jih vzdrževali možje. Po drugi svetovni vojni se je v povezavi z ideološkimi predpostavkami o enakopravnosti spolov in pospešeno industrializacijo število zaposlenih žensk zelo povečalo. Zaposlovanje žensk je bilo intenzivnejše kot zaposlovanje moških. V začetku petdesetih let je bilo tako med zaposlenimi tretjina žensk, v začetku sedemdesetih pa 42 %.⁴⁹⁴ Ta del populacije se je torej umikal iz skupine vzdrževanega prebivalstva. V celoti gledano je bilo leta 1953 45 % prebivalstva vzdrževanega. Ob koncu obravnavanega obdobja leta 1991 je delež te skupine padel na 27 % in večina so bili otroci in šolajoča se mladina. Delež vzdrževanega prebivalstva je padal od popisa do popisa. V povprečju je bil med dvema popisoma padec približno dvakrat višji kot med prejšnjima popisoma.

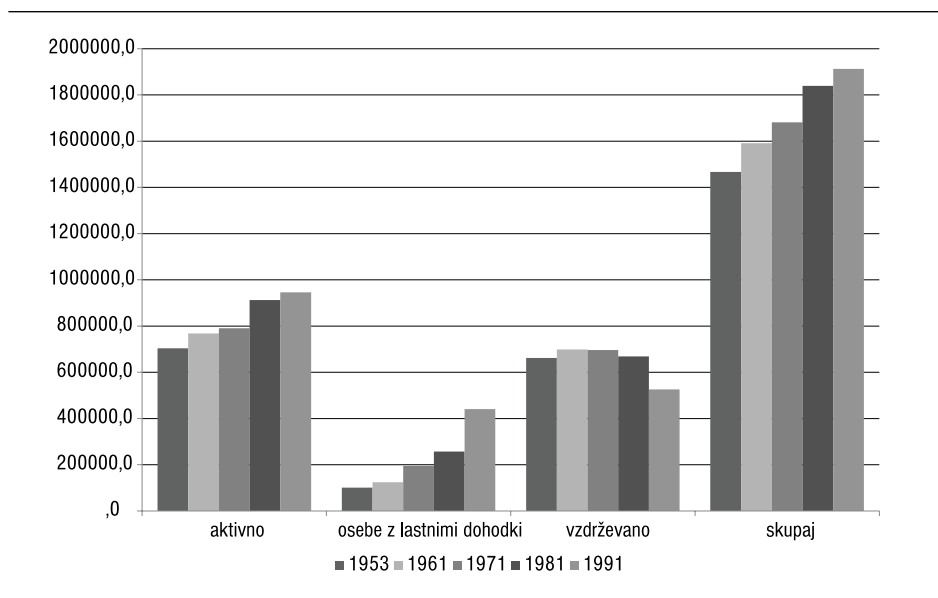
Delež aktivnega prebivalstva je bil leta 1953 le slabe 3 % višji od deleža vzdrževanega prebivalstva. Leta 1953 je bilo aktivno prebivalstvo največja izmed teh treh skupin. Delež aktivnega prebivalstva se je zlagoma dvigal, z izjemo

⁴⁹³ *Družbeni razvoj SR Slovenije 1947–1975*, str. 12.

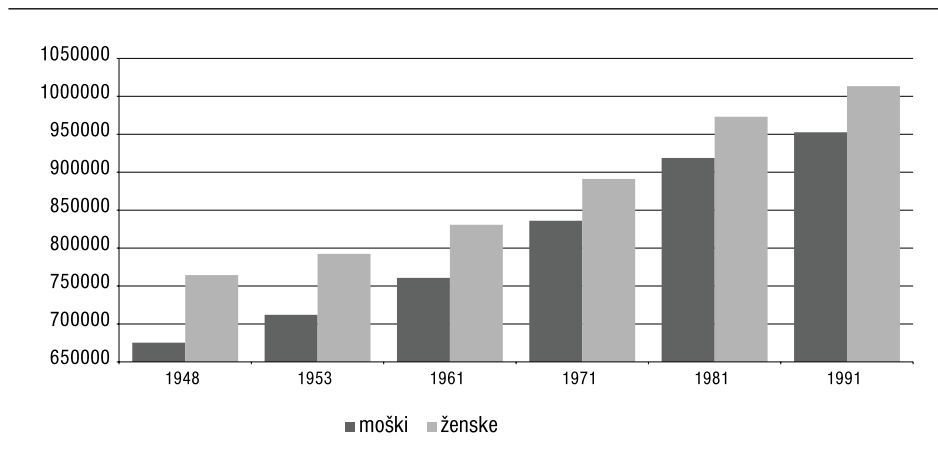
⁴⁹⁴ Prav tam, str. 39.

leta 1971. Po popisu l. 1971 je bilo namreč številčno sicer aktivnih več kot ob prejšnjem popisu l. 1961, a je njihov delež malenkostno padel. Podobno je bil majhen padec tudi pri vzdrževanem prebivalstvu, tako da je vzrok za ta padec aktivnega prebivalstva očitno iskati v skupini oseb z lastnim dohodkom, kamor sodijo predvsem upokojnenci. Delež aktivnega prebivalstva je tudi leta 1991 dosegel skoraj polovico populacije.

Grafikon 7: Število prebivalcev glede na dohodek

Grafikon 8: Prebivalstvo v Sloveniji 1948-1991

Podobno kot se je povečal del aktivnega prebivalstva, se je povečal tudi delež oseb z lastnimi dohodki. A gre za pomembno razliko. Ta skupina se je zelo okrepila in postala primerljivo velika skupini vzdrževanih oseb. Oseb z lastnimi dohodki je bilo leta 1953 manj kot 7 %. Dinamika krepitve te skupine je potekala v valovih. Do popisa leta 1961 se je le malenkostno okrepila, za manj kot 1 %. Nato je sledila prva velika okrepitev do popisa l. 1971, ko se je v desetletju do popisa okrepila skoraj za 4 %. Rast se je nato do popisa l. 1981 umirila, saj je bila le nekaj več kot 2 %. V naslednjem desetletju do popisa l. 1991 pa je sledila eksplozivna rast s skoraj 10 %. Od popisa l. 1953 do popisa l. 1991 se je tako delež oseb z lastnimi prihodki s slabih 7 % skoraj potrojil na več kot 23 %.

O POKOJNINSKIH SISTEMIH V PRVIH LETIH SOCIALIZMA

Pred letom 1945 smo poznali pokojninske sisteme, ki so bili omejeni na različne skupine delojemalcev. Širjenje sistema na večino zaposlenih je bilo počasno in postopno. Večja sprememba na tem področju je bila v Kraljevini Jugoslaviji reforma, izvedena v tridesetih letih.⁴⁹⁵ V prispevku bom predstavil temeljne okvirje pokojninskega zavarovanja po letu 1945 do konca petdesetih let. Omenjeno obdobje je predstavljeno kot začetna faza, ko so bile spremembe zelo pogoste.

Pojem pokojninski sistem zajema več elementov, ki so medsebojno povezani in soodvisni. Pokojninski sistem posamezniki najpogosteje zreducirajo na dve vprašanji, ki ju zanimajo. Prvo je spraševanje o delovni dobi ali starosti, ki jo mora doseči kot pogoj za upokojitev, drugo pa je vprašanje o višini pokojnine. Priznati moramo, da prvo vprašanje postane zanimivo za vsakega posameznika z bližanjem trenutka upokojitve. Še bolj pa ga zanima seveda tudi vprašanje o višini pokojnine. Od obeh vprašanj je lažje odgovoriti na prvo, o delovni dobi, saj so ti pogoji za največji del zaposlenih enaki in zapisani v zakonodaji. Nekaj povsem drugega pa je višina pokojnine. O njej prejemnik ne more vedeti nič dokončnega, dokler ne prejme odločbe o višini pokojnine oziroma prve pokojnine.

Zakonodaja na področju socialnega zavarovanja se je začela spreminjati še pred koncem vojaških operacij v Jugoslaviji. Kot prvi ukrep bi lahko omenili odlok o vrhovnem državnem nadzorstvu nad vsemi institucijami z obveznim socialnim zavarovanjem. Odlok je 30. januarja 1945 izdalo Predsedstvo Nkoja, nadzorniški organ pa je postalo poverjeništvu za socialno politiko Nkoja.⁴⁹⁶

Predsedstvo Avnoja je na predlog vlade DFJ 2. maja 1945 izdalo zakon o izvajanju socialnega zavarovanja v DFJ.⁴⁹⁷ Zakon je bil glede na velike spremem-

⁴⁹⁵ O socialni politiki in delavskem zavarovanju v Kraljevini SHS/Jugoslaviji gl. različne prispevke Franceta Kresala.

⁴⁹⁶ Kiauta, V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja, str. 24.

⁴⁹⁷ Zakon o izvajanju socialnega zavarovanja v območju demokratične federativne Jugoslavije, Posebna

be, ki jih je prinesel, relativno kratek, obsegal je le 12 členov. Tudi vsebinsko je bil redkobeseden, čeprav je vsebina pomenila velike organizacijske in vsebinske spremembe. Najpomembnejša sprememba, ki jo je prinesel, je bilo poenotenje socialnega zavarovanja za vse zaposlene in v vsej državi. Ustanovljen je bil Osrednji zavod za socialno zavarovanje, katerega sedež so postavili v Zagreb. Tu vidimo, da se ohranja praksa iz medvojne Jugoslavije, ko je bil sedež nekaterih vsedržavnih institucij izven Beograda. Določeno je bilo, da se v posameznih federalnih enotah, republikah, ustanovijo deželni zavodi za socialno zavarovanje. Naloge novega zavoda so bile zavarovanja za onemoglost, starost, smrt (pokojninsko zavarovanje), nezgode in brezposelnost. Organizacijsko je bila ustanovitev tega zavoda pomembna, ker je v svoj okvir zajela vse prejšnje oblike tovrstnih zavarovanj.⁴⁹⁸ V tretjem členu je zakon določil, da se vsi dotedanji zavodi zasebnih nameščencev, pokojninski fondi državnih uslužbencev, osrednje ustanove bolniškega in pokojninskega zavarovanja prometnega osebja državnih prometnih organizacij različne bratovske skladnice vključijo v nov zavod in postanejo njegovi oddelki. Različni drugi fondi obveznih zavarovanj, ki so še obstajali, pa so postali začasni organi Osrednjega zavoda. Zakon je ministru za socialno politiko naročal, da bo določil rok za likvidacijo oziroma prenehanje posebnih zavarovanj in prehod na Osrednji zavod. Predlog o časovnih rokih bi ministru podal Osrednji zavod. Sklepamo lahko, da bi Osrednji zavod ta rok predlagal glede na operativne zmožnosti vzpostavitve novega sistema. V Sloveniji je bil ta rok konec junija 1945. Kot primer ukinitve starih oblik zavarovanja in njihove prilagoditve navajam ukinitve Bolniške blagajne Trgovskega bolniškega in podpornega društva v Ljubljani. Sklep je bil zapisan v le enem stavku; res je bil precej dolg in je določil, da se omenjena bolniška blagajna ukine, kar je pomenilo, da se vse njene naloge in njeno premoženje prenesejo na Zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani.⁴⁹⁹ S 1. julijem 1945 je bil v Sloveniji ustanovljen federalni zavod za socialno zavarovanje. Imel je 6 podružnic v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju, Jesenicah in Trbovljah in 12 poslovalnic.⁵⁰⁰ Vidimo, da so bile podružnice v treh največjih krajih in še v treh večjih industrijskih centrih. V skladu z zakonom je »slovenski« zavod kot podružnica osrednjega urada izvajal pokojninsko zavarovanje. Zdravstveni del zakonodaje, imenovan bolniško zavarovanje, pa je izvajal kot

priloga k številki 10. »Uradnega lista Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade za Slovenijo« z dne 20. junija 1945. Ponatis iz osrednjega »Uradnega lista Demokratične federativne Jugoslavije« št. 27 do 30. Zakon je bil objavljen v 29. številki zveznega uradnega lista, 4. 5. 1945.

498 Kiauta, V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja, str. 24.

499 Odredba ministrstva za socialno politiko, uredba, objavljena v *UL SNOS in NVS*, 28. 7. 1945. Uredba ima zaporedno številko 167.

500 Hrašovec, Razvoj socialnega zavarovanja po osvoboditvi s posebnim ozirom na celjski okraj, str. 232; Kiauta, V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja, str. 24.

samostojna institucija.⁵⁰¹ Ne smemo spregledati pomembne podrobnosti, ki jo omenja Kiauta. Omenjeni predpis je zgolj organizacijsko poenotil socialno zavarovanje, ostali pa so še različni predpisi o pravicah posameznih zavarovanj. Materialno pravne razlike med njimi in posledice teh razlik so ostale.⁵⁰² Pot k poenotenju tudi na tem področju je nakazovalo tudi v 20. členu ustave zapisano določilo, da država zagotavlja socialno varstvo.⁵⁰³

Način poslovanja je začasno določal, da se uporablja stara zakonodaja s področja socialnega zavarovanja, ki je veljala pred 6. aprilom 1941. Med vojno dodeljene vojne invalidnine ali preživnine za žrtve vojne so se izplačevale le, če so se postopki za določanje preživnin začeli pred 6. aprilom 1941.⁵⁰⁴

Organizacijske spremembe v prvih letih so bile pogoste. Poleti 1946 (26. julija) je bil sprejet nov zakon o socialnem zavarovanju (Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev). V skladu z zakonom in sklepom ministrstva za delo FLRJ (7. december 1946) je deloval Državni zavod za socialno zavarovanje s podružnicami v Ljubljani, Mariboru in Ajdovščini (od 1. aprila 1947). Poseben položaj je do konca leta 1946 ohranilo prometno osebje, ki je imelo dve svoji blagajni, ločeno za bolniško zavarovanje in pokojninsko zavarovanje. Hrašovec v svojem prispevku navaja podatke, pridobljene iz letnega poročila federalnega zavoda v Ljubljani, da naj bi bilo v zadnjem četrtletju leta 1945 zavarovanih nekaj nad 97.000, od tega naj bi bilo nekaj nad 68.000 moških in 29.000 žensk.⁵⁰⁵

V začetku leta 1947 je omenjeni zakon začel veljati. Osrednji organ zavarovanja je bil Državni zavod za socialno zavarovanje v Beogradu. V Sloveniji sta bili najprej dve podružnici, v Ljubljani in Mariboru, kasneje še v Ajdovščini za Primorsko.⁵⁰⁶

Zakon je odpravil tudi razliko med zavarovanci. Uvedeno je bilo načelo enakosti in enakopravnosti. »Za več dela in težje delo večje pravice,« je to spremembo predstavil Kiauta. Ukinjene so bile različne osnove oziroma razredi, merilo je postal celoten dohodek posameznika in od te višine plačani prispevki. Ti so se plačevali od vseh dohodkov. Sredstva pa se niso več zbirala v skladih, temveč v proračunu. Država je tudi jamčila za vse dajatve. Kljub korakom poenotenja so uslužbenci še vedno ostali izvzeti iz splošnega pokojninskega sistema.⁵⁰⁷ Pogoja za pridobitev invalidske pokojnine sta bila izkazana invalidnost in upoštevanje

501 Gl. tretji in četrti člen zakona, objavljenega v: *Posebna priloga k 10. številki Uradnega lista SNOS in NVS*, 20. 6. 1945. V tej prilogi so bile ponatisnjene nekatere objave iz 27. do 30. zvezka *Uradnega lista DFI*.

502 Kiauta, V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja, str. 24.

503 Prav tam, str. 25.

504 Odredba ministrstva za socialno politiko o izplačevanju invalidnin, priznanih po uredbi o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. 12. 1938. – *UL SNOS in NVL*, 28. 7. 1945.

505 Hrašovec, Razvoj socialnega zavarovanja po osvoboditvi s posebnim ozirom na celjski okraj, str. 232.

506 Prav tam, str. 233.

507 Kiauta, V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja, str. 27.

minimalne delovne dobe od 5 do 12 let pokojninskega zavarovanja. Pomembna so bila leta zaposlitve pri najtežjih delih in stopnja invalidnosti. Odvisno od prej navedenih meril je bila invalidska pokojnina od 30 % do 100 % pokojninske osnove.⁵⁰⁸ Starostno pokojnino je zavarovanec lahko prejel po določeni minimalni delovni dobi, ki pa je bila odvisna od zahtevnosti dela, in pri določeni starosti. Za najtežja dela je bil pogoj najmanj 15 let dela, za težka dela 20 let in za ostala dela 25 let. Starostne pokojnine so lahko dosegle največ 90 % pokojninske osnove.⁵⁰⁹ Določeni so bili tudi pogoji za družinske pokojnine. Te so lahko prejemale vdove ali vdovci in otroci. Zahtevan je bil najmanj petletni delovni staž. Vdove niso smele biti mlajše od 40 let oziroma mlajši otroci niso smeli biti starejši od 14 let. Otroci so lahko dobili družinsko pokojnino, ne glede na svoj stan (zakonski, nezakonski, posvojeni ali pastorki) do 17. leta, če so se šolali, pa do 23. leta.⁵¹⁰ Višina družinske pokojnine je bila odvisna od zavarovalne dobe pokojnika. Dajatve za različna zavarovanja so bile zelo nizke, zato so bile določene minimalne pokojnine, rente in podpore. Eden od problemov omenjenega zakona je bila vezanost pravic na plačane prispevke. Ker pa se je obvezno pokojninsko zavarovanje v predvojni Jugoslaviji začelo šele l. 1937, mnogi delavci niso imeli plačanih dajatev za vso svojo delovno dobo. Pomanjkljivost je bila tudi izvzetost državnih uslužbencev iz sistema.⁵¹¹

V začetku leta 1950 se organizacijsko socialno zavarovanje zopet preoblikuje. Z novim zakonom je socialno zavarovanje prešlo v državno upravo kot organ. Republiška uprava za socialno zavarovanje je postala organ ministrstva za socialno skrbstvo. Tudi pri zagotavljanju sredstev je prišlo do spremembe, saj so se prispevki zbirali znotraj akumulacije in so bili del proračuna. V tistem obdobju je bila država nosilec gospodarskega življenja in tudi socialno zavarovanje je bilo državno. Zakon iz leta 1950 je poenotil položaj vseh zaposlenih. Od takrat dalje velja, da so vsi zaposleni v pravicah izenačeni.⁵¹² Ker pa je bil zakon sprejet pred uvedbo samoupravljanja, ga je bilo treba kmalu spremeniti. To so storili leta 1952. Namesto državne uprave je sociala prešla na posebej za to ustanovljene zavode. Ti so bili samostojne institucije, ki so izvajale naloge in imele tudi lastne finance. Pri vodenju zavodov so sodelovali tudi zavarovanci.⁵¹³ Za ozemlje Slovenije je bil leta 1952 ustanovljen Zavod za socialno zavarovanje LRS, dve leti kasneje pa se je preimenoval v Republiški zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani. Na nižjem nivoju so bili oblikovani okrajni in za mesta mestni okrajni zavodi.⁵¹⁴

508 Pretnar, Invalidsko ter pokojninsko zavarovanje, str. 81.

509 Prav tam, str. 82.

510 Prav tam.

511 Parv tam.

512 Kiauta, V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja, str. 29.

513 Prav tam.

514 Prav tam, str. 30.

Preoblikovalo se je tudi financiranje, saj je po pisanju Kiauta dotedanji sistem plačevanja iz proračuna vzbujal vtis, da je zavarovanje brezplačno. Tako so uvedli plačevanje vseh delodajalcev v en državni fond. V letih 1953 in 1954 so enoten fond preoblikovali v več fondov z različnim namenom, tj. za zdravstveno zavarovanje, pokojninsko-invalidsko zavarovanje, sklad za brezposelne, sklad za preventivo. Prispevna stopnja je bila enotna, z dodano posebno stopnjo za tiste zavezanke, katerih zaposleni so nadpovprečno koristili zdravstveni sklad, in one, kjer je bilo zaradi slabih razmer ali neupoštevanja higiensko tehničnih predpisov več uporabnikov zdravstvenega zavarovanja.⁵¹⁵

Omenjeni Zakon o socialnem varstvu iz leta 1950 je bil zadnji skupni zakon za vsa socialna področja. Zdravstveno varstvo je od 1. januarja 1955 urejal poseben zakon.⁵¹⁶

Pokojninsko zavarovanje je delno preoblikovala uredba o določanju in preujanju pokojnin iz leta 1952. Uvedena so bila spremenjena merila za odmero pokojnine in invalidnine. Kot glavno merilo je plačo zamenjala osebna kvalifikacija, plača je postala le morebiten korektiv.⁵¹⁷

Kot smo že omenili, je zavarovanje l. 1950 postalo državno. V staž za pridobitev pokojnine se je štela vsa delovna doba polnega delovnega časa, ki jo je delavec lahko dokazal, ne glede na plačane prispevke. S tem so želeli izničiti neenake možnosti, ki so izhajale predvsem iz predvojnega časa, ko za mnoge delavce, ki so bili polno zaposleni, prispevki niso bili plačevani.

Pri invalidskem zavarovanju so namesto rent uvedli invalidnine od I. do III. stopnje, za nezmožnost od 25 % do 75 %. Kdor je bil nezmožen več kot 75 %, je imel pravico do invalidske upokojitve. Če se je želel nekdo invalidsko upokojiti zaradi bolezni ali nesreče izven dela, je moral imeti do 50. leta starosti najmanj 5 let delovne dobe, nato pa najmanj 10 let. Za polno invalidsko pokojnino je bila potrebna delovna doba 32 let.⁵¹⁸ Pri starostni pokojnini je bila zahtevana delovna doba 35 let in najmanj 55 let starosti, za ženske sta bila oba pogoja 5 let nižja. Kdor ni imel polne delovne dobe, je moral biti star vsaj 65 oziroma 55 let ženska in imeti vsaj 15 let pokojninske dobe. Višina pokojnine je bila odvisna od pokojninske dobe in pokojninske osnove. Osnova je bila odvisna od plače v zadnjem letu dela. Uživalec pokojnine je v primeru zaposlitve obdržal celotno pokojnino, kar pa se je po spremembi zakona l. 1953 spremenilo.⁵¹⁹

Tudi pri družinskih pokojninah so razširili krog upravičencev, saj so jo lahko prejeli tudi vnuki in starši ter celo očim in mačeha. Za vdove prejemnice

515 Prav tam, str. 32 sl.

516 Prav tam, str. 33.

517 Prav tam, str. 34.

518 Pretnar, Invalidsko ter pokojninsko zavarovanje, str. 83.

519 Prav tam.

družinske pokojnine so zaostri pogoje, saj so starostno mejo zvišali na 45 let. Mlajše so lahko to pokojnino dobile, če so imele otroka mlajšega od 7 let ali bile popolnoma nezmožne za delo. Pri otrocih so pogoji ostali skoraj enaki, saj so le spremenili najvišjo starost prejemnikov, ki bi se šolali, s 23 na 24 let.⁵²⁰ Po dveh letih izvajanja zakona so zneske vseh vrst pokojnin prevedli v nove, višje. Preoblikovala so se tudi merila za pokojnine. Določenih je bilo dvajset pokojninskih razredov in plača ni bila več odločujoče merilo, temveč le dopolnilni kriterij. Upoštevan je bil dohodek zadnjih treh let.⁵²¹

Stalno popravljanje oziroma dopolnjevanje sistema je spodbudilo sprejem novega zakona l. 1958. Zopet se je razširil krog zavarovancev in prejemnikov pokojnine. Starostnih pogojev za upokojevanje niso spreminjali. Spremenjeni so bili le pogoji ob pridobivanju nepopolne pokojnine, kjer je bila zahtevana trajnejša zaposlitev v zadnjih letih pred upokojitvijo. Ta pogoj ni veljal za španske borce in borce NOB z uveljavljenimi dvojnimi leti.⁵²² Pokojnine so se odmerjale po izobrazbi za delovno mesto delavca, in ne po njegovi formalni izobrazbi. Delavci in uslužbenci so bili namreč razdeljeni v nekaj skupin, glede na stopnjo zahtevnosti dela oziroma zahtevane izobrazbe. Upoštewane so bile še pokojninska doba in plače zadnjih treh let. Pri vsaki kategoriji delavcev ali uslužbencev so bili določeni najvišji razredi in pokojnina ni mogla biti višja, ne glede na morebitne višje plače. Slednje zopet ne velja za španske borce in borce NOV, ki so lahko presegli najvišjo vrednost znotraj razreda. Bolj nerodno je bilo določilo, da se limiti ne upoštevajo za vojaške osebe, zaposlene v organih notranjih zadev, izvoljene osebe in poslance. Zavarovancu, ki bi ostal na delovnem mestu tudi po izpolnitvi pogojev za upokojitev, bi se za vsako dopolnjeno dodatno leto pokojnina zvišala za 5 % brez omejitev znotraj kategorij.⁵²³ Ugodnosti iz pokojnine so uživali tudi ponovno zaposleni upokojenci. Polno zaposleni upokojenec bi prejemal polovico pokojnine, nepolni delovni čas zaposleni upokojenec pa celotno pokojnino. Zakon iz leta 1958 je prinesel precej ugodnosti, na kar opozarja tudi Pretnar. Kot posebno ugodnost omenja, da bi upokojenci iz vojske in notranjih zadev, ki bi se reaktivirali v civilnem sektorju, poleg plače prejemali ne le polovično, temveč tričetrtsko pokojnino. Ugodnejši so bili tudi pogoji za družinsko pokojnino. Ostala je meja pet let zaposlitve pokojnika, v teh letih pa je moral imeti neko trajnost zaposlitve. Pogoji za družinsko pokojnino so bili doseženi tudi, če bi pokojni imel pogoje za pokojnino ali če bi umrl zaradi delovne nesreče in če bi že bil upokojen. Tudi vdove in vdove z otroki bi lahko uživale družinsko pokojnino. Vdove, starejše od 45 let, ki bi dobile pokojnino in se kasneje poročile, bi lahko

520 Prav tam, str. 84.

521 Prav tam.

522 Prav tam, str. 86.

523 Prav tam, str. 85–87.

obdržale pokojnino. Pri otrocih, prejemnikih družinske pokojnine, so starostno mejo ob šolanju dvignili na 26 let.⁵²⁴ Ob uvedbi novega zakona so bile pokojnine usklajene na nove osnove in enako je bilo zopet ob noveliranju zakona leta 1960. Med različnimi popravki iz leta 1960 naj omenim le onega, ki je veljal za zaposlene, ki so po izpolnitvi pogojev ostali v delovnem razmerju. Namesto po 5 % za vsako leto se je pokojnina zvišala po 3 %, skupno pa največ za 50 %.⁵²⁵ Večji popravki so bili pri invalidskem zavarovanju, kjer so uvedli invalidnino za telesno okvaro. Velik pomen so dali tudi rehabilitaciji invalidov. Pri invalidnosti pa se ugotavlja zmožnost za delo v istem poklicu ali v drugem. Zakon je določil, da morajo podjetja določiti delovna mesta, primerna za invalide, in na ta mesta zaposlovati invalide ter skrbeti za njihovo rehabilitacijo. Pri zaposlovanju invalidov in njihovi delovni rehabilitaciji so sodelovali tudi zavodi za zaposlovanje in nekatere strokovne organizacije.⁵²⁶

V začetku sedemdesetih let so izdatki za pokojninsko in invalidsko zavarovanje znašali 7,5 % družbenega proizvoda. Osem let pred tem je bil delež še samo 4,6 %.⁵²⁷ Po zapisu v publikaciji o družbenem razvoju se je v drugi polovici šestdesetih let število uživalcev pokojnin povečalo za 40 %, na več kot 190.000 oseb. Zapisali so tudi, da je pomembno, da v omenjenem obdobju število upokojencev raste hitreje kot število aktivnega prebivalstva. Oblika zapisa je precej nevtralna in je težko trditi, ali je dejstvu o hitrejši rasti upokojencev naklonjena ali ne.⁵²⁸ V manj kot desetih letih med 1964 in 1972 so se skupni izdatki za pokojninsko in invalidsko zavarovanje povečali za več kot šestkrat. Opozarjajo tudi na pomembno spremembo za kmete, ki so dobili pokojnine.⁵²⁹ V posebni tabeli so predstavljeni podatki o uživalcih pokojnin oziroma struktura prej omenjenih 190.000 prejemnikov. V osmih letih, ki jih je zajemal pregled, se je število prejemnikov pokojnin povečalo z indeksom 141. Struktura teh prejemnikov pa ni rasla enakomerno. Leta 1964 je bilo osebnih upokojencev nekaj več kot polovica in leta 1967 je bil njihov delež še višji. Leta 1972 pa je bil njihov delež manjši od polovice. V vseh treh letih je bilo družinskih upokojencev okoli četrtnina. Tretja skupina so bili invalidski upokojenci. Ti so v prvih dveh primerih predstavljali nekaj nad 22 % in v letu 1972 nad 24 % upokojencev. Zanimivo sliko pa da primerjava indeksov rasti posamezne skupine. Celotno število upokojencev je naraslo z indeksom 141. Znotraj tega pa se skrivata nižja indeksa osebnih in družinskih upokojencev

524 Prav tam, str. 87.

525 Prav tam, str. 89.

526 Prav tam, str. 92.

527 *Družbeni razvoj SR Slovenije 1947–1975*, str. 169.

528 »Pomembno je, da število upokojencev raste vsa leta hitreje kot število aktivnih zavarovancev.« – Prav tam, str. 13.

529 Prav tam.

in izjemen porast invalidskih, kjer je bil indeks 154.⁵³⁰ Poglavje o pokojninskem in invalidskem zavarovanju sklenejo s podatki o razmerju med vzdrževanimi in aktivnimi, kjer pa lahko zasledimo nekaj zaskrbljenosti. Leta 1964 je bilo razmerje še 4,12 aktivnega na enega upokojenca, osem let kasneje pa je padlo na 3,52 aktivnega na enega upokojenca. Posledica je bila v nujnem povečevanju »obremenitev samih zavarovancev, pa tudi organizacij združenega dela s prispevki za pokojninsko in invalidsko zavarovanje«. ⁵³¹ Kasneje, v osemdesetih in devetdesetih letih, je to razmerje padalo in se kmalu približalo razmerju 2 : 1 in nato padlo še nižje. Za današnje uho je zanimiv tudi podatek o gibanju razmerja med povprečno pokojnino in povprečnim mesečnim čistim dohodkom. V izhodiščnem letu 1964 je povprečna pokojnina dosegla malenkost nad 43 % višine povprečne plače. Tri leta kasneje je bila pokojnina pol manjša od plače in leta 1972 je preseгла 57 % višine plače. ⁵³²

Na tem mestu zaključujem ta krajši pregled ob opozorilu, da so se organizacijski ustroj pokojninskega sistema in načini njegovega financiranja spreminjali tudi v naslednjih letih do konca skupne države. O nekaterih elementih teh sprememb je govora v nekaterih drugih poglavjih te monografije.

Odločilno vlogo v razvoju države in njenih različnih sistemov je imela po drugi svetovni vojni Komunistična partija oziroma kasneje Zveza komunistov. Žal je na tem mestu potrebno ugotoviti, da lahko omembe starejših ali upokojencev zasledimo le sporadično. Tako na drugem kongresu OF ne zasledimo omenjanja posameznih starostnih skupin. Nekateri govorniki omenjajo organizacijo AFŽ in sindikate. Mladino omenjajo kot del prebivalstva predvsem, ko govorijo o izjemnih delovnih naporih. Kongres je bil predvsem politična manifestacija brez konkretne razprave, povezane z gospodarstvom. Na gospodarske uspehe se govorniki navezujejo ob omenjanju petletke in ob gradnji zadružnih domov, kar je bil eden od pomembnih ciljev. Socialne politike v najširšem smislu, od dohodkov delavcev do različnih možnosti socialnih pomoči in ne nazadnje pokojnin, pa v govorih ni. ⁵³³ V publikaciji o 3. in 4. kongresu slovenskih komunistov ni najti omenjanja starejših ali upokojencev. Publikacija ob petem kongresu ZKS vsebuje tudi priložo *Osnovni podatki o važnejših družbenih spremembah v SR Sloveniji*, kjer so navedeni podatki o številu aktivnih zavarovancev in prejemnikov pokojnin. Tabela vsebuje tudi podatke o izdatkih za različne oblike zavarovanj na kumulativni ravni in posebej izdatke pri aktivnih zavarovancih. ⁵³⁴

530 Prav tam, Tabela 23. Uživalci pokojnin, str. 170.

531 Prav tam, str. 170.

532 Prav tam.

533 *II. kongres Osvobodilne fronte Slovenije (od 26. do 28. aprila 1948)*.

534 *Peti kongres Zveze komunistov Slovenije*, str. 197.

Šesti kongres je bil v začetku decembra 1968. V poročilu o delu Centralnega komiteja se pri zdravstvu in sociali omenja težak problem pokojnin.⁵³⁵ V resoluciji »[...] kongres še posebej opozarja na nujnost hitrejšega odpravljanja nesorazmerij med višino pokojnin iz raznih časovnih obdobj, pa tudi nesorazmerij, ki iz izhajajo iz nekaterih anomalij v oblikovanju osebnega dohodka kot osnove za odmero pokojnine.«⁵³⁶

V razpravi tega ni videti, zato je morda zanimivo, kako je to prišlo v resolucijo.

Na naslednjem, sedmem kongresu so v obsežno resolucijo, ki je objavljena na več kot sto straneh formata, malo manjšega od A5, namenili manj kot eno stran v podpoglavju Invalidsko in pokojninsko zavarovanje ter varstvo starostnikov. Gre za del širšega poglavja z naslovom *Razvoj proizvodjalnih sil in uresničevanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov*. Kot smo videli, je bil v naslovu uporabljen izraz starostniki, kar bi dalo slutiti na zavedanje posebnosti in tudi velikosti te skupine prebivalstva. Sicer pa je besedilo razdelka zgolj izjavljanje v treh odstavkih, kjer so uporabili besedne zveze »komunisti si bomo« prizadevali/ zavzemali/in še enkrat prizadevali za pokojninsko in invalidsko zavarovanje v okviru združenega dela, za odpravljanje vzrokov invalidnosti in vračanje invalidov k delu in »da se bo v pokojninskem zavarovanju uresničevalo načelo delitve po delu in da bo pokojnina odvisna od delovnega prispevka delavca v vsej njegovi delovni dobi«. Poudarili so nujnost, da se v osnovo za določitev pokojnine zajema osebne dohodke in vlaganja iz minulega dela. Potrebno je opravljati odmere pokojnine, da se ublažijo razlike med pokojninami. Skrbeli bodo za pomoč onemoglim in ostarelim in trajno bolnim, ki ne morejo samo zagotavljati svojega obstoja.⁵³⁷

V publikaciji o devetem kongresu Zveze komunistov Slovenije najdemo uvodni referat dotedanjega predsednika Centralnega komiteja Franca Popita in sklepno besedo novega predsednika Centralnega komiteja Andreja Marinca. Med govorama pa je natisnjena resolucija s petimi poglavji. France Popit v uvodnem referatu ne omeni starejše generacije, le v zaključku omeni mladino. Starejši in pokojnine so omenjeni v resoluciji v poglavju *Naloge Zveze komunistov Slovenije pri nadaljnjem razvoju političnega sistema socialističnega samoupravljanja*.

»V praksi moramo uveljaviti takšen sistem pokojninskega zavarovanja, v katerem bo ob celovitem uveljavljanju pravic iz minulega dela zagotovljena socialna varnost upokojencev, ki pa je lahko le posledica njihovega dejanskega delovnega in upravljalvskega prispevka k ustvarjanju družbenega dohodka na

⁵³⁵ Šesti kongres Zveze komunistov Slovenije, str. 23.

⁵³⁶ Prav tam, str. 530.

⁵³⁷ *Sedmi kongres Zveze komunistov Slovenije. Stališča in sklepi*, str. 100 in 101.

eni ter učinkovitosti gospodarjenja s celotnim družbenim minulim delom, ki je odvisno od dela in odločanja aktivnih delavcev, na drugi strani.«⁵³⁸

Zapisano se ne razlikuje od stališč in sklepov 7. kongresa, ki sem jih omenil zgoraj. Nekaj strani kasneje, ko je govora o socialnem varstvu, so zapisali, da si bodo komunisti

»Z razvijanjem različnih oblik družbene pomoči in z vključevanjem starejših občanov v družbeno življenje in aktivnost si bomo prizadevali za zagotovitev večje socialne varnosti starejših občanov.«⁵³⁹

Skrb za socialno varnost starejših in upokojencev je bila stalnica ves čas po drugi svetovni vojni. Hitra industrializacija z večanjem števila zaposlenih, a tudi staranje prebivalstva in naraščanje števila upokojencev sta bila izziva, ki ju je sistem skušal reševati. O uspešnosti tega reševanja pa omenjeni prispevek ne govori, saj bi bilo za to potrebno pritegniti analizo kupne moči in cen življenjskih stroškov.

538 *Resolucija 9. kongresa Zveze komunistov Slovenije*, str. 57 in 58.

539 Prav tam, str. 70.

SKRB ZA STAREJŠE

Andrej Pančur

**DRUŽINSKE
IN BIVANJSKE
RAZMERE STAREJŠIH
NA DOLENJSKEM
LETA 1869:
ANALIZA POPISOV
PREBIVALSTVA ***

**VIRI ZA RAZISKAVE O DRUŽINSKIH IN BIVANJSKIH
RAZMERAH STAROSTNIKOV**

Moderne družbe se zaradi zniževanja rodnosti in zmanjševanja smrtnosti srečujejo s procesom naglega staranja prebivalstva. Družbe razvitega sveta imajo že sedaj starejšo prebivalstveno starostno strukturo kot kdaj prej v človeški zgodovini. V mnogih državah v razvoju podobna demografska tranzicija povzro-

* Raziskava je nastala v okviru infrastrukturni program I0-0013 Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ča hitre spremembe v demografski strukturi in s tem večanje števila starejšega prebivalstva. Vlade teh držav se čedalje pogosteje ukvarjajo s problemi, ki jih prinaša proces staranja prebivalstva, predvsem grozeča kriza pokojninskega sistema. Zato so med drugim začele promovirati večjo dohodkovno samozadostnost starejših oseb in večjo družinsko odgovornost za zagotavljanje njihove oskrbe. Posledično se je začelo poudarjati pomen oskrbe in sobivanja starejših oseb kot enega ključnih dejavnikov pri zagotavljanju njihove blaginje.⁵⁴⁰

Leta 2002 so na drugi svetovni skupščini o staranju prebivalstva v Madridu sprejeli akcijski načrt o staranju prebivalstva, s katerim so pozvali k raziskovanju prednosti in slabosti različnih bivalnih oblik, v katerih živijo starejše osebe v različnih družbenih in kulturnih okoljih, se pravi tako (so)bivanje v družinah kot samostojno življenje.⁵⁴¹ V okviru teh raziskav imajo velik pomen tudi raziskave, ki družinske in bivanjske razmere starejših oseb umeščajo v širši historični kontekst in s tem osvetlujejo morebitne bodoče trende razvoja.⁵⁴²

Toda takšne historične raziskave so dokaj redke. Eden glavnih vzrokov za takšno stanje je pomanjkanje ustreznih historičnih podatkov. Še leta 2001 je tako npr. Steven Ruggles ugotavljal omejenost analiz dolgoročnih sprememb v bivalnih oblikah in ekonomski blaginji starejših oseb zaradi pomanjkanja konsistentnih podatkovnih virov, ki bi zajemali daljša časovna obdobja in širša geografska območja.⁵⁴³ Prva študija, ki zajema večji del sedanjega svetovnega prebivalstva (več kot 130 držav, med njimi tudi Slovenijo), je bila objavljena šele leta 2005.⁵⁴⁴ Prav v tem času se je situacija glede razpoložljivosti primernih statističnih mikropodatkov v raziskovalne namene začela hitro izboljševati.⁵⁴⁵ V okviru projekta IPUMS (Integrated Public Use Microdata Series)⁵⁴⁶ je večina svetovnih nacionalnih statističnih agencij začela v raziskovalne namene objavljati mikropodatke iz sodobnih popisov prebivalstva.⁵⁴⁷ Temu trendu so kmalu sledile še rodoslovne organizacije in različni javno financirani programi in projekti, ki so v raziskovalne namene ustvarili obsežne zbirke odprto dostopnih historičnih mikropodatkov. NAPP (North Atlantic Population Project) tako zajema historične popise prebivalstva Združenih držav Amerike, Kanade, Velike Britanije, Danske,

540 Preface, str. 1.

541 Report of the Second World Assembly on Ageing.

542 Report on the Technical Meeting on Population Ageing and Living Arrangements of Older Persons, str. 7.

543 Ruggles, Living Arrangements and Well-Being of Older Persons in the Past, str. 1.

544 *Living Arrangements of the Older Persons Around the World*, str. xiii.

545 Več o tem gl. Ruggles, Big Microdata for Population Research; Ruggles, The Future of Historical Family Demography; Ruggles et al., The IPUMS Collaboration; Sobek et al., Big Data; Ruggles, The North Atlantic Population Project.

546 IPUMS.

547 *IPUMS International*.

Švedske, Norveške, Islandije in Nemčije (samo Mecklenburg-Scherin),⁵⁴⁸ I-CeM (Integrated Census Microdata Project) pa vsebuje večino popisov prebivalstva Velike Britanije med letoma 1851 in 1911.⁵⁴⁹

Ti projekti zajemajo mikropodatke iz popisov prebivalstva, ki so ohranjeni za celotno državo. Toda v večini evropskih držav so za obdobje do sredine 20. stoletja ohranjeni le fragmenti originalnih mikropodatkov. V okviru projekta Mosaic so obstoječe strojno berljive mikropodatke popisov prebivalstva začeli harmonizirati v skladu s standardi projektov IPUMS in NAPP. Trenutno je dostopnih 11 podatkovnih zbirk za Nemčijo, 10 za Francijo, 2 za Srbijo, 2 za Turčijo ter po 1 za Avstrijo, Belgijo, Bolgarijo, Madžarsko, Litvo, Romunijo, Španijo in Švico. Te zbirke podatkov obsegajo od nekaj sto do 55.000 oseb in lahko vsebujejo bolj ali manj reprezentativne vzorce delov populacije ali celotne populacije določenih območij.⁵⁵⁰

V okviru Raziskovalne infrastrukture slovenskega zgodovinopisja⁵⁵¹ z Inštituta za novejšo zgodovino in nacionalnega ESFRI projekta DARIAH-SI⁵⁵² se je temu trendu pridružila tudi Slovenija. Inštitut za novejšo zgodovino pri izvajanju teh dejavnosti tesno sodeluje z Zgodovinskim arhivom Ljubljana, ki hrani večje število popisov prebivalstva, ki vsebujejo mikropodatke o takratnem prebivalstvu. Tako so v celoti ohranjeni popisi prebivalstva Ljubljane za leta 1830/57, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1928 in 1931.⁵⁵³ Relativno zelo dobro so ohranjeni še popisi prebivalstva za občine Idrija (1870, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1931 in 1936),⁵⁵⁴ Škofja Loka (1869, 1880, 1890, 1900 in 1931)⁵⁵⁵ in Vrhnika (1870, 1880, 1890, 1900 in 1910)⁵⁵⁶ ter mesto⁵⁵⁷ in okrajno glavarstvo Novo mesto (1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910 in 1931),⁵⁵⁸ delno pa tudi za različne podeželske občine, mdr. Dole (1890, 1900, 1910, 1921 in 1924),⁵⁵⁹ Čekovnik (1900, 1910 in 1921)⁵⁶⁰ in Zminec (1880, 1900 in 1931).⁵⁶¹

Vsi ti popisi prebivalstva so digitalizirani, nekateri od njih pa so tudi že dostopni na portalu Zgodovina Slovenije – SIstory.⁵⁶² V skladu z rodoslovnimi

548 *North Atlantic Population Project*.

549 I-CeM.

550 *Mosaic*. Prim. Szoltysek in Gruber, *Mosaic*.

551 Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja.

552 *DARIAH-SI*.

553 SI_ZAL_LJU/0504.

554 SI_ZAL_IDR/0129.

555 SI_ZAL_ŠKL/0063.

556 SI_ZAL_VRH/0016.

557 SI_ZAL_NME/0005.

558 SI_ZAL_NME/0003.

559 SI_ZAL_IDR/0102.

560 SI_ZAL_IDR/0100.

561 SI_ZAL_ŠKL/0001.

562 Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931.

in raziskovalnimi potrebami se te popise prebivalstva postopoma transkribira. V ta namen se uporablja orodje za transkribiranje historičnih demografskih podatkov.⁵⁶³ Trenutno so prek tega orodja že transkribirani in dostopni⁵⁶⁴ podatki za osebe iz popisov prebivalstva za sledeče kraje:

- mesto Ljubljana 1830–1857: 16.758 oseb;
- mesto Ljubljana 1869: 23.088 oseb;
- mesto Ljubljana 1900: 7.522 oseb;
- mesto Ljubljana 1921 (prva polovica popisa): 22.992 oseb;
- mesto Ljubljana 1931: 59.737 oseb;
- okrajno glavarstvo Novo mesto 1869 (občina Bela Cerkev, Črmošnjice, Dobrnič, Kočevske Poljane, Mirna, Prečna, Trebnje in Velika Loka ter kraj Kandija): 17.609 oseb;
- občina Vrhnika 1890: 2.793 oseb;
- občina Vrhnika 1900: 4.066 oseb.

Pri transkribiranju podatkov se praviloma upošteva načelo dobesednega prepisovanja podatkov. Edina izjema so tisti, ki so bili že prvotno ustrezno klasificirani (spol, vera, družinski stan, narodnost, vera ipd.).⁵⁶⁵ Interpretacija podatkov je tako večinoma prepuščena vsakemu uporabniku posebej, ki podatke klasificira v skladu s svojimi raziskovalnimi vprašanji in potrebami. V skladu z izkušnjami podobnih projektov v tujini je čiščenje in standardizacija prvotno prepisanih podatkov zahteven proces, ki pri velikem številu podatkov zahteva uporabo avtomatske klasifikacije prepisanih podatkov.⁵⁶⁶

V okviru dejavnosti Raziskovalne infrastrukture slovenskega zgodovinopisja smo zato začeli vzpostavljati referenčne podatkovne zbirke, ki nam bodo pomagale pri avtomatski standardizaciji prepisanih podatkov.⁵⁶⁷ Pri tem se bomo predvsem oprli na že obstoječe zgoraj omenjene mednarodne projekte, v prvi vrsti na Mosaic,⁵⁶⁸ pri vzpostavitvi longitudinalne baze za Ljubljano pa na European Historical Population Samples Network (EHPS-Net).⁵⁶⁹

Ta študija sloni na podatkih transkribiranih popisov prebivalstva Slovenije, katerih spremenljivke, ki so pomembne za analizo družinskih in bivanjskih razmer starostnikov, sem avtomatično klasificiral v skladu z zahtevami projekta Mosaic. Pri testiranju zanesljivosti uporabljenih postopkov in programskih kod

563 Pančur, Popisi prebivalstva Slovenije.

564 O pogojih uporabe gl. Popisi prebivalstva Slovenije.

565 Pančur, Popisi prebivalstva Slovenije, str. 137, 138.

566 Prim. Clausen, The Danish Demographic Database.

567 *Ortsreptorium*.

568 Gruber, *Mosaic data files*.

569 *European Historical Population Samples Network*; Alter in Mandemakers, The Intermediate Data Structure.

sem kot testni vzorec uporabil popis prebivalstva občine Bela Cerkev iz leta 1869, ki sem ga pred tem osebno natančno standardiziral. Analizo tega popisa sem predstavil na konferenci Starost – izzivi historičnega raziskovanja.⁵⁷⁰ Takrat sem prišel do spoznanja, da je populacija tega popisa premajhna za bolj natančno analizo zgodovine družinskih in bivanjskih razmer starejšega prebivalstva. Zato sem sedaj to analizo razširil na vse ohranjene popise prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869. Ker sem vanjo vključil tudi geografske podatke o katastrskih občinah in takratnih političnih občinah, sem iz nje izvzel kraj Kandija (danes del Novega mesta). Kandija je bila takrat del občine Šmihel-Stopiče, za katero se popisne pole niso ohranile.

V nadaljevanju študije bom najprej bolj natančno predstavil velikost populacije, pomen in reprezentančnost ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869. Nato bom s pomočjo opisne statistike predstavil osnovne analize o starostnih skupinah popisane prebivalstva, pri čemer bom prikazal tudi morebitne razlike glede na spol, zakonski stan in velikost gospodinjstev. Naposled bom s pomočjo delno avtomatsko označene spremenljivke relate (razmerje do glave družine) avtomatsko standardiziral še sestavo gospodinjstev starejših oseb. To mi bo omogočilo, da bom lahko načine (so)bivanja starejših oseb iz popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869 primerjal z izbranimi popisi prebivalstva drugih historičnih evropskih popisov prebivalstva in s tem slovenske razmere v drugi polovici 19. stoletja vključil v širši evropski kontekst.

POPISI PREBIVALSTVA OKRAJNEGA GLAVARSTVA NOVO MESTO 1869

V okviru okrajnega glavarstva Novo mesto se v primeru popisa prebivalstva z dne 31. decembra 1869 niso ohranile popisne pole za vse takratne politične občine, temveč samo za občine Bela Cerkev, Črmošnjice, Dobrnič, Kočevske Poljane, Mirna, Prečna, Trebnje in Velika Loka. V tabeli 8 so te občine prikazane skupaj z ostalimi občinami okrajnega glavarstva Novo mesto. Glede na število prebivalcev iz uradnih sumarnih statističnih podatkov so občine, za katere so se ohranile popisne pole, skupaj šteje 14.971 prebivalcev, kar predstavlja tretjino takratnega prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto. V teh občinah je takrat živel 3,2 % celotnega prebivalstva Kranjske.

570 Pančur, Družinske in bivanjske razmere starostnikov.

Tabela 8: Prebivalstvo Kranjske leta 1869 glede na okrajna glavarstva in občine okrajnega glavarstva Novo mesto z označbo občin, ki so zajete v popisih prebivalstva in analizirane v tej študiji

Okraj	Občina	Št. preb.	Popis
Novo mesto	Črnomelj	29646	
	Kamnik	38204	
	Kočevje	38106	
	Kranj	53804	
	Krško	50028	
	Litija	32642	
	Ljubljana	22593	
	Ljubljana okolica	50519	
	Logatec	35152	
		Ajdovec	621
	Ambrus	1633	
	Bela Cerkev	989	da
	Brusnice	2523	
	Črmošnjice	1921	da
	Dobrnich	2545	da
	Dvor	1410	
	Kočevske Poljane	810	da
	Mirna	1894	da
	Mirna Peč	3255	
	Novo mesto	2068	
	Prečna	2237	da
	Smuka	875	
	Sv. Peter	2048	
	Šmihel-Stopiče	6955	
	Toplice	2435	
	Trebnje	2600	da
	Velika Loka	1975	da
	Zagradec	780	
	Žužemberk	4985	
	skupaj	44559	
Postojna		41225	
Radovljica		26795	
Skupaj Kranjska		463273	

Če pa te podatke iz tabele 8 primerjamo s podatki o številu popisanih prebivalcev v ohranjenih popisnih polah v spodnji tabeli 9, ugotovimo večja odstopanja. V tabeli 8 je namreč prikazano samo prebivalstvo, ki je bilo v kraju popisovanja prisotno na dan 31. decembra 1869, med izvajanjem popisov prebivalstva pa so poleg stalno in začasno prisotnega prebivalstva popisali tudi stalno in začasno odsotne osebe. Pri tem je prisotnega prebivalstva iz tabele 9 (14.814 oseb) vseeno nekoliko manj, kot je bilo prisotnih prebivalcev teh občin iz sumarnih statističnih podatkov tabele 8 (14.971). Vendar so odstopanja zelo majhna: največ 1,8 % pri občini Mirna in najmanj 0,4 % pri občini Črmošnjice. Zato lahko upravičeno domnevamo, da je v ohranjenih popisnih polah praktično zajeta celotna populacija teh občin okrajnega glavarstva Novo mesto.

Tabela 9: Število prisotnega (stalno ali začasno) in odsotnega (stalno ali začasno) prebivalstva v mikropodatkih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869

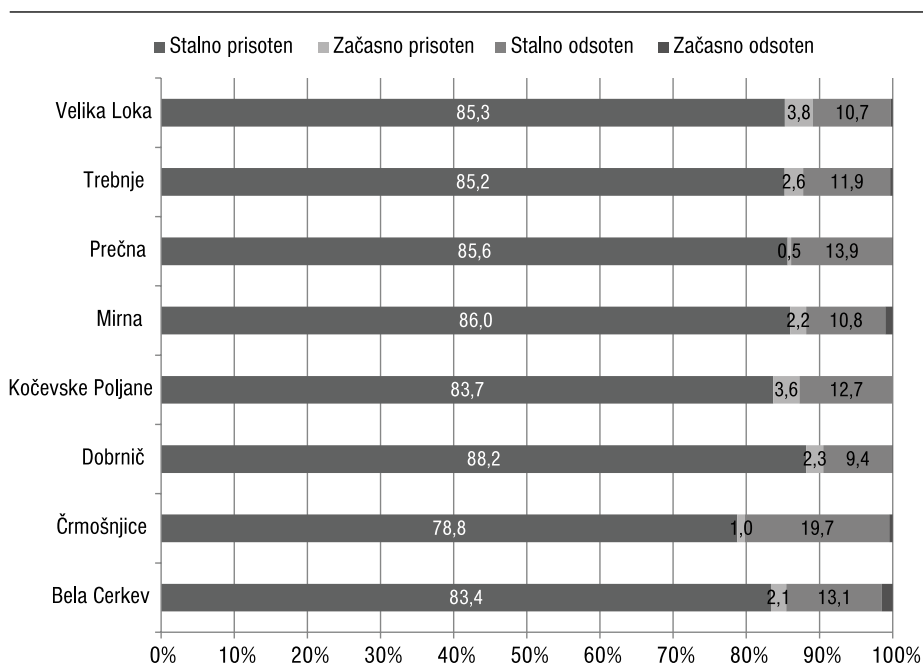
Občine	Prisotni			Odsotni			Neznano	Skupaj
	Stalno	Začasno	Skupaj	Stalno	Začasno	Skupaj		
Bela Cerkev	957	24	981	150	17	167	1	1149
Črmošnjice	1888	25	1913	473	11	484	7	2404
Dobrníč	2441	65	2506	261	1	262	5	2773
Kočevske Poljane	769	33	802	117	0	117	3	922
Mirna	1814	46	1860	228	21	249	19	2128
Prečna	2207	12	2219	357	1	358	13	2590
Trebnje	2503	75	2578	349	10	359	27	2964
Velika Loka	1871	84	1955	234	5	239	1	2195
Skupaj	14450	364	14814	2169	66	2235	76	17125

Viri: Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Bela Cerkev; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Črmošnjice; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Dobrníč; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Kočevske Poljane; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Mirna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Prečna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Trebnje; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Velika Loka

V nadaljevanju bom v analizah upošteval samo stalno in začasno prisotno prebivalstvo. Kot je lepo razvidno iz tabele 9 in grafikona 9, je bila velika večina popisane prebivalstva (85 % prebivalstva vseh popisov) med izvajanjem popisa stalno prisotna v kraju popisovanja, začasno prisotnega je bilo le okoli 2 %. Pri analizi družinskih in bivanjskih razmer starostnikov na Dolenjskem leta 1869 bi lahko uporabili tudi podatke o začasno odsotnih prebivalcih, vendar je bilo njihovo število tako majhno (0,4 % prebivalstva vseh popisov), da jih naposled v analizi nisem upošteval. Precej več pa je bilo stalno odsotnega prebivalstva

(skoraj 13 % prebivalstva vseh popisov), kar kaže predvsem na tedanjo tendenco izseljevanja.

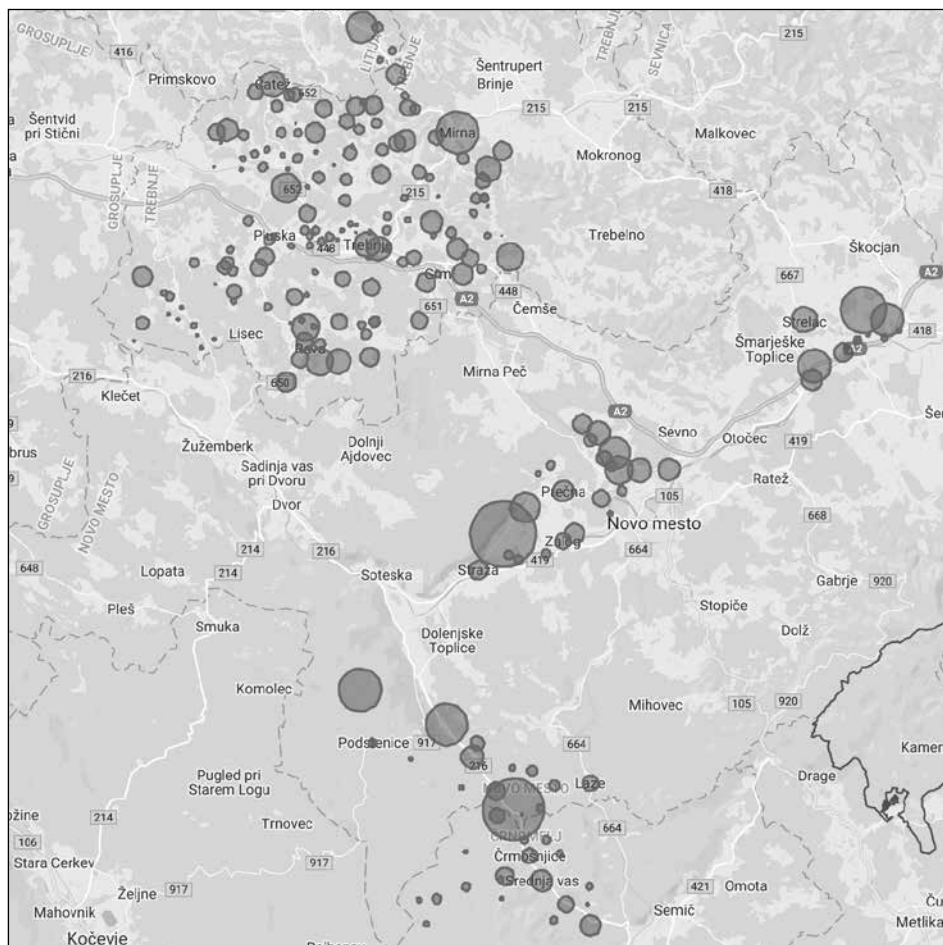
Grafikon 9: Prisotno (stalno ali začasno) in odsotno (stalno ali začasno) prebivalstvo v mikropodatkih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869; v odstotkih

Viri: Tako kot za tabelo 8

To izseljevanje je bilo v prvi vrsti pogojeno z relativno slabo gospodarsko razvitostjo teh povsem agrarno usmerjenih podeželskih občin. Na zemljevidu 1 so označeni vsi geografsko locirani kraji okrajnega glavarstva Novo mesto, za katere so se ohranile popisne pole iz leta 1869. Velikost krogov na zemljevidu je v skladu s številom hiš posameznega kraja: od najmanjših naselij s samo eno hišo do največjega kraja Dolenja Straža (zahodno od Novega mesta) z 71 hišami.

Zemljevid 1: Kraji popisovanja prebivalcev okrajnega glavarstva Novo mesto leta 1869 iz ohranjenih popisov prebivalstva

Viri: Pančur, Zemljevid krajev popisov prebivalstva Novo mesto 1869

Skupaj sem tako geografsko lociral 220 različnih krajev, med katerimi najdemo samo vasi, zaselke in soseske. Ker je število teh točk preveliko za pregledno geografsko analizo mikropodatkov iz popisov prebivalstva, je potrebno te podatke prenesti v ustrezne poligonske vektorske sloje, ki zajemajo večje prostorske enote. Toda trenutno geografski podatki o mejah historičnih slovenskih občin za drugo polovico 19. stoletja ne obstajajo. Zato sem uporabil podatke o mejah za sedanje katastrske občine. V primerjavi z vsemi drugimi prostorskimi enotami na območju sedanje Slovenije so se namreč katastrske občine s časom relativno malo spreminjale.

Kraje z zemljevida 1 sem razvrstil glede na meje sedanjih katastrskih občin. Spodnja tabela 10 tako na podlagi te razvrstitve in na podlagi podatkov o umestitvi teh krajev v historične politične občine prikazuje število popisanih oseb na ozemlju današnje katastrske občine. Pri tem lahko opazimo, da se meje historičnih političnih občin v resnici večinoma skladajo z mejami sedanjih katastrskih občin. Edini izjemi sta katastrski občini Brezovica in Mirna, ki sta hkrati bili v dveh političnih občinah, v Mirni in Trebnjem. Vendar je pri tem kar 96 % popisanih prebivalcev z ozemlja sedanje katastrske občine Mirna in 93 % popisanih prebivalcev z ozemlja sedanje katastrske občine Brezovica na ozemlju historične politične občine Mirna. Zato sem na zemljevidu obe katastrski občini uvrstil pod politično občino Mirna.

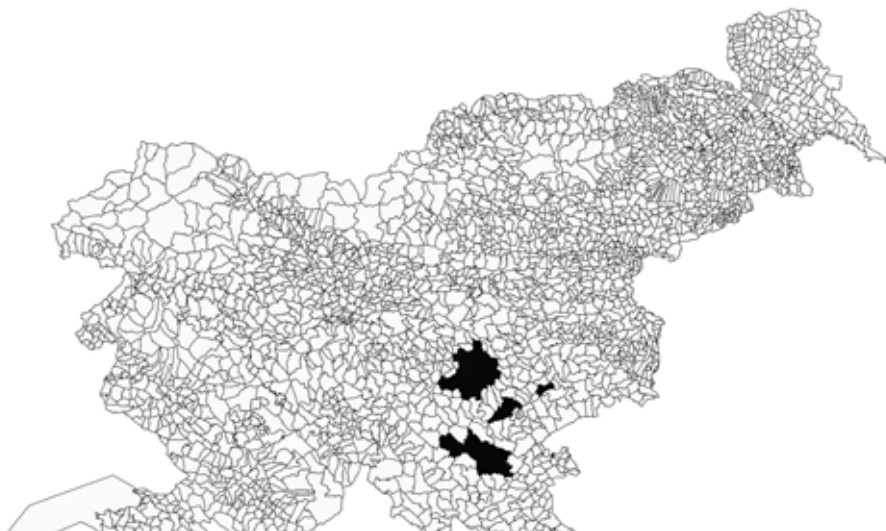
Tabela 10: Število oseb iz ohranjenih popisnic okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869, razvrščenih glede na politične občine iz leta 1869 in sedanje katastrske občine

Politične občine	Katastrske občine	Št. oseb	Politične občine	Katastrske občine	Št. oseb
Bela Cerkev	Bela Cerkev	391	Trebnje	Brezovica	34
	Družinska vas	512		Mirna	35
	Tomažja vas	246		Češnjevsek	355
Črmošnjice	Blatnik	373		Lukovek	507
	Črmošnjice	600		Medvedje Selo	387
	Stare Žage	921		Ponikve	369
	Štale	510		Ševnica	530
Dobrnič	Dobrnič	803		Trebnje	502
	Knežja Vas	678		Vrhrebnje	245
	Korita	754		Prečna	Bršljin
	Sela pri Šumberku	538	Daljnji Vrh		757
Kočevske Poljane	Podstenice	173	Gorenja Straža		579
	Poljane	535	Prečna		735
	Stari Log	214	Čatež	524	
	Pečice	130	Dolga Njiva	302	
	Selo-Mirna	538	Mali Videm	253	
Mirna	Tihaboj	177	Velika Loka	Roje	190
	Brezovica	476	Škovec	181	
	Mirna	807	Štefan	463	
			Velika Loka	282	

Viri: Tako kot za tabelo 8

Za boljšo predstavo, kolikšno ozemlje so zajemali ohranjeni popisi prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869, sem na spodnjem zemljevidu 2 te katastrske občine najprej obarvane prikazal v sklopu celotne sedanje Slovenije.

Zemljevid 2: Sedanje katastrske občine, za območje katerih so ohranjeni mikropodatki popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869; umestitev na območje današnje Slovenije

Viri: Geodetska uprava, Katastrske občine; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Bela Cerkev; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Črmošnjice; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Dobrnič; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Kočevske Poljane; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Mirna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Prečna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Trebnje; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Velika Loka

Označene katastrske občine se skladajo z zgoraj opisano umestitvijo sedanjih katastrskih občin v sklope ozemelj političnih občin iz leta 1869. Na zemljevidu 3 so površine političnih občin iz ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869 prikazane bolj natančno.

Zemljevid 3: Sedanje katastrske občine, za območje katerih so ohranjeni mikropodatki popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869; razporeditev glede na politične občine Bela Cerkev, Črmošnjice, Dobrnič, Kočevske Poljane, Mirna, Prečna, Trebnje in Velika Loka

Viri: Tako kot za zemljevid 2

STAROSTNE SKUPINE PREBIVALSTVA

Obstoječi statistični podatki iz objavljenih sumarnih statističnih publikacij nam dajo dober pregled o starostnih skupinah prebivalstva na ozemlju sedanje Slovenije vse od leta 1869. V spodnji tabeli 11 so prikazane spremembe v odstotkih velikih starostnih skupin prebivalstva na Slovenskem med letoma 1869 in 2009. V tem času je delež mladih do 14. leta starosti padel s skoraj 33 % na 14 %. Nasprotno je delež »delovno sposobnih« oseb med 15. in 64. letom starosti

narasel z 62 na 69,5 % celotnega prebivalstva. Veliko bolj se je povečal delež starejšega prebivalstva Slovenije. Če je bilo leta 1869 le 5 % ljudi starih najmanj 65 let, je delež starejšega prebivalstva leta 2002 znašal že 16,5 %.

Podatki iz ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869 se pri tem skoraj povsem ujemajo s povprečnimi podatki za celotno Slovenijo iz leta 1869. Ohranjeni popisi okrajnega glavarstva Novo mesto izkazujejo za 2 odstotni točki višji delež oseb med 15. in 64. letom starosti in sorazmerno nižji delež mladih. Delež starih najmanj 65 let se razlikuje samo za 0,2 odstotne točke.

Tabela 11: Velike starostne skupine prebivalstva, Slovenija (1869–2002) in ohranjeni popisi prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto (1869); v odstotkih

Območje	Leto	0–14 let	15–64 let	65+ let
Novo mesto	1869	30,6	64,2	5,2
	1869	32,9	62,1	5,0
	1910	34,8	58,5	6,7
Slovenija	1931	30,5	62,5	7,0
	1953	27,7	65,0	7,3
	1991	20,8	68,0	11,2
	2009	14,0	69,5	16,5

Viri: Vertot, *Starejše prebivalstvo*, 9, 15; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Bela Cerkev; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Črmošnjice; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Dobrnič; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Kočevske Poljane; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Mirna; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Prečna; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Trebnje; Rendla et al., *Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869*, Občina Velika Loka

V tabeli 11 je bilo za mejo med srednjimi leti in obdobjem starosti določeno 65. leto starosti. Toda

»[...] o tem, kdo so starejši oz. stari, kdaj posamezno osebo opredelimo kot starejšo oz. staro, ni popolnega soglasja (niti v posamezni državi, kaj šele v Evropi oz. svetu) in se zato za različne potrebe uporabljajo različne starostne meje«. ⁵⁷¹

V nadaljevanju te študije bom kot starostno mejo namesto doseženega 65. leta starosti uporabljal 60. leto. Ta meja je namreč v skladu tako s starostno mejo iz statističnih študij 19. stoletja ⁵⁷² kot tudi iz novejših statističnih študij, ki upoštevajo podatke iz držav nerazvitega sveta. ⁵⁷³ Na ta način je mogoče podatke

⁵⁷¹ Vertot, *Starejše prebivalstvo*, 8.

⁵⁷² Prim. Waldstein, *Die höchsten Alterclassen*, 207.

⁵⁷³ *Living Arrangements of the Older Persons*.

iz ohranjenih popisov okrajnega glavarstva Novo mesto lažje umestiti v širši evropski in svetovni kontekst.

V tabeli 12 so podatki o deležu prebivalstva, starega najmanj 60 let, iz ohranjenih popisov prebivalstva za leto 1869 postavljeni v sočasni širši evropski statistični pregled. Pri tem lahko hitro ugotovimo, da je bilo prebivalstvo takratnega okrajnega glavarstva Novo mesto relativno zelo staro (9,7 %), saj sta imeli višji delež starejšega prebivalstva samo še Francija in Belgija.

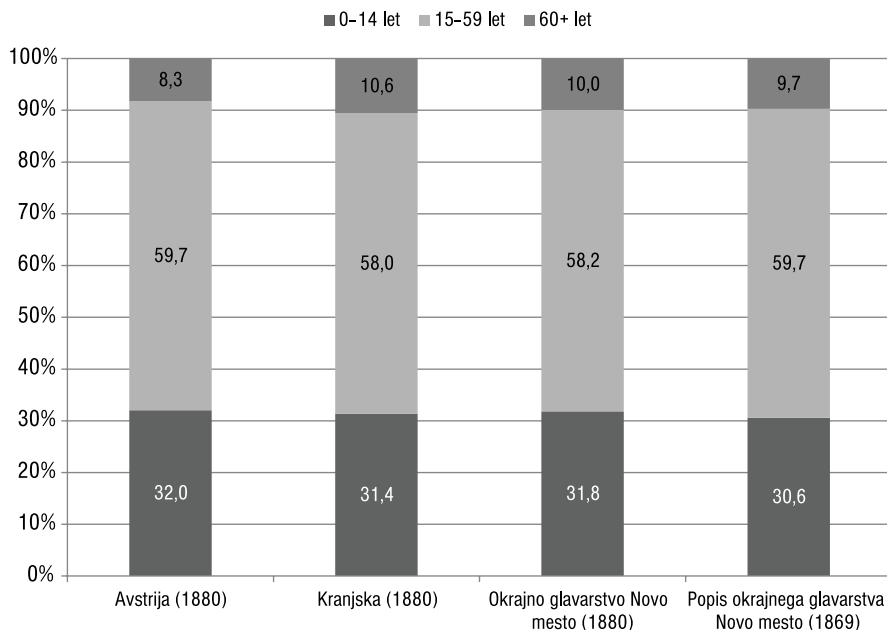
Tabela 12: Odstotek prebivalstva, starega najmanj 60 let, po evropskih državah (popisi prebivalstva iz let 1869/72) in v okrajnem glavarstvu Novo mesto (ohranjeni popisi prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 1869)

Ozemlja	Starostniki v %	Ozemlja	Starostniki v %
Francija	11,5	Švedska in Norveška	8,9
Belgija	10,0	Velika Britanija	8,6
Švica	9,7	Nemčija	8,3
Danska	9,7	Avstrija	7,5
Novo mesto	9,7	Portugalska	7,2
Nizozemska	9,4	Ogrska	6,1
Italija	9,1	Grčija	5,5
		Španija	5,3

Viri: Waldstein, Die höchsten Alterclassen, 207; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Bela Cerkev; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Črmošnjice; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Dobrnič; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Kočevske Poljane; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Mirna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Prečna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Trebnje; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Velika Loka

Iz podatkov grafikona 10 je razvidno, da relativno visok delež starejšega prebivalstva v okrajnem glavarstvu Novo mesto ni posebnost tega okrajnega glavarstva, temveč je bilo celotno prebivalstvo takratne Kranjske v primerjavi z ostalimi avstrijskimi deželami relativno starejše. Glede na razpoložljive statistične podatke iz popisa prebivalstva za avstrijsko polovico habsburške monarhije v letu 1880 je bil tega leta v Avstriji delež prebivalstva, starega najmanj 60 let, 8,3 %, na Kranjskem pa celo 10,6 %. Okrajno glavarstvo Novo mesto je imelo pri tem celo nekoliko nižji odstotek starejšega prebivalstva od povprečja za celotno deželo.

Grafikon 10: Velike starostne skupine prebivalstva v avstrijski polovici habsburške monarhije (statistični podatki za leto 1880), na Kranjskem (1880), v okrajnem glavarstvu Novo mesto (1880) in v popisu okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869; v odstotkih

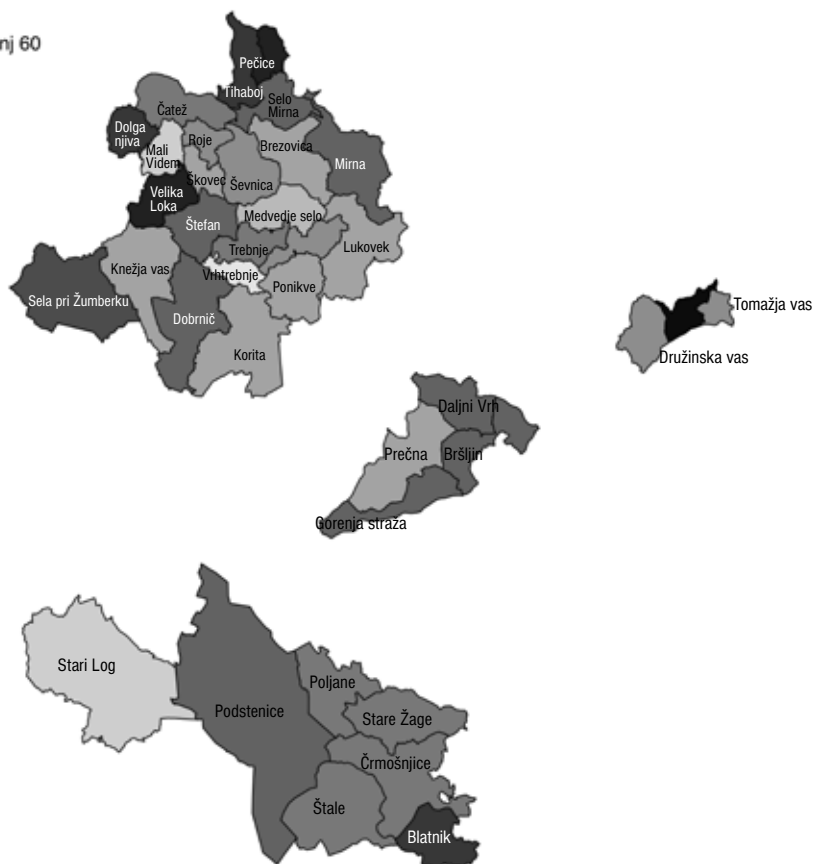
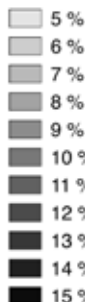
Viri: Die Bevölkerung der im Reichsrathe; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Bela Cerkev; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Črmošnjice; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Dobrnič; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Kočevske Poljane; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Mirna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Prečna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Trebnje; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Velika Loka

Pri takšnem preračunavanju odstotkov starejšega prebivalstva pa moramo upoštevati, da geografska porazdelitev starejšega prebivalstva ni povsem enakomerna. Iz zemljevida 4 je tako lepo razvidno, kako velike razlike so bile leta 1869 glede deležev starejšega prebivalstva med katastrskimi občinami, celo med sosednjimi. Zato je še toliko bolj pomembno, da v historičnih demografskih raziskavah kot vir uporabljamo čim bolj natančen vzorec celotne populacije ali pa čim večjo populacijo. Ker takšnega vzorca zaradi pomanjkanja ohranjenih virov za Slovenijo ne moremo narediti, moramo v raziskavah zajeti vsaj čim večjo populacijo.

Zemljevid 4: Odstotki prisotnega starejšega prebivalstva (starega najmanj 60 let) v katastrskih občinah ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869

Legenda

osebe stare najmanj 60

Viri: Tako kot za zemljevid 2

STAROSTNA IN SPOLNA SESTAVA

V primerjavi s sedanjim stanjem v Sloveniji, v kateri podobno kot v večini držav razvitega sveta zaradi starega demografskega režima z nizko rodnostjo in smrtnostjo prevladuje prebivalstvo med 15. in 64. letom starosti,⁵⁷⁴ je v Sloveniji 19. stoletja podobno kot drugje po habsburški monarhiji še vedno

⁵⁷⁴ Prebivalstvena piramida Slovenije.

izrazito prevladovalo mlado prebivalstvo (prim. grafikona 11 in 12). V tabeli 13 je prikazana starostna in spolna sestava prisotnega prebivalstva v ohranjenih popisih okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869. Iz teh podatkov je razvidno, da je v prvih desetih letih starosti bilo moških nekoliko več kot žensk, v drugem desetletju starosti se to razmerje obrne. Toda v tretjem desetletju starosti pride do dramatičnega upada deleža moških v primerjavi z ženskami, kar nato traja vse do srede šestega desetletja. Z nastopom starosti se sorazmerje med deležema moških in žensk zopet nekoliko uravnesi, pri čemer so ženske še vedno v večini. Po sedemdesetem letu starosti je moških celo nekoliko več kot žensk.

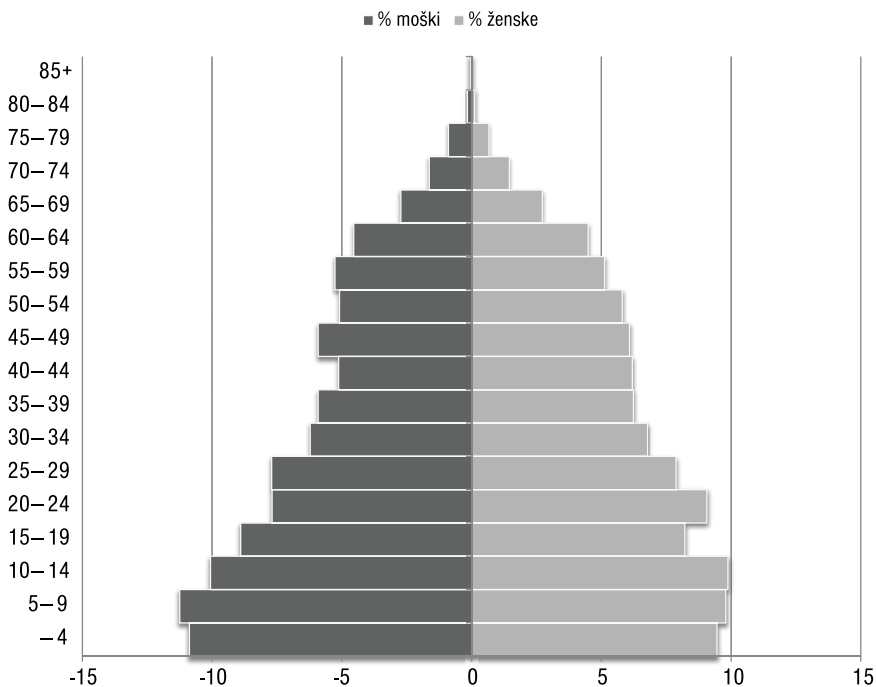
Tabela 13: Prisotni moški in ženske v popisih prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 1869 glede na petletne starostne skupine

Starost	Moški		Ženske		Skupaj
	št.	v %	št.	v %	
–4	673	51,3	638	48,7	1311
5–9	696	51,3	661	48,7	1357
10–14	623	48,3	667	51,7	1290
15–19	551	49,8	555	50,2	1106
20–24	476	43,8	612	56,3	1088
25–29	477	47,3	532	52,7	1009
30–34	385	45,7	458	54,3	843
35–39	366	46,5	421	53,5	787
40–44	317	43,1	418	56,9	735
45–49	366	47,1	411	52,9	777
50–54	315	44,6	392	55,4	707
55–59	326	48,5	346	51,5	672
60–64	281	48,1	303	51,9	584
65–69	169	47,9	184	52,1	353
70–74	101	50,8	98	49,2	199
75–79	55	55,0	45	45,0	100
80–84	10	55,6	8	44,4	18
85+	2	66,7	1	33,3	3

Viri: Tako kot za tabelo 8

Takšen trend deleža moških in žensk je zato jasno razviden tudi v starostni piramidi (gl. grafikon 11), ki prikazuje starostno in spolno strukturo takratnega prebivalstva. Pri tem vidimo izraziti upad deleža moških po 20. letu starosti, medtem ko je pri ženskah to upadanje bolj enakomerno.

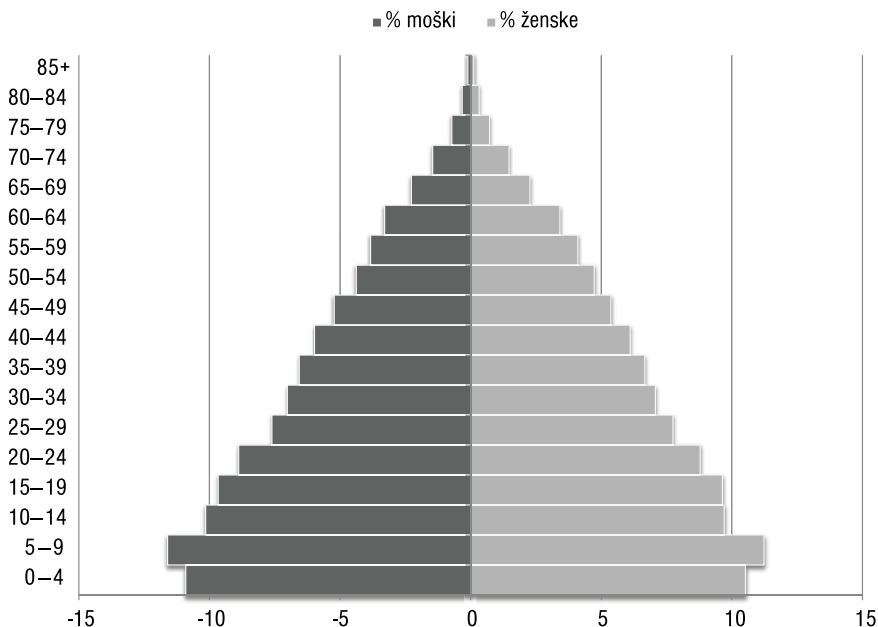
Grafikon 11: Prebivalstvena piramida prisotnih prebivalcev okrajnega glavarstva Novo mesto pri popisih prebivalstva leta 1869; primerjava starosti moški in ženske

Viri: Tako kot za tabelo 8

Ta prebivalstvena piramida se izrazito razlikuje od prebivalstvene piramide za celotno avstrijsko polovico habsburške monarhije (grafikon 12), ki je skoraj povsem idealne piramidalne oblike. To kaže, da je imelo takratno prebivalstvo okrajnega glavarstva Novo mesto glede na avstrijsko povprečje v primerjavi z mlajšim prebivalstvom bolj izrazit delež starejšega delovno aktivnega prebivalstva ter primanjkljaj moških iz teh starostnih skupin.

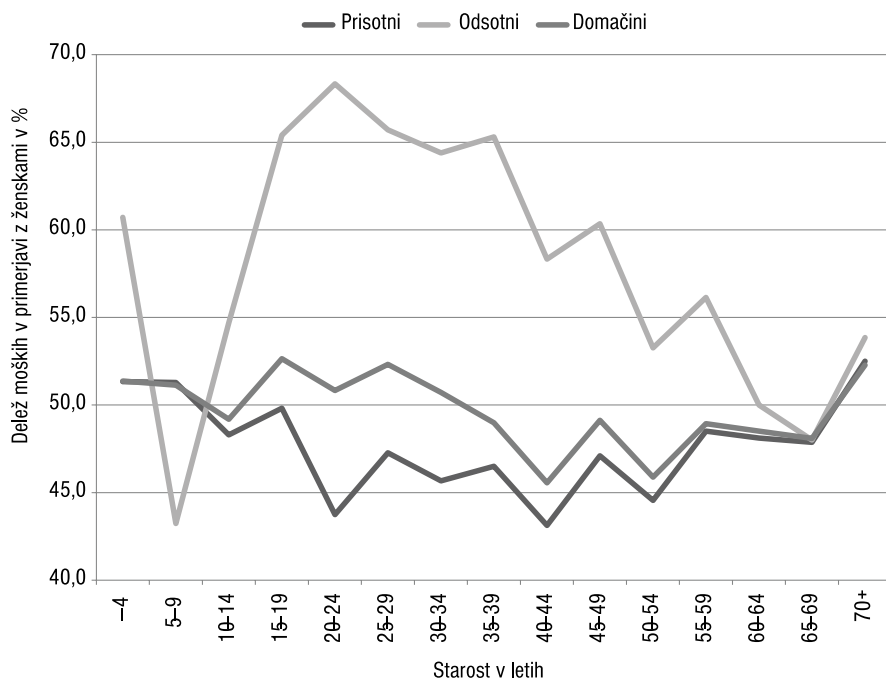
Grafikon 12: Prebivalstvena piramida avstrijske polovice habsburške monarhije leta 1880: primerjava starosti moški in ženske

Viri: Die Bevölkerung der im Reichsrathe

Iz grafikona 13 je razvidno, da je manjši delež moških po njihovem dvajsetem letu starosti v skladu z relativno večjim izseljevanjem moškega prebivalstva iz njihovih domovinskih občin. Ta trend začne jasno upadati šele po petdesetem letu starosti. V starejših življenjskih obdobjih se deleža moških in žensk zopet začneta približevati. Pri tem je sprva starejših žensk nekoliko več kot starejših moških, po sedemdesetem letu starosti pa je moških nekoliko več kot žensk. Temu trendu z nekoliko zamika sledi tudi razmerje med deležem moških in žensk z domovinsko pravico (domačini) v posamezni občini popisovanja prebivalstva, kar kaže na postopno naturalizacijo priseljenega prebivalstva.

Grafikon 13: Odstotek moških v primerjavi z ženskami glede na njihovo prisotnost in domovinsko pravico v času izvajanja popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto leta 1869

Viri: Tako kot za tabelo 8

ZAKONSKI STAN

Precejšnje razlike lahko med moškimi in ženskami zasledimo tudi glede njihovega zakonskega stanu. V tabeli 14 je prikazan zakonski stan prisotnih moških in žensk iz ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869. Posebej je prikazano starejše prebivalstvo (stari najmanj 60 let) in prebivalstvo, staro od 50 do 59 let. Ta starostna skupina namreč dobro napoveduje trende v razlikah glede zakonskega stanu med moškimi in ženskami po 60. letu starosti.

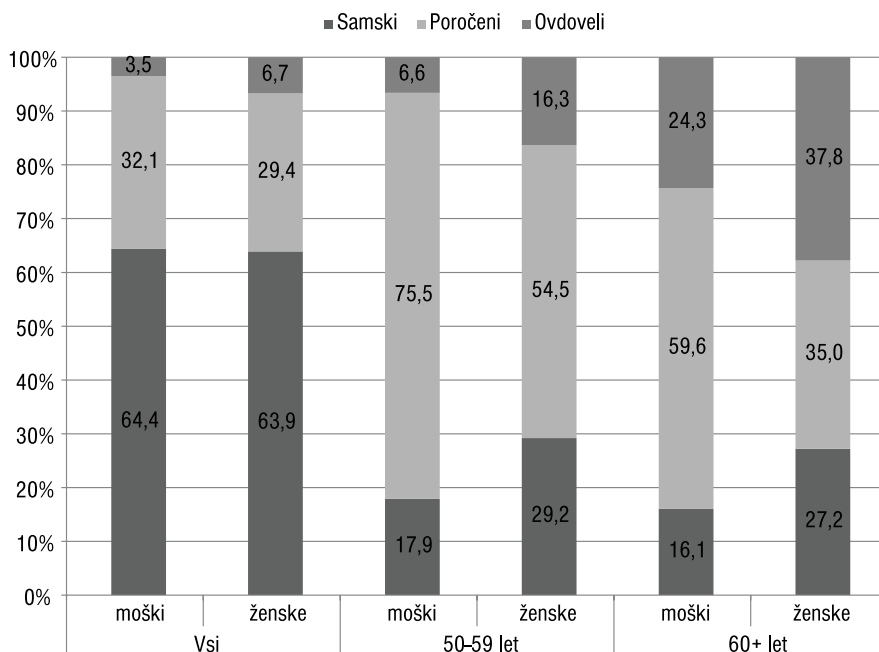
Tabela 14: Zakonski stan prisotnih moških in žensk v ohranjenih popisih prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto leta 1869

		Samski	Poročeni	Ovdoveli	Skupaj
Vsi	moški	3897	1944	213	6054
	ženske	4200	1929	442	6571
50-59 let	moški	114	480	42	636
	ženske	213	397	119	729
60+ let	moški	98	363	148	609
	ženske	173	222	240	635

Viri: Tako kot za tabelo 8

Iz grafikona 14 je tako razvidno, da je v primerjavi z moškimi za starejše ženske veliko bolj verjetno, da bodo vdove ali samske. Ta razlika je jasno nakazana že v petdesetih letih starosti, ko je bilo kar tri četrtine moških poročenih in je bilo komaj 6,6 % moških vdovcev, medtem ko je bila poročenih komaj dobra polovica žensk in je bilo med ženskami kar 16,3 % vdov.

Grafikon 14: Primerjava zakonskega stanu med prisotnimi (stalni ali začasno) moškimi in ženskami v ohranjenih popisih prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto leta 1869

Viri: Tako kot za tabelo 8

Tudi v današnji Sloveniji je med starejšim prebivalstvom več vdov kot vdovcev. Toda te razlike so predvsem posledica zgodnejše moške umrljivosti.⁵⁷⁵ Seveda ni nujno, da takšen vzrok velja tudi za prebivalstvo Dolenjske v drugi polovici 19. stoletja. Zanesljivi podatki o smrtnosti dolenjskega prebivalstva v tem času na žalost niso dostopni. Zato sem se odločil, da bom spremembe zakonskega stanu temeljiteje analiziral glede na manjše starostne skupine. V tabeli 15 je prikazan zakonski stan moških in žensk glede na petletne starostne skupine.

Tabela 15: Prisotni moški in ženske v popisih prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 1869 glede na petletne starostne skupine in zakonski stan; število oseb in odstotki zakonskega stanu glede na posamezen spol

Starost	Moški							Ženske						
	Samski		Poročeni		Vdovci		Skupaj	Samske		Poročene		Vdove		Skupaj
	št.	v %	št.	v %	št.	v %		št.	v %	št.	v %	št.	v %	
–4	659	100,0	0	0,0	0	0,0	659	616	100,0	0	0,0	0	0,0	616
5–9	674	100,0	0	0,0	0	0,0	674	635	100,0	0	0,0	0	0,0	635
10–14	600	100,0	0	0,0	0	0,0	600	642	100,0	0	0,0	0	0,0	642
15–19	526	99,8	1	0,2	0	0,0	527	519	98,9	6	1,1	0	0,0	525
20–24	432	94,3	25	5,5	1	0,2	458	513	86,8	76	12,9	2	0,3	591
25–29	366	78,4	100	21,4	1	0,2	467	338	65,1	175	33,7	6	1,2	519
30–34	191	50,5	186	49,2	1	0,3	378	197	43,7	247	54,8	7	1,6	451
35–39	101	27,7	259	71,2	4	1,1	364	132	32,0	266	64,6	14	3,4	412
40–44	65	20,6	247	78,2	4	1,3	316	121	29,5	273	66,6	16	3,9	410
45–49	71	19,4	283	77,3	12	3,3	366	101	24,9	267	65,8	38	9,4	406
50–54	57	18,3	236	75,6	19	6,1	312	112	28,9	225	58,1	50	12,9	387
55–59	57	17,6	244	75,3	23	7,1	324	101	29,5	172	50,3	69	20,2	342
60–64	42	15,3	191	69,5	42	15,3	275	80	26,8	131	43,8	88	29,4	299
65–69	26	15,6	105	62,9	36	21,6	167	52	28,3	58	31,5	74	40,2	184
70–74	20	19,8	45	44,6	36	35,6	101	29	29,9	24	24,7	44	45,4	97
75–79	7	12,7	17	30,9	31	56,4	55	9	20,0	8	17,8	28	62,2	45
80–84	3	30,0	4	40,0	3	30,0	10	2	25,0	1	12,5	5	62,5	8
85+	0	0,0	1	100,0	0	0,0	1	1	50,0	0	0,0	1	50,0	2

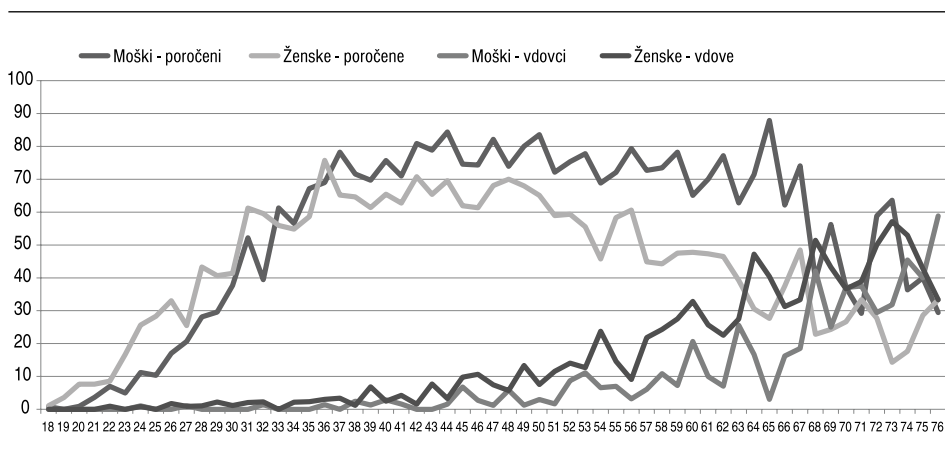
Viri: Tako kot za tabelo 8

Podatke iz tabele 15 sem nato uporabil pri izdelavi grafikona 15. Ker so bili pred 18. letom starosti popisani prebivalci izrazito samski, po 76. letu starosti pa je populacija premajhna za zanesljive izračune, sem v grafikonu upošteval samo popisane osebe, stare od 18 do 76 let. Grafikon prikazuje samo podatke

⁵⁷⁵ Vertot, Starejše prebivalstvo, 27.

za poročene in ovdovele moške in ženske. Prikazani so odstotki poročenih in ovdovelih oseb posameznega spola glede na skupno število oseb tega spola. V tako prikazanih podatkih opazimo, da so se ženske začele poročati prej kot moški, zato je bil sprva v svojih starostnih skupinah delež poročenih žensk sorazmerno višji od deleža poročenih moških. Nekako po 35. letu starosti se je to razmerje povsem obrnilo. Obenem je začel v primerjavi z vdovci naraščati delež vdov. Ta trend se je nadaljeval tudi v kasnejših življenjskih obdobjih, čeprav so se razlike med moškimi in ženskami pri starejšem prebivalstvu nekoliko omilile. Iz teh podatkov lahko sklepamo, da je bila veliko manjša verjetnost, da se bo vdova spet poročila, kot je to veljalo za vdovce. Ta sklep ne velja samo za obdobja starosti, temveč tudi za predhodna življenjska obdobja.

Grafikon 15: Deleži moških in žensk glede na njihov družinski stan (poročeni in vdovski) od 18. do 76. leta starosti

Viri: Tako kot za tabelo 8

NAČINI (SO)BIVANJA STAREJŠIH OSEB

Če želimo analizirati bivanjske razmere starejšega prebivalstva, moramo nujno najprej analizirati gospodinjstva, v katerih je to bivalo. Toda v popisih prebivalstva v avstrijski polovici habsburške monarhije vse do leta 1910 niso popisovali gospodinjstev, temveč samo stanovanjske enote (Wohnpeirteien). Zato moramo pri popisu prebivalstva za leto 1869 kot gospodinjstva upoštevati stanovanjske enote.⁵⁷⁶ Slednja so v ohranjenih popisih prebivalstva okrajnega

⁵⁷⁶ Teibenbacher et al., *An Inventory of Austrian Census Materials*, 8, 9.

glavarstva Novo mesto iz leta 1869 relativno dobro označena v okviru popisovanja posameznih hiš.

V tabeli 16 so ta gospodinjstva razvrščena glede na število njihovih članov. Pri tem so upoštevane samo stalno ali začasno prisotne osebe. Posebej so razvrščena še gospodinjstva, v katerih je živela vsaj ena oseba, ki je bila stara najmanj 60 let. Če jih primerjamo z vsemi gospodinjstvi glede na številčnost posameznih gospodinjstev, na prvi pogled med njimi ne opazimo večjih razlik.

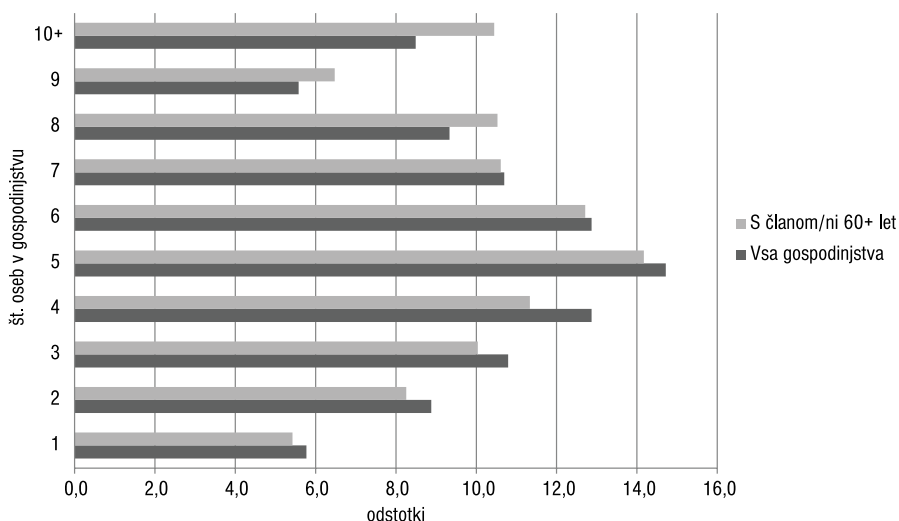
Tabela 16: Zasebna gospodinjstva po številu prisotnih oseb: vsa gospodinjstva ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 1869 in samo gospodinjstva, ki imajo najmanj eno osebo, staro najmanj 60 let

Št. članov gospodinjstev	Gospodinjstva			
	Vsa		S članom 60+ let	
	št.	v %	št.	v %
1	178	5,8	67	5,4
2	274	8,9	102	8,3
3	333	10,8	124	10,0
4	397	12,9	140	11,3
5	454	14,7	175	14,2
6	397	12,9	157	12,7
7	330	10,7	131	10,6
8	288	9,3	130	10,5
9	172	5,6	80	6,5
10+	262	8,5	129	10,4
Σ	3085	100,0	1235	100,0

Viri: Tako kot za tabelo 8

Ko te podatke prikažemo v grafikonu 16, hitro opazimo jasno tendenco: pri gospodinjstvih s številom članov pod 7 oseb je manjša verjetnost, da bodo imeli tudi člana, starega najmanj 60 let. Za starejše osebe je bilo takrat torej bolj verjetno, da bodo živele v številčnejših gospodinjstvih.

Grafikon 16: Zasebna gospodinjstva po številu članov: primerjava vseh gospodinjstev ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 1869 in samo gospodinjstev, ki imajo najmanj eno osebo, staro 60 in več let; v odstotkih

Viri: Tako kot za tabelo 8

Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da je večina starejših oseb živela skupaj s člani svoje družine oziroma gospodinjstva. Ta sklep je povsem v skladu s spoznanji, da je pred 20. stoletjem večina starejših oseb v Evropi in Severni Ameriki živela skupaj s svojimi otroki in da je bilo samsko življenje starostnikov redko. Danes večina starejšega prebivalstva v Evropi in Severni Ameriki živi sama ali skupaj z zakoncem.⁵⁷⁷

V nadaljevanju študije bom bolj natančno predstavil, kolikšen je bil dejanski delež oseb, ki so na Dolenjskem leta 1869 živele same, skupaj z zakoncem ali z ostalimi člani gospodinjstva. Ti podatki v popisih polah iz leta 1869 niso neposredno razvidni, temveč samo posredno prek podatkov o osebi, ki je bila glava družine, in o njegovih družinskih članih ter ostalih osebah, ki so z njim živele v skupnem gospodinjstvu. Pri večini ohranjenih popisov okrajnega glavarstva Novo mesto so popisovalci poleg imena popisane osebe vpisali še njegovo razmerje do glave družine (soproga, sin, hči ipd.). V redkejših primerih se lahko to razmerje razbere samo iz vrstnega reda vpisanih oseb, njihovih priimkov, starosti in spola. V popisih prebivalstva občin Prečna in Trebnje je teh primerov tako veliko, da sem jih izvzel iz nadaljnje študije, saj bi delno

⁵⁷⁷ Ruggles, Living Arrangements and Well-Being of Older Persons, str. 1.

avtomatsko označevanje standardiziranih razmerij med člani gospodinjstva v sklopu te študije zahtevalo preveč dodatnega ročnega dela.

Ta razmerja sem za vse ostale občine delno avtomatsko označil v skladu s harmonizirano spremenljivko relate (relation to household head) projekta Mosaic, ki je v našem primeru tudi povsem v skladu s spremenljivko RELATE projekta NAPP.⁵⁷⁸ Za 7 % oseb sem moral te oznake naknadno ročno vpisati. S pomočjo tako označenih razmerij do glave družine sem nato za osebe, stare najmanj 60 let, avtomatsko označil še način njihovega sobivanja v gospodinjstvu. Pri tem sem uporabil klasifikacijo, ki jo je predlagala Susan De Vos (gl. tabelo 17: način sobivanja).⁵⁷⁹

Ker sem pri avtomatski klasifikaciji te spremenljivke izhajal iz spremenljivke relate projekta Mosaic, sem lahko s tem avtomatsko klasificiral tudi prosto dostopne popise tega projekta. Za primerjalno analizo sem izbral popise prebivalstva, ki se časovno in geografsko najbolj ujemajo z ohranjenimi popisi prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto:

- Nemčija 1846: 59 vasi v 11 regijah in vzorci 10 mest iz takratne Nemške carinske zveze,
- Rostock 1869 in 1900: celotna populacija nemškega mesta Rostock,
- Avstrija 1910: nereprezentativni vzorec današnje Avstrije,
- Madžarska 1869: reprezentativni vzorec popisa prebivalstva Ogrske,
- Srbija 1863: Jasenički srez in mesto Kruševac.

V tabeli 17 so prikazani rezultati analize načinov sobivanja starejšega prebivalstva iz teh popisov, skupaj s podatkom o skupnem številu upoštevanih oseb iz teh popisov in deleži starejših oseb. Podatki o odstotku starejših oseb nam na primeru mikropodatkov še enkrat potrjujejo ugotovitev, da je bila takratna agrarna družba na Dolenjskem v primerjavi z ostalimi evropskimi deželami relativno starejša.

578 Gruber, *Mosaic data files*, 52–54; RELATE: Relationship to household head, https://www.nappdata.org/napp-action/variables/RELATE#codes_section.

579 De Vos, Research note.

Tabela 17: Načini (so)bivanja oseb, starih 60 in več let, iz izbranih popisov prebivalstva projekta Mosaic in okrnjenega ohranjenega popisa okrajnega glavarstva Novo mesto 1869; število oseb

	Način sobivanja	Nemčija 1846	Rostock 1869	Rostock 1900	Avstrija 1910
Stari 60+ let	sam	241	316	811	183
	samo zakonca	296	258	887	189
	s poročenimi otroki	419	188	540	276
	z neporočenimi otroki	1035	932	1774	735
	z ostalimi sorodniki	265	480	1015	479
	z nesorodniki	462	353	520	366
	skupaj	2718	2527	5547	2228
Vse osebe		30751	29660	55705	20036
Stari 60+ v %		8,8	8,5	10,0	11,1

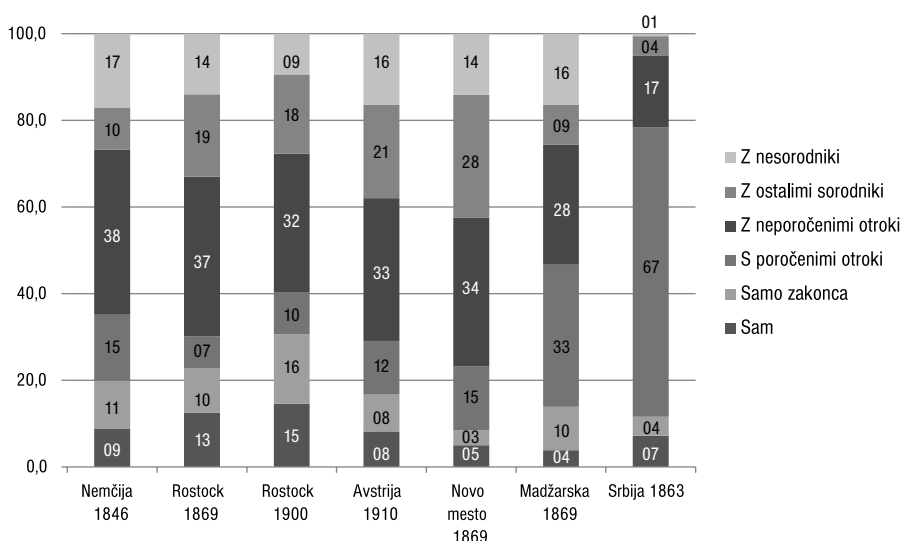
	Način sobivanja	Novo mesto 1869	Madžarska 1869	Srbija 1863
Stari 60+ let	sam	51	60	13
	samo zakonca	35	155	8
	s poročenimi otroki	150	507	121
	z neporočenimi otroki	349	429	30
	z ostalimi sorodniki	289	142	8
	z nesorodniki	143	254	1
	skupaj	1017	1547	181
Vse osebe		10017	31406	9746
Stari 60+ v %		10,2	4,9	1,9

Viri: State Main Archive Schwerin et al., 1867 Census of Rostock; State Main Archive Schwerin et al., 1900 Census of Rostock; Laboratory of Historical Demography, 1846 German Customs Union; Halpern in Gruber. 1863 Census of Jasenički srez; Laboratory of Historical Demography, 1869 Census of Hungary; Laboratory of Historical Demography, 1910 Census of Austria; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Bela Cerkev; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Črmošnjice; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Dobrnič; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Kočevske Poljane; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Mirna; Rendla et al., Transkript popisov prebivalstva Novo mesto 1869, Občina Velika Loka

Iz grafikona 17 je razvidno, da je starejše podeželsko prebivalstvo novomeškega okrajnega glavarstva relativno redko živelo samo ali skupaj z zakoncem (8,4 %). V popisu prebivalstva Nemčije iz leta 1846 je bilo takšnih starostnikov skoraj 20 %. Novomeški delež je v tem primeru bolj podoben načinu sobivanja starostnikov na Madžarskem in v Srbiji kot v Nemčiji in Avstriji. Delni razlogi za te razlike bi lahko izhajali iz sestave izbranih popisov prebivalstva: novomeški popisi namreč ne vključujejo mestnega prebivalstva in so v primerjavi z avstrijskim popisom

tudi starejši. Ob primerjavi podatkov za Nemčijo in Rostock lahko namreč sklepamo, da je bilo za starejše mestno prebivalstvo v primerjavi s podeželskim nekoliko bolj verjetno, da bodo živeli sami. Obenem se je v primeru Rostocka delež starejših, ki so živeli sami ali skupaj z zakoncem, v treh desetletjih okreplil za skoraj 8 odstotnih točk.

Grafikon 17: Načini (so)bivanja oseb, starih najmanj 60 let, iz izbranih popisov prebivalstva projekta Mosaic in izbranih ohranjenih popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 1869; odstotki

Viri: Tako kot za tabelo 17

Kljub tem razlikam lahko na splošno rečemo, da je starejše prebivalstvo v Srednji Evropi v 19. stoletju redkeje živelo samo ali skupaj z zakoncem, večinoma so živeli skupaj s poročenimi in neporočenimi otroki ter ostalimi sorodniki, relativno zelo pogosti so bili tudi primeri sobivanja skupaj z nesorodniki. Ti načini sobivanja pridejo še toliko bolj do izraza, če podatke za 19. stoletje primerjamo z novejšimi statističnimi podatki (gl. tabelo 18). V primeru starejših oseb, ki so živele same ali skupaj z zakoncem (pari), so evropski popisi 19. stoletja dosti bolj podobni afriškim, azijskim in latinskoameriškim sodobnim popisom kot pa evropskim in severnoameriškim. Toda pri primerjavi starejših oseb, ki so živele z ostalimi sorodniki ali nesorodniki, opazimo med historičnimi popisi 19. stoletja in sodobnimi popisi iz manj razvitih regij zelo občutne razlike. V 19. stoletju je tako v podeželski Dolenjski kot drugje po Srednji Evropi relativno velik

delež živel v skupnih gospodinjstvih, v katerih niso živeli njihovi potomci. Edina izjema je popis prebivalstva Srbije iz leta 1863, ki tudi v tem pogledu ustreza popisom prebivalstva iz manj razvitih regij.

Tabela 18: Načini sobivanja oseb, starih najmanj 60 let, po podatkih sodobnih in historičnih popisov prebivalstva; v odstotkih

		Sami	Samo pari	Z otroki ali vnuki	Z ostalimi sorodniki ali nesorodniki
Sodobni	Afrika	8	9	74	6
	Azija	7	16	74	4
	Evropa	26	43	26	4
	Latinska Amerika	9	16	62	14
	Severna Amerika	26	47	19	8
Historični	Nemčija 1846	9	11	53	27
	Rostock 1869	13	10	44	33
	Rostock 1900	15	16	42	28
	Avstrija 1910	8	8	45	38
	Novo mesto 1869	5	3	49	42
	Madžarska 1869	4	10	61	26
	Srbija 1863	7	4	83	5

Viri: Living Arrangements of the Older Persons, poglavje 2, str. 36; ostalo isto kot za tabelo 17

SKLEP

V študiji *Družinske in bivanjske razmere starejših na Dolenjskem 1869* sem z analizo mikropodatkov ohranjenih popisov prebivalstva za okrajno glavarstvo Novo mesto iz leta 1869 analiziral starejše podeželsko prebivalstvo v primerjavi s širšimi evropskimi trendi in pri tem prišel do nekaterih pomembnejših ugotovitev:

- Za čim bolj zanesljive statistične analize starejšega prebivalstva v historičnem kontekstu moramo nujno zajeti mikropodatke o čim večji populaciji.
- Podeželsko prebivalstvo na Dolenjskem je imelo tako kot celotno prebivalstvo takratne Kranjske v primerjavi z ostalo Evropo relativno visok delež starejšega prebivalstva.
- Pri podeželskem prebivalstvu Dolenjske v primerjavi s celotno avstrijsko polovico habsburške monarhije opazimo večji trend izseljevanja moških kot žensk v delovno aktivni dobi. Pri starejšem prebivalstvu ta trend ne igra več nobene vloge.
- Ker je bila za vdove v primerjavi z vdovci veliko manjša verjetnost, da se

bodo spet poročile, je bilo za starejše ženske v primerjavi z moškimi veliko bolj verjetno, da bodo ostale vdove.

- Za starejše osebe je bilo veliko bolj verjetno, da bodo živele v številčnejših gospodinjstvih. V primerjavi z današnjimi trendi je starejše prebivalstvo tako na Dolenjskem kot drugje v Srednji Evropi redkeje živelo samo ali skupaj z zakoncem, temveč so večinoma živeli v širših gospodinjstvih. Ta trend je sicer v skladu z današnjimi bivanjskimi razmerami v Afriki, Aziji in Latinski Ameriki, vendar se od njih izrazito razlikuje v precej višjem deležu starejših oseb, ki so živele v skupnih gospodinjstvih, v katerih niso živeli njihovi potomci.

Slednja ugotovitev nam tako dobro kaže, da historičnih evropskih trendov ne smemo nekritično primerjati s sodobnimi trendi iz »nerazvitih« držav. Obenem pa nam te ugotovitve dajejo tudi dobra izhodišča za nadaljnje raziskave, v katere bomo nujno morali vključiti še dodatne mikropodatke (tudi o mestnem prebivalstvu) in spremenljivke (predvsem klasifikacije poklica in statusa), da bomo lahko učinkovito analizirali družinske in bivanjske razmere starejšega prebivalstva v razmerju do ostalih članov gospodinjstva.

Andrej Studen

STARI, ONEMOGLI, NEOZDRAVLJIVO BOLNI

**PABERKI IZ ZGODOVINE
HIRALNICE VOJNIK (1892–1959)***

Medtem ko slovensko zgodovino pisje doslej ni posvečalo posebne pozornosti raziskovanju zgodovine starosti oziroma starostnikov v različnih časovnih obdobjih, so se socialni in kulturni zgodovinarji/ke razvitih historiografij vsaj od 80. let 20. stoletja poleg z zgodovino otroštva, mladosti in odraslosti ciljno ukvarjali tudi s to problematiko. Biološka življenjska doba ljudi se je, kot so dokazale antropološke študije, od neolitika naprej komaj spremenila, čeprav vendarle drži, da je pričakovana dolgost življenja v zadnjih dveh stoletjih naraščala in da je več ljudi dočakalo višjo ali celo zelo visoko starost. A čeprav je bila pozna starost vse do 20. stoletja relativno redka, so na starejše ljudi tudi nekoč tako kot danes vplivali biološki procesi staranja. Današnje bolezni starostnikov, kot so npr. demenca (senilnost), krhkost kosti ali osteoporoza, artroza itd., so se pojavljale že v prejšnjih časih.

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

»Le zgodnja, predčasna smrt mnogih ljudi – recimo zaradi epidemij – je bila vzrok, da so se te s starostjo pogojene bolezni (še posebno demenca) razmeroma redko pojavljale. Zaradi visoke smrtnosti je bila bolj redka tudi dolgoletna potreba po negi.«⁵⁸⁰

Ta ugotovitev je pomenljiva tudi za našo razpravo, v kateri se bomo osredinili na poseben fenomen zgodovine starosti, na kategorijo hiralcev, torej starih, onemoglih ali neozdravljivo bolnih ljudi, ki so bili deležni oskrbe v hiralnicah konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, ker niso imeli

»[...] doma ali v občini potrebne najnujnejše človekoljubnim načelom odgovarjajoče nege in postrežbe ter stalnega zdravniškega nadzorstva. Večinoma so to bili reveži, ki niso imeli nobenega sorodnika, ki bi jim na stara leta dajal možnost v miru preživeti zadnje dni svojega življenja, in pa občinski reveži, ki so tako oslabei, da ne morejo več hoditi od hiše do hiše [...]«,

kakršna oskrba je bila v »mnogih občinah v navadi« še v času banovine tik pred drugo svetovno vojno.⁵⁸¹ Stari in onemogli, ki so dočakali svojo zadnjo uro v hiralnicah, so skorajda v večini primerov predvsem sestavni del zgodovine siromaštva, sestavni del kompleksnih mehanizmov oskrbe revnih. Preden so hiralnice začele delovati kot samostojni zavodi, torej od 70. let 19. stoletja naprej, so hiralce povečini nastanili v špitalih in ubožnih hišah in nato tudi v novoustanovljenih javnih bolnišnicah, kjer pa so se te posebne kategorije neozdravljivih in družbeno nezaželenih starostnikov zelo oteпали, češ da naj bi »zasedali prostor bolnikom, ki jih je bilo mogoče pozdraviti«.⁵⁸² S sprejetjem zakona dne 17. junija 1869 pa se »siromaki z neozdravljivo boleznijo« niso smeli več sprejemati v javne bolnišnice, ali če so bili že v bolnišnici, so se morali »iz nje odpraviti in izročiti v skrb občini, kjer ima bolnik domovinsko pravico«.⁵⁸³

V 19. stoletju so bile temeljna podlaga oskrbe revnih še vedno smernice odloka cesarja Jožefa II. z dne 16. aprila 1781, ki je med drugim odredil, da morajo bolnike brez sredstev oskrbeti obstoječi ali na novo zgrajeni špitali, ki naj bodo skromni in naj »resnično revnim« zagotavljajo primerno zdravniško in drugo oskrbo. Odredil je vzdrževanje

»[...] povsem nezmožnih [...], ki so zaradi starosti telesno ali duševno povsem oslabei, tako da niso, ali prav ničesar zmožni, ali popolnoma slepi, gluhi ali hromi, ki ne morejo vstati iz postelje, ali se komaj vlačijo naokrog. Ti spadajo

580 Höpflinger, *Zur Geschichte des Alters in der Schweiz*, str. 1.

581 O hiralnicah, str. 56.

582 Anžič, *Skrb za uboge*, str. 95.

583 Bleiweis, *Zgodovinska črtica o hiralnici ljubljanski*, str. 392.

kajpada v oskrbo tistih občin, iz katerih izvirajo in zanje so osnovni špitali resnično namenjeni in se morajo ohraniti.«⁵⁸⁴

Jožef II. je špitalom priporočal gospodarnost v njihovem upravljanju, odpravo vseh nepotrebnih izdatkov, cenena oblačila, zdravo, a preprosto prehrano. Poleg vzdrževanja »povsem nezmožnih« je odrejal tudi vzdrževanje tistih, »ki povzročajo škodo in gnusen odpor«, mednje pa je prišteval »blazne in z rakavimi ali podobnimi poškodbami obremenjene osebe, ki morajo biti odstranjene iz splošne družbe in izpred oči njenih ljudi«. Jožef II. je priporočal, da se morajo takšni premestiti v kar najbolj oddaljen špital, stroški za njihovo »izolacijo« pa naj bi bili seveda čim nižji.⁵⁸⁵

Za bolne in onemogle starostnike

»[...] je morala v primeru njihove nezmožnosti stroške oskrbe plačevati občina, če pa tega ni bila zmožna, so bile z njimi obremenjena okrožja ali pa dežele, v katera/e je tozadevna občina spadala,⁵⁸⁶ v primeru, da tudi te niso bile zmožne plačevanja, pa so stroške prevzeli na državo. Za brezplačen sprejem v bolnišnico so bile primerne tiste osebe, ki so bile deležne miloščine ubožnega inštituta; posli, ki jih delodajalec ni mogel oskrbovati pri sebi, torej, kadar ni bil v stanju zanje plačati stroškov oskrbe; končno za take bolnike, ki nimajo situiranih svojcev (prednikov ali potomcev), če je njihova revščina potrjena s spričevalom dušnega pastirja in ubožnega očeta njihovega okraja.«⁵⁸⁷

Precej podobna je dikcija v Mischler-Ulbrichovem priročniku iz 90. let 19. stoletja. Pod geslom *Humanitarne ustanove* v razlagi o hiralnicah in oskrbovalnih hišah namreč beremo,

»[...] da morajo sprejeti takšne individuume, ki bodisi trpijo zaradi neozdravljive bolezni ali pa so obremenjeni z gnus vzbujajočimi telesnimi poškodbami in končno takšne individuume, ki so popolnoma nezmožni za delo ali zaslužek in so ostali brez vseh drugih podpor njihovih svojcev ali sorodnikov.«⁵⁸⁸

Oskrba revnih se je torej še v drugi polovici 19. stoletja opirala na principe Jožefa II., saj njegovi nasledniki niso sprejeli nobenih bistvenih sprememb.

584 Kleinwächter, Oesterreich, str. 431.

585 Prav tam, str. 431, 432.

586 Na Kranjskem je bil npr. v 80. letih 19. stoletja deželni odbor pooblaščen, »da sme del hiralničnih oskrbovalnih stroškov, s katerimi bi bila kaka revna občina preobložena, vendar pa le največ do polovice, prevzeti deželni sklad«. – Anžič, *Skrb za uboge*, str. 95.

587 Kleinwächter, Oesterreich, str. 442.

588 Mischler in Ulbrich, ur., *Oesterreichisches Staatswörterbuch*, str. 117.

»Povsem nemočne in bolehnne, zato rej vsekakor nezmožne za delo in zaslužek, stare osebe brez vsake pomoči, dalje reveže, ki imajo neozdravljive poškodbe ali okvare naj bi (brez razlik v veroizpovedi) namestili v samostojne oskrbovalne hiše ali hiralnice. Tam naj bi dobili zatočišče, ogrevanje, razsvetlavo, obleko in perilo, v primeru bolezni pa zdravniško oskrbo, zdravila kot tudi prehrano.«⁵⁸⁹

Takšna socialna politika do revnih hiralcev se ni bistveno spreminjala in je vztrajala tudi kasneje.

HIRALNICA V VOJNIKU (1892–1959)

V pričujoči študiji primera se bomo naslonili na nekatere ohranjene podatke o hiralnici v Vojniku. Dežela Štajerska je pred njeno izgradnjo v začetku 90. let 19. stoletja premogla pet deželnih hiralnic, in sicer v gradu Ehrnau (ustanovljena leta 1885), Hartbergu (1887), Knittelfeldu (1876), Wildonu (1873) in na Ptujju (1875). Ker je število hiralcev stalno naraščalo, stanje oskrbe revežev pa je bilo še posebej kritično na Spodnjem Štajerskem, zlasti na celjskem območju, se je štajerski deželni odbor na pobudo deželnega poslanca Moritza Stallnerja odločil za izgradnjo nove deželne hiralnice. Slovesno so jo odprli 27. decembra 1891. Ustanovitelj novega zavoda v Vojniku (*Landes Siechenanstalt in Hochenegg*), ki je bil ukinjen leta 1959, je bil torej štajerski deželni zbor, ki je izvajal nadzor, dajal dovoljenja za sprejem oskrbovancev in določal višino oskrbnine.⁵⁹⁰

Štajerske deželne hiralnice ne moremo in ne smemo istovetiti z ubožnicami, ki imajo »le krajevni pomen, ker se v njih oskrbujejo največ osebe iz ene same občine, ki je lastnica zavoda«, hiralnice pa imajo »širše območje in sprejemajo v oskrbo hiralce ne glede na njihovo domovinsko pripadnost, seveda le proti plačilu določene oskrbne pristojbine.«⁵⁹¹ Občine so bile v prvi vrsti dolžne same skrbeti za svoje reveže,⁵⁹² za reveže v javnih (in tudi zasebnih) hiralnicah pa so morale redno plačevati oskrbne stroške, zato se je od njih vselej zahtevala »obvezna izjava k plačevanju določenih oskrbnih stroškov«, njihovi prispevki pa so se občinam običajno določali po višini občinskih doklad. Brezplačna oskrba v hiralnicah je bila »povsem izključena«.⁵⁹³

Po prevratu leta 1918 je bila hiralnica najprej podrejena poverjeništvu za

589 Kleinwächter, Oesterreich, str. 438.

590 Podrobno: Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 311.

591 O hiralnicah, str. 57.

592 Gl. npr. Globočnik, *Nauk slovenskim županom*, str. 70–72.

593 O hiralnicah, str. 58.

socialno skrb pri Narodni vladi za Slovenijo, že 22. februarja 1919 pa je prešla v last države.

»Neposredno je bila podrejena oblastni sanitetski upravi in zdravstvenemu odseku. Namesto teh je bil leta 1924 osnovan Inšpektorat pri ministrstvu narodnega zdravja za Slovenijo v Ljubljani za teritorij mariborske in ljubljanske oblasti. Inšpektor je bil uradnik z velikimi pooblastili. Že 16. junija 1924 so začeli delovati oblastni sanitetni referenti pri velikem županu ljubljanske in mariborske oblasti, ki so odločali o sprejemu onemoglih in bolnih oseb v hiralnice in znižanju oskrbnih stroškov. Hiralnica v Vojniku je bila torej last mariborske oblasti in se je imenovala *Oblastna hiralnica v Vojniku*. [...] Z ukinitvijo Inšpektorata 30. junija 1927 so zdravstveni zavodi prešli v popolno oblastno upravo.«⁵⁹⁴

Po razdelitvi države v banovine so vsi zdravstveni in socialni zavodi leta 1931 prešli v pristojnost banovine, zavod pa se je vse do nemške okupacije 1941 imenoval *Banovinska hiralnica v Vojniku*. Odtlej je višino oskrbnine in njeno znižanje določala torej Kraljevska banska uprava dravske banovine, ki je izdajala tudi dovoljenja za sprejem hiralcev.

Med okupacijo 1941–1945 je bila hiralnica podrejena državnemu namestniku (*Reichsstatthalter*) in šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko (*Reichsgau Steiermark*) dr. Sigfriedu Uiberreitherju in imela naziv *Gau-Siechenanstalt in Hohenegg*. Po osvoboditvi leta 1945 se je ustanova preimenovala v *Dom onemoglih v Vojniku*. Sprejem je v novih razmerah dovoljeval odsek za socialno skrbstvo in zdravstvo, poglobitni cilj doma pa je bil

»[...] nuditi starostno in bolezensko oskrbo onim onemoglim, ki so bili prepuščeni samim sebi in brez možnosti za samooskrbovanje. Stroške plačila nezmožnih je plačeval Okrajni ljudski odbor (OLO), kolikor jih niso po obstoječih predpisih bili dolžni plačati svojci.«

Prvega maja 1954 so v domu, podobno kot v drugih socialnih ustanovah, prešli na samoupravljanje in samofinanciranje. Od 19. junija 1958 se je dom imenoval *Dom oskrbovancev v Vojniku*. Dobil je »svoj upravni odbor, ki je odločal o sprejemu oskrbovancev«. Konec marca 1959 so dom ukinili in oskrbovance predstavili v druge domove. Od leta 1960 deluje v stavbi nevropsihiatrični oddelek celjske bolnišnice.⁵⁹⁵

Upravljanje vojniške hiralnice seveda ni bilo mačji kašelj. Zavod se je financiral iz več virov: od vsakokratnega lastnika; iz prispevkov, ki so jih za

594 Kolšek, *Dom oskrbovancev v Vojniku*, str. 311.

595 Podrobneje: Prav tam, str. 311, 312.

svoje oskrbovance plačevale pristojne domovinske občine; iz prispevkov, ki so jih plačevali oskrbovanci sami; iz lastnega gospodarstva; iz plačil uslužbencev za hrano in stanovanje; iz postranske dejavnosti oskrbovancev ali zavodovih delavnic ter raznih daril, volil, oporok itd.⁵⁹⁶ Ohranjeno arhivsko gradivo izpričuje zlasti stalne probleme zaradi nenehnega pomanjkanja finančnih sredstev v zvezi z vzdrževanjem poslopij, novimi gradnjami in modernizacijo ustanove (npr. centralna kurjava, priključitev na vodovod, električno napeljavo, telefon). Stalno so se morali ukvarjati predvsem s pomanjkanjem ločenih moških in ženskih prostorov, ker je bil naval v hiralnico vedno večji. Hiralnica je, denimo, močno občutila kritična leta gospodarske krize. Leta 1931 je uprava poročala, da je zavod postal odločno premajhen in da bi ga bilo nujno povečati, ker je število oskrbovancev naraščalo.

»Razmere so bile že kar nevzdržne. Uprava ni mogla redno vpoklicati niti tistih oskrbovancev, ki jim je banska uprava že dovolila sprejem, njihove domovinske občine pa so prosile za takojšen sprejem. Misli, da bi dom povečali, niso opustili niti leta 1935. Dom je bil prenapoljen (210-215 oskrbovancev) in so bolniki ležali kar na hodnikih. Zavod bi morali povečati za 200 postelj, pravi poročilo, če bi hoteli zadostiti potrebam socialne oskrbe v dravski banovini. To pa je bilo seveda neizvedljivo.«⁵⁹⁷

Uprava hiralnice je neprestano opozarjala na nezmožnost ločitve nalezljivo bolnih od preostalih in, ker je imel zavod tudi »vlogo psihiatričnega azila«,⁵⁹⁸ na nujnost ločitve oziroma popolno izolacijo duševno bolnih, da ne bi motili preostalih hiralcev.

Poseben problem je predstavljala tudi zdravstvena služba, saj zavod ni imel nameščenega stalnega zdravnika, temveč so to službo opravljali vsakokratni vojniški zdravniki, ki so po potrebi prihajali v zavod kot honorarni hišni zdravniki. V dom so nekateri zdravniki (tudi zaradi preobremenjenosti) prihajali precej neredno. V času banovine je, denimo, moral zdravnik v domu ordinirati vsaj trikrat na teden med 15. uro in 18.30. Uprava se je že od vsega začetka večkrat pritoževala, da nekateri hiralci sploh niso bili zdravniško pregledani ob sprejemu v ustanovo.⁵⁹⁹

Strežniško službo so od ustanovitve doma do marca 1948 opravljale sestre usmiljenke iz reda sv. Vincencija Pavelskega. V hiralnici je delalo od osem do enajst usmiljenk. Vodila jih je sestra prednica, ki je pomagala v upravi. Poleg strežništva so sestre opravljale delo tudi v vrtnariji, kuhinji, šivalnici, pralnici. V

⁵⁹⁶ Prav tam, str. 321.

⁵⁹⁷ Prav tam, str. 316.

⁵⁹⁸ Čanji, ur., *Psihiatrična bolnišnica Vojnik*, str. 15.

⁵⁹⁹ Kolšek, *Dom oskrbovancev v Vojniku*, str. 313, 314.

upravi sta poleg tega delali še računovodkinja in knjigovodkinja, ostalo pomožno osebje pa so bili trije do štirje laični strežniki, dve kuharici, do tri perice, do štiri gospodarske pomočnice na ekonomiji in svinjereji, do dva hlapca, do dva kurjača, ki sta sočasno opravljala tudi razna zidarska, ključavničarska in druga opravila. Z ustanovitvijo lastne vrtnarije in pekarnice v drugi polovici 30. let so dobili tudi svojega vrtnarja in peka, v zadnjih letih pa je imel zavod še ekonomista, ki je skrbel za nabave.⁶⁰⁰

V preskrbi zavoda z živili je pomembno vlogo igrala lastna ekonomija, ki pa ni mogla zadostiti vsem potrebam. Od živinoreje sta prišla najbolj v poštev svinjereja in perutninarstvo, za potrebe del na kmetijskem posestvu zavoda in za potrebe prevozov (npr. kuriva) pa so vzdrževali tudi dva konja. Ekonomija se je največ ukvarjala s pridelovanjem povrtnin in zelenjave, premalo pa so pridelali fižola in zlasti krompirja, ki so ga morali nabavljati po ugodnih cenah. Ostale potrebščine je uprava kupovala pri vojniških in celjskih trgovcih, ki so za dobavo večinoma konkurirali na osnovi vsakoletnega razpisa in pismene licitacije, pri izbiri dobaviteljev pa so v poštev običajno prišli najnižji ponudniki. Upravnik deželne hiralnice v Vojniku dr. Joseph Temmerl je npr. 10. oktobra 1902 na oglasnih straneh celjske *Deutsche Wacht* objavil razglas za dobavo mesa, svinjske masti, kruha, moke, stročnic, špicerije, piva, petroleja, drv, krst, posteljne slame in za opravljanje prevoznih storitev v letu 1903. Ponudniki so morali poslati svoje ponudbe do 5. novembra 1902.⁶⁰¹ Leta 1906, če si ogledamo še en razglas, pa so ponudnike pozvali k dobavi mesa, kruha, mleka, špicerije in kolonialnega blaga, moke in stročnic, piva, drv, premoga, krst in k opravljanju prevozov za leto 1907.⁶⁰² V oči še posebno bije pivo, v letu 1901 pa se mu je pridružilo še vino.⁶⁰³ Nenavadna dobava najcenejših krst pa je bila seveda namenjena za pokop umrlih hiralcev na vojniškem pokopališču.

Omenimo še, da naj bi uprava pri izbiri dobaviteljev v letih po prvi svetovni vojni po navodilih nadzorne oblasti načeloma dajala prednost slovenskim trgovcem in obrtnikom, nemški ali nemško usmerjeni pa naj bi izpadli iz konkurence. A tega se uprava ni dosledno držala, ker naj bi bil nemški trgovec ali obrtnik s svojo ponudbo večkrat cenejši in sprejemljivejši. Sicer pa je imela uprava z dobavitelji stalne težave, saj se pogosto niso držali pogodbe in »pošiljali blago slabše kvalitete, dajali slabo mero ali težo, zviševali cene, neredno dostavljali in podobno«.⁶⁰⁴

600 Prav tam, str. 314.

601 *Deutsche Wacht*, 12. 10.; 16. 10. in 19. 10. 1902.

602 *Deutsche Wacht*, 14. 10. in 18. 10. 1906.

603 *Deutsche Wacht*, 13. 10.; 17. 10. in 20. 10. 1901. Belo vino srečujemo tudi v razglasih v 90. letih 19. stoletja.

604 Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 321.

Izgradnja novega zavoda v Vojniku ni bistveno izboljšala težkega položaja socialne oskrbe starih in onemoglih ljudi, ga je pa vsaj nekoliko omilila. Povprečni letni sprejem od leta 1892–1959 je bil 77 oseb, povprečno oskrbovanje posameznika je trajalo dve leti in pol, letno pa se je povprečno oskrbovalo 188 oseb. Skupaj je bilo sprejetih 5188 oskrbovancev, od tega jih je v zavodu umrlo 3588, 1600 pa jih je tako ali drugače zapustilo dom. Nekaterim so se izboljšale premoženjske razmere ali pa so našli primerno domačo oskrbo pri svojcih in sorodnikih ter so sami zaprosili za odpust. Dokaj pogosta so tudi poročila o pobegih iz doma. Večinoma so bili to ljudje, ki se niso mogli prilagoditi redu in načinu življenja v domu. Včasih pa so občine same odpoklicale svoje pripadnike iz doma, ker so se jim zdele oskrbnine pač previsoke.⁶⁰⁵

Največ oskrbovancev je v zavod prihajalo iz mestnih občin in iz občin v bližini mest. Skrb za reveže je bila v občinah zelo slaba, pomenili so jim zgolj finančno breme, ki so se ga želele znebiti ali pa ga vsaj zmanjšati. Reveži so zato živeli človeka nedostojno življenje. Potikali so se od hiše do hiše, kjer so jih odganjali in niso imeli niti tiste oskrbe, ki je bila določena po zakonu. Še slabše se jim je godilo v primeru bolezni. »Ljudje brez svojcev in sredstev so ležali po hlevih, brez zdravniške pomoči in zdravil, dokler jih ni rešila smrt.«⁶⁰⁶ Mnogi so vse življenje trdo delali, ko pa sta prišli starost in bolezen, se zanje ni zmenil nihče. Takšno stanje je bilo torej treba spremeniti in ga postaviti na modernejšo in bolj socialno podlago. 27. avgusta 1896 je bil sprejet ubožni zakon, po katerem so ustanovili deželni ubožni fond, iz katerega so se črpala sredstva za stroške hiralcev in to je bistveno olajšalo bremena občin. Ne samo, da so se stroški občin s tem zmanjšali; občine so odslej »same želele pošiljati v hiralnice vse nad 70 let stare ubožce, ker so spoznale, da je oskrba v hiralnici cenejša, kakor pa če jih oskrbujejo same.«⁶⁰⁷ Že leta 1897 se je pritisk na hiralnice močno povečal, bile so prenapolnjene, zato so morali postaviti zasilna ležišča. Izkazalo se je, da je nujno povečati kapacitete obstoječih hiralnic in hkrati zgraditi še kakšno novo.

Omenimo še, da odnos nekaterih strežnikov do oskrbovancev, kljub navodilom o etičnem ravnanju, ni bil ravno prijazen. »Dogajalo se je celo, da so jih preteпали«, in »navodila za izboljšanje notranjih razmer so bila zato pogosta.«⁶⁰⁸ Med arhivskim gradivom se je v zvezi z neetičnim ravnanjem ohranila zanimiva pritožba Andreja B. na Kraljevsko bansko upravo z dne 5. aprila 1937, češ da se njemu in »kolegom« streže »brez srčne kulture«. Takole se je pridušal:

»Resnica je, da jih je nekaj več slabo umnih in brez posluha, ki se pa ne morejo pritožiti nikomur, je pa tudi takih, ki so pri zdravem umu ali pameti.

605 Prav tam, str. 329.

606 Prav tam, str. 325.

607 Prav tam.

608 Prav tam, str. 338.

Strežniško osebje se bolj po surovenosti vede, ne pa po svojih načelih ali predpisih, za najtimanjšo napako, ako jo revež naredi, ga sestra ali strežnik ošteje, deloma porine ali butne. Ako se pa revež misli ali namerava g. Upravitelju pritožiti, nič ne doseže, zatega del omenim, da imajo strežniško osebje tako navado, da nastopijo prej v pisarno in zatožijo reveža krivično in neresnično. [...] Od 28. 11. 1934 sem pripisan tukaj v Banovinsko hiralnico v Vojniku, že prvi mesec sem uvidel in opazil, kako slabo ravnaajo z ljudmi, njihova navada je, da ga izpočetka z gerdimi imeni opkladajo in tako surovost so tudi meni prizadejali, mnogo krat tudi topli bi me, če bi se jim pripustil. Ako je revež kako pesmico samo eno kitico zapel, že ga je sestra zgrabla in odvedla v stranišče za kakih par ur, mu porinila glavo v sedež v smrad in mu še par klofut prizadejala. Tudi za ušesa so jih natezali, da so imeli priklane, da so kervaveli, tudi teške telesne poškodbe so eni imeli na glavi. [...] Tudi za mize in za postelje so jih privezavali z gurntami ali s špagami, po imenu T. G. so ga imeli na kibli in za posteljo privezanega po cele dneve, da si je še lakte odero, da je kervavel, zraven pa so mu še vsi udi odreveneli. Preko šest mesecev so P. H. za noge in za roke privezovali, med nogam pa flašo za sramoto z špagoj, da mu je sramota odgnila pred smertjo. Kar ni moglo strežniško osebje opravljati to gerdo taktiko, so zraven imeli pomagache in najtiveča poredneža sta bla J. P. in K. K. in ta dva sta imela veliko prednost pri strežniškem osebju [...]

Andrej B. je na koncu zapisal, da je »hvaležen in pokoren Banovini in moji občini, ker se za menoj plačuje – ali terpinčiti se ne dam. [...] Tukaj se revežu izgovori vse slabo, dobrega nič [...]»⁶⁰⁹

ANALIZA MRLIŠKE KNJIGE 1941–1945 KOT ŠTUDIJA PRIMERA

V arhivskem gradivu hiralnice Vojnik najdemo tudi nekaj mrliških knjig. Zelo dragocena je ohranjena mrliška knjiga s popisom umrlih od leta 1924 do 1959, ki prinaša podatke o številu in starosti umrlih po letih. Po zaporednih številkah vsebuje za vsako leto posebej ime in priimek umrlega, starost, datum smrti in datum pokopa ter podatek, ali je pokopan na stroške bolnišnice ali na stroške drugih in kje je pokopan. Stroške pokopa velike večine umrlih je običajno krila hiralnica, pokopani pa so bili v Vojniku.

609 SI_ZAC/0911, š. 25, leto 1938, B. A. – pritožba glede strežniškega osebja.

Zelo zanimiva je tudi rubrika o zapuščini hiralcev, v kateri srečamo hudo redke vpise manjših vsot denarja. Pokojni niso imeli vrednostnih papirjev (efektov). Tudi rubrika vrednostni predmeti je najpogosteje ostala prazna ali pa je navajala zgolj kakšne malenkosti. V letu 1924, ko je umrlo 66 hiralcev, je le pri enem navedena ena kovinska verižica za uro. Podobno velja za leto 1925, ko je umrlo 44 hiralcev. Vrednostni predmeti, ki so bili kasneje izročeni sodišču, so vpisani samo pri eni umrli: 1 zlata verižica za uro, 1 ženska double verižica za uro, poročni prstan, 1 ženski uhani s 27 kamni (1 manjka). Vpisi v razpredelek oblačila so bili bolj pogosti, a kljub temu je pri mnogih tudi ta rubrika ostala prazna. Oblačila so kot zapuščino navajali od leta 1924 do 1936, nato pa so jih sploh prenehali vpisovati. Leta 1924 so pri pokojnih npr. našli: 1 površnik in 1 slabe hlače; krilo in predpasnik; 1 par čevljev, površnik in klobuk; 1 slabo zgornje krilo; 1 slabo naglavno ruto; 1 staro zgornje krilo, 2 naglavna robca; 1 par čevljev; 2 slaba jopiča itd. Že sam pridevnik »slabo« pove, da gre za stara in ponošena oblačila. Podatki o skromni zapuščini, ki so jo premgli hudo redki umrli, govorijo predvsem o njihovi revščini. Hiralci so jo običajno podarili siromašnim bolnikom in drugemu osebju, uporabili pa so jo tudi za oskrbne stroške s prodajo predmetov na dražbi.⁶¹⁰

Podatkovno bogatejša od omenjene mrliške knjige je v nekaterih pogledih ohranjena mrliška knjiga 1941–1945, ki so jo vodili v času nemške okupacije. Mrliška knjiga (Totenbeschaubuch) prinaša sezname umrlih po posameznih mesecih, umrli pa so zavedeni z zaporedno številko. Vse do 16. maja 1945 so podatke vpisovali izključno v nemškem jeziku. V njej se je kot mrliški oglednik ves čas podpisoval zdravnik dr. Rudolf Mikusch (po osvoboditvi Mikuš). Zato, ker poleg podatkov, kot so priimek in ime ter starost umrlega, prinaša še podrobnejše podatke o datumu in kraju rojstva pokojnih, dalje o njihovi domovinski občini in deželi, običajnem prebivališču, veroizpovedi, osebnem stanu in poklicu kot tudi podatke o kraju smrti, o lečečem zdravniku, o osnovni bolezni in neposrednem vzroku smrti, o datumu in uri smrti, o dnevu, uri in kraju obdukcije in o dnevu in kraju pokopa oziroma upepelitve, sem jo izbral za predmet vzorčne analize v nadaljevanju.⁶¹¹ Vpisi v mrliško knjigo se začno s 1. julijem 1941 in končajo z 9. junijem 1945, natanko 5 let zatem, ko so iz Vojnika v okviru izvajanja nacističnega rasnega programa, ki je tedaj potekal na ozemlju celotnega rajha, odpeljali 92 hiralcev, ki so bili duševno zaostali ali pa so boleli za lažjimi duševnimi boleznimi. Vsi so končali kot žrtve evtanazije v Hartheimu pri Linzu.⁶¹²

610 SI_ZAC/0911, š. 10, a. e. 31, leto 1924–1959, Mrliška knjiga 1924–.

611 V nadaljevanju analiziram in se sklicujem na podatke: SI_ZAC/0911, š. 11, a. e. 33, leto 1941–1945, Mrliška knjiga (Totenbeschaubuch).

612 SI_ZAC/0911, š. 26, leto 1945, Poročilo o stanju hiralnice ob prevzemu junija 1945. O žrtvah evtanazije piše: Ferenc, Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941, str. 110 in 112. Gl. tudi Ježovnik in Himmelreich, *Zločin v Novem Celju*.

Preden se lotimo konkretne analize omenjene mrliške knjige iz časa okupacije, navedimo še nekaj splošnih ugotovitev o umrljivosti v hiralnici Vojnik v letih 1892–1959. Tone Kolšek ugotavlja, da je od 31. marca 1892 do 16. maja 1959 umrlo 3588 ali 69 % vseh sprejetih oseb, povprečna letna umrljivost v vsej dobi pa je bila 53-odstotna.⁶¹³ Kolšek opozarja na opazen dvig umrljivosti v času okupacije, k poslabšanemu zdravstvenemu stanju hiralcev pa je prispevala zlasti pomanjkljiva prehrana. Pokaže tudi, da se je število starih hiralcev med letoma 1896 in 1936 stalno povečevalo in da je hiralnica v letih pred drugo svetovno vojno postala že »pravo zatočišče za starostno onemogle«, povprečno pa se je dvignila tudi življenjska doba. Leta 1896 je bilo 36 % oskrbovancev starih od 50 do 70 let in 23 % oskrbovancev nad 70 let. Leta 1936 je bilo 31 % oskrbovancev starih od 50 do 70 let, kar 37 % pa nad 70 let. Zavoljo takšne starostne strukture je seveda razumljiv tudi podatek, da je bila leta 1896 starostna oslabeledost kot vzrok smrti navedena le pri 37 % hiralcev, sicer pa so navajali druge bolezni. Leta 1936 je starostna oslabeledost kot vzrok smrti navedena že pri 63 % hiralcev. Poleg starostne onemoglosti, ki se je navajala kot najpogostejši vzrok umrljivosti, je treba omeniti še dokaj visoke odstotke tuberkuloznih, med pogostejšimi vzroki pa so bili še bolezni srca in ožilja, možganska kap in rak. Kolšek je izračunal tudi povprečje umrlih od leta 1892 do konca 1959 po mesecih in ugotovil, da je bila umrljivost največja spomladi (marec, april, maj), nekoliko nižja v jesenskih in zimskih mesecih (oktober, november, december, januar, februar), ko je bila približno izenačena, najmanj umrlih pa so beležili junija, julija, avgusta in septembra. Od posameznih mesecev sta izstopala marec, ko je bila umrljivost največja, in september, ko je bila umrljivost v dolgoletnem povprečju najnižja.⁶¹⁴

V okviru podrobnejše analize mrliške knjige 1941–1945, ki sem jo izbral za študijo primera, sem najprej ugotavljal število umrlih po letih, seveda ločeno po spolu in skupaj. Glede na podatke je umrlo 46,6 % žensk in 53,4 % moških. Umrljivost je bila najvišja leta 1944. Za leto 1941 je seveda treba upoštevati, da mrliška knjiga za to leto vsebuje podatke zgolj za polovico leta. Enako velja za leto 1945. Čeprav je pred nami časovno kratek izsek v zgodovini hiralnice Vojnik, pa vendarle gre za izsek, ki so ga zaznamovale izredne in krizne vojne razmere. K večji umrljivosti je seveda pripomoglo pomanjkanje hrane in zdravil, grafikon 18 v nadaljevanju pa več kot nazorno prikazuje, da je bila v času okupacije umrljivost največja januarja, februarja in marca, najmanjše število umrlih pa beležimo maja, septembra in oktobra. V poročilu o stanju hiralnice junija 1945 zasledimo še zanimivo splošno oceno, da

613 Primerjalno je v avstrijski dobi umrlo 64, v stari jugoslovanski 49, v okupacijski dobi 64 in v novi jugoslovanski dobi 37 oseb letno.

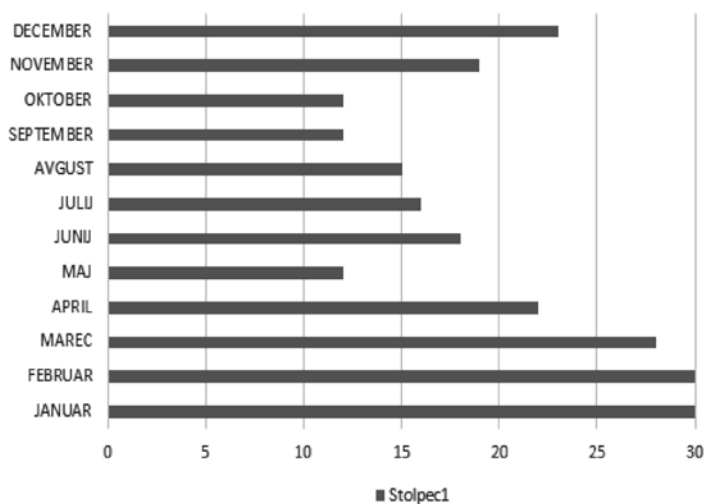
614 Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 332–335.

»[...] se je umrljivost hiralcev v letih okupacije dvignila za ca. 50 %, letos pa je že v prvih petih mesecih presegla prejšnjo celotno številko. To je najboljši dokaz, koliko je okupator skrbel za socialne ustanove.«⁶¹⁵

Tabela 19: Število umrlih od 1. julija 1941 do 9. junija 1945⁶¹⁶

	Moški	Ženske	Skupaj
1941	14	7	21
1942	26	33	59
1943	26	23	49
1944	34	30	64
1945	26	17	43
Skupaj	126	110	236

Grafikon 18: Število umrlih po mesecih

Nadvse pomembna je seveda analiza starostne strukture umrlih. Preden jo predstavim, naj zapišem, da je bilo takih, ki so dosegli častitljivo visoko starost ali celo presegli sto let, v obravnavanem času le peščica. Kot posebno zanimivo novico so jih zato občasno predstavljali tudi na straneh časopisov. Celjska *Deutsche Wacht* je leta 1902 npr. poročala, da je

615 SI_ZAC/0911, š. 26, leto 1945, Poročilo o stanju hiralnice ob prevzemu junija 1945.

616 Leta 1941 je sicer skupaj umrlo 43, leta 1945 pa 76 hiralcev. – SI_ZAC/0911, š. 10, a. e. 31, leto 1924–1959, Mrliška knjiga 1924–.

»[...] 13. maja v vojniški hiralnici zaradi starostne oslabelosti umrla 25. junija 1801 v Eisbachu /pri Gradcu/ rojena Magdalena Frank. Ta 101-letna oskrbovanka je bila v tej ustanovi od leta 1894 in je bila trdnega zdravja vse do smrti.«⁶¹⁷

Starost je v stoletju meščanstva začela zanimati tudi medicino, čeprav je ta svoj interes sprva namenjala predvsem otroštvu. Kot starostno specifično področje medicine je najprej nastala pediatrija, tej pa je kot starostno specifična specializacija sledila tudi geriatrija.

»Ukvarjanje z razmerjem med zdravjem in boleznijo v pozni starosti je imelo velik pomen že v makrobiotiki poznega 18. stoletja in tudi v predmarčni dobi so izhajali učbeniki o «boleznih visoke starosti in njihovem zdravljenju». Pri tem pa je šlo bolj za razmišljanja o filozofiji narave ali za praktična navodila o večini podaljševanja človekovega življenja«,⁶¹⁸

kot je makrobiotiko v svojem nadvse popularnem delu, ki je prvič izšlo leta 1796, definiral slavni nemški zdravnik Christoph Wilhelm Hufeland. Šlo je torej bolj za nasvete o ohranjanju »svežine in čilosti v visoki starosti kot pa za empirično raziskovanje«. ⁶¹⁹ Hufeland je v svoji *Makrobiotiki* navajal znamenite eksemple visoke človeške starosti. Takšne »najimunitnejše primere dolgega življenja« je v slovenskem prevodu njegovega dela iz leta 1864 izčrpno navajal tudi zdravnik Matija Prelog. Dodal pa je, da jih je najti tudi v naših krajih:

»Tako je vmrl pred dvema letoma jeden kmet na slovenskem Štjaru pri sv. Jurju na Ščavnici 109 let star, na Pohorju v sv. Martina fari okolj začetka sedajnega stoletja kmetica 108 let stara. Tudi v Mariboru poznam starca, kateri je prek 97 let star, in 8 drugih, kateri so blizo 90 let stari; vsi so še močni, veseli in zdravi. Tako so v okoljščini neki stari vinčari, kateri še v vinogradih delajo. V Jarenini je jeden že više 97 let star in je še jako močen.«⁶²⁰

Od 17. stoletja naprej so bile zelo popularne tudi upodobitve starostnih stopenj človekovega življenja, ki so bile najprej zelo religiozno obarvane, nato pa so jih vedno bolj izpodrivali motivi iz vsakdanjega življenja. Te upodobitve so razcvet doživele v 18. in 19. stoletju, v letih od začetka prve svetovne vojne do konca druge svetovne vojne pa so v veliki meri izginile. Na nekaterih so bili v središču moški, na drugih nastopajo ženske.

⁶¹⁷ *Deutsche Wacht*, 18. 5. 1902.

⁶¹⁸ Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 74.

⁶¹⁹ Prav tam.

⁶²⁰ Prelog, *Makrobiotika ali nauki*, str. 62.

»Za vse upodobitve je značilno, da jih sestavlja dekadni cikel enajstih podob, ki predstavljajo razna obdobja človekovega življenja do stotega leta starosti, od rojstva do smrti. [...] Življenjska pot tako moškega kot ženske se začne z rojstvom in s krstnim obredom ter nadaljuje s srečnim otroštvom. [...] Pri dvajsetih letih tako pri fantih kot pri dekletih nastopi čas prve ljubezni, [...] pri tridesetih pa napoči skrajni čas, da se človek poroči in si ustvari srečno družinsko življenje. Očitna razlika med moškim in žensko nastopi v naslednjih dveh dekadah. Moški je prikazan kot delaven, uspešen, premožen in dobrotljiv, [...] ženska pa se v okviru družine z vso materinsko ljubeznijo posveča otrokom.«⁶²¹

Življenje doseže vrhunec v peti dekadi, po petdesetem letu pa se začne počasi umirjati.

»Žensko odtlej razveseljujejo vnučki. Po šestdesetem letu nastopi starost in človek začne neusmiljeno in s počasnimi koraki stopati proti grobu. Za tiste, ki dočakajo še več let, so značilni snežno beli lasje, oslabeledost, stalne misli na poslednjo uro in upanje na božjo milost.«⁶²²

Analiza starostne strukture ohranjene mrliške knjige v skladu z omenjenimi popularnimi in idealističnimi predstavami kot tudi glede na splošno dejstvo, »da je v 19. in končno v 20. stoletju v Evropi in Severni Ameriki veljala bolj ali manj ista starostna meja, postavljena med 60 in 70 let«,⁶²³ pokaže, da je več kot 60 let štelo 88,1 % umrlih hiralcev, od tega 88,1 % moških in 88,2 % žensk (gl. tabelo 20 in grafikon 19). Največ starostnikov srečamo v območju med 66. in 85. letom, najmočnejšo skupino v teh petletnih obdobjih pa so predstavljali stari med 81 in 85 let. Med moškimi ni nihče štel več kot 95 let. To starostno mejo so presegle 4 ženske.

Tabela 20: Starostna struktura umrlih

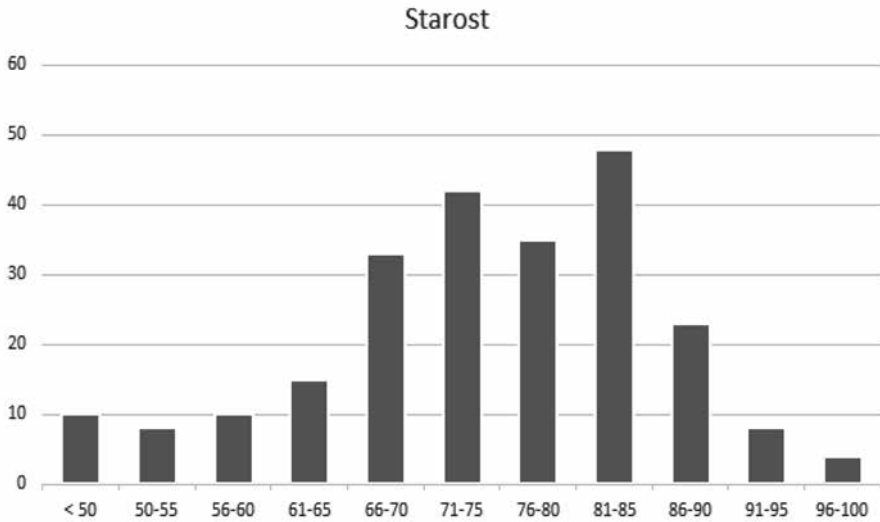
	< 50	50-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90	91-95	96-100
Moški	5	5	5	6	17	25	23	22	13	5	-
Ženske	5	3	5	9	16	17	12	26	10	3	4
Skupaj	10	8	10	15	33	42	35	48	23	8	4

621 Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 104, 105.

622 Prav tam, str. 105.

623 Thane, *Das Alter*, str. 17.

Grafikon 19

Pri vseh umrlih je vpisana rimskokatoliška vera. Glede na osebni stan je bilo 52,5 % samskih, 35,2 % ovdovelih in 12,3 % poročenih. Pri številu samskih ali ovdovelih moških in žensk ni bilo občutnih razlik, podatek, da prevladujejo samski oziroma ovdoveli hiralci (skupaj 87,7 %), pa ni prav nič presenetljiv, saj so na stara leta ostali sami, brez svojcev, ki bi lahko skrbeli zanje. Poročenih je bilo bistveno manj, med njimi pa je bilo znatno več moških (68,9 %) kot žensk.

Tabela 21: Osebni stan umrlih

Osebni stan	Moški	Ženske	Skupaj
Samski 1941	4	4	8
Ovdoveli 1941	9	3	12
Poročeni 1941	1	-	1
Samski 1942	15	24	39
Ovdoveli 1942	10	8	18
Poročeni 1942	1	1	2
Samski 1943	18	11	29
Ovdoveli 1943	6	11	17
Poročeni 1943	2	1	3

Osebni stan	Moški	Ženske	Skupaj
Samski 1944	14	12	26
Ovdoveli 1944	10	12	22
Poročeni 1944	10	6	16
Samski 1945	12	10	22
Ovdoveli 1945	8	6	14
Poročeni 1945	6	1	7
Samski 1941-45	63	61	124
Ovdoveli 1941-45	43	40	83
Poročeni 1941-45	20	9	29

»Pred dobo starostnih pokojnin je morala večina starih ljudi delati, dokler tega niso več zmogli. Delo za zaslužek sicer ni bilo edina komponenta njihovega »improviziranega gospodarskega življenja«, a bilo je najpomembnejše.«⁶²⁴

Stari ljudje so nasploh poskušali opravljati svoj poklic tako dolgo, kot je le bilo mogoče, saj je »konec delovnega življenja pomenil bodisi revščino ali pa odvisnost od miloščine«.⁶²⁵ V revščino pahnjeni stari ljudje, ki so bili vsaj še kolikor toliko pri močeh, so običajno opravljali lažja priložnostna dela ali pa so za manjše plačilo pomagali pri kmečkih opravilih.⁶²⁶ Posplošimo lahko, da je bilo delovno mesto za tiste stare ljudi, ki so še lahko delali, najpomembnejši vir dohodkov, nezmožnim za delo pa so preostale samo miloščina in različne oblike podpore revnih.

Invalidni in neozdravljivo bolni hiralci kot posebna kategorija starih ljudi so bili seveda nezmožni še naprej opravljati delo za zaslužek, ki jim je pred tem zagotavljalo preživetje. Nekateri so, kot rečeno, jesen življenja preživeli na cesti in bili odvisni od miloščine tujih ljudi, nekaterim pa je bila usoda bolj naklonjena in so prišli vsaj v hiralnico. Analiza pokaže zanimivo podobo socialnega sestava oziroma poklicne strukture vojniških hiralcev v letih 1941–1945. Podobno kot v vsej dobi obstoja hiralnice⁶²⁷ so tudi v tem času prevladovali bivši kmečki delavci in delavke, dninarji in dninarice, hlapci in dekleta in siromašni viničarji (127 ali 53,8 % vseh umrlih). Iz tabele 22 je sicer razvidno, da med vpisi v rubriko poklic izstopa še 21 navedb gospodinja. Nekaj več je bilo še bivših zaposlenih v obrti, izrazito majhen pa je odstotek bivših tovarniških delavcev. Med moškimi je omeniti še 9 bivših rudarjev, kar kaže tudi na njihov slab položaj, ko niso bili več zmožni opravljati težaškega dela. Pri šestih osebah je navedeno, da so občinski reveži (reve), pri 82-letni ženski z domovinsko pravico v Laškem pa je bilo maja 1942 kot poklic navedeno, da je ciganka (Zigeunerin).

Tabela 22: Poklicna struktura umrlih

Poklic	Moški	Ženske	Skupaj
Poljski / kmečki delavec / delavka	38	41	79
Dninar / dninarica	8	12	20
Dekla	-	13	13
Hlapec	12	-	12
Kuhar / kuharica	1	5	6

624 Cole in Edwards, Das 19. Jahrhundert, str. 229.

625 Prav tam, str. 214.

626 Prim. Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 70.

627 O tem gl. Kolšek, Dom oskrbovancev v Vojniku, str. 336.

Hišna pomočnica	-	3	3
Služkinja	-	1	1
Perica	-	1	1
Viničar	3	-	3
Kajzarica	-	2	2
Kočar	1	-	1
Preužitkar / preužitkarica	2	1	3
Tovarniški delavec / delavka	3	1	4
Tiskarski stavec	1	-	1
Rudar	9	-	9
Mlinar	1	-	1
Mlinarski pomočnik	1	-	1
Mesar	1	-	1
Kovač	2	-	2
Kolar	2	-	2
Tesar	2	-	2
Mizar	2	-	2
Čevljar	5	-	5
Strojarski pomočnik	1	-	1
Krojač	3	-	3
Krojaški pomočnik	1	-	1
Šivilja	-	2	2
Urar	1	-	1
Zidar	2	-	2
Lončarski pomočnik	2	-	2
Drvar	3	-	3
Žagar	1	-	1
Splavar	1	-	1
Trgovec	1	-	1
Poštar	1	-	1
Uradnik	2	-	2
Šolski sluga	1	-	1
Ekonom	1	-	1
Slikar	1	-	1
Zasebnik / zasebnica	2	3	5
Upokojenec	4	-	4
Gospodinja	-	21	21
Občinski revež / reva	4	2	6
Ciganka	-	1	1
Brez poklica (slepa na obe očesi)	-	1	1

Kljub pomanjkanju konkretnih podatkov lahko sklepamo, da se je zdravstveno stanje z naraščajočo starostjo slabšalo in da so stari ljudje zaradi tega potrebovali večjo oskrbo ob soočanju s problemi, ki so jih s sabo prinašale invalidnost, bolehnost in šibkost, bolezni, bolečine, izolacija in psihično trpljenje. Bolehnost in šibkost zaradi starosti je bila sploh zelo pogosto navedena kot vzrok smrti, saj naj bi bili tako zdravniki in bržkone tudi njihovi pacienti sprijaznjeni s predstavo o naravni in neizogibni smrti. Sploh se zdi, da je bil odnos zdravnikov do hiralcev v glavnem fatalističen in da so bolnikom nasploh dajali malo upanja na izboljšanje. V starosti naj bi pač počasi, a nepretrgano odpovedovale telesne moči.⁶²⁸ Takšen fatalizem večine zdravnikov je bil po vsej verjetnosti pogojen s slikovito starodavno metaforo o sveči, ki počasi izgoreva in ki naj bi bila simbol omejene količine življenjske sile, dane vsakemu posamezniku.⁶²⁹

Pojem »starostna oslabeledost« je v 19. stoletju (in tudi še kasneje) tvoril »osrednji družbeni koncept za označevanje starosti kot patološkega stanja, delovne nezmožnosti in izgube socialne avtonomije. Starost in starostna oslabeledost sta bili tendenčno poistoveteni.«⁶³⁰ Sinonima za »starosten« (senilen) in »starostno oslabeledost« (senilnost) sta se postopoma spreminjala v smeri vsebinsko razvrstjenih pojmov »sklerotičen oz. okostenel« ali »posebno starostno čudaštvo«.

»V geriatrični literaturi se pojavlja starost kot nadvse labilno stanje, ki naj bi ga preživeli s skrajno zmernostjo. Aktivnost in strast naj bi zlahka imeli za posledico telesne hibe ali debilnost, predvsem na področju spolnih odnosov. Sicer je bilo široko razširjeno pojmovanje, da naj bi bili ti v starosti manj pomembni. Razlike med spoloma so izgubljale na pomenu, moški – in še bolj očitno ženske – so se z naraščajočo starostjo približevali ,nevtralnemu tipu'. Psihološka literatura je začela ugotavljati pojemanje intelektualnih sposobnosti in ustvarjalnih zmogljivosti po višku med 30. in 45. letom starosti. Višja starost je bila enačena zlasti z duševnim usihanjem.«⁶³¹

V tabeli 23 prikazana analiza bolezni vojniških hiralcev pokaže, da je bila starostna oslabeledost (marasmus senilis, Altersschwäche) navedena kot vzrok smrti kar pri štirih petinah umrlih moških in žensk. Veliko raznolikost pa izkazujejo tudi navedene bolezni kot vzrok smrti pri preostali petini hiralcev. Gre

628 Prim. Cole in Edwards, *Das 19. Jahrhundert*, str. 238.

629 Prim. Schäfer, *Alter und Krankheit in der Frühen Neuzeit*, str. 57.

630 Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 75.

631 Prav tam. Radikalni anglosaški zdravnik William Osler, ki ga lahko označimo za simbolno figuro diskriminacije starih ljudi, je na prelomu 19. in 20. stoletja razglasil vse, ki so šteli nad 40 let, za »razmeroma nekoristne« in vse nad 60 let za »popolnoma nepotrebne«. Posledično je diskutiral tudi o možnosti evtanazije starih ljudi, npr. v obliki »mirne ugasnitve življenja s pomočjo kloroforma«. – Prim. Ehmer, *Sozialgeschichte des Alters*, str. 76.

predvsem za bolezn srca in ožilja, možganske kapi, rakava obolenja, revmatizem in ohromelost, tuberkulozo. Zanimiva je tudi navedba samomora z obešenjem iz leta 1944.

Tabela 23: Osnovna bolezen in neposreden vzrok smrti

Vzrok smrti	Moški	Ženske	Skupaj
Marasmus senilis 1941	10	7	17
Drugo 1941	4 ⁵³⁴	-	4
Marasmus senilis 1942	22	25	47
Drugo 1942	4 ⁵³⁵	8 ⁵³⁶	12
Marasmus senilis 1943	17	21	38
Drugo 1943	9 ⁵³⁷	2 ⁵³⁸	11
Marasmus senilis 1944	26	21	47
Drugo 1944	8 ⁵³⁹	9 ⁵⁴⁰	17
Marasmus senilis 1945	24	15	39
Drugo 1945	2 ⁵⁴¹	2 ⁵⁴²	4
Marasmus senilis 1941-45	99 = 78,6 %	89 = 80,9 %	188 = 79,7 %
Drugo 1941-45	27 = 21,4 %	21 = 19,1 %	48 = 20,3 %

Vsi hiralci so umrli v hiralnici Vojnik. Za vsakega so navedeni dan in ura smrti ter dan in ura obdukcije, ki jo je ves čas dan po smrti opravljal tamkajšnji zdravnik dr. Rudolf Mikusch. Dan po obdukciji pa so umrle pokopali na pokopališču hiralnice. Pokop oskrbovancev je seveda terjal določene stroške. Zaradi kriznih razmer, ki so vladale tik pred začetkom okupacije, je kraljevska banska uprava z odlokom z dne 22. marca 1941 »v zvezi z ogromnim povišanjem oskrbnih stroškov ponovno zvišala oskrbne prispevke vsem prizadetim občinam«, od 1.

534 Arterioskleroza – 1; arterioskleroza in gangrena stopal – 1; rak – 1; pljučna tuberkuloza – 1.

535 Arterioskleroza – 1; možganska kap – 1; kronični revmatizem, preležanine – 1; rak požiralnika (carcinoma oesophagi) – 1.

536 Kronični bronhitis – 1; rak na prsni – 1; rak na obrazu – 1; rak na želodcu – 1; kronično vnetje srca – 2; omaganje srca (Herzschwäche) – 1; encefalitis – 1.

537 Arterioskleroza – 2; srčna insufienca – 2; napredujoča mišična atrofija – 1; ohromelost in kontinenca urina – 1; hemiplegija (ohromelost polovice telesa) – 1; kronični revmatizem, preležanine – 1; multipla skleroza – 1.

538 Rak na maternici – 1; kronični revmatizem, preležanine – 1.

539 Možganska kap – 1; arterioskleroza – 1; ohromelost (Lähmung) – 1; Parkinsonova bolezen in vnetje srčne mišice – 1; tumor v glavi – 1; božjast – 1; kronični revmatizem in kila – 1; samomor z obešenjem (Tod durch erhängen) – 1.

540 Možganska kap – 1; vnetje sklepov – 1; hemiplegija (ohromelost polovice telesa) – 2; rak maternice – 1; sifilis – 1; anevrizma – 1; pohabljenost – 1; pljučna tuberkuloza – 1.

541 Rak na želodcu in kaheksija (hiranje) – 2.

542 Invalidka – 1; slepa na obe očesi in kap – 1.

aprila naprej pa se je z istim odlokom zvišala tudi taksa za pogreb oskrbovancev, in sicer s 150 na 250 din. Upravitelj hiralnice je slednje utemeljil, da

»[...] taksa za pogrebne stroške, ki jo plačujejo domovne občine tukajšnjemu zavodu za umrle oskrbovance, znaša že več let 150 din. V tej taksi so zapopadeni stroški za krsto, prevoz ter pristojbine za jamo in grobarja. Pavšal za grobokopa je bil v zadnjem času povišan od 37,50 din na 65 din od jame. Tudi cena lesa se je v zadnjem času tako dvignila, da znašajo stroški pogreba mnogo več, kakor pa znaša sedanja taksa. Vsled tega prosimo kraljevsko bansko upravo, da blagovoli od 1. aprila 1941 dalje odobriti zvišanje takse za pogreb.«⁶⁴¹

EPILOG

Diskriminirani in izolirani hiralci, ki smo jih obravnavali v pričujoči študiji primera, so v širšem kontekstu nekdanjega širokega spektra starih ljudi spadali v kategorijo

»[...] shujšanih, bolehnih, šibkih in osamljenih starcev, ki so preživljali svoje zadnje dni v javni ustanovi, ločeno od družine in prijateljev – brez osebnega premoženja, nesamostjni in brez dostojanstva«.

To jih je izrazito razlikovalo od starih ljudi na drugi strani spektra, od

»[...] poglavarjev premožnih družin, spoštovanih in z lastnim premoženjem, obdanih z družino, služinčadjo in znanci, ki so svoje zadnje dni preživljali v pokoju v lastnem domu in so imeli dovolj časa, moči in razuma, da so se lahko pripravili na neizogibno«.

Večina starih ljudi pa je seveda živela med omenjenima ekstremoma bogatih in revnih,

»[...] med udobnim domom in hladno ustanovo, med familiarno zvestobo in obupno osamljenostjo, med prijetnim preganjanjem časa in ponižujočim delom, med duhovno povzdigo in hromečim dolgčasom, med samostojnostjo in odvisnostjo.«⁶⁴²

641 SI_ZAC/0911, š. 25, leto 1941, Predlog za zvišanje prispevkov domovnim občinam.

642 Cole in Edwards, Das 19. Jahrhundert, str. 259.

Marta Rendla

RAZVOJ DOMOV ZA STARE LJUDI V ČASU SOCIALIZMA V SLOVENIJI*

UVOD

Skupnost socialnih zavodov Slovenije s sedežem v Ljubljani, ki so jo ob koncu leta 1967 ustanovili predstavniki takratnih slovenskih socialnih zavodov, je razvoj domov⁶⁴³ oziroma skrbi za starejše osebe v Sloveniji za obdobje socializma pred leti razdelila v več razvojnih faz. Času socializma po tej delitvi v razvoju skrbi za starejše ustrezata druga in tretja razvojna faza. Drugo obdobje zajema čas po 2. svetovni vojni, in sicer do leta 1972, ko je bil pri Skupnosti pokojninsko-

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

643 Domovi za starejše osebe že od nekdaj sodijo v socialno varstvo, torej na primarno področje socialnega dela. Zaradi prevladujočih zdravstvenih delavcev so domovi za stare glede na uresničevanje poslanstva socialnega dela uvrščeni med njegove partnerske institucije, saj socialno delo enakopravno sodeluje z drugimi strokovnimi profili. Zaradi prevladujoče stroke in vse hujših zdravstvenih težav stanovalcev so domovi za stare že v osemdesetih letih privzeli značilnosti zdravstvenega modela in totalne institucije. – Milošević Arnold, Razvoj domov za stare, str. 263.

invalidskega zavarovanja Slovenije ustanovljen Sklad za gradnjo stanovanj in domov za upokojene. Tretje obdobje pa obsega čas od leta 1972 do sprejetja zakona o socialnem varstvu leta 1992.⁶⁴⁴ Stroka socialnega dela v razvoju domov za starejše s stališča uresničevanja svojega poslanstva v organiziranju domov za isto obdobje loči naslednja obdobja: obdobje med letoma 1946 in 1950, ko socialno delo še ni bilo profesionalno oziroma ga označuje pionirsko delo; obdobje med letoma 1951 in 1965, ko dobijo uslužbenci pri organiziranju dela v domovih možnost za diferenciacijo opravil; in obdobje med letoma 1967 in 1991, ko prevlada socialnogerontološki model domov; socialno delo pa se postopno profesionalizira.⁶⁴⁵

PREHOD OD TRADICIONALNE K MODERNEJŠI INSTITUCIONALNI OSKRBI STAREJŠIH

Na razvoj varstva starih ljudi v Sloveniji v povojnem obdobju je vplivalo več dejavnikov, in sicer: tradicija institucionalnega varstva, posledice druge svetovne vojne, pospešena industrializacija in modernizacija ter razvoj medicine in gerontologije.⁶⁴⁶ Nadzor nad celotnim področjem socialnega skrbstva, sestavni del katerega je bila oskrba starejših, je v obravnavanem obdobju v Sloveniji prevzela država. Po končani vojni se je začela uveljavljati izrazito institucionalna oskrba starejših ljudi. Področje institucionalnega varstva se je ob izrednem pomanjkanju sredstev do leta 1950 preoblikovalo iz dotedanjih hiralnic in zavetišč v nekoliko prijaznejše »domove onemoglih«.

To je bilo pionirsko obdobje po prisotnosti stroke socialnega dela v delovanju domov kot tudi na področju samega zavodskega varstva. Številne ustanove so v povsem starih okvirih delovale naprej, druge so bile odpravljene ali pa preseljene na nove lokacije. Socialno delo, za katero je takrat veljalo vsako delo z ljudmi, ne glede na to, kdo ga je opravljal, je bilo še neprofesionalno. Socialne dejavnosti so v tem času potekale v občinskih upravnih službah. Kot izraz medsebojne pomoči in solidarnosti so bile razvite tudi številne prostovoljne socialne dejavnosti. Z ukrepi pomoči se je socialno delo takrat usmerjalo predvsem v reševanje gmotnih težav ljudi.⁶⁴⁷ Družba je namreč težave starejših ljudi z nizkim življenjskim standardom, neurejenim stanovanjskim vprašanjem, neurejenimi pravicami do socialnega in invalidskega zavarovanja reševala tako, da jih je nameščala v institucije. Starim, brez pravice do starostne pokojnine, in drugim socialno ogroženim skupinam

644 Cizelj, *Strateški razvojni program*, str. 10.

645 Milošević Arnold, *Razvoj domov za stare*, str. 264–275.

646 Mali, *Institucionalno varstvo starih ljudi*, str. 281.

647 Milošević Arnold, *Razvoj domov za stare*, str. 264–267.

prebivalstva so denarno pomoč zagotavljali ljudski odbori. Ti so recimo plačevali oskrbnine odraslim brez lastnih dohodkov v socialnih institucijah.⁶⁴⁸ Kot primer ene takih socialnih institucij si poglejmo finančno podlago delovanja Zavetišča sv. Jožefa v Ljubljani na Vidovdanski cesti 9 kmalu po vojni. Zavetišče sv. Jožefa, ki je bilo do selitve njegovih oskrbovancev leta 1948 pod začasno upravo Mestnega ljudskega odbora za glavno mesto Ljubljana ter v pristojnosti socialno-zdravstvenega oddelka le-tega in še ni bilo podržavljeno, se je financiralo tako iz plačanih oskrbnin oskrbovancev, ki so jih ti krili iz lastnih pokojnin oziroma so jim jih plačali njihovi svojci, kot tudi iz plačanih oskrbnin okrajnih ljudskih odborov oziroma mestnega ljudskega odbora. Dohodke zavetišča sta sestavljala tudi vrtna ekonomija zavetišča in delo uslužbencev, ki so namesto plačila za svoje delo lahko v zavetišču stanovali in prejeli hrano. Od 436 oskrbovancev si je leta 1947 tu oskrbnino samih plačevalo 145 oskrbovancev, 186 oskrbovancev jo je plačeval Mestni ljudski odbor z dotacijami, 29 oskrbovancev si jo je plačevalo deloma samih, deloma jim jo je plačeval Mestni ljudski odbor, 38 oskrbovancev je podpiral Okrajni ljudski odbor, 18 oskrbovancev si naj bi oskrbnino odslužilo z delom, 20 pa jih je ob sprejemu v zavetišče položilo določena sredstva za do-smrtno oskrbnino.⁶⁴⁹

Domovi, za katere je bila od leta 1946 pristojna občinska uprava, so postali javne institucije. Nego in oskrbo so prva leta po vojni še vedno opravljale redovnice, saj ustrezno usposobljenih bolničark še ni bilo, so se pa pomanjkanja osebja zavedali; prav tako so želeli izvesti laizacijo strežnega osebja. Za ponazoritev podajam podatke o kadrovske sestavi Zavetišča sv. Jožefa v Ljubljani. Med njegovim osebjem, katerega zmogljivost je maja 1948 znašala 453 lastnih postelj, nekaj oskrbovancev pa je imelo tudi lastno pohištvo – glede na velikost in zmogljivost kuhinje pa bi zavod lahko sprejel 600 oskrbovancev –, je bilo maja 1947 poleg 53 civilnih uslužbencev kar 54 redovnic. Prizadevanja pa so šla v smeri laizacije in poenotenja upravnega poslovanja.⁶⁵⁰

Možnosti institucionalnega varstva za stare ljudi so se v tem obdobju glede na predvojno obdobje izrazito zmanjšale in ostale okrnjene vse do sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja. Tik po koncu vojne je bilo zaradi povečanih potreb po bolniških posteljah veliko dotedanjih socialnih ustanov preurejenih v zdravstvene ustanove (hiralnica na Japljevi ulici s kapaciteto 300 ležišč je postala infekcijska klinika), v nekaterih od teh institucij so po vojni dobili mesto mladi ljudje, vojne sirote in ljudje brez lastnih bivališč, v nekatere so umestili internate srednjih šol (npr. Zavetišče sv. Jožefa na Vidovdanski cesti se je preoblikovalo v

648 Hlebec in Mali, Tipologija razvoja institucionalne oskrbe starejših ljudi, str. 30.

649 SI_ZAL_LJU/0479, š. 220, a. e. 50, št. 1447/47, Proračun s pojasnili za leto 1948.

650 SI_ZAL_LJU/0479, š. 220, a. e. 50, št. 547/47, Mesečno poročilo o stanju zavetišča aprila 1947, št. 926/48-VI, Pojasnila k poročilu za mesec maj 1948.

internat tehnične srednje šole), nekateri domovi pa so bili zaradi dotrajanosti opuščeni.⁶⁵¹ Predvojno stanje (63 domov s 3.249 posteljami) je bilo z 31 domovi in 3.100 mesti približno doseženo leta 1964. Od sredine šestdesetih let je število domov z 32 narastlo na 53 domov leta 1990. Čeprav je bilo število domov še vedno manjše glede na predvojno stanje, pa so bile posteljne zmogljivosti 53 domov z 11.260 posteljami skoraj triinpolkrat večje kot tiste pred vojno.⁶⁵² Prioriteta socialnega skrbstva takoj po vojni je bila namreč obnova porušene države in preskrba v vojni prizadetih oseb; druga naloga pa je bila reševanje socialnih vprašanj, ki so obstajala kot dediščina kapitalizma. V ta okvir so sodili širitev pravic, izhajajočih iz statusa zaposlitve, širitev socialnega, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, zmanjševanje razlik v plačilnih razredih itd.

Vse to in pomanjkanje stanovanjskih stavb zaradi posledic vojne je pripomoglo k temu, da so problematiko starih ljudi reševali z umeščanjem domov za stare v adaptirane, za silo vzdrževane stare gradove in graščine. Življenjske razmere v njih so bile podobne razmeram v hiralnicah in ubožnicah pred vojno in med njo. S sanacijami so sčasoma sicer izboljševali življenjske razmere, z novimi gradnjami ob gradovih izboljševali standarde bivanja, z zaposlovanjem ustrezno usposobljenega kadra izboljševali oskrbo stanovalcev, niso pa odpravili ključne pomanjkljivosti teh zgradb – izoliranosti. Lokacija v gradove nameščenih domov je bila oddaljena od življenjskih središč, mest in družbenih dogajanj, kar je negativno vplivalo na počutje starih ljudi. Zaradi oddaljenosti je pogosto prihajalo celo do izgube stika s svojci, zato so se oskrbovanci počutili vse bolj odrinjene in zapostavljene.

S preimenovanjem v domove za onemogle in nato v domove za stare, pri čemer so življenjske razmere ostajale enake, se je po vojni zgodila transformacija ubožnic, zavetišč in hiralnic v domove za stare, ki so z imenom bolj določno izražali, kateri družbeni skupini so namenjeni.⁶⁵³ Starost je legitimno mesto dobila v institucijah, stari ljudje v njih pa dejansko namestitev. Značilna je bila marginalizacija starih ljudi in ljudi s posebnimi potrebami. Kot je bilo že povedano, je oblast kot najprimernejšo rešitev videla v nameščanju teh ljudi v nekdanje graščine, ki so bile po nacionalizaciji na voljo. Začelo se je tudi preseljevanje starih in drugih

651 Ljubljana je po vojni zaradi spremenjenih potreb tako izgubila naslednje ustanove za stare ljudi: Dom starih in onemoglih na Poljanski cesti – Jožefišče, hiralnico na Japljevi ulici s kapaciteto 300 ležišč ter hiralnico na Vidovdanski cesti, imenovano Zavetišče sv. Jožefa, z zmogljivostjo do 700 ležišč. Oskrbovanci so bili preseljeni izven Ljubljane na Štajersko, in sicer nepokretni v Gornjo Radgono, Dornavo in Jelšingrad; duševno bolni pa v Hrastovec; v hiralnico na Japljevi je bila umeščena Infekcijska klinika; Zavetišče sv. Jožefa pa je postalo internat tehnične srednje šole. – SI_ZAL_LJU/0479, š. 220, a. e. 48, Poročilo starostnega skrbstva za mesec maj 1947 in SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 491, Stanovanjski blok upokoencev na Taboru in njegov delokrog. Ljubljana 22. maja 1964.

652 Mali, *Od hiralnic do domov za stare*, str. 31; *Statistični letopis SR Slovenije 1975*, str. 409; *Statistični letopis Republike Slovenije 1995*, str. 170.

653 Mali, *Od hiralnic do domov za stare*, str. 32, 33.

»motečih« ljudi vseh starosti iz Ljubljane in zahodnih regij Slovenije na Štajersko in Dolenjsko (Dornava, Hrastovec, Lukavci, Impoljca). Ljubljanska mestna oblast je denimo prva leta po vojni preselila nepomične stanovalce hiralnic v Gornjo Radgono in Jelšingrad pri Šmarju. Socialna delavka Vida Tomšič Arnold domneva, da je bil razlog za selitve tudi v pomanjkanju hrane v mestu in cenejšem vzdrževanju ustanov na podeželju.

Prav tako meni, da je bilo tedaj zavodsko varstvo obremenjeno s predsodki, saj so bili stanovalci ustanov večinoma še zmeraj brez lastnih dohodkov, veliko pa je bilo tudi duševno bolnih in telesnih invalidov. Delo osebja v domovih v prvem povojnem obdobju tudi še ni bilo diferencirano. Delovni dan zaposlenih, ki je trajal ves dan, je bil enako načrtovan kot za stanovalce. Popolnoma so se delu, kot edino kvalificirano osebje za nego bolnikov, lahko predale le redovnice.

Razvoj domov po vojni je potekal v znamenju velikih kapacitet in kolektivističnega duha. V prvem povojnem obdobju je tako nastalo več skupin domov z namestitvijo velikega števila starih ljudi pod eno streho, v katerih so izvajali institucionalno varstvo:

1. Zgodila se je transformacija ubožnic v domove za stare oziroma v domove za onemogle.

2. Nastala je skupina domov, umeščena v adaptirane, za silo vzdrževane stare gradove in graščine.

3. Oblikovala se je tudi skupina domov, umeščena v zgradbe, ki niso bile grajene za izvajanje institucionalnega varstva, a so postale domovi za stare.

Naj navedem nekaj primerov prve skupine domov:

- leta 1870 zgrajeno občinsko Zavetišče Franca Lambrechta v Slovenskih Konjicah, po vojni preimenovano v Dom onemoglih Dravograd, se je leta 1954 preimenovalo v Lambrechtov dom Slovenske Konjice;
- leta 1889 v Dravogradu ustanovljena Ubožnica Franca Jožefa se je leta 1951 preimenovala v Dom onemoglih Dravograd;
- po prvi svetovni vojni zgrajena Ubožnica v Mengšu se je z letom 1950 preimenovala v Dom onemoglih;
- pred drugo svetovno vojno odprto mestno zavetišče na Jesenicah se je v letu 1947 preimenovalo v Dom onemoglih;
- otroška bolnica na Poljanski cesti v Ljubljani je po drugi svetovni vojni postala dom, ki je v sodobnem času pod upravo Doma upokojencev Ljubljana Center;
- predvojno Zavetišče križniškega reda za onemogle v Metliki se je v letu 1946 preimenovalo v Dom onemoglih.⁶⁵⁴

654 Prav tam, str. 28.

Skupina domov, umeščena v zgradbe, ki niso bile grajene za izvajanje institucionalnega varstva, a so po vojni bile izbrane za domove za stare in v katerih se je izvajalo institucionalno varstvo:

- Samostan v Bokalcih: Dom starejših občanov Ljubljana Vič - Rudnik;
- Kaznilnica v Izoli: Dom upokoencev Izola;
- Podeželski dvorec v Impoljci: Dom upokoencev in oskrbovancev Impoljca;
- Graščina v Lukavcih: Dom Lukavci;
- Grad v Muretincih: enota Doma upokoencev Ptuj;
- Vojaški objekt obmejne finančne straže na Petrovem Brdu: enota Doma upokoencev Podbrdo;
- Vojašnica Podbrdo: Dom upokoencev Podbrdo;
- Pisarne okrajnega urada v Poljčanah: Dom dr. Jožeta Potrča Poljčane;
- Graščina v Polzeli: Dom upokoencev Polzela;
- Turnska graščina v Potočah pri Predddvoru: Dom starejših občanov Predddvor;
- Grad v Tisju: Dom Tisje Šmartno pri Litiji;
- Graščina v Viltušu: Dom upokoencev Danice Vogrinec Maribor.⁶⁵⁵

DIFERENCIACIJA OPRAVIL V DOMOVIH (1951–1965)

S procesom družbenega upravljanja na področju socialnih dejavnosti v petdesetih letih 20. stoletja se je začel proces profesionalizacije in institucionalizacije socialnega dela. Med letoma 1951 in 1965 je prišlo tudi do diferenciacije opravil v domovih. V tem času so bili v bolj ali manj ustreznih zgradbah ustanovljeni novi domovi; krepila se je zavest o potrebi po zdravstveni oskrbi in negi stanovalcev; zaposlovati se je začelo tudi prve socialne delavce in opuščalo se je vključevanje stanovalcev v delo za vzdrževanje doma.⁶⁵⁶ V političnem vrhu so spoznali, da je za reševanje socialnih vprašanj potreben nov profil socialnega delavca. Proces institucionalizacije socialnega dela je bil mogoč zlasti v socialnem varstvu. Minister za socialno skrbstvo Anton Kržišnik je leta 1949 socialno politiko opredelil kot pomembno področje, ki v širšem smislu zajema vse državne resorje, še zlasti gospodarskega, v ožjem smislu pa resor dela in resor socialnega skrbstva. Socialno skrbstvo, namenjeno preskrbi potrebnih pomoči izven delovnega procesa, se je glede na naloge delilo na socialno pomoč in

⁶⁵⁵ Prav tam, str. 29, 30. V vseh naštetih zgradbah, z izjemo v graščini v Viltušu in vojašnici v Podbrdu, so še danes domovi za stare. K in ob gradovih, v katere so bili umeščeni domovi za stare, so bile v osemdesetih letih minulega stoletja prizidane ali zgrajene samostojne zgradbe, ustrezajoče standardom skrbi za stare ljudi v institucijah. Negativne posledice življenja v institucijah, iztrganih iz središča družbenega dogajanja, pa so ostale.

⁶⁵⁶ Milošević Arnold, Razvoj domov za stare, str. 271.

skrbništvo.⁶⁵⁷ Za petdeseta leta prejšnjega stoletja je bil v razvoju domov za stare značilen proces vzpostavljanja stroke socialnega dela in zaposlovanja v socialnem skrbstvu. Čeprav socialnega dela v domovih v današnjem smislu takrat še ni bilo, pa so nekateri socialni delavci že pomembno soustvarjali starostno varstvo v Sloveniji (Perat, Bele in drugi).⁶⁵⁸

V tem času je bil kot eden prvih po vojni namensko grajenih domov za stare pri nas postavljen Dom Bokalci.⁶⁵⁹ Prve oskrbovance je sprejel oktobra 1953. Z njegovo dograditvijo je Ljubljana dobila delno nadomestilo za kmalu po vojni izgubljene zmogljivosti. Čeprav je bil Dom Bokalci namensko grajen, pa postavljenim načelom sodobne gerontologije sredi šestdesetih let ni povsem ustrezal. Ker ni imel urejene prometne povezave z mestom, so bili oskrbovanci odrezani od mesta, hkrati pa je bil to razlog za velik pritisk na domske zmogljivosti v mestu.⁶⁶⁰ Izoliranost je bila v nasprotju z načeli sodobne gerontologije. Dom Bokalci je bil zaradi značilnosti uporabnikov tudi precej stigmatiziran. Kot dom kombiniranega tipa je sprejemal fizično in psihično onemogle pa tudi razmeroma zdrave ljudi brez strehe nad glavo. Vanj so nameščali ljudi iz vseh krajev; ker pa so morali napolniti kapacitete, se je z njegovo otvoritvijo začel proces vračanja starih ljudi v Ljubljano.

Iz poročila Sekretariata za socialno varstvo LRS za leto 1961 izhaja, da so domovi v skladu z novim zakonom o zavodih prešli na samostojno financiranje in ekonomsko poslovanje; ukinjene so bile dotedanje dotacije in odgovornost občin za njihovo poslovanje.⁶⁶¹

S povojno industrializacijo in urbanizacijo se je zgodil tudi demografski in epidemiološki prehod. Stopnje umrljivosti so začele upadati in spremenili sta se slika obolevnosti in vzročna struktura umiranja. Od začetka petdesetih let (med letoma 1952 in 1954), ko je bila pričakovana dolžina življenja ob rojstvu za moške 63 let, za ženske pa 68 let, se je pričakovano trajanje življenja tako pri moških kot pri ženskah podaljševalo. Podaljševanje življenjske dobe in zniževanje števila rojstev ter selitve pa so dejavniki, ki najmočneje vplivajo na staranje prebivalstva. Med starejše narode smo se Slovenci po mednarodnih normah začeli uvrščati že v 60. letih minulega stoletja. Mednarodni standardi so takrat kot star narod

657 Zorn, Socialno skrbstvo, str. 62, 63.

658 Milošević Arnold, Razvoj domov za stare, str. 270.

659 Zemljišče za izgradnjo Doma onemoglih na Bokalcih je Mestna občina Ljubljana kupila že pred vojno in tudi izdelala načrt za njegovo izgradnjo. Objekt, ki je bil v grobem zgrajen neposredno pred začetkom druge svetovne vojne in bil med vojno precej poškodovan, je po določitvi namembnosti in končni izgradnji v začetku petdesetih let z obratovanjem začel jeseni 1953. – Šorn, O socialnem skrbstvu ljubljanske mestne občine v letih 1935–1945.

660 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 491, Stanovanjski blok upokojenecv na Taboru in njegov delokrog, 22. 5. 1964.

661 Milošević Arnold, Razvoj domov za stare, str. 268.

opredeljevali narod z nad 7 % prebivalcev, starih nad 65 let. Slovenci smo takih prebivalcev imeli leta 1961 7,8 %, leta 1971 9,3 %, leta 1980 pa že prek 10 %.⁶⁶²

Čeprav se je podaljševanje pričakovanega trajanja življenja v šestdesetih letih 20. stoletja upočasnilo, je daljša življenjska doba ljudi v Sloveniji s seboj prinašala vprašanje družbene skrbi za starejše. Stopnjeval se je pritisk na zavode za stare ljudi in kazala se je potreba po zagotovitvi večjega števila postelj. Takšne okoliščine so privedle do predloga o oblikovanju programa novogradenj in adaptacij domov. Strokovna in uradna stališča so takrat s prepoznavanjem potrebe pomoči starim ljudem v domačem okolju tudi že izražala socialno naravnanoost snovalcev starostnega varstva pri nas.⁶⁶³

UTEMELJITEV IN PREVLADA SOCIALNOGERONTOLOŠKEGA MODELA DOMOV ZA STARE LJUDI

Šestdeseta leta je zaznamovala živahna dejavnost na področju varstva starih ljudi v Sloveniji. Namestitve starejših posameznikov, ki so bili zvečine brez lastnih sredstev, so se v začetku šestdesetih let pričele postopoma umikati naraščajočemu številu upokojencev z urejenimi razmerami, z drugačnimi pogledi na svoj položaj v starosti ter z bistveno spremenjenimi potrebami. Zvrstilo se je več pomembnih mejnikov.

Leta 1961 so bili s pobudo takratnih upravnikov domov za starejše o oblikovanju centralne slovenske strokovne metodološke ustanove za povezovanje medicinske, socialne in drugih dejavnosti starejših postavljeni temelji sodobni slovenski socialni medicinski gerontologiji. Leta 1962 je začela delovati Republiška komisija za gerontološka vprašanja pri sekretariatu za socialno varstvo, ki je izdelala osnovna načela socialne gerontologije, na katerih temelji sodobno varstvo starejših v Sloveniji.⁶⁶⁴ Varstvo starejših oseb v Sloveniji, oprto na socialnozdravstveno varstvo preteklih obdobj, se je po novih sodobnih smernicah oziroma načelih socialne gerontologije začelo razvijati od sredine 60. let 20. stoletja.

Nova in namenska gradnja domov za stare oziroma socialno gerontološki model domov za stare ljudi, zasnovan na načelih socialne gerontologije, ki jih je junija 1964 sprejel Socialnozdravstveni zbor skupščine SR Slovenije, oktobra 1964 pa so jih potrdili tudi udeleženci prvega jugoslovanskega seminarja iz geriatrije, sta prevladovala v obdobju 1965–1990. Perspektive razvoja skrbi za stare ljudi sta pripravila tedanji zunanji svetovalec Sekretariata za socialno varstvo Bojan

662 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 506, Demografski podatki.

663 Milošević Arnold, Razvoj domov za stare, str. 268, 269.

664 Cizelj, *Strateški razvojni program*, str. 11.

Accetto in strokovna sodelavka sekretariata Olga Kraigher.⁶⁶⁵ Načela, ki so bila odraz gerontoloških ugotovitev biomedicinskega modela, so bila usmerjena k integraciji starih ljudi v družbo. Domovi pa so bili opredeljeni kot institucije, ki ne rešujejo le socialne problematike, temveč tudi zdravstveno. Njihova dejavnost je bila opredeljena kot gerontološko-geriatrična in jo je utemeljevala medicina.⁶⁶⁶

Mreža institucionalne pomoči se je po vojni gradila kot državni program po enotnih standardih kombiniranega tipa doma. Gradili so se domovi za zdrave in bolne, v predvidenem razmerju 70 % zdravih in 30 % bolnih oziroma nepokretnih starostnikov. Takšnemu razmerju so se podrejali tudi prostorski normativi. Čeprav je bilo v svetu poznanih več vrst kolektivnih domov za stare ljudi, pa sta se pri nas v omenjenem času uveljavili dve vrsti tovrstnih domov. Domovi za duševno prizadete starejše prebivalce, ki jih ni bilo mogoče imeti med duševno zdravimi starimi prebivalci, in domovi kombiniranega tipa, v katerih so prebivali stari zdravi ljudje, kronični bolniki in rekonvalescenti. V njih je moralo biti organizirano splošno, socialno in zdravstveno varstvo.⁶⁶⁷ Tako organizirani domovi naj ne bi postali zadnje prebivališče kroničnih, neozdravljivih bolnikov ali hiralnice, temveč domovi, v katerih so bolni integrirani z zdravimi starimi ljudmi in kjer je še mogoče čutiti nekaj življenja ter življenje v njih ni povsem brezupno kot v specializiranih negovalnih domovih s kronično in neozdravljivo bolnimi.

Po ugotovitvah dr. Bojana Accetta so domovi za stare že sredi šestdesetih let 20. stoletja, torej že pred uradno sprejetimi odloki, v Sloveniji postajali domovi kombiniranega tipa, saj so tudi tisti domovi, ki so bili namenjeni sprva sprejemu le zdravih starih ljudi, že po nekajmesečnem delovanju imeli precejšnje število ležečih kroničnih bolnikov, potrebnih intenzivne nege.⁶⁶⁸

POSPEŠEN RAZVOJ DOMOV ZA STARE 1972–1992

Čas od druge polovice 60. let do začetka 90. let 20. stoletja je bil za razvoj domov za stare, ne glede na ekonomske težave, ugoden. Obdobje pospešenega razvoja področja zavodskega varstva odraslih, predvsem starih ljudi, se je pričelo z ustanovitvijo Sklada za gradnjo stanovanj in domov za upokojence pri Skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja Slovenije leta 1972 ter določitvijo normativov leta 1976. Pred njim je za reševanje stanovanjskih potreb upokojencev in invalidov skrbel v začetku leta 1966 ustanovljeni Sklad

⁶⁶⁵ Milošević Arnold, *Razvoj domov za stare*, str. 269.

⁶⁶⁶ Mali, *Od hiralnic do domov za stare*, str. 50, 51.

⁶⁶⁷ Accetto, *Staranje, starost in starostno varstvo*, str. 47.

⁶⁶⁸ Prav tam, str. 48.

Republiške skupnosti socialnega zavarovanja. Ustanovitev sklada kot večinskega vira sredstev za sanacije in adaptacije, dograditve in nove gradnje domov je Skupnost socialnih zavodov Slovenije postavila kot mejnik v razvojni fazi domov. Iz njega se je financirala gradnja domov do leta 1990, to pa je napovedalo tretje obdobje (1972–1992) v razvoju skrbi za starejše. Obdobje tretje razvojne faze v oskrbi starejših, kot jo pozna Skupnost socialnih zavodov Slovenije, se v časovni dimenziji skoraj ujema s socialnogerontološkim modelom domov za stare ljudi in obdobjem postopne profesionalizacije socialnega dela v domovih, kot razvoj domov deli stroka socialnega dela.

Na osnovi hitrega razvoja gerontologije in njenih spoznanj so se spreminjali standardi in kakovost dela v domovih; postopno se je začelo tudi bolj sistematično zagotavljati domske zmogljivosti in zaposlovati ustrežnejše kadre.

V obdobju hitrega razvoja domov je bilo v ospredju zagotavljanje prostorskih razmer, ustreznih naraščajoči zdravstveni zahtevnosti in številu oskrbovancev. Poskrbljeno je bilo tudi za njihovo kadrovsko okrepitev. Izboljševanje prostorskih in materialnih razmer za delovanje zavodov je namreč krepilo njihova prizadevanja za izboljšanje strokovne in izobrazbene strukture zaposlenih, uvajanje novih oblik in vsebin ter uveljavitev in višjo raven strokovnega dela.⁶⁶⁹ Na zavedanje o potrebi po spreminjanju standarda in kakovosti dela v domovih sta vplivala tudi nastanek in hiter razvoj gerontologije.

Gerontološko društvo Slovenije, ki je še danes eden izmed pomembnih dejavnikov strokovnega razvoja starostnega varstva, je bilo ustanovljeno leta 1969. Na hiter in kakovosten razvoj domskega varstva starih je pomembno vplival že omenjeni dr. Bojan Accetto, sprva zdravnik v enem izmed ljubljanskih domov in predlagatelj ustanovitve gerontološkega inštituta. Gerontološki inštitut v Trnovem v Ljubljani, ki je bil ustanovljen leta 1966 in katerega delno vlogo je v začetku devetdesetih let prevzel Inštitut Antona Trstenjaka, je deloval do druge polovice osemdesetih let. Gerontološki inštitut, katerega idejni vodja je bil dr. Accetto, je bil predvsem medicinsko-gerontološki, odlikovalo pa ga je tudi interdisciplinarno gledanje na starost, saj je uravnoteženo pripisoval pomen tako telesnemu zdravju kot psihičnemu in socialnemu življenju v starosti.⁶⁷⁰ Kljub prizadevanjem direktorja dr. Accetta, da bi se kompleksno in interdisciplinarno ukvarjal z vsem, kar zadeva starost in staranje, torej, da bi povsem prerasel v interdisciplinarno institucijo, se ta cilj le ni v celoti uresničil, čeprav so pri raziskavah inštituta sodelovali tudi družboslovci.⁶⁷¹

V okviru tega modela domov za stare je postalo vse pomembneje graditi domove v mestih in na podeželju z namenom, da bi starejši ljudje kljub bivanju v instituciji lahko živeli v podobnem okolju kot pred odhodom v institucijo. V

669 Cizelj, *Strateški razvojni program*, str. 12.

670 Mali, *Od hiralnic do domov za stare*, str. 53.

671 Milošević Arnold, *Razvoj domov za stare*, str. 272.

ospredje se je postavljalo tudi interdisciplinarnost socialne gerontologije. Dr. Accetto je uspešno delo v socialni gerontologiji videl le v sodelovanju in usklajevanju socialnih in zdravstvenih služb. Razvijal je ideje o ustanovitvi zunanjih služb in dejavnosti socialne gerontologije, o individualnih, upokojskih stanovanjih, ki bi bila manjša in nezahtevna za vzdrževanje.⁶⁷² Menil je, da bi v skrbi za stare bilo potrebno urediti poleg zdravstvenih problemov tudi njihov ekonomski položaj (urediti pokojnine in njihove stanovanjske probleme), kar je pomenilo izvajanje socialne politike, vključujoč sodelovanje socialnih delavcev, sociologov, psihologov, ekonomistov, gradbenikov, urbanistov, arhitektov, strokovnjakov zavodov za socialno zavarovanje in drugih.

Ker je socialna gerontologija zelo vplivala na delo in življenje v domovih, se je kvaliteta življenja v domovih za stare postopoma izboljševala. Domovi so dobili status institucije, namenjene starim in predvsem bolnim ljudem. V njih se je zaposlovalo ustrezno usposobljen kader: zdravstvene delavce različnih stopenj izobrazbe in specialnosti (bolničarje, zdravstvene tehnike, medicinske sestre z višjo in pozneje tudi z visoko izobrazbo, fizioterapevte, delovne terapevte, zdravnike); v osemdesetih letih pa še socialne delavke. Z vključitvijo tovrstnega kadra se je v delovanju domov začelo poudarjati pomen medsebojnih odnosov, medsebojnega sodelovanja stanovalcev, osebja in svojcev; socialno delo tovrstnega kadra se je usmerjalo tudi na osebne probleme stanovalcev, na njihovo izražanje čustev in krepitev njihove avtonomije.⁶⁷³

Z namensko grajenimi in sodobnimi domovi so se zmanjševali tudi predsodki do njih. V takratnem konceptu domov za stare so bili to pravzaprav domovi za upokojence. Zato so na novo zgrajeni domovi ustrezali zlasti zdravim in pomičnim ljudem, pozabljalo pa se je denimo na invalide. V novih domovih tako ni bilo zadostnega števila invalidskih vozičkov, dvigal, posebnih prostorov za fizioterapijo, delovno terapijo in drugih, za vzdrževanje sposobnosti starih ljudi pomembnih dejavnosti. To je oviralo kakovost bivanja stanovalcev s fizičnimi ovirami pa tudi razvoj strokovnih dejavnosti, ki bi stanovalcem pomagale ohranjati funkcionalne sposobnosti. Zagotavljanje čim večjega števila postelj v domovih je zahtevalo skromne standarde gradnje. V domovih so tudi prevladovale dvo- in večposteljne sobe, kar ni dopuščalo zasebnosti. Premalo je bilo tudi toaletnih prostorov. Te napake so se odpravljale v zadnjem, prehodnem obdobju (1986–1990) delovanja Sklada za gradnjo stanovanj in domov za upokojence pri Skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja Slovenije. Izboljševale so se neustrezne prostorske razmere obstoječih zavodov in gradile nadomestne in nove gradnje.⁶⁷⁴

672 Mali, *Od hiralnic do domov za stare*, str. 52.

673 Hlebec in Mali, *Tipologija razvoja institucionalne oskrbe starejših ljudi*, str. 31.

674 Cizelj, *Strateški razvojni program*, str. 12.

DOM UPOKOJENCEV CENTER, TABOR - POLJANE

Kot izrazit problem se je skrb za ostarele v Sloveniji pojavila v sedemdesetih letih 20. stoletja. Ljubljana se je s težavami, ki so jih s seboj prinašale industrializacija, urbanizacija in modernizacija, soočala že pred tem. Na začetku šestdesetih let minulega stoletja je bilo več kot očitno, da obstoječe zmogljivosti domov na območju Ljubljane ne zadoščajo dejanskim potrebam za reševanje vprašanja oskrbe starejših ljudi. S preoblikovanjem nekaterih ljubljanskih zavodov, kjer so pred vojno in med njo bivali stari ljudje, v drug tip socialnih ustanov je Ljubljana po vojni izgubila precej dotedanjih zmogljivosti. Čeprav so Ljubljancane, bivajoče v teh zavodih, kot že rečeno, preselili v domove izven Ljubljane, pa se je s porastom življenjske dobe in naraščajočim številom starejših ljudi v demografski strukturi prebivalstva vprašanje oskrbe in nege ostarelih v ljubljanskih občinah pojavilo temu navkljub.

Po številu starejšega prebivalstva je med ljubljanskimi občinami z 18 % prebivalcev, starejših nad 65 let, od katerih jih je bilo potrebnih domskega varstva 5 %, vse od šestdesetih let izstopala občina Ljubljana Center.⁶⁷⁵ Ljubljana je sicer delno nadomestilo za izgubljene zmogljivosti dobila leta 1953, ko je bil dograjen Dom Bokalci. S postavitvijo sodobnih gerontoloških smernic v prvi polovici šestdesetih let, katerih izhodišče je bilo, da morajo stari ljudje imeti možnost bivanja v vajelem okolju in da ne smejo biti izločeni iz družbe, se je ugotavljalo, da tem principom tudi Dom Bokalci ne ustreza, saj ni imel še urejene prometne povezave z mestom. Zato je bil pritisk prosilcev za sprejem v dom na Poljanah, kljub slabšim bivalnim razmeram, v primerjavi s povpraševanjem po bivanju v Domu Bokalci večji.

V takšnih okoliščinah je občinski odbor Ljubljana Center oziroma njegov Svet za socialno varstvo začel leta 1961 priprave na gradnjo novega stanovanjskega objekta, ki je sčasoma prerasel v Dom upokojencev Center, Tabor - Poljane (DUC), ki ga v nadaljevanju tudi predstavljam. Dom upokojencev Center, Tabor - Poljane je zelo reprezentativen primer opisanega zgodovinskega razvoja domov za starejše, njegova sestavna enota Dom na Taboru pa je tudi prvi sodobno in namensko, v skladu s takrat utemeljenimi načeli gerontologije, zgrajen dom za stare ljudi v Sloveniji.

Kombiniran in odprt tip doma, Dom upokojencev Center, Tabor - Poljane, je bil kot enovita organizacija z dvema dislociranimi enotama v občini Ljubljana Center s skupno finančno, socialno, kadrovsko in individualno poslovodsko službo registriran pri Okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani julija 1974.

⁶⁷⁵ Po popisu prebivalstva iz leta 1981 sta v Sloveniji po indeksu staranja najbolj izstopali občini Ljubljana Center in Tolmin. – SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 506, Plan dela, poročilo Doma upokojencev center za leto 1985, Demografski podatki.

Ustanovitelj Doma upokojencev Center, s prvotno samostojnima enotama, Domom Tabor in Domom Poljane, je julija 1975 postala Skupnost socialnega skrbstva občine Ljubljana Center. V obravnavanem obdobju je DUC deloval po določilih zakona o socialnem skrbstvu, statutu, svojem hišnem redu in skladno z drugimi določili zavoda. Z Domom Tabor in Domom Poljane, združenima v DUC, je občina Ljubljana Center, ki se je že sredi šestdesetih let 20. stoletja pri zagotavljanju dostojnega življenja v starosti začela srečevati z izzivi moderne družbe – s staranjem prebivalstva in dolgoživostjo družbe –, reševala vedno bolj pereče vprašanje oskrbe starejših ljudi.

Izredno koncentracijo starih ljudi je imel predel Stara Ljubljana. Tendenca staranja prebivalstva v občini Ljubljana Center pa se je kazala tudi še v prihodnje. Zato se je v okoliščinah, ko je v domovih za starejše iskalo oskrbo, nego ter zaščito vedno več starejših oseb, upokojencev, kroničnih bolnikov, bolnikov z rednimi dohodki, osamljenih, oseb, stalno odvisnih od tuje pomoči in zdravstvenega varstva, izgradnja doma za starejše kazala kot nujna. Predvsem v urbanih okoljih, kot je to bil ljubljanski prostor, se je v spremenjenih družbenih razmerah, ko je naraščalo zaposlovanje žensk in se je oblikovala atomizirana družina ter so se gradila majhna stanovanja, kazala potreba po domovih za starejše.

S sociološko preobrazbo družbe so domovi za starejše vse bolj postajali drugi dom starejših ljudi, upokojencev, ki zaradi kronične bolezni in starostne onemoglosti niso bili sposobni samostojne oskrbe, vse manj pa pribežališče občinskih revežev in ljudi brez poklica ter sredstev za preživljanje.⁶⁷⁶

Sklad za socialno varstvo občine Ljubljana Center je tako leta 1963 na osnovi takrat obstoječih težav, ki so izhajale iz vsakodnevnih potreb, in zaradi dejstva, da še ni bilo sodobno urejenega doma, ki bi ponujal delovno terapijo ostarelih ljudi in bi hkrati zagotavljal svoje storitve tudi zunanjim upokojencem, prosil Stanovanjski sklad občine Ljubljana Center za odobritev posojila; prijavil pa se je tudi na I. natečaj za dajanje posojil in izjemnih pomoči iz sklada za socialne ustanove v namen gradnje doma počitka.⁶⁷⁷ Dom upokojencev Tabor, z začetno kapaciteto 120 ležišč, katerega investitor in ustanovitelj je 8. julija 1965 z ustanovitveno odločbo Skupščine Ljubljana Center postala Skupščina občine Ljubljana Center oziroma Sklad za družbeno varstvo, je bil dograjen in operativen februarja 1966.⁶⁷⁸

Po otvoritvi leta 1966 je dom poleg zdravih starejših oseb sprejemal tudi bolne starejše ljudi, po želji z lastnim pohištvom, pa tudi prehodne stanovalce – rekonvalescente. Ko se je sredi sedemdesetih let minulega stoletja Domu

676 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 489.

677 SI_ZAL_LJU/0718, š. 18, a. e. 525.

678 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 494, Poročilo o 3-letnem delu doma upokojencev Tabor ter možnosti njegovega nadaljnje razvoja.

upokojencev Tabor priključil Dom za oskrbovance Poljane, se je združen dom poimenoval v Dom upokojencev Center, Tabor-Poljane (DUC).⁶⁷⁹ Dom upokojencev Center, Tabor-Poljane, je z vključitvijo v program družbene skrbi za stare ljudi v občini Ljubljana Center postal splošna socialna ustanova na področju socialnega skrbstva z opravljanjem zavodskega varstva odraslih oseb.

Prvi stanovalci po dograditvi Doma upokojencev Tabor februarja 1966 so bili športniki štirih hokejskih reprezentanc, ki so se takrat udeleževale svetovnega prvenstva v hokeju na ledu v Ljubljani. Dobiček, ki ga je dom od tega imel, mu je zadoščal za pokritje tekočega vzdrževanja prvega leta delovanja. Kot eden redkih namensko projektiran in grajen dom za starostnike v tistem času v Sloveniji je z rednim poslovanjem pričel aprila 1966. Do polne zasedenosti konec istega leta je tudi oddajal sobe skupinam in posameznim rekonvalescentom.⁶⁸⁰ Januarja 1967 je Dom upokojencev Tabor (DUT) prevzel od Prehodnega mladinskega doma v upravljanje kompleks bivšega gradu Kodeljevo. Z lastnimi sredstvi, ustvarjenimi od svojih storitev v prvem letu delovanja – poleg oddajanja sob je več kot deset mesecev pripravljal in dostavljal hrano Onkološkemu inštitutu zaradi adaptacijskih del kuhinje slednjega –, je preuredil grad Kodeljevo v svojo depandanso z 41 posteljami.⁶⁸¹ Depandansa Kodeljevo, obdana z lepim parkom, primernim za sprehode in letno bivanje oskrbovancev, z zdravstveno službo se je konstituirala 20. marca 1967.⁶⁸²

K Domu upokojencev Tabor je bil v letu 1973 dograjen še prizidek. Stavba A z zmogljivostjo 120 postelj in stavba B z zmogljivostjo 200 postelj, ki sta bili med seboj funkcionalno in prostorsko povezani, sta od tedaj skupaj lahko sprejeli 320 oskrbovancev.⁶⁸³ Po razširitvi kapacitet je Dom na Taboru imel 186 enoposteljnih, 51 dvoposteljnih in 8 večposteljnih sob. To je pomenilo, da je 58 % oskrbovancev živel v enoposteljnih, 32 % oskrbovancev v dvoposteljnih in 10 % oskrbovancev v štiriposteljnih sobah.⁶⁸⁴

Arhitektura zgradbe je ustrezala temeljnim načelom doma. Dom je ostarelim z vso splošno oskrbo, po potrebi tudi z varstvom in nego, tako laično kot medicinsko, želel zagotoviti osebno varnost, hkrati pa jim omogočiti kar največjo

679 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 500, Poročilo o delu Doma upokojencev Center Tabor-Poljane za leto 1978. Ljubljana, marec 1979.

680 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 494, Poročilo o 3-letnem delu doma upokojencev Tabor ter možnosti njegovega nadaljnega razvoja.

681 SI_ZAL_LJU/0718, 15/492, Poročilo o delu v domovih za upokojenca v letu 1967; SI_ZAL_LJU/0718, 15/494, Poročilo o 3-letnem delu doma upokojencev Tabor ter možnosti njegovega nadaljnega razvoja.

682 SI_ZAL_LJU/0718, 15/494, Poročilo o 3-letnem delu doma upokojencev Tabor ter možnosti njegovega nadaljnega razvoja; SI_ZAL_LJU/0718, 15/492, Poročilo za l. 1967.

683 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 509, Poročilo o delu Doma upokojencev Center Tabor-Poljane za leto 1987. Ljubljana, maj 1988.

684 SI_ZAL_LJU/0718, š. 1, a. e. 9, Dom upokojencev Center, Tabor-Poljane, Ljubljana, Tabor 10.

individualnost. Stanovanjski prostori so zato bili zvečine eno- do dvoposteljni. Sobe so imele sanitarije in z izjemo 8 večposteljnih sob tudi individualen balkon; vsaka etaža (19) pa čajno kuhinjo. Dom na Taboru je imel 9 dnevnih sob in 10 dnevnih koticov. Opremljenost doma je bila v drugi polovici sedemdesetih let sledeča: imel je 177 WC-jev, kar je pomenilo, da je bil 1 WC za 1,8 oskrbovanca; 36 kopalnic, kar je pomenilo, da je eno kopalnico uporabljalo 9 oskrbovancev. Vsa domska oprema je bila funkcionalno prilagojena zmogljivostim starostnikov.⁶⁸⁵

V obeh domovih občine Ljubljana Center je bilo že pred njuno združitvijo poskrbljeno tudi za zdravstveno varstvo. V ilustracijo naj povem, da je leta 1966 zdravnik v obeh domovih delal 7 do 8 ur tedensko. Domova sta imela tudi urejeno celodnevno medicinsko službo, ponoči pa dežurno strežnico. Svojim oskrbovancem sta ponujala tudi razvedrilo. V Domu na Taboru so jim bili na razpolago televizija, radijski sprejemnik, obsežna diskoteka in biblioteka, prirejali so razna predavanja, obstajali so tudi prvi zametki zaposlitvene terapije v obliki šivanja, kvačkanja; v Domu Poljane pa so takrat uredili knjižnico, nabavili televizijski in radijski sprejemnik, prav tako so organizirali razne kratkočasne dejavnosti in zaposlitveno terapijo.⁶⁸⁶ Pritličje Doma na Taboru je imelo kuhinjo, manjši klubski prostor in restavracijo. V kleti so bili pralnica, pedikura ter skladiščni prostori. Restavracija, klubski prostor, pedikura in delno pralnica so bili namenjeni tudi drugim, ne le upokojujencem.⁶⁸⁷

Dom upokojujencev Tabor je kot prvi v Sloveniji postal dom odprtega tipa. To je pomenilo, da je pionirsko začel izvajati zunanjo dejavnost. Starejšim ljudem v okolišju je dal možnost za zagotavljanje pomoči. Najpogosteje so starostniki koristili pomoč pri pripravi ali dostavi redne, starosti primerne prehrane, pri vzdrževanju osebne higiene, pri gospodinjskih opravilih in pri zmanjševanju občutka osamljenosti.

Dom upokojujencev Poljane občine Ljubljana Center pa je bil ustanovljen leta 1947 v starih stavbah bivšega samostana. Aprila 1975 je dobil prizidek s 130 posteljami. V letu 1984 je bil stari del Doma na Poljanah, v katerem je tedaj živelo 54 oskrbovancev, porušen. Konec leta 1986 je bil končan program gradnje II. faze Doma na Poljanah. Z njim je dom dobil 50 posteljnih kapacitet, novo kuhinjo, ambulantne prostore, prostore za fizioterapijo in delovno terapijo ter funkcionalno ureditev doma. Ob Poljanski cesti je bilo v okviru tega programa

685 SI_ZAL_LJU/0718, š. 1, a. e. 9, Dom upokojujencev Center, Tabor-Poljane, Ljubljana, Tabor 10 in SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 489, Poročilo o delu v domovih za upokojujence v letu 1966. Ljubljana, dne 5. 4. 1967.

686 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 489, Poročilo o delu v domovih za upokojujence v letu 1966. Ljubljana, dne 5. 4. 1967.

687 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 494, Poročilo o 3-letnem delu doma upokojujencev Tabor ter možnosti njegovega nadaljnje razvoja.

gradnje zgrajenih tudi prek 54 manjših stanovanj za upokojence: 24 garsonjer, 28 enosobnih stanovanj, 3 enoinpolsobna stanovanja in eno dvosobno stanovanje.⁶⁸⁸ Z odprtjem novega stanovanjskega objekta za upokojence oziroma z njegovo funkcionalno pripojitvijo na Dom upokojencev Poljane je bil pri razvijanju zunanje dejavnosti storjen precejšen napredek. Dom na Poljanah je stanovalcem v 56 stanovanjskih enotah kljub vsem funkcionalnim možnostim za popolno samostojno življenje in starejšim ljudem v občini Center ponudil naslednje servisne usluge: pranje in likanje posteljnega in osebne perila, pomoč pri čiščenju stanovanja, več možnosti prehranjevanja, možnost spremljanja kulturnih in drugih prireditev v domu, s čimer se je še bolj približal potrebam in interesom starejših ljudi. Poleg Zdravstvenega doma Center, Rdečega križa in drugih je DUC (oziroma enota Poljane) v okviru organizacijske oziroma vsebinske zasnove širše družbene pomoči s to dograditvijo nastopil v vlogi izvajalca nekaterih oblik pomoči.⁶⁸⁹ S tem se je začela uresničevati ideja iz šestdesetih let, da bi se ob Domu na Poljanah zaradi izredne koncentracije starejših ljudi v njegovi okolici moral razviti center za raznovrstne uslužnostne dejavnosti.⁶⁹⁰

V pritličju te stavbe so bili leta 1986 v okviru javnega programa pri Domu upokojencev Poljane do IV. gradbene faze zgrajeni prostori za trgovski in gostinski lokal. Gostinski lokal za pripravo dietne prehrane za občane mesta Ljubljane je prevzel DUC. S tem se je rešilo velik problem zagotavljanja ustrezne dietne prehrane sladkornih bolnikov; v drugi polovici osemdesetih let jih je v ožjem središču Ljubljane živelo okoli 10 tisoč, na širšem mestnem območju pa celo 20 tisoč. Tudi prostore za samopostrežno trgovino, ki bi bili namenjeni najrazličnejšim dejavnostim Zveze društev upokojencev mesta Ljubljane, naj bi prevzel DUC. V njih naj bi se izvajal program univerze III. življenjskega obdobja, prirejale kulturne, športno-rekreacijske prireditve in podobno.⁶⁹¹ Prostori za samopostrežno trgovino so bili v letu 1989 odprodani; z delom sredstev, pridobljenih od prodaje, pa so dogradili obrat za hitro pripravo hrane – restavracijo in kava bar Kobra.⁶⁹²

Za zgodovinski razvoj doma je značilno, da je njegovo osebje ob razvijanju svojega dela upoštevalo spoznanja sodobne gerontologije, predvsem pa spreminjajoče se potrebe in interese starejših in starih ljudi na območju te občine. Spoznanja in organizacijsko strokovni koncepti delovanja DUC-a so postali tudi

688 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 509, Poročilo o delu Doma upokojencev Center Tabor-Poljane za leto 1987. Ljubljana, maj 1988.

689 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 509, Poročilo o delu doma upokojencev Center, Tabor-Poljane, za leto 1986. Ljubljana, marec 1987.

690 SI_ZAL_LJU/0718, š. 15, a. e. 490, Dopolnitev koncepta o družbeni skrbi za starejše prebivalce Ljubljane z nekaterimi konkretnimi predlogi.

691 SI_ZAL_LJU/0718, š. 21, a. e. 567, Zaključki in predlogi.

692 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 512, Poročilo o delu doma upokojencev Center, Tabor-Poljane za leto 1990. Ljubljana, april 1991.

osnova za oblikovanje in sprejem področnih predpisov, dogovorov, sporazumov in kadrovskih normativov, prehrane in tehničnih standardov za izgradnjo domov ter za obseg in vsebino zdravstvenega varstva oskrbovancev v domovih. Dom je tako rekoč sooblikoval socialno politiko, in to predvsem na področju družbenega varstva starejših ljudi. Poleg osnovne dejavnosti – oskrbe starostnikov – DUC od same ustanovitve izvaja tudi zunanjo dejavnost, v okviru katere zagotavlja različne oblike pomoči in storitev za starejše osebe, živeče v svojih domovih. Starejši ljudje so z njim pridobili možnost za prehranjevanje, dnevno oskrbo in vključevanje v različne domske aktivnosti. DUC jim je ponudil tudi možnost pedikure, pranja in likanja perila.

Zavodsko varstvo odraslih oseb je opredeljeval zakon o socialnem skrbstvu, ki je kot temeljne naloge opredeljeval: osnovno in dodatno oskrbo, dietno prehrano, zdravstveno varstvo oziroma zdravstveno nego.

Osnovna oskrba je obsegala nastanitve v opremljenih in vzdrževanih sobah; uporabo vseh skupnih prostorov in naprav za oskrbovance; celodnevno, starosti prilagojeno prehrano; vzdrževanje (pranje, likanje, šivanje) osebnega in zavodskega perila; skrb za izvajanje osebne higijene; zagotavljanje razmer za ohranjanje življenjske aktivnosti.

Dodatna oskrba je vključevala intenzivnejšo varstvo in pomoč pri opravljanju osnovnih življenjskih funkcij. Do dietne prehrane so bili upravičeni oskrbovanci z zdravniškim priporočilom.

Zdravstveno varstvo oziroma nega pa je obsegala program osnovnega zdravstvenega varstva in del klinično bolnišničnega varstva.

Poleg temeljnih nalog so domovi kot zunanjo dejavnost izvajali naslednje storitve: 1. Zagotavljali so ustrezno, tudi dietno prehrano kot tudi organizacijo dostave hrane; 2. Dnevno oskrbo s časovno opredelitvijo dnevne nastanitve, vključno z ustrezno prehrano, zdravstvenim varstvom in vključitvijo v različne zaposlitvene dejavnosti; 3. Zdravstveno varstvo in nego na domu, predvsem v zdravstvenovzgojnem smislu; nekateri domovi pa so v primeru, da te dejavnosti ni imel v programu območni zdravstveni dom, opravljali oni; 4. Domovi so zagotavljali tudi prostorske možnosti za razvoj klubskih dejavnosti upokojencev; 5. Pranje perila, sčasoma tudi strojnega; 6. Pedikuro; 7. Kulturne, športno-rekreacijske in druge podobne prireditve.⁶⁹³

Po tako široko zastavljenem programu in konceptu je deloval od ustanovitve tudi Dom upokojencev Center, Tabor - Poljane. Uveljavil je novo vsebino dela, ki je vplivala na spreminjanje odnosa uporabnikov in širše družbe do domskega varstva. Ljudje na domove za stare niso več gledali kot na hiralnice, temveč

693 SI_ZAL_LJU/0718, š. 21, a. e. 573, Program delovanja domov za upokojence-starejše občane in družbene skrbi za starejše ljudi.

kot na prostor, kjer človek lahko dočaka starost varno in brez skrbi, kaj bo, ko opeša. Odločitve in razlogi za odhod v dom so se skozi čas spreminjali. Še sredi sedemdesetih let sta bila glavna razloga za odhod v dom nerešeno stanovanjsko vprašanje in eksistenčna ogroženost, konec osemdesetih let minulega stoletja pa so to postajale bolezen, osamljenost in potreba po tuji pomoči pri opravljanju osnovnih življenjskih funkcij.⁶⁹⁴

Dom upokojencev Center, Tabor - Poljane se je z vsebino in načinom delovanja uveljavil v Sloveniji in Jugoslaviji ter zamejstvu. S svojimi izkušnjami in spoznanji je postal vzorčni model pri snovanju domskega varstva odraslih oseb in družbenega varstva starih ljudi. Z razvijanjem in opravljanjem zunanjih dejavnosti si je prizadeval, da bi živel s krajani. Dom je postal tudi učna baza za študente tedanje višje šole za socialne delavce, srednje in višje šole za medicinske sestre, zdravnike specializante s področja geriatrije pa tudi za študente sociologije današnje Fakultete za družbene vede.⁶⁹⁵

Potem ko je bila v sedemdesetih letih minulega stoletja v iskanju ustreznega odgovora na naraščajoče potrebe ostarelih sprožena organizirana družbena akcija, je Ljubljana v osemdesetih letih z izgradnjo domov v Bežigradu in Šiški leta 1980, v Mostah leta 1983 in na Koleziji leta 1982 svoje zmogljivosti podvojila. Obstoječe kapacitete domov v Ljubljani so se glede na potrebe približale zadostni ravni. Zmogljivosti ljubljanskih domov za upokojence so leta 1986 omogočale 6,5 % Ljubljancanom v starosti nad 65 let vključitev v domove, kar pomeni, da so zmogljivosti domov presegle zahteve mednarodnih standardov. Zahteva teh je bila, da mora biti 5 % občanom v starosti nad 65 let omogočena vključitev v domsko varstvo.⁶⁹⁶

Spolna struktura v domsko oskrbo vključenih starejših občanov se je v ljubljanskih domovih upokojencev gibala v korist žensk. Med 1.651 oskrbovanci so bili konec leta 1986 v domsko oskrbo vključeni 1.301 ženska ali 79 % in 350 moških ali 21 %. Razmerje je bilo takrat že več let konstantno.

Povprečna starost oskrbovancev DUC se je v opazovanem obdobju postopno iz leta v leto višala. Leta 1974 je znašala 78,4 leta, leta 1983 pa že 81,1 leta. Povprečna starost oskrbovancev, starih nad 65 let, je leta 1983 znašala 82,3 leta.⁶⁹⁷

Povprečna starost oskrbovancev ljubljanskih domov pa se je leta 1986 gibala od 75 do 82 let. Največji delež oskrbovancev (44,8 %) je bil v starostnem razredu

694 SI_ZAL_LJU/0718, š. 21, a. e. 573, Program delovanja domov za upokojence-starejše občane in družbene skrbi za starejše ljudi.

695 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 505, Stari ljudje v občini Ljubljana center krajevne skupnosti in dom upokojencev Center. Ljubljana, februarja 1984.

696 SI_ZAL_LJU/0718, š. 21, a. e. 567, Dejavnost domov za upokojence-starejše občane v Ljubljani 1976–1986.

697 SI_ZAL_LJU/0718, š. 16, a. e. 506, Poročilo Doma upokojencev Center za leto 1985.

med 80 in 90 leti. Od vseh v domsko oskrbo vključenih oskrbovancev jih je bilo takrat 24 % pokretnih, 33,6 % delno pokretnih in 42,3 % nepokretnih.⁶⁹⁸

ZAKLJUČEK

Povojni socialistični sistem je s pospešeno industrializacijo in modernizacijo spremenil družbeni položaj starih ljudi. S pojavom zavarovanja za čas upokojitve je postala starost institucionalizirana. Status posebne kategorije prebivalcev so stari ljudje dobili prav s pomočjo institucij.

Domovi za stare ljudi so postali eden od možnih prostorov za življenje v starosti, saj so s pojavom upokojevanja in z zagotavljanjem sredstev za življenje v starosti pri starih ljudeh pridobili drugačen pomen, kot so jih imeli do tedaj. Socialne ustanove pred vojno, ki so bile po kapaciteti postelj sicer na zavidljivi ravni, so stanovalcem zagotavljale izredno nizek življenjski standard. Te socialne ustanove so bile v glavnem hiralnice in ubožnice, njihovi stanovalci pa občinski reveži, in ne upokojnenci z lastnimi sredstvi. Pravica starih ljudi do pokojnine jim je dala možnost zahtevati za plačilo bivanja v instituciji boljše življenjske razmere in boljšo oskrbo. Čeprav so stari ljudje imeli možnost izbire življenjskega prostora pri nas že pred in med vojno, pa so jim tedanji domovi zagotavljali le preživetje in ne boljšega življenja.

Ljubljana je v osemdesetih letih z izgradnjo domov dohitela najnujnejše potrebe po družbeni pomoči ostarelim. Če so bili rezultati pri razvijanju splošnega zavodskega varstva starejših oseb na zadovoljivi ravni, pa so bili ti na področju razvijanja služb in pomoči za starejše ljudi, še živeče na svojih domovih, manj ugodni. Kazalo je, da je treba sredstva iz Sklada za izgradnjo domov pri SPIZ usmeriti v sanacijo obstoječih domov starejšega datuma, v prostorsko prilagoditev domov novim potrebam in v gradnjo tako imenovanih varovanih stanovanj za upokojnence v Ljubljani.⁶⁹⁹

698 SI_ZAL_LJU/0718, š. 21, a. e. 567, Dejavnost domov za upokojnence - starejše občane v Ljubljani 1976–1986.

699 SI_ZAL_LJU/0718, š. 21, a. e. 567, Zaključki in predlogi.

Jana Mali

MEDGENERACIJSKA DIMENZIJA DOLGOTRAJNE OSKRBE*

DOLGOTRAJNA OSKRBA

Po predvidevanjih bo do leta 2050 prvič v zgodovini število starejših v svetu preseglo število mladih. Vsaka deseta oseba je danes že stara 60 let ali starejša; do leta 2050 bo po napovedih Organizacije združenih narodov toliko star vsak peti človek, do leta 2150 pa vsak tretji.⁷⁰⁰ Napovedi za Evropsko unijo kažejo, da se bo delež starejših od 65 let z 18,2 % v letu 2013 povečal na 28,1 % do leta 2050. Projekcije Organizacije združenih narodov kažejo, da je Evropa trenutno in bo ostala do leta 2060 najstarejša celina na svetu, tudi če gledamo na »koeficient starostne odvisnosti starega prebivalstva« (to je razmerje prebivalstva v starosti

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa J5-4080 Oskrba starejših v skupnosti v Sloveniji, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

700 United Nations, 2009.

80 let in več do delovno sposobnega prebivalstva, 15–64 let). Razmerje odvisnosti starega prebivalstva naj bi se znova dvignilo na raven med 20 % in 25 % v Evropski uniji, medtem ko naj bi na drugih celinah ostalo pod 14 %, v Afriki pa naj bi doseglo najnižjo raven (1,8 %). Povečanje deleža starih nad 80 let je še posebej izrazito pričakovati na Japonskem, kjer naj bi se koeficient starostne odvisnosti starega prebivalstva do leta 2060 povečal na več kot 37 %.⁷⁰¹

Demografske spremembe, ki jih nekateri poimenujejo tudi demografski preplah ali cunami staranja, so v javnosti pogosto prikazane kot grožnja mlajšemu prebivalstvu, pa čeprav je daljšanje življenjske dobe kvečjemu dosežek naše civilizacije, saj v zgodovini človeštva tega pojava še nismo doživeli.⁷⁰² Poleg demografskih sprememb se je povečalo število ljudi s kroničnimi boleznimi, dolgotrajnimi psihološkimi, duševnimi in socialnimi stiskami, hendikepom in različnimi oslabeledostmi, zaradi katerih za samostojno življenje potrebujejo dolgotrajno pomoč ali podporo drugih. Število tistih, ki lahko pomagajo, torej delovno aktivnega prebivalstva, pa se je hkrati zmanjševalo. S tem se je razmerje med ljudmi, ki pomagajo, in tistimi, ki prejemajo pomoč, radikalno spremenilo; po eni strani se je povečalo tveganje ljudi, da ne bodo prejeli ustrezne pomoči in podpore, po drugi strani pa se je povečala obremenitev ljudi, ki pomagajo.⁷⁰³

Spremembe razmerja med prebivalstvom, ki potrebuje pomoč, in prebivalstvom, ki lahko pomaga, so po mnenju nekaterih tragične, vendar jih lahko razumemo tudi kot možnost za iskanje novih oblik sožitja in solidarnosti v družbi,⁷⁰⁴ zato bo dolgotrajna oskrba v prihodnosti ključna pri zagotavljanju družbene stabilnosti. Celoviti sistemi dolgotrajne oskrbe so bistveni za zadovoljevanje potreb starejših, zmanjšanje neprimerne odvisnosti od zdravstvenih storitev, zagotavljanje dostopne pomoči in oskrbe družinam in zagotavljanje aktivne vloge žensk v širši družbi.⁷⁰⁵ Dolgotrajno oskrbo v tem kontekstu lahko razumemo kot globalno temo, ki zadeva celotno človeštvo, ne glede na ureditev zdravstvene in socialne varnosti posameznih držav. Lahko jo razumemo tudi kot temo, ki presega do zdaj znane vzorce oskrbe in spodbuja iskanje novega sožitja med ljudmi ali odkriva že znane, a prezrte načine medsebojnega življenja.

Dolgotrajna oskrba je v času družbenih sprememb zadnjih let pridobila še dodatno vrednost. Čeprav velja, da so se nove družbene spremembe začele s finančno in ekonomsko krizo, se danes vse bolj zavedamo, da so razsežnosti teh

701 United Nations, 2015.

702 Mali, Social work with older people; Lymbery, *Social work with older people*; Wilson, *Understanding old age*.

703 Iaker et al., *Dolgotrajna oskrba*; Filipovič Hrast et al., *Oskrba starejših v skupnosti*; Billings et al., *Addressing long-term care as a system*.

704 Flaker et al., *Nastajanje dolgotrajne oskrbe*; Mali, *Dolgotrajna oskrba v Mestni občini Ljubljana*; Nies et al., *Long-term care in Europe*.

705 World health organization, 2015.

kriz širše. Na preizkušnji so medsebojni odnosi, predvsem pa čut do sočloveka, in postavljamo si temeljna vprašanja o sožitju.

Ljudi, ki bi na dolgi rok lahko zagotavljali pomoč, je čedalje manj, saj so potencialni pomočniki (sorodniki, prijatelji, sosedje) čedalje bolj vpeti v poklicno delo, energijo vlagajo v uspešno kariero in zanemarjajo pomen medčloveških odnosov. Pravzaprav tudi sami potrebujejo pomoč pri spoznanju, da je uspešno življenje le tisto, ki temelji na dobrih medsebojnih odnosih, sožitju, solidarnosti in sočutju do sočloveka. Sodoben način življenja, v katerem smo nenehno izpostavljeni različnim tveganjem,⁷⁰⁶ nas opominja, da lahko vsak hip tudi sami potrebujemo dolgotrajno pomoč drugih ljudi.

Čeprav je dolgotrajna oskrba nastala kot posledica zavedanja demografskih sprememb, razvoja medicine, ki podaljšuje življenje tudi hudo bolnim, to ni tema, ki bi zajela le stare ljudi. Potreba po dolgotrajni oskrbi se lahko pojavi v katerem koli starostnem obdobju in nepredvidoma (Gray in Birell⁷⁰⁷ jo prav zato raje poimenujeta »socialna oskrba odraslih«), zato je toliko bolj pomembno, da jo prepoznamo kot našo skupno temo.⁷⁰⁸ Razlike med ljudmi, ki jih družba določa s starostjo, spolom, barvo kože, gmotnim in družbenim položajem, versko ali idejno usmerjenostjo, socialno označenostjo in drugimi družbenimi dispozitivi, v dolgotrajni oskrbi izginjajo.

Dolgotrajna oskrba prinaša veliko novosti, ne le na ravni zagotavljanja socialne varnosti, temveč tudi kot povsem drugačna paradigma oskrbe, ki presega stare obrazce organiziranja oskrbe, načinov pristopa k človeški stiski, statusa uporabnikov in bistva procesov pomoči. Tradicionalna oskrba ranljivih skupin prebivalstva je razdeljena med različne sektorje, pri tem pa sta socialni in zdravstveni del ločena. Na tem izhodišču so postavljeni temelji socialnega in zdravstvenega varstva, financiranja oskrbe, zaposlovanja kadrov in izvajanja storitev. Z vzpostavljanjem novega stebra socialne varnosti in nove mreže storitev obstaja možnost ustvariti posebno polje dolgotrajne oskrbe, ki bo integrirano, saj ne bo več večinoma nesmiselne delitve na zdravstvene in socialne storitve, in bo omogočalo sinergije različnih strok v skupne strategije pomoči in solidarnosti.⁷⁰⁹

V tradicionalnem sistemu oskrbe je ponudba pomoči prav tako razdeljena, in sicer na neformalni sektor (sorodnike, sosede, znance, prijatelje) in formalni sektor (ljudi, ki so zaposleni za izvajanje oskrbe). Ljudje imajo na voljo dvoje: da sami poskrbijo zase v domačem okolju ali da zanje poskrbi institucija. Črno-belo sliko oskrbe bo dolgotrajna oskrba obarvala s takšno ponudbo, da bo neformalni

706 Vickerstaff, Life course, youth, and old age; Nies et al., The emerging identity of long-term care systems in Europe.

707 Gray in Birell, *Transforming Adult Social Care*.

708 Kane in Kane, Long-term care.

709 Flaker et al., *Dolgotrajna oskrba*, str. 22.

sektor okrepila s ponudbo različnih oblik pomoči in podpore formalnega sektorja. Za kontinuirano pomoč in podporo bo priznala, da je vloga neformalnih oskrbovalcev enakovredna vlogi formalnih oskrbovalcev – seveda ne brez spremenjene delitve finančnih sredstev. Bistvena sprememba je, da sredstva za plačevanje storitev dolgotrajne oskrbe neposredno prejemajo uporabniki, in ne izvajalci, kot je to značilno za tradicionalni sistem.

Spremenjeno financiranje oskrbe zelo vpliva tudi na izvajanje oskrbe, saj uporabniki dobijo moč odločanja o načinu in slogu življenja, s strokovnjaki pa imajo partnerski odnos v procesu pomoči, torej niso od njihove moči in znanja odvisni in pasivni prejemniki pomoči. Storitve dolgotrajne oskrbe izhajajo iz potreb ljudi, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo in ki določajo njene standarde. V tradicionalnih praksah oskrbe pa so standarde storitev določale službe oziroma strokovnjaki v teh službah, to pa je le delno zadovoljevalo potrebe in nuje uporabnikov. Ljudje so bili deležni pomoči glede na ponudbo na trgu, ne glede na njihovo življenjsko situacijo. Pogosto so bili prisiljeni sprejeti določene storitve, čeprav jih niso potrebovali, zgolj zato, ker drugih ni bilo na voljo. Sistem dolgotrajne oskrbe odpravlja to pomanjkljivost in ponudbo storitev prilagaja potrebam ljudi, za te pa vemo, da se spreminjajo, zato je pričakovati, da bo dolgotrajna oskrba fleksibilen in nenehno spreminjajoč se sistem oskrbe. Utemeljiti ga bo treba na znanju in metodah, ki že zdaj ljudi, ki potrebujejo pomoč, zaznavajo kot aktivne soustvarjalce pomoči. Po vsej verjetnosti pa bo treba razviti še nove, pri tem pa bodo znanje in izkušnje ljudi, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo, nepogrešljivi.

Ljudje bodo morali opustiti zdajšnjo vlogo uporabnikov (torej tistih, ki zgolj uporabljajo storitve) in se vživeti v vlogo soustvarjalcev storitev. Pri tem bodo pomembno vlogo imeli tudi strokovnjaki; opustiti bodo morali trdoživo skrbniško vlogo, ki je pokroviteljska, do ljudi nezaupljiva in lastniška. Prav strokovnjaki bodo morali omogočiti avtonomno uporabniško držo, ki bo izhajala iz pravic ljudi, da si oblikujejo oskrbo po lastni meri in s podporo strokovnjakov.

Pomembno je prepoznati, da je osrednje vodilo dolgotrajne oskrbe *pomoč človeku, ker je človek* in ker je ohranjanje njegovega dostojanstva pomembno za človeško skupnost, za obstoj človeštva. V tem kontekstu predstavlja medgeneracijsko sožitje način za krepitev skupnosti, v kateri njeni člani sami nadzorujejo in upravljajo svoja življenja in se s skupnimi močmi spopadajo s stiskami in težavami, ki jih doživljajo.

MEDGENERACIJSKO SOŽITJE

Medgeneracijsko sožitje je orodje, s katerim spodbujamo sprejemanje različnosti ljudi z manjšo osebno in družbeno močjo, da bi imeli v skupnosti svoje mesto vsi, ki si jo izberejo za svojo in ji želijo pripadati. Danes prepoznamo medgeneracijsko solidarnost tudi kot del države blaginje. Zdravstveno varstvo, pokojninsko varstvo in sistem dolgotrajne oskrbe so trije ključni sistemi, ki temeljijo na medgeneracijskih razmerjih. Demografske spremembe, zlasti podaljševanje življenjske dobe in upad rodnosti, vplivajo na prerazporeditev virov in vzdržnost omenjenih sistemov, zato številne države v Evropi in širše iščejo rešitve, kako ohraniti ukoreninjene sisteme zagotavljanja socialne varnosti tudi v prihodnje.

Razumevanje medgeneracijske solidarnosti se tradicionalno umešča na prikazovanje modelov socialne povezanosti in odnosov med ljudmi različnih generacij na dveh ravneh, in sicer na ravni odnosov med različnimi starostnimi skupinami v družbeni skupnosti (makro nivo) in na medgeneracijske odnose v družini (mikro nivo). Vsekakor je pomembno tudi razumevanje medgeneracijske solidarnosti na skupnostnem (mezo) nivoju, ki pa je žal deležno manjše pozornosti tako z vidika splošne kot raziskovalne pozornosti. V socialnem delu prav skupnostni vidik medgeneracijske solidarnosti razumemo kot ključno vezivo med mikro in makro nivojem kakor tudi bistveni element za vzpostavljanje in negovanje solidarnosti.⁷¹⁰

Ob čedalje močnejšem zavedanju povečevanja starejšega prebivalstva postajajo vprašanja solidarnosti in sožitja ljudi v sodobni družbi vse bolj aktualna. Zanimivo je, da smo šele s podaljševanjem življenjske dobe človeštva postali pozorni na vzpostavljanje in vzdrževanje solidarnosti, enega ključnih fenomenov človeške civilizacije. Ne glede na razloge, ki so nas pripeljali do zavedanja pomena medčloveške solidarnosti, je pomembno, da razvijamo različne oblike solidarnosti in z njimi skrbimo za obstoj naše civilizacije. Tematiziranje medgeneracijske solidarnosti je močno povezano tudi z zavedanjem medgeneracijskih procesov v družini.⁷¹¹ Družinsko življenje je prav gotovo pomembno za razvoj solidarnosti med ljudmi, saj je družina kot gnezdo, v katerem na osnovi medgeneracijskih odnosov posameznik dobi pomembna izhodišča za prakticiranje in negovanje solidarnosti med ljudmi. Toda spremembe, ki jim je izpostavljeno sodobno družinsko življenje, ovirajo tako pridobivanje medgeneracijskih izkušenj kot solidarnosti. Naj na tem mestu navedemo le nekatere: manjša rodnost, pogoste razveze, enostarševske družine. Medgeneracijsko sodelovanje v družini je bilo v

⁷¹⁰ Mali, The role of social work in the epoch of intergenerational solidarity in society.

⁷¹¹ Prav tam, str. 114.

preteklosti temeljni način zagotavljanja vzajemne pomoči med generacijami in je bilo kot tako temelj medgeneracijske solidarnosti.⁷¹² Danes pa medgeneracijsko solidarnost prepoznamo tudi kot del države blaginje (socialne države), saj kot pravi Mandič,⁷¹³ je velik del programov usmerjen na prerazporejanje denarnih virov od delovno aktivnega k delovno neaktivnemu delu prebivalstva. Zdravstveno varstvo, pokojninsko varstvo in sistem dolgotrajne oskrbe so trije ključni sistemi, ki temeljijo na medgeneracijskih razmerjih. Demografske spremembe, zlasti podaljševanje življenjske dobe in upad rodnosti, vplivajo na prerazporeditev virov in na vzdržnost omenjenih sistemov, zato številne države v Evropi in širše iščejo rešitve, kako ohraniti ukoreninjene sisteme zagotavljanja socialne varnosti tudi v prihodnje.

Pojem medgeneracijska solidarnost se v zadnjem desetletju v socialni politiki zelo pogosto pojavlja. Dobesedno predstavlja vse zakonitosti solidarnosti, ki potekajo med različnimi generacijami. Na prvi pogled gre za dokaj jasen in razumljiv koncept, a ko ga skušamo pomensko analizirati, ugotovimo, da je sam po sebi protisloven. Zakaj?

Delitev generacij na mlado, srednjo in staro je zasnovana na delitvi življenja na tri obdobja. V prvi polovici 20. stoletja je bila takšna delitev zelo pogosta, saj je temeljila na razvrščanju ljudi v skupine, glede na njihovo delovno sposobnost: mladost je bila določena kot priprava na delo v okviru izobraževanja, srednja leta kot delovno aktivna doba življenja in starost kot čas upokojitve in delovne neangažiranosti.⁷¹⁴ Od konca 20. stoletja dalje postaja vse bolj prisotno razumevanje življenja, ki presega delovno (proizvodno in mezдно) konstruiranost življenja. Čeprav je dominantno razumevanje dela še vedno vezano na plačilo, mezdo (zato govorimo o mezdnem delu),⁷¹⁵ se čedalje bolj zavedamo tudi tistih dimenzij dela, ki niso vezane na plačilo. Tovrstno delo, imenujemo ga tudi delo v senci, si prav gotovo zasluži vsaj toliko pozornosti v razpravah o delitvi življenja na starostna obdobja kot mezdno delo. Služiti denar – z delom, ustvarjati dobiček – z delom, dokazovati produktivnost – z delom so v splošni percepciji kapitalistične miselnosti načini, kako zagotoviti sredstva za življenje. Preživetja v družbi pa ne zagotavljajo le sredstva, s katerimi kupujemo dobrine na trgu (torej denar), temveč tudi sredstva, s katerimi vzpostavljamo in negujemo dobre medsebojne odnose, zadovoljujemo potrebe po druženju, medčloveških stikih in medsebojnem sodelovanju. Vse to lahko uresničujemo le z delom, ki ni mezdno.

Na prehodu iz 20. v 21. stoletje smo se začeli zavedati, da na naše življenje vpliva veliko različnih dejavnikov in da je plačano delo le eden izmed njih.

712 Hlebec et al., *Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji*, str. 5.

713 Mandič, *Medgeneracijsko zavezništvo*, str. 144.

714 Kohli, *The World We Forgot*; Bengston et al., *The Lifecourse Perspective on Ageing*.

715 Flaker et al., *Dolgotrajna oskrba*.

Heinz⁷¹⁶ govori celo o dezinstucionalizaciji ali destandardizaciji življenja in življenjskih vzorcev. Nekoč stabilni življenjski vzorci, zasnovani na percepciji dela in delovne produktivnosti, ki so določali tri življenjska obdobja in tri generacije (mlado, srednjo in staro), so danes preteklost. Življenjska obdobja plačano delo sicer še vedno močno zaznamuje, ne pa dokončno in odločilno. Krize zadnjih let, ki rušijo stalnost zaposlitve in kontinuiranost poklicne kariere, nestabilnost preteklih življenjskih vzorcev le še povečujejo. Posameznik sam se odloča in nosi odgovornost za to, kako bo v svoje življenje vtikal delo, izobraževanje, poskrbel za reprodukcijo in ustvarjanje lastne družine, na kakšne načine bo zapolnil prosti čas. Tri življenjska obdobja, mladost, srednja leta in starost, ki so nekoč določala čas za izobraževanje, delo, reprodukcijo in prosti čas, danes ne ustrezajo več razmeram, v katerih živimo.⁷¹⁷

Delitev ljudi na različne generacije spodbuja razlike med posamezniki različnih starostnih skupin. Ne poudarja prednosti, priložnosti in izzivov, ki jih predstavlja življenje različnih starostnih obdobj. Lahko bi celo rekli, da ustvarja razmere, ki proizvajajo generacijske razlike, ki v času hitrega demografskega staranja prebivalstva niso pogodu starejši populaciji. Prav takšno razlikovanje med pripadniki različnih generacij ne more ustvariti sožitja. Poleg tega živimo v času, ko ni več pomembno, kateri generaciji pripadamo glede na kronološko starost. Pomembno je, da se razišče in v praksi uporablja različne oblike skupnega življenja, obstoja in sodelovanja.

Poudarjanje neenakosti med ljudmi je značilnost preteklih ravnanj, ki se danes kažejo kot neustrezna. Potrebujemo takšno družbo, ki omogoča sobivanje različnih ljudi, da lahko izbirajo lastne življenjske stile, ohranjajo svojo kulturo, razvijajo različna prepričanja, ne da bi imeli moč uničiti, poniževati ali izgnati tiste, ki se od njih razlikujejo. Le tako bomo lahko stopili stran od kulture sovraštva in izključevanja in ustvarili kulturo sprejemanja ali celo podpiranja različnosti, kjer ohranjanje človekovega dostojanstva ni odvisno od tega, kaj kdo ima, komu ali čemu pripada, kakšne so njene ali njegove korenine ali prepričanja, koliko je star in kateri generaciji pripada.

Hlebec et al.⁷¹⁸ povzemajo pregled medgeneracijskih modelov solidarnosti v svetu in v Sloveniji in opozarjajo, da zgolj iskanje povezovanja med družbenim (makro) in družinskim (mikro) nivojem ni dovolj. Vsekakor je pomembno tudi razumevanje medgeneracijske solidarnosti na skupnostnem (mezo) nivoju, ki pa je žal deležno manjše pozornosti tako z vidika splošne kot raziskovalne pozornosti. V socialnem delu prav skupnostni vidik medgeneracijske solidarnosti razumemo

716 Bengston et al., *The Lifecourse Perspective on Ageing*, str. 496.

717 Mali, *The role of social work in the epoch of intergenerational solidarity in society*, str. 117.

718 Hlebec et al., *Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji*.

kot ključno vezivo med mikro in makro nivojem kakor tudi bistveni element za vzpostavljanje in negovanje solidarnosti. Flaker⁷¹⁹ pravi celo, da pojem socialnega kar sam po sebi kliče po solidarnosti, saj vidi in sliši vse tiste, ki jih bodisi tradicija bodisi moderni način življenja odrija na rob in jim odreka besedo. Solidarnost je hkrati tudi ena najpomembnejših značilnosti socialnega dela, saj vprašanja solidarnosti razume in artikulira na način, ki je ljudem razumljiv, jim je blizu in jim omogoča, da prevzamejo usodo v svoje roke. Socialno delo prav zaradi načela solidarnosti ljudem omogoča, da spremenijo življenje na bolje, in to ne tako, da spremembe določajo drugi, ki imajo moč in upravljajo z življenji drugih. Socialno delo omogoča spremembe na način, ki moč podeljuje prav tistim z manj moči, ljudem v stiski in negotovosti, da pridobijo moč in dosežejo bistvene spremembe in izboljšave v življenju.

ZGODOVINSKA PERSPEKTIVA MEDGENERACIJSKE (NE) POVEZANOSTI V SLOVENIJI

Vprašanje medgeneracijske povezanosti je pri nas očitno tako pereče, da ga je država postavila v ospredje že s samim poimenovanjem strateškega dokumenta, ki ga je sprejela leta 2006, namreč Strategije varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva. V dokumentu⁷²⁰ je zapisano, da imajo v današnjih razmerah mlada, srednja in tretja generacija med seboj tako malo živih stikov, da pogosto druga druge niti ne poznajo, zato vladajo med njimi številni predsodki in stereotipna gledanja. Razpadanje medgeneracijske povezanosti lahko razumemo kot nenamerni odgovor na razvoj moderne družbe, ki je nastal kot stranski produkt industrializacije in urbanizacije slovenske družbe po drugi svetovni vojni. Način življenja v sodobni družbi, ki povečuje produktivnost, storilnost in lov za zaslužkom, zmanjšuje pomen medsebojnih odnosov med vsemi tremi generacijami. Mladi ljudje, ljudje srednje generacije in stari ljudje se le redko skupaj družijo pri delu, razvedrilu in drugih oblikah skupnega sodelovanja. Hiter razvoj znanosti in znanja na vseh področjih odrija izkušnje in modrost starih ljudi in s tem posredno zmanjšuje veljavo in položaj starosti. Po drugi strani pa tudi niso vzpostavljeni sistemi za medsebojno komunikacijo vseh treh generacij. Mladi ljudje pogosto niti nimajo možnosti za vzpostavitev komunikacije s starimi ljudmi, kadar pa ta možnost obstaja, med njimi komunikacija ne steče. Kljub mogočnemu napredku znanosti in tehnologije človek še vedno ostaja socialno bitje. Potrebuje stike in druženje z drugimi, prenašanje znanja in modrosti med generacijami. Trenutni medgeneracijski propad je lahko priložnost in možnost,

719 Flaker, *Direktno socialno delo*, str. 38.

720 MDDSZ, *Strategija varstva starejših do leta 2010*, str. 8.

da na področjih delovanja sodobnega človeštva poiščemo oblike za integrirano medgeneracijsko sodelovanje in skupno sožitje med vsemi generacijami.⁷²¹

Moderna družba je spremenila položaj starih ljudi. S pravico zavarovanja za čas upokojitve je starost postala institucionalizirana. Hojnik-Zupanc⁷²² pravi, da je to prva oblika uniformnega kategorialnega odzivanja sistema na potrebe starejše populacije, ki je poleg materialne osamosvojitve stare generacije povzročila tudi specifično obravnavo starih ljudi kot pripadnikov določene družbene skupine in kategorije. Reševanje materialne preskrbljenosti starejše populacije je neposredno vplivalo na odtujevanje generacij. Ni pa to bil edini dejavnik, ki je oblikoval prepad med generacijami.

Sodobna ekonomska tehnologija je oblikovala nova delovna mesta glede na potrebe in zmožnosti mladih ljudi. Z upokojevanjem starih ljudi so izginila tudi njihova delovna mesta. Nova vloga starih ljudi, vloga upokojenecv, pa jim ni prinesla le ugodnosti v materialnem smislu, temveč tudi slabosti – izgubo do tedaj veljavnega in uglednega družbenega položaja.

Proces modernizacije je postopno zniževal status starim ljudem v družbi, na kar kaže tudi sodobna raba izraza »star«, ki ima pogosto slabšalen prizvok. Proces institucionalizacije je vplival na postopno izgubo spoštovanja do starih ljudi v družbi, saj je pospeševal nesamostojnost in odvisnost starih ljudi od družbe in s tem dodatno potrjeval njihovo neproduktivno vlogo v sodobni družbi.

Proces urbanizacije je v mesta privabil mlade ljudi in tam so zasedli novonastala delovna mesta. Sodobne delovne razmere in zahteve delodajalcev so onemogočale ohranitev tradicionalne družine. Z njenim razpadom pa je zastala tudi do takrat uveljavljena skrb družine za starega človeka. Družine staremu človeku niso več zmogle pomagati, po drugi strani pa so stari ljudje v družini izgubili položaj, s katerim so še izkazovali koristnost in pomembnost na stara leta (recimo z varovanjem otrok so si do tedaj zagotavljal status in ugled v družbi).⁷²³ Stari ljudje tako niso imeli več mesta v družini niti ne v delovnem okolju. Razvoj znanosti in izobraževanja je zmanjšal pomen izkušenj, znanja in modrosti starih ljudi.

Sovpadanje različnih procesov, ki smo jih omenili (modernizacija, urbanizacija, industrializacija, razvoj znanosti, razpad tradicionalne družine), je vplivalo na zmanjševanje vloge starih ljudi v družini in družbi. Temu sta sledila stigmatizacija starih ljudi v družbi in vsesplošno odrivanje starosti iz sodobnega načina življenja.⁷²⁴

Industrializacija je pomenila konec plačanega dela za številne ljudi, tudi za stare. Zato so podobni problemi kot v kapitalističnih državah nastali tudi pri nas.

721 Mali, The role of social work in the epoch of intergenerational solidarity in society.

722 Hojnik-Zupanc, *Samostojnost starega človeka v družbenoprostorskem kontekstu*, str. 45.

723 Mali, *Od hiralnic do domov za stare ljudi*.

724 Prav tam, str. 23.

Socializem je nastopil kot radikalna družbena moderna, vendar s poudarkom na industrializaciji in birokratski modernizaciji družbe za vsako ceno.⁷²⁵ Odnos do starih ljudi in do starosti je postal izrazito izkrivljen in popačen. Tako je na začetku 70. let prejšnjega stoletja Perat⁷²⁶ opozarjal na problem zapostavljanja starejše populacije in prepuščanje starejše generacije sami sebi. Različne stresne situacije, ki jih prinaša starost, po njegovem mnenju povečujejo občutljivost in ranljivost te populacije:

»V Sloveniji vse do danes skorajda nimamo institucije, ki bi se profesionalno ukvarjala z vprašanji priprave posameznikov na upokojitev in starost, to je s prevencijo težav, ki spremljajo upokojitev, kar pomeni izgubo avtoritete, ugleda, občutka koristnosti in veljave. Z eno besedo, odločba o upokojitvi pomeni obenem epitaf nekoristnosti.«⁷²⁷

Menil je, da družba težave, ki jih prinaša proces staranja in starosti, podcenjuje, zato ni nenavadno, da je število starih ljudi z duševnimi težavami vedno večje. Stari ljudje so pogosto nastanjeni v bolnišnicah in domovih za stare. Vzroki za težave starih ljudi niso v njih samih, ampak v družbi, ki jih zanemarja in odriva na stranski tir. Potrditev svoje teze je zasledil v raziskavi, ki so jo izvedli Bertog, Slight, Weining in Sorensen.⁷²⁸ Raziskovali so možgansko tkivo umrlih starih ljudi, pred smrtjo diagnosticiranih kot arteriosklerotičnih in dementnih, in ugotovili, da na možganskem tkivu ni bilo sprememb, ki bi jih lahko povzročile omenjene bolezni. Bolezenski znaki teh starih ljudi dejansko niso bili posledica omenjenih bolezni, temveč so bili odraz stresa in frustracij, ki so jih doživljali zaradi odrinjenega položaja v družbi.

V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja je na problem družbenega zapostavljanja starih ljudi opozarjal tudi Požarnik.⁷²⁹ Zavzemal se je za zavestno in aktivno spopadanje s problemi staranja, izboljšanje socialnih odnosov med ljudmi, opozarjal je na pomen psiholoških, socioloških, ekonomskih in političnih vplivov na procese staranja in starost samo ter se zavzemal predvsem za odpravljanje predsodkov do starih ljudi.

»Stari ljudje so danes hudo zapostavljeni. To kaže, da smo kot družba sicer ustvarili ljudem možnosti, da živijo dalj, nismo pa še dovolj močni in tenkočutni pri oblikovanju in razvijanju novih oblik življenja. Toda zavedati se moramo, da merilo neke družbe niso formalne spremembe, pač pa spremembe v ljudeh in v odnosih med njimi.«⁷³⁰

725 Ule, *Kriza industrijske moderne in novi individualizem*, str. 71.

726 Perat, *Socialni vidiki gerontologije*.

727 Prav tam, str. 28.

728 Prav tam.

729 Požarnik, *Umetnost staranja*.

730 Prav tam, str. 7.

Požarnik⁷³¹ je s konkretnimi ekonomskimi, splošnimi in specialnimi ukrepi načrtoval poti za reševanje problemov starejše populacije. Predlagal je ekonomske ukrepe, utemeljene na ustvarjanju dostojnega materialnega položaja starih ljudi; splošne ukrepe za ustvarjanje razmer, ki bi starim ljudem omogočile živeti polno življenje sredi družbenega dogajanja, ne pa ločeno od teh dogajanj; vlogo institucij za ustvarjanje razmer za zadovoljevanje specifičnih, zdravstvenih in socialnih potreb, ki bi temeljile na potrebah posameznikov.

»Nobena služba, nobena metoda, nobena vrsta institucije ne bo mogla zadovoljiti vseh zahtev zaradi izredno individualiziranih pogojev v procesu staranja. Individualizacija in velika pestrost v metodah in sredstvih je morda edino napotilo, ki ga lahko priporočamo. Sicer pa, priznajmo si, da si moramo koncepte še izoblikovati, kakor tudi osnovna izhodišča praktične gerontologije. Morali bi povezati vse zdravstvene domove in njihovo dispanzersko službo, centre za socialno delo, psihohigienske posvetovalnice, RK in druge množične organizacije, kakor tudi posamezne strokovnjake, v koordinirano dejavnost gerohigijene.«⁷³²

Specialne ukrepe je predlagal za tiste stare ljudi, ki niso več sposobni ali voljni skrbeti sami zase in za svoje vsakdanje potrebe, nimajo pa tudi sorodnikov, ki bi zanje lahko skrbeli. Za njih je predlagal ustanovitev bolnišnične zdravstvene službe in domov za stare. Glede slednjih ugotavlja, da so še zelo pod negativnim vplivom dediščine ubožnic in hiralnic, kar podpirajo tudi zelo slabe prostorske razmere. Ocenjuje, da v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v Sloveniji nad 80 % vseh domskih kapacitet ni dosegalo najskromnejših bivalnih razmer takratnega standarda.⁷³³ Za izboljšanje bivanjskih razmer je predlagal študije, s katerimi bi ugotavljali dejanske potrebe starih ljudi v domovih glede na njihovo starost. Le na podlagi tovrstnih študij bi lahko gradili ustrezne domove, v njih ustrezno organizirali delo in metode dela ter ne nazadnje tudi načrtovali takšno kadrovske zasedbo, ki bi učinkovito odpravljala dotedanje pomanjkljivosti.

V istem obdobju je Townsend v Veliki Britaniji kljub drugačnemu zgodovinskemu razvoju domov za stare ugotavljal identične probleme. Opisal jih je v teoriji strukturalne odvisnosti in v njej jasno pokazal, da je socialna politika kapitalističnih držav postavila stare ljudi v položaj odvisnosti od drugih, jih potisnila v začaran krog revščine, za nemočne pa ustvarila poniževalne institucije in različne službe.⁷³⁴

731 Požarnik, *Umetnost staranja*.

732 Prav tam, str. 31.

733 Prav tam, str. 34.

734 Jamieson, *Theory and practice in social gerontology*, str. 15.

Lahko bi dejali, da se je družba na spremenjeni položaj starih ljudi odzvala s pomilovanjem. Zanja to niso bili le ogrožajoči posamezniki, temveč tisti, ki potrebujejo pomoč družbe in posameznikov v njej. V zvezi s tem Zaviršek⁷³⁵ navaja, da je obdobje moderne utemeljilo družbeno organizirano skrb za »ekonomsko nesposobne« ljudi z idejo, da mora država/družba vsakemu človeku, po načelu univerzalnosti, zagotoviti spodobno življenje. Paradoksalno pri vsem tem je to, da je družba skrb za ljudi organizirala tako, da jih je najprej razvrstila v skupine (stari, invalidni, hendikepirani), jim glede na definirano »motnjo« oziroma »primanjkljaj« ponudila pomoč po načelu univerzalnosti, dejansko pa jih je s tem kot posameznike izključila iz družbe in povsem razvrednotila. Omenjeni procesi vsekakor niso delovali v prid medgeneracijski povezanosti, bolj v prid medgeneracijskemu odtujevanju.

Tako kot je mlajša generacija dobila zatočišče v vrtcih, je tudi stara generacija dobila svoje mesto v institucijah – v domovih za stare. Omenjeni trend je bil značilen v Sloveniji v prvem povojnem obdobju, njegove posledice pa segajo v današnje dni, ko imamo v Sloveniji še vedno prevladujočo institucionalno oskrbo za stare ljudi. Pa vendar je potrebno omeniti, da so slovenski strokovnjaki za gerontologijo že v 60. letih prejšnjega stoletja poudarjali, da je potrebno razvijati takšne oblike skrbi za stare ljudi, ki bi jim omogočale čim daljše samostojno življenje v domačem okolju. Šele v zadnjih letih se počasi in postopoma razvijajo tudi nekatere druge oblike pomoči starim ljudem, ki nadomeščajo domsko varstvo (denimo pomoč na domu, dnevno varstvo, začasno varstvo). Pri tem je zanimivo, da so nosilci tovrstne skrbi pogosto prav domovi za stare. Tako imamo recimo dnevne centre v sklopu domov za stare, zaposleni iz domov pa izvajajo pomoč na domu.

Čeprav v Sloveniji institucionalna oskrba za stare ljudi prevladuje, pa je pomembno omeniti, da je v domovih za stare le 5 % starejših od 65 let, vsi ostali so doma, to pa je večina. Razvitih oblik pomoči v domačem okolju je malo, zato breme skrbi za starega človeka prevzemajo družine oziroma neformalni oskrbovalci. Večinoma so to sorodniki ali sosedje. V družini prevzemajo skrb za starše ženske, ki so še zaposlene ali že upokojene in zaradi svoje starosti in boleznih ne morejo več oskrbovati staršev. O oskrbi starega človeka tudi niso dovolj in ustrezno poučene, izčrpava pa jih tudi že sicer skrb za lastno družino ter zahteve in delovni čas redne zaposlitve.⁷³⁶ Takšna situacija pogosto vodi v konflikte med vsemi tremi generacijami in občutek nesmiselnosti življenja med njimi.

735 Zaviršek, *Hendikep kot kulturna travma*, str. 14.

736 Ramovš, *Kakovostna starost*.

IZZIVI ZA MEDGENERACIJSKO DIMENZIJO DOLGOTRAJNE OSKRBE

Ustvarjanje družbe, ki temelji na medgeneracijski solidarnosti, v dolgotrajni oskrbi razumemo kot priložnost za ustvarjanje drugačnih pogojev sožitja med ljudmi, kot so veljali doslej. Medgeneracijska solidarnost predstavlja spodbudo za ravnanje, ki ne temelji na spodbujanju stratifikacije družbe na skupine ljudi različnih starosti. Prikazovanje zastrašujočih demografskih sprememb in opozarjanje zgolj na staranje prebivalstva je namenjeno marginaliziranju starih ljudi in zmanjševanju njihove družbene vloge. Stari ljudje, pahnjeni na rob družbe zgolj zaradi starosti, brez moči, brezupno čakajo na pomoč srednje generacije. Srednja generacija pa se tako kot mlada boji starosti in staranja. Postarati se danes ne želi nihče. Le zakaj ni podaljševanje starosti dosežek civilizacije, v kateri živimo, katere del smo? Namesto da bi se starosti veselili, se je bojimo. Bojimo se starih ljudi. Starostno fobijo je treba preseči in dolgotrajna oskrba, ki spodbuja medgeneracijsko solidarnost, je dober odgovor za njeno preseganje. Medgeneracijska solidarnost lahko okrepi zavedanje, da je staranje proces, ki je skupen vsem ljudem in brez katerega je naše življenje nesmiselno, predvsem pa nepopolno in siromašno.

V tem kontekstu vstopa socialno delo na mikro nivo medgeneracijske solidarnosti, ki ga Hlebec et al.⁷³⁷ navajajo kot enega od modelov razumevanja medgeneracijske solidarnosti, tako imenovani model medgeneracijske družinske solidarnosti. Medgeneracijska solidarnost se kot pomembna oblika socialne opore pojavlja v primeru bolezni in spoprijemanja z boleznijo starejšega družinskega člana. V primeru bolezni so družinski člani glavni viri opore znotraj iste generacije, vedno bolj pa tudi med generacijami,⁷³⁸ saj predstavljajo medgeneracijske vezi 35 % celotnega opornega omrežja. Primerljive podatke navajajo tudi Štambuk et al.⁷³⁹ in opozarjajo, da so predvsem za invalidne osebe pomembni varovanje in krepitev družinskih vezi kakor tudi zagotavljanje kvalitetnih medsebojnih odnosov.

Socialno delo s starimi ljudmi prav v družinskem kontekstu opozarja na spremembe, ki jih starost družinskega člana prinaša v dinamiko družine. Starosti in starostnih sprememb ne izpostavi kot družinski problem, temveč kot izziv, na katerega se mora družina odzvati. Od življenjskega vzorca vsake družine in njenih reakcij na spremembe, kar starost vsekakor je, pa je odvisno, kako bo izziv sprejela. Socialni delavci družini pomagajo sprejeti starost kot izziv na specifičen način.⁷⁴⁰

737 Hlebec et al., *Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji*.

738 Pahor et al., *Social Support in the Case of Illness*, str. 75, 76.

739 Štambuk et al., *Neke dimenzije života starih osoba s invaliditetom*.

740 Čačinovič Vogrinčič, *Socialno delo z družino*.

Naše življenje je nujno povezano s skupnostjo. Za socialno delo s starimi ljudmi na mezo ravni pa je pomembno, kako lahko v skupnosti okrepimo medgeneracijsko povezanost, kaj pri tem lahko storijo organizacije v skupnosti in kako lahko skupnost aktiviramo. Socialni delavec pomaga staremu človeku in njegovi družini dobiti pomoč različnih služb, ki so na voljo v njihovem okolju, in storitve koordinira. Na podlagi poznavanja potreb starih ljudi socialni delavec pripomore k razvijanju in povezovanju raznih služb in storitev.⁷⁴¹ V sodobnem pojmovanju medgeneracijske solidarnosti se skupnost najpogosteje omenja v kontekstu politik in skupnostnih storitev, predvsem kot področje za razvoj različnih oblik oskrbe starih ljudi. Pogosto spregledana pa je dimenzija skupnostnega izobraževanja kot enega od ključnih veznih elementov povezovanja vseh starostnih skupin v skupnosti. Prav tako socialna politika zanemari dimenzijo neformalne in neorganizirane (a zato prav nič manj pomembne) medgeneracijske solidarnosti, to so midsosedske odnosi, v okviru katerih prihaja do številnih medgeneracijskih stikov in povezav. Prav tako raziskovalci razumejo midsosedske medgeneracijske odnose zgolj kot oblike pomoči, ki jih sosedski odnosi zagotavljajo starejši populaciji. Če bi želeli celostno preučiti medgeneracijsko solidarnost v midsosedskih odnosih, bi morali temeljito analizirati različne izmenjave in oblike solidarnosti med predstavniki različnih generacij, ki sobivajo v skupnosti in imajo med seboj bolj ali manj tesne stike.

Pomembno je tudi prepoznavanje negativnih vplivov obstoječih oblik pomoči za stare ljudi v skupnosti. Obstajajo številne študije o negativnih elementih institucionalnega varstva na kvaliteto življenja starih ljudi. Prehod iz domačega okolja v institucionalno je izredno stresen.⁷⁴² Socialno delo ne sme prezreti tovrstnih ugotovitev, temveč iskati rešitve za odpravljanje omenjenih tegob. Štambuk⁷⁴³ predlaga tečaje za pripravo na odhod v dom in negovanje dobrih medčloveških odnosov v obdobju prilagajanja stanovalcev na življenje v instituciji. Mali⁷⁴⁴ zavzame bolj radikalno držo in predlaga proces dezinstitutionalizacije na področju oskrbe starih ljudi. **Če tudi v institucionalnem varstvu sledimo zadovoljevanju potreb stanovalcev, potem bi veljalo najprej velike institucije zmanjšati, spodbuditi reorganizacijo velikih domov v manjše bivalne enote ali celo razvoj novih bivalnih oblik za stare ljudi.** Proces dezinstitutionalizacije⁷⁴⁵ pri skrbi za stare ljudi daje možnosti za vnašanje sprememb, ki bi odgovarjale na

741 Mali, *Od hiralnic do domov za stare ljudi*, str. 65.

742 Mali, *Od hiralnic do domov za stare ljudi*; Štambuk, Procjena psihičkog stanja starijih osoba u domu umirovljenika skalom SCL-90-R.

743 Prav tam, str. 522.

744 Mali, *Deinstitutionalisation as a challenge for the development of community-based care for older people*.

745 Mali, *Dolgotrajna oskrba v Mestni občini Ljubljana*; Flaker et al., *Priprava izhodišč dezinstitutionalizacije v Republiki Sloveniji*.

potrebe sedanje populacije starih ljudi in bodoče, z napovedanimi demografskimi spremembami še bolj številčne populacije starih ljudi. Obenem pa proces dezinstucionalizacije daje priložnost za spodbujanje in razvoj medgeneracijske solidarnosti, saj je skupnostno usmerjen proces, ki izvira iz resursov v skupnosti in oblikovanju pomoči po osebni meri ljudi.

V prihodnje je smiselno oskrbo za stare ljudi razvijati v dveh smereh: 1) razvijati skupnostne službe, ki bodo zagotavljale dolgotrajno kontinuirano pomoč v domačem okolju starega človeka, in obenem 2) zagotoviti potek dezinstucionalizacije v obstoječih ustanovah za stare ljudi, le da ta ne bi potekala do popolne izpraznitve ustanov, saj zaradi kompleksnosti in intenzivnosti oskrbe, ki jo narekujejo težave v starosti, pa tudi zaradi manj izkušenj z inovacijami na tem področju pri nas vsaj za zdaj potrebujemo tudi institucionalne namestitve.⁷⁴⁶

Cilj dezinstucionalizacije pri oskrbi starih ljudi je nadaljevati proces oskrbe, ki smo mu priča danes, in predvsem ukrepati tako, da starim ljudem omogočimo dostojno in dejavno življenje, da ostanejo vključeni v skupnost in da lahko ostanejo doma, ni pa glavni poudarek na preselitvah ljudi iz ustanov. Da bi ta cilj dosegli, si moramo zastaviti dva cilja: bistveno okrepiti skupnostno oskrbo in omejiti institucionalizacijo ob sočasnem spreminjanju oblik nastanitvene oskrbe starih ljudi. Za doseganje obeh ciljev je pomembno spremeniti dosedanje prakso strokovnega dela, in sicer tako, da okrepimo osebno načrtovanje, koordinirano oskrbo, vzpostavimo koncept vnaprejšnjega načrtovanja oskrbe, družinske pomočnike (mlajših generacij) za stare ljudi.

Sprememb v oskrbi so že deležni tako stari ljudje, ki živijo v institucijah, kot tisti, ki še živijo v domačem okolju. Stanovalci so v nekaterih domovih že doživeli preselitve z velikih oddelkov, ki so zagotavljali oskrbo 30–40 stanovalcem, v manjše bivalne enote, ki zagotavljajo oskrbo 15–20 stanovalcem. Z zmanjšanjem kapacitet se uvaja tudi drugačen, socialno usmerjen koncept oskrbe. Stari ljudje, ki živijo v domačem okolju, v domovih lahko obiskujejo dnevno varstvo ali preživijo v domu le določen čas, in sicer v t. i. začasnem varstvu. Spremembe, ki jih zaznavamo v obdobju zadnjih petih let, kažejo, da domovi v nekaterih lokalnih okoljih postajajo centri za zagotavljanje celostne oskrbe starih ljudi. Z zagotavljanjem oskrbe za stare ljudi, ki živijo v domači oskrbi, domovi za stare brišejo ločnico med skupnostno in institucionalno oskrbo. Razširjajo koncept skupnostne oskrbe z razvijanjem oblik oskrbe za stare ljudi, ki ne živijo v domu, in približujejo skupnostni način življenja institucionalnemu okolju.

V nadaljevanju predstavljamo oba poteka dezinstucionalizacije ločeno, zaradi večje preglednosti procesov, sicer pa ne gre za tako ločeni področji, saj se današnja institucionalna in skupnostna oskrba starih ljudi močno prepletata.

746 Prav tam, str. 145–147.

1. Razvoj skupnostne oskrbe – nadgradnja in razvoj
 - razvijanje storitev oskrbe na domu (socialna in zdravstvena oskrba na domu v večjem obsegu – časovno in po ponudbi storitev, za specifične skupine uporabnikov, npr. ljudi z demenco, kot paliativno oskrbo, boljša pokritost storitev na ruralnih območjih),
 - mobilne in terenske službe visoko strokovnih storitev,
 - stanovanjske prilagoditve, ki omogočajo življenje starih ljudi v domačem okolju (pripomočki, renoviranje, informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT), video- in elektronski nadzor, varnostne naprave, varnostni pripomočki, sredstva, prilagoditev stanovanja potrebam uporabnika ipd.),
 - pomoč na daljavo (klicni centri, ki organizirajo konkretno pomoč staremu človeku; primer rdečega gumba pri nas, ki ga velja nadgraditi z IKT),
 - dnevni centri (dnevno varstvo, nočno varstvo, aktivnosti, izobraževanja),
 - varne hiše za starejše žrtve nasilja,
 - telesvetovanje, pomoč, klicni centri,
 - medgeneracijska središča, centri,
 - nastanitve v drugih (oskrbovalnih) družinah,
 - oskrbovana stanovanja,
 - kombinacija oskrbovanih stanovanj, oskrbe na daljavo in socialno-zdravstvenih delavk v krajevni skupnosti (četrti),
 - sobivanje več starih ljudi ali medgeneracijsko sobivanje,
 - začasne namestitve, tudi rehabilitacija (npr. po možganski kapi, operacijah, zlomih idr.),
 - razvoj skupnostnih projektov pomoči starim ljudem,
 - razvoj projektov krepitve vzajemne pomoči (vrstniške in medgeneracijske),
 - vzpostavljanje oskrbovalnih zadrug,
 - krepitev neformalne pomoči.
2. Spremembe v obstoječem institucionalnem varstvu
 - sistem 5 % vključenosti starejših od 65 let v institucionalno varstvo (mora-torij na gradnjo domov in na povečevanje kapacitet, da ne presežemo tega deleža),
 - spodbujati domove za stare v oblikovanje gerontoloških centrov, ki zagotavljajo celostno oskrbo za stare ljudi na določenem lokalnem območju (poleg institucionalne oskrbe tudi razvoj že prej omenjenih oblik skupnostne oskrbe s pridruženimi oblikami izobraževanja in usposabljanja neformalnih oskrbovalcev za oskrbo starih ljudi in z razbremenjevalnimi oblikami za oskrbovalce); pri tem oskrbovanje starih ljudi, ki živijo v domačem okolju, ne sme potekati le kot priprava na kasnejšo oskrbo v instituciji,

- preoblikovanje bolniških oddelkov, ki zagotavljajo oskrbo več kot 20 ljudem, v gospodinjske enote, v katerih živi manjše število stanovalcev (npr. do 10) po zgledu bivalnih enot nekaterih domov in sočasno dosledno in radikalno omogočanje personalizacije življenjskega prostora in storitev v domu, omogočanje storitve za stanovalce tudi zunaj ustanove (spremstvo pri izhodih, vključevanje v dejavnosti zunaj doma itd.),
- razvoj oskrbe za specifične skupine starih ljudi (za ljudi z demenco, za umirajoče) v instituciji in izven nje (npr. kot mobilne službe na terenu),
- usmerjenost domov v oskrbo starejših nad 65 let (muratorij na sprejeme mlajših od 65 let),
- spodbujanje alternativnih in samoraslih načinov nastanitve za stare (sobivanje, oskrbovalne zadruge, medgeneracijske skupnosti).

V obeh potekih dezinstitutionalizacije igra medgeneracijsko sodelovanje ključno vlogo. V razvoju skupnostne oskrbe se poraja bodisi v novih oblikah sožitja med starimi ljudmi samimi ali kot zagotavljanje dostojnega življenja starim ljudem v domačem okolju. Slednje je vodilo sprememb tudi v institucionalnem okolju, predstavljenih v drugem poteku dezinstitutionalizacije.

EPILOG

Ustvarjanje družbe, ki temelji na medgeneracijski solidarnosti, razumemo kot priložnost za ustvarjanje drugačnih razmer sožitja med ljudmi, kot so veljale doslej. Pri tem je vloga dolgotrajne oskrbe izrednega pomena. Medgeneracijska solidarnost predstavlja spodbudo za ravnanje, ki ne temelji na spodbujanju stratifikacije družbe na skupine ljudi različnih starosti.

V dolgotrajni oskrbi razumemo in spoštujemo razlike med generacijami, vendar tudi iščemo načine, kako predstavniki različnih generacij lahko živijo v skupnem sožitju, medsebojnem sodelovanju, si med seboj izmenjujejo različne oblike pomoči in podpore in so drug do drugega solidarni. Prikazovanje zastrašujočih demografskih sprememb in opozarjanje zgolj na staranje prebivalstva služi marginaliziranju starih ljudi in zmanjševanju njihove družbene vloge.

Stari ljudje, pahnjeni na rob družbe zgolj zaradi starosti, brez moči brezupno čakajo na pomoč srednje generacije. Ta generacija pa se tako kot mlada starosti in staranja boji. Postarati se danes ne želi nihče. Mar ni podaljševanje starosti dosežek civilizacije, v kateri živimo, katere del smo? Namesto da bi se starosti veselili, se je bojimo, in to veliko bolj kot ozonske luknje in segrevanja planeta. Bojimo se tudi starih ljudi. Starostno fobijo je treba preseči in ravnanje, ki spodbuja medgeneracijsko solidarnost, je dober odgovor za preseganje teh

tegob. Tovrstna solidarnost lahko okrepi zavedanje, da je staranje proces, ki je skupen vsem ljudem in brez katerega je naše življenje nesmiselno, predvsem pa nepopolno in siromašno. Dolgotrajna oskrba pa lahko v trenutnih razmerah pokaže, kako medgeneracijsko solidarnost lahko spodbudimo in okrepimo.

AKTIVNOSTI STAREJŠIH

Mojca Šorn

ODNOS MED ZAPOSLENIMI V DEKORATIVNI IN PLETENINI TER NJIHOVIMI UPOKOJENKAMI IN UPOKOJENCI*

Izredna profesorica Jana Mali, katere profesionalno udejstvovanje obsega tako socialno delo s starimi ljudmi, socialno delo z ljudmi z demenco, pomoč umirajočim in njihovim sorodnikom kot tudi supervizijo v socialnem delu, metode socialnega dela, dolgotrajno oskrbo, dezinstytucionalizacijo, v svojem delu *Od hiralnic do domov za stare ljudi* zapiše, da je bila starost

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

»[...] po svoje vedno predmet družboslovnih znanosti, čeprav tako nikoli ni bila posebej izpostavljena. [...] Šele s povečanim deležem starejše populacije v družbi sredi 20. stoletja so stari ljudje postali pomembna skupina tudi za raziskovalce. Bliskovit porast tovrstnih raziskav pa zasledimo v zadnjih dvajsetih, tridesetih letih. Večji del njihovega raziskovanja je usmerjen na temeljne vidike ved, ki jih zastopajo, občasno pa tudi na področje starosti.«⁷⁴⁷

Namen pričujočega prispevka je celostno predstaviti odnos med zaposlenimi in upokojenkami ter upokojenci Pletenine in Dekorativne oziroma prikazati vključenost bivših delavk in delavcev v življenjski ritem nekdanjih delovnih organizacij, organizacij, v katerih jih je veliko preživelo najdaljši, verjetno skoraj vsi pa najaktivnejši del življenja. Obravnavan bo medgeneracijski odnos v dveh ljubljanskih tekstilnih tovarnah, tovarnah t. i. ženske oziroma lahke tekstilne industrije,⁷⁴⁸ ki je v Sloveniji med svetovnimi vojnami postala ena najmočnejših industrijskih vej,⁷⁴⁹ njen razvoj pa je po drugi svetovni vojni (do devetdesetih let 20. stoletja) samo še napredoval. Od petdesetih let 20. stoletja se je »klasična« tekstilna industrija z naglico razraščala v večja podjetja, sledile so številne in velike rekonstrukcije, podjetja so se začela specializirati, razvijati so se začele nove dejavnosti, svojo pot so začele konfekcijske tovarne in tovarne trikotažnih izdelkov.⁷⁵⁰ Razcvet slovenske tekstilne industrije ne nazadnje potrjuje tudi podatek, da je leta 1952 zaposlovala 25.945 oseb, leta 1990 pa 69.454 oseb.⁷⁵¹

Koliko pa je bilo v tekstilni industriji (invalidskih) upokojenk in upokojencev, kolikšna je bila njihova delovna doba oziroma njihova povprečna starost ob upokojitvi, koliko je znašala njihova pokojnina, odstirajo naslednji podatki: v Sloveniji je bilo leta 1969 3.530 starostnih upokojencev – 2295 moških in 1240 žensk. Njihova povprečna delovna doba je bila 32 let – 34 pri moških in 28 pri

⁷⁴⁷ Mali, *Od hiralnic do domov za stare ljudi*, str. 39.

⁷⁴⁸ O tem, da je po drugi svetovni vojni v tekstilni industriji naraščalo predvsem število zaposlenih žensk, mdr. piše Nina Vodopivec v monografiji *Labirinti postsocializma*, pri čemer dodaja: »Mediji so tudi z navajanjem statistik soustvarjali retoriko ženske oziroma lahke tekstilne industrije. Le poredko so se sklicevali na tekstilne delavce kot na moške. Takšen diskurz zato ni nevtralen, temveč ga sooblikujejo norme in ljudske predstave o ženski družbeni vlogi.« – Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 57. Citirano delo nadalje poglobljeno predstavi vpliv družbenih, političnih in ekonomskih sprememb, ki so se v nacionalnem prostoru pojavljale od začetka devetdesetih let 20. stoletja, na delavstvo kot osrednjega akterja socialistične ideologije, nazorno prikaže, kakšno vlogo so te spremembe odigrale v njihovem spominu na socialistično preteklost, kako so vplivale na njihovo današnje doživljanje delovnega in širšega življenjskega okolja.

⁷⁴⁹ Kresal, *Tekstilna industrija v Sloveniji*, str. 5.

⁷⁵⁰ SI_ZAL_LJU/0129, š. 35, a. e. 156, 150 let slovenske tekstilne industrije. Ljubljana 1978, str. 80.

⁷⁵¹ Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 31. Za ilustracijo finančnega položaja delavk in delavcev tekstilne industrije navajam podatke o njihovih plačah, ki sem jih pridobila za sedemdeseta leta 20. stoletja: te so bile leta 1976 za 13 odstotkov nižje od povprečne plače v slovenski industriji, leta 1977 pa še za naslednjih 17 odstotkov.

ženskah. Povprečni znesek starostne pokojnine je znašal 742 dinarjev – 811 za moške in 614 za ženske. V tekstilni industriji je bilo 271 upokojencev – 110 moških in 161 žensk. Tudi njihova povprečna delovna doba je znašala 32 let, pri čemer je bila povprečna starostna pokojnina 622 – 854 din za moške in 532 za ženske. Leta 1969 je bilo v Sloveniji 3540 invalidskih upokojencev – 2536 moških in 1004 žensk, od tega v tekstilni industriji 244 – 96 moških in 148 žensk. Pri invalidskih upokojencih tekstilne industrije je bila povprečna delovna doba 23 let – 25 pri moških in 22 pri ženskah, povprečna delovna doba pri drugih invalidskih upokojencih pa je znašala 24 let – 25 pri moških in 20 pri ženskah. Povprečna starost ob invalidski upokojitvi je bila pri vseh invalidskih upokojencih 50 let, pri čemer so se moški iz tekstilne industrije v povprečju upokojili pri 49 letih in ženske pri 47, ostali invalidski upokojenci pa pri 51 oziroma upokojenke pri 46 letih. Še o povprečnem znesku invalidske pokojnine: ta je znašala 573 dinarjev – 597 za moške in 511 za ženske ter 536 za tiste iz tekstilne industrije – 622 za moške in 481 za ženske.⁷⁵²

Številke o invalidskih upokojenkah in upokojencih tekstilne industrije ilustrira arhivski dokument Dekorativne tovarne:

»Imamo izredno veliko število delovnih invalidov in poklicnih obolenj,⁷⁵³ čeprav mnoga – kot na primer prizadetost sluha zaradi ropota v predilnicah – najpogosteje niti niso zabeležena. Delavka naredi v osmih urah čez 10 kilometrov poti okrog strojev, katerim streže, in iz izkušenj vemo, da začne pešati že pri 50. letih. Navadno se invalidsko upokoji, še preden izpolni zakonito delovno dobo. [...]: v zadnjih nekaj letih je bilo le malo tekstilnih delavk, ki so ostale na svojih delovnih mestih do 55. leta starosti! Vse druge so bile premeščene k lažjemu delu ali pa so bile upokojene.«⁷⁵⁴

Kljub temu da je bila večina tovarniških delavk Pletenine in Dekorativne ob odhodu v pokoj stara komaj okrog 50 let, jih glede na definicijo Nelke Vertot obravnavam kot starejše:

»Meja med srednjimi leti in obdobjem starosti ne more biti natančno opredeljena, saj v vseh družbah nima enakega pomena. Ljudi lahko začnemo obravnavati (opredeljevati) kot »starejše« (»stare«) oziroma jih uvrščati med take, ko se v njihovi dejavnosti zgodijo nekatere spremembe ali ko se spremeni njihova družbena vloga (ko na primer postanejo stari starši ali ko

752 SI_ZAL_LJU/0129, š. 35, a. e. 156, 150 let slovenske tekstilne industrije, str. 17.

753 Od začetka 1969 do septembra istega leta je bilo 5 invalidsko upokojenih delavk, »kar je za naše podjetje sorazmerno veliko število. To so predvsem bolezenski invalidi, razen dveh primerov, ko gre za invalidnost kot posledico nesreče pri delu.« – SI_ZAL_LJU 129, t. e. 43, ovoj 255, Poročilo upravnega odbora delavskemu svetu TDT.

754 SI_ZAL_LJU/0129, š. 35, a. e. 156, 150 let slovenske tekstilne industrije, str. 125.

se upokojijo), lahko pa potem, ko izpolnijo določeno število let oziroma ko prestopijo določeno starostno mejo«,⁷⁵⁵

obravnavam kot starejše. Upokojitev kot enega od mejnikov za prehod v t. i. tretje življenjsko obdobje navaja seveda tudi več drugih strokovnjakov. Psiholog Vid Pečjak v svoji knjigi *Psihologija tretjega življenjskega obdobja* med drugim pravi, da z upokojitvijo »pogosto nastopijo tudi finančne težave, sprememba bivališča in osamljenost, nekateri starostniki odidejo v zavode in domove, kjer so življenjske razmere povsem drugačne«. ⁷⁵⁶ Psiholog in psihoterapevt Hubert Požarnik pa je v knjigi *Umetnost staranja* zapisal, da so z opustitvijo poklica

»[...] povezani številni psihološki in socialni problemi. Upokojitev pomeni namreč več kot le opustitev bolj ali manj cenjenega dela. Med drugim pomeni upokojitev tudi novo socialno vlogo, torej drugačen način vedenja, preoblikovanje dnevnega reda, preoblikovanje odnosov do ljudi, še zlasti v ožjem družinskem krogu, spremembo in premik interesov od dela k dejavnostim v prostem času, spremembo pričakovanj in zahtev, na primer zaradi slabših dohodkov itd.«⁷⁵⁷

Janko Perat upokojitev primerja z »izgubo avtoritete, ugleda, občutka koristnosti in veljave. Z eno besedo, odločba o upokojitvi pomeni obenem epitaf nekoristnosti.«⁷⁵⁸

755 Vertot, *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*, str. 8. Avtorica v citirani knjigi na straneh 56 in 57 podrobneje definira naslednje pojme: »**Staranje prebivalstva** je po definiciji povečevanje deleža prebivalstva nad določeno starostno mejo (običajno 65 let) ob hkratnem zmanjševanju števila prebivalcev, mlajših od 15 let, in ob podaljševanju življenjske dobe vsega prebivalstva. Demografsko starost prebivalstva običajno ocenjujemo z deležem oseb, starejših od 65 let, med vsem prebivalstvom. (Npr.: če je več kot 10 % prebivalcev starih nad 65 let, govorimo o starem prebivalstvu). **Starejši**. Meja med srednjimi leti in obdobjem starosti ne more biti natančno opredeljena, saj v vseh družbah nima enakega pomena. V razvitem svetu danes pojem »starejši« običajno opredeljuje ciljno skupino ljudi, starih 65 let in več (v nekaterih opredelitvah 60+, pa tudi 70+).

Če so obravnavani starejši zaposleni, je običajno upoštevana starostna skupina 50–64 let). O tem, kdo so starejši oz. stari, popolnega soglasja ni in se za različne potrebe uporabljajo različne starostne meje že v eni državi, še toliko bolj v EU oz. svetu. Glede opredelitve »starejših« tudi med avtorji različnih strok (še) ni poenotenja /.../.

Starost je čas, ki je preteklo od rojstva osebe do trenutka opazovanja (popis, anketa) oz. do opazovanega dogodka (sklenitev zakonske zveze, rojstvo prvega otroka, zaposlitev, smrt idr.). Običajno jo merimo v letih, lahko pa tudi v mesecih, dnevih ali celo urah. Opredelimo jo na dva načina: po dopoljenih letih starosti in po letnici rojstva. Razvrstitvi sta skladni samo na začetku (1. 1.) oz. na koncu (31. 12.) vsakega koledarskega leta. Kadar ni posebej označeno, je starost prikazana v dopoljenih letih starosti.«

756 Pečjak, *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*, str. 13.

757 Požarnik, *Umetnost staranja*, str. 86.

758 Cit. po Mali, *Od hiralnic do domov za stare ljudi*, str. 24.

Leta 1950 je bilo zabeleženo prvo leto delovanja delavskih svetov,⁷⁵⁹ ki so začeli (vsaj na simbolni ravni) odločati o proizvodnih načrtih, o disciplini dela in finančni politiki, o investicijah in rekonstrukcijah, delitvi dohodkov, skratka o razvoju podjetja.⁷⁶⁰ V tem sistemu je bila vloga dodeljena tudi kadrovske politiki, pri čemer so se številni odgovorni zavedali, da je tovrstnim oddelkom treba zagotoviti dobre delovne pogoje, nič slabše kot ostalim sektorjem v podjetju:

»V okviru možnosti in razpoložljivem času pa se je naš oddelek še delno ukvarjal s socialnimi problemi, stanovanjsko problematiko, delovni invalidi, upokojenci, prva pomoč in zdravstvena služba, napredovanje in premeščanje, skrb za dobre odnose, informacije itd. [...] Dobro nam je znano, da je večina gospodarskih organizacij do sedaj skrbela le za proizvodnjo in pri tem pozabljale, da je človek tisti najvažnejši faktor vsake dejavnosti od katerega zavisi stopnja produktivnosti in mu je zaradi tega potrebno posvetiti vsaj toliko pozornosti kot ostalim faktorjem proizvodnje. Da je bila skrb za človeka – proizvajalca res malenkostna lahko jasno sklepamo iz tega, da so v vseh podjetjih že tradicionalno postavljeni sektorji kot komercialni, tehnični in finančni, dočim je bivša personala, ki se že od vsega začetka praviloma edina ukvarja s problemi delavcev, morala v mnogih primerih delati skoraj v ilegali. In zakaj tako? Sam povojni sistem je od tega oddelka zahteval mnogo političnega dela, ki v mnogih primerih ni bil po volji vsem zaposlenim, za reševanje ostalih osebnih problemov delavcev pa takrat še ni bilo primernih pogojev in zato je bila personala mnogo manj cenjena med delavci kot ostali oddelki v podjetju. Toda danes, ko naš družbeni red že stoji na trdnih temeljih, ko so delavci prevzeli upravljanje svojega podjetja, ko so se pogoji dela z ljudmi v mnogočem spremenili, nam tedanjih personal ni ni več potrebno. Toda če mislimo, da smo samo zamenjavo napisali na vratih vse storili, smo se precej zmotili. Temu oddelku je potrebno nuditi iste pogoje dela kot ostalim sektorjem v podjetju. Potrebno mu je nuditi enak kvaliteten kader, da bo kos svojim nalogam. Potrebno mu je nuditi enake možnosti za uveljavljanje pri upravljanju podjetja. Toda žal čestokrat se zgodi, da za kadrovske problematiko ni enakega posluha kot za ostalo proizvodno problematiko. Še premalo se zavedamo, da je le človek tisti, ki sporvaja želje, misli in hotenja nas vseh in da je človek tisti, ki uporablja material in ki streže

759 Več o Osnovnem zakonu o upravljanju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji s strani delovnih kolektivov, sprejetem 27. 6. 1950, v: Čepič, Delavsko samoupravljanje, str. 962.

760 SI_ZAL_LJU/0129, š. 35, a. e. 156, 150 let slovenske tekstilne industrije, str. 79.

tistemu stroju, ki se morda mesece pogovarjamo o njem pri tem pa dostikrat pozabljamoz razmisliti kako in kakšen delavec ga bo porabljal.«⁷⁶¹

V sveži družbeno-ekonomski klimi so konec petdesetih let 20. stoletja v industriji začeli zaposlovati poklicno izobražene socialne delavce in delavke,⁷⁶² ki so delovali v okviru takrat nastajajočih kadrovsko-socialnih oddelkov.⁷⁶³ V gospodarskih institucijah so prevzemali naloge, ki so jih do takrat opravljali »vsi ali pa tudi nihče«. Njihova naloga naj bi bila, kot je dalje zapisala Pavla Rapoša Tajnšek, »celovita skrb za delovnega človeka«, kar je pomenilo skrb za

»[...] kakovost delovnega življenja, ki so jo v tistem času povezovali s pojmom družbenega standarda (vključevala je stanovanja, prehrano med delom, prevoze na delo in z dela, otroško varstvo, letovanja itn.), do varstva zaposlenih (socialno varstvo, urejanje invalidske problematike, zdravstvena preventiva, varstvo pri delu), usposobljeni pa so bili tudi za izrazito kadrovske naloge, kot so sprejem novih delavcev, motivacija, nagrajevanje, izobraževanje ipd.«⁷⁶⁴

V raziskavi, ki zajema obdobje od druge polovice petdesetih let 20. stoletja, ko je socialno skrbstvo⁷⁶⁵ postalo pomembno polje utrjevanja povojne družbene ureditve, do vključno osemdesetih let 20. stoletja, sem si zastavila naslednja vprašanja:

- ali so bili skrbi za človeka, ki je bila zaupana kadrovsko-socialni službi, deležni le zaposleni, ali je morda ta obravnavala tudi vprašanja upokoencev,

761 SI_ZAL_LJU/0129, t. e. 41, ovoj 220, Poročilo Kadrovskega socialnega oddelka, 2. 3. 1964.

762 Strokovno izobraževanje za socialne delavce se je v Jugoslaviji začelo v 50. letih 20. stoletja. V Ljubljani je bila dvoletna Šola za socialne delavce ustanovljena 7. 11. 1955, leta 1960 je bila nadgrajena s programom za socialno delo v gospodarstvu. Več v: Zaviršek, Spol in profesionalizacija socialnega dela, str. 18 in 21.

763 Andreja Kavar-Vidmar je leta 1984 o vlogi socialne politike zapisala: »Dolgoročna naloga socialne politike je afirmacija človeka – proizvajalca kot temeljnega nosilca celotnega družbenega in političnega sistema, s tem pa tudi reprodukcije in napredek družbe na samoupravnih temeljih. Zato so njene funkcije široke in vključujejo celoto življenjskih, delovnih in družbenih pogojev, v katerih poteka proces razvoja. S preventivnimi ukrepi, ki omejujejo nastajanje socialnih problemov in z reševanjem že obstoječih problemov ter z vgrajevanjem socialnih korektivov, kadar gre za družbeno negativne posledice razvoja, prispeva socialna politika k uresničevanju ciljev v zvezi s človekovim položajem, njegovemu vsestranskemu razvoju, zagotavljanju socialne varnosti, humanizaciji družbenega dela in medčloveških odnosov.« – Kavar-Vidmar, *Socialna politika in socialno delo v samoupravni socialistični družbi*, str. 25.

764 Rapoša Tajnšek, Razvoj socialnega dela v delovnem okolju, str. 250, 251.

765 »Socialno varstvo v širšem pomenu je družbena panoga, ki zajema področje skrbi za človeka od njegovega začetka.« – SI_ZAL_LJU/0479, š. 191, ovoj K-1815/55, Socialno varstvo odraslih oseb na področju Ljubljane, str. 1.

- če je odgovor pritrديلen, kakšne so bile težnje za izboljšanje kvalitete doživljanja in življenja upokojenk in upokojevcev,
- ali so med delavkami in delavci Dekorativne in Pletenine ter njihovimi upokojenkami in upokojeenci obstajali kakršni koli odnosi,
- če so obstajali, kaj je sodelovanje zajemalo, kakšen je bil način interakcije, katere so bile najmočnejše vezi med upokojenkami in upokojeenci ter tovarno.

PLETENINA

Po pregledu arhivskega gradiva Pletenine in Dekorativne sem ugotovila, da to od šestdesetih let 20. stoletja dejansko odraža uveljavitev in pomen socialnega dela v tovarnah oziroma v aktivnostih njenih kadrovsko-socialnih služb, kljub temu pa fond SI_ZAL_LJU/0572, Pletenina, tovarna trikotaznih izdelkov Ljubljana 1926–1994 vsebuje le skope podatke, ki ne omogočajo natančnejše rekonstrukcije odnosa med zaposlenimi ter njihovimi upokojenkami in upokojeenci. Redke informacije iz zapisnikov sej delavskega sveta in upravnega odbora nam v glavnem sporočajo le o pred- in ponovoletnih pogostitvah upokojenih delavk in delavcev, ki so potekale vsaj od konca petdesetih let vse do vključno osemdesetih let 20. stoletja. Včasih so bile organizirane kot zakuske, včasih kot čajanke.

»Vsako leto enkrat t.j. po navadi 8. marec skličemo upokojevce našega podjetja in jih pogostimo. Letos bi to svečanost prenesli na praznovanje novega leta t.j. 28. decembra 1959. Imamo 78 upokojevcev. Sklenjeno je, da se vsakemu podari 1 hlačke in vrečko s slaščicami, kakor otrokom. Po obdaritvi jim priredimo še malo čajanko.«⁷⁶⁶

Srečanja so v glavnem potekala v prostorih tovarne. Leta 1962 je bil sicer podan naslednji predlog, vendar podatka o tem, ali je bil realiziran, nimam: »Glede upokojevcev se predlaga, naj le teh letos, zaradi pomanjkanja prostora, ne povabimo na zakusko, temveč jim izročimo darila z lastnimi proizvodi na njihovem domu.«⁷⁶⁷ Na začetku sedemdesetih let 20. stoletja se v gradivu kot kraju pogostitve omenja Klub poslancev, desetletje kasneje Dom invalidov in borcev NOV. Iz gradiva delavskega sveta je nadalje razvidno, da so bili upokojeenci občasno deležni enkratnih denarnih nagrad in da so imeli upokojenke in upokojeenci pravico koristiti kapacitete tovarniškega počitniškega doma – predvidoma izven sezone, v sezoni pa zgolj takrat, če dom v Novigradu ni bil zaseden.

Interna revija *Informatore*otic o temah, povezanih z upokojenkami in upokojeenci, ne odstira, več prostora jim je z rubrikami »odšli so v pokoj«, »zahvale

⁷⁶⁶ SI_ZAL_LJU/0572, š. 7, Seje 1954–1959 D. S., Zapisnik 21. redne seje DS, 18. 12. 1959.

⁷⁶⁷ SI_ZAL_LJU/0572, š. 8, Seje D. S. 1959–1963, Zapisnik 7. redne seje CDS-ta, 11. 12. 1962.

upokoјencev« ipd. naklonila *Pletenina*. Zelo zanimiv je intervju Ali je upokoјenec oseba, ki je odslužila svoje?, v katerem je novembra 1976 Jožica Jazbec povedala:

»Nesmotrno bi bilo od družbe, če bi zavračala upokoјence in pozabljala nanje. S tem, ko se jih spomni in uporabi njihovo znanje, jim izpolni delavnik in jih iztrga iz grenkega objema osamljenosti in životarjenja. Dolgemu življenju pripomore bolj delo in občutek koristnosti kot kefir, med in vitamini vseh sort.«⁷⁶⁸

Tudi iz zahvale upokoјenke, objavljene v *Pletenini* spomladi 1973, je mogoče razbrati bridko slovo od dela in težko ločitev od kolektiva:

»Ko se poslavljaš od doma in veš, da se nikoli več ne vrneš, ti je neizmerno hudo. Tako je tudi meni, ko zapuščam vas, saj je bila Pletenina moj drugi dom, kjer mi je bil drag vsak po svoje. Ne zamerite mi, prosim, ker se nisem vsem osebno zahvalila za prečudovito darilo, ki mi bo najdražji spomin na vas, pač pa ubiram za zahvalo to pot! Adijo pa zdrav» ostanite, se spomnite kdaj še na me ...«⁷⁶⁹

DEKORATIVNA

Leta 1964 je v poročilu kadrovsko-socialnega oddelka Dekorativne tovarne Jožica Krmelj zapisala:

»Pri obravnavanju socialne problematike nikakor ne smemo pozabiti na naše upokoјence. Čeprav niso več aktivni člani kolektiva, so pa le zelo dobo preživeli med nami in ustvarjali sredstva, katera nam danes nudijo lažje delo ob boljših delovnih pogojih. V zadnjih dveh letih smo se jih spomnili z družabnim izletom, v letošnjem letu pa smo jih povabili na našo veliko prireditev v Jami. Dobro nam je poznan socialni problem vseh upokoјencev, ki imajo na splošno zelo nizke pokojnine. Ta problem družba rešuje že precej časa, vendar so upokoјenci kljub nekaterim dodatkom še vedno s pokojninami v veliki razdalji od osebnega dohodka zaposlenega delavca. Upamo, da se bo to z novim zakonom o pokojninah le nekoliko uredilo. Ker pa je to gmotno stanje naših upokoјencev trenutno najbolj pereče, predlagamo, da se jim za nakup ozimnice izplača enkratna podpora v višini 5.000.- din [71.75 EUR]. Podjetje ima sedaj 98 upokoјencev in bi ta minimalna podpora znašala v skupnem znesku 49.000.- din [701,00 EUR]. Resnično je to minimalna podpora, prepričani pa smo, da jo bodo upokoјenci z veliko hvaležnostjo sprejeli.«⁷⁷⁰

768 SI_ZAL_LJU/0572, š. 61, Glasilo delovnega kolektiva Pletenina, november 1976, str. 3.

769 SI_ZAL_LJU/0572, š. 61, Pletenina, marec-april 1973, št. 3-4, str. 8, Dragi moji Pleteninci!

770 SI_ZAL_LJU/0129, š. 32, a. e. 139, Glasnik TDT, 1971, št. 11, str. 2 in 3, poročilo Jožice Krmelj.

Že ta in številni drugi arhivski dokumenti, ki sem jih pri iskanju odgovorov našla v fondu SI_ZAL_LJU/0129, Dekorativna, in obravnavajo vprašanje/a njihovih upokojenk in upokojeencev (poleg poročil kadrovsko-socialnega oddelka še zapisniki sej delavskih svetov, zapisniki sestankov kulturne skupine oziroma komisije za kulturno dejavnost, do neke mere tudi zapisniki sej upravnih odborov), nam povedo več kot gradivo Pletenine. Zelo zgovorni pa so pogosti prispevki zaposlenih in upokojenk ter tudi upokojeencev Dekorativne v internem tovarniškem glasilu, ki odstirajo skoraj celoten spekter sodelovanja in nam med drugim sporočajo naslednje: vsaj od konca petdesetih let 20. stoletja so bili za bivše zaposlene organizirani izleti, ki so se kasneje prelevili v redna letna srečanja, poimenovana kar »dan upokojeencev«. ⁷⁷¹

Več o enem izmed tovrstnih srečanj nam pove zahvala upokojenke Mojce Sajovic v internem časopisu *Glasnik TDT* iz leta 1963:

»Srečanje upokojeencev z nekdanjimi sodelavci je za vsakogar – praznik. Za ta dan se vsaka upokojenka obleče kar najbolj praznično. In ob tem srečanju so naši obrazi zadovoljni, ker nas zavest te pozornosti osrečuje. Zanimamo se za napredek v tovarni in se vživljamo v vedno boljše delovne pogoje za delavca. [...] In sedaj smo upokojenke in imamo en praznik več; čutimo, da smo ga zaslužili.« ⁷⁷²

Upokojenka Pavla Plešec pa je zapisala:

»Zopet nas je, tokrat že drugič, razveselilo vabilo uprave podjetja in sindikalne podružnice na tovarniško srečanje, ki ste ga nam pripravili. Pri ogledu tovarne smo videli velik napredek in smo se z vami veselili uspehov, ki jih dosegate in bili ob enem ponosni, da smo tudi mi nekoč doprinesli svoj delež k temu razvoju. Potem smo se odpeljali na Gorenjsko v Begunje,

⁷⁷¹ Kot ilustracijo in primerjavo navajam izsek o rednem letnem dnevu odprtih vrat v Predilnici Litija iz monografije Nine Vodopivec: »Ko se nekdanji delavci ob dnevu odprtih vrat septembra vsako leto sprehodijo po proizvodnji in se občasno ustavijo ob delavki oz. delavcu za strojem, takoj vprašajo, ali je delo postalo lažje ali težje, kot je bilo včasih. Kot so prepričani nekateri delavci za stroji, vodiči (vodje oddelkov ali kdo iz vodstva) obiskovalcem pogosto že na začetku povedo, da je postalo delo v tovarni lažje. Takšni pogledi, ki niso le pogledi upraviteljev tovarne, temveč tudi nekdanjih ter zaposlenih delavk oz. delavcev, pa se oblikujejo pod vtisom diskurza o modernizaciji in tehnološkem razvoju: z avtomatiziranimi, računalniško vodenimi stroji naj bi delo postalo fizično lažje. Hkrati pa se zaposlene delavke razburijo, kadar slišijo, da naj bi bilo danes delo lažje in nemudoma dodajo svojo plat zgodbe: *Kako je šele danes, tako hitro, pa toliko ...* Tudi ljudje iz vodstva prepoznavao relativnost takšnih ocen dela. *Delo je fizično lažje, koliko je pa njim zdaj lažje, ker je več računalniškega dela, ker je vse v tujem jeziku, pa je druga zgodba*, je ugotavljala mlajša uslužbenka. Nekatere upokojene delavke so prepričane, da je treba več delati kot včasih; to so slišale od mlajših, še zaposlenih nekdanjih sodelavk, ko so jih srečale v Litiji v trgovini ali na cesti: *Zdaj bolj težko gre, ampak vozijo pa še. Včasih se še z mlajšimi delavkami pogovarjamo, ko se srečamo na cesti ali pa v trgovini. Pa rečejo, da morajo še bolj delati kot prej.*« – Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 116.

⁷⁷² SI_ZAL_LJU/0129, š. 29, ae. 131, *Glasnik TDT* 1963, okt., str. 19, zahvala Mojce Sajovic.

kjer smo si ogledali Drago in muzej v celicah smrti v bivši kaznilnici [...] Pri Jožovcu pod Roblekom, kamor ste nas povabili na kosilo, smo preživeli nekaj prijetnih uric pri dobri kapljici in poskočnih Avsenikovih valčkih in polkah. Res, nekaj nepozabnih uric sproščenega in prisrčnega veselja, ki se ne dajo pozabiti. Še enkrat se zahvaljujemo vsem, ki ste nam pripravili ta prijeten dan z željo za čimvečji uspeh našega in Vašega kolektiva, ker se še vedno čutimo povezane z vami.«⁷⁷³

Dokaz, da so se tovrstni dogodki obdržali do konca osemdesetih let 20. stoletja, je mdr. tudi prispevek Dan spominov, v katerem je Ivica Suhadolnik leta 1986 v glasilu *Dekoratívna* sporočila:

»Vsakoletno srečanje upokojencev v Dekoratívni je bilo letos v sredo, 18. junija. Povabljenih je bilo 398 upokojencev, največ, od kar so organizirana ta srečanja pri nas. Letos se je odzvalo 184 upokojencev. Žal nekateri iz zdravstvenih razlogov niso prišli, poslali pa so kljub temu pozdrave in čestitke vsem ostalim. Čeprav nas je vreme pri sami pripravi precej begalo, je bil prostor v napi jami ob določeni uri pripravljen za sprejem. Pred vhomom so pričakali bivše sodelavke predstavniki družbenopolitičnih organizacij in vodstvo DO. Že ob teh prvih stiskih rok se je razvnela dobra volja in smeh. Vse povsod je bilo slišati: »Vsako leto si mlajša«, »glej, glej kako dobro izgledaš!« Prišli so kot mladeniči in mladenke, urejeni, nasmejani, tako da smo se tudi mi nalezli njihove dobre volje. Vsi zelo dobro skrivajo svoja leta, tako da vse skupaj ni bilo podobno srečanju upokojencev. Po prvih pozdravih so odšli nekateri na ogled po tovarni. Čudili so se spremembam v obratih. [...] Ugotavljajo, da je veliko narejenega za varno in urejeno okolje. Včasih ni bilo izolacije, prezračevanja in nobene restavracije. Kljub temu, pravijo, da imajo lepe spomine na tovarno. Bili so bolj povezani med seboj in odkriti. Skupaj so rešili vse probleme. Po ogledu so se vrnili v jamo, katera je bila na ta dan še posebno lepo okrašena. Čakalo jih je okusno kosilo in dobra kapljica. V imenu vseh sodelavcev je upokojence najprej pozdravil generalni direktor tov. Koleša. Prisrčno jih je povabil, da skupno z nami preživijo prijetno popoldne. Kulturna komisija je za popestritev pripravila tudi svoj program. Folklorna skupina, kjer plešejo sami plesalci iz Dekoratívne, je zaplesala belokranjske in prekmurske plese. Za najlepše razvedrilo je ta dan poskrbel Janez Hočevár – Rifle. Predstavil se je kot občinski svetnik JOSEF ŠVEJK ob spremljavi godbe Iva Umeka. Marsikdo se mu je nasmejal do solz. [...] Ansambel Bled je ta popoldne zaigral nešteto veselih in poskočnih viž. Veliko se jih je zavrtelo, da je bilo kaj! [...] Vsi so se zahvaljevali za praktično darilo – volno, katero

773 SI_ZAL_LJU/0129, š. 29, ae. 131, Glasnik TDT 1963, okt., str. 18 in 19, zahvala Pavle Plešec.

je zanje izdelal TOZD Predilnica Laško. [...] Mi, ki še delamo v Dekorativni smo bili zelo zadovoljni, ker smo vas upokojeince videli srečne in zadovoljne. Poslovali smo se v upanju, da ste se med nami res prijetno počutili in da se drugo leto spet vidimo.«⁷⁷⁴

Upokojenke in upokojenci so bili bolj ali manj redno vabljeni tudi na razna praznovanja in obletnice, na primer na praznovanje 29. novembra, na proslavo ob 30-letnici osvoboditve SFRJ, redno pa so bili gostje prireditev, ki so potekale ob tovarniških jubilejih in obletnicah.

Iz predstavljenih odlomkov je razvidno, da je poleg rednega druženja k interakciji med zaposlenimi in upokojenci veliko pripomoglo tudi interno tovarniško glasilo, ki so ga upokojenke in upokojenci vsak mesec brezplačno prejeli na dom ter ga, kot so radi zapisali, prebrali do zadnje besede. Upokojencem je časopis pomenil redni stik s tovarno, delavkami, delavci in delom v njej. Poleg člankov o tekočem delu in razvoju in rezultatih tovarne so radi prebrali tudi tople besede, ki so jih jim namenili zaposleni, na primer:

»Dolga je delovna pot, da dosežeš polno delovno dobo. Jelka je prišla v našo delavno organizacijo pred petintridesetimi leti. Bila je še mlada deklica šestnajstih let. Vsa ta dolga leta je Jelka ostala zvesta naši DO in opravljala dela tkalke do zaslužene upokojitve. Dolgujemo ji iskreno zahvalo za dolgoletno delo in ji želimo ljubega zdravja, zadovoljstva in sreče z vsemi, ki jih ima rada«,⁷⁷⁵

in velikokrat so v uredništvo vrnili svoj prispevek – niso nanizali le spominov na srečanja in zahval vodstvu in bivšim sodelavcem, temveč so jim pogosto čestitali ob različnih priložnostih, praznikih, ob prejetih nagradah ipd.

Upokojene delavke in delavce Dekorativne je vodstvo večkrat razveselilo tudi z izrednimi nakazili, kot že omenjeno – z denarjem za ozimnico, ob prazniku republike so jim s čestitko poslali enkratno denarno pomoč v vrednosti današnjih 64 EUR, ob 50-letnici podjetja pa jim je tako kot zaposlenim namenilo posebne denarne nagrade. Simboličen denarni znesek so upokojenci prejeli tudi z vabilom na otvoritev novih tovarniških objektov leta 1971.⁷⁷⁶ Na voljo jim je bilo tudi finančno zelo ugodno bivanje v počitniških kapacitetah tovarne izven sezone.

774 SI_ZAL_LJU/0129, š. 35, a. e. 158, Dekorativna, št. 3, maj–junij 1986, str. 6, 7, Ivica Suhadolnik: Dan spominov.

775 SI_ZAL_LJU/0129, š. 35, a. e. 156, Dekorativna: glasilo delovne organizacije Dekorativna Ljubljana, št. 1, marec 1988, str. 13, Naši delavci so odšli v pokoj.

776 SI_ZAL_LJU/0129, t. e. 42, ovoj 226, Zapisnik o IV. zasedanju delavskega sveta, 5. 11. 1971.

SKLEPNE BESEDE

V zadnjem sklopu podajam nekaj odgovorov na vprašanja, ki sem si jih zastavila na začetku dela.

1. Iz pregledanega arhivskega gradiva Pletenine in Dekorativne, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, je bolj ali manj razvidno, da so bila v področje delovanja kadrovske-socialnih služb vključena tudi vprašanja upokojenk in upokojenec tovarn. Pri tem je nujno poudariti, da so socialni delavci lahko le s tesnim sodelovanjem z ostalimi predstavniki tovarne in s celotnim kolektivom nekdanjim sodelavkam in sodelavcem zagotovili tako številne možnosti, ki so bile med drugim usmerjene tudi v konkretne težnje za izboljšanje kvalitete življenja upokojenk in upokojenec. Vsa ta dejanja so posameznike verjetno še močneje povezovala s tovarno – tako z delom kot tudi z ljudmi v njej:

»Vzljubiti stroj, vzljubiti svoje delovno mesto, je velika stvar za mladega človeka in zelo težko se je ločiti od tega, ko pride čas. Mi, ki smo odšli v pokoj, smo vam pustili vsa proizvodna sredstva, vedno smo gledali na to, da smo jih skrbno varvali, da boste tudi vi z njimi lahko delali in ko smo odhajali, nam je bilo težko, kakor da se poslavljamo od dobrega starega prijatelja. [...] Četudi sem zunaj tovarne, sem vendar še vedno z vami, veselim se vsakega vašega uspeha in vedno vam želim vse najboljše.«⁷⁷⁷

2. Iz pregledanega in predstavljenega gradiva je razvidno, da področje sodelovanja med kolektivom in nekdanjimi sodelavkami in sodelavci nikakor ni bilo enosmerno. Stiki med delavkami in delavci Dekorativne in Pletenine ter njihovimi upokojenci so bili interaktivni, bili so konstantni in večnivojski. Z današnjo terminologijo lahko zaključimo, da je bil medgeneracijski dialog⁷⁷⁸ – takrat sicer še brez uradne strokovne podlage – v praksi vsaj na obravnavanem mikro nivoju do določene mere vzpostavljen že v predstavljenem obdobju.
3. Zaradi vsega naštetega v spominu ljudi socialistična tovarna ne predstavlja zgolj delovnega prostora in sodelavcev, temveč nastopa kot objekt, kjer so se ljudje družili, zabavali, se med seboj poročali, reševali socialne probleme, si pridobivali življenjske izkušnje in se seznanjali z drugačnim načinom življenja.⁷⁷⁹ Ta dinamičnost je vsaj pri nekaterih upokojenkah in upokojencih

⁷⁷⁷ SI_ZAL_LJU/0129, š. 29, a. e.128, Glasnik TDT 1960, II, št. 3, marec 1960, str. 5–7, Pismo.

⁷⁷⁸ Ko je Evropski parlament julija 2012 razglasil leto 2012 za »evropsko leto aktivnega staranja in medgeneracijske solidarnosti«, je imel v mislih tako povečanje ozaveščenosti pri soočanju z nalogami, ki jih prinaša staranje, kot tudi deljenje dobrih praks. Po mnenju Evropske komisije daje aktivno staranje starejšim osebam možnost sobivanja v sferi dela, pri čemer lahko sodelujejo s prenašanjem svojih izkušenj na mlajše generacije. – *Medgeneracijski dialog*.

⁷⁷⁹ »K spoznavanju drugačnega življenja so prispevali tudi sindikalni izleti; nekateri so prvič v življenju

zameglila občutek osamljenosti in v njih vzbujala prijeten duh preteklosti, solidarnosti, povezanosti, pri zaposlenih pa slabila strah pred upokojitvijo in pozabo ter krepila težnje k vzajemnosti in neizključevanju med generacijami. Zgovorne so besede upokojenke Dekorativne tovarne:

»Upokojeenci smo ponovno in enkratno doživeli vse tovarištvo in spoštovanje, ki ju čutite do nas. Ponovno smo doživeli priznanje za trud, ki smo ga pred dawnimi in tudi skorajšnjimi leti s svojim neposrednim delom vložili v našo delovno organizacijo. Tople tovariške, prijateljske in iskrene besede, ki jih je izrekel glavni direktor, so potrdile tesno vez med nami upokojeenci in še aktivnimi delavci. Redke so delovne organizacije, ki bi vzdrževale tako neposredne vezi s svojimi bivšimi proizvajalci. Menim, da se ob tako humanitarnih dejanjih vse premalo seznanja tudi širša javnost. Srečno je živeti upokojeencu v prepričanju, da ni zabrisan iz spiska delovne organizacije.«⁷⁸⁰

Po upokojitvi tekstilk in tekstilcev iz Pletenine in Dekorativne se je njihova družbena vloga seveda spremenila, spremenile so se njihove življenjske razmere ... Spoštljiv in inkluziven odnos tovarniških kolektivov do bivših sodelavk in sodelavcev, ki se izriše po pregledu dostopnih arhivskih virov, pa upokojitve vsaj na papirju ne enači z izgubo ugleda in veljave. Le težko bi trdili, da so bivši sodelavci na upokojenke in upokojeence obravnavanih tovarn pozabili ali jih zapostavljali. V predstavljenem gradivu so besede tovarištvo, priznanje za trud in opravljeno delo pogoste in obojestranske, tovarna, delo in njeni ljudje pa vtisnjeni v spomin vseh akterjev: »Kako človeka razveseli zavest, da nismo pozabljeni od tistih, ki smo nekoč skupaj gradili lepšo bodočnost.«⁷⁸¹

odpotovali v tujino, se šolali v Vzhodni Nemčiji, Švici ali na Švedskem ali pa so prvič poleteli z letalom v druge jugoslovanske republike. Tovarne so gradile počitniške hišice in stanovanjske bloke oz. naselja, organizirale so izlete, družabne dogodke, s počitniškimi domovi na morju in v hribih pa so organizirale prosti čas zaposlenih in njihovih družin.« – Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 100.

780 SI_ZAL_LJU/0129, t. e. 34, a. e. 144, Glasilo Dekorativne, 1976, št. 6, str. 2, zahvala Jožice Košir.

781 SI_ZAL_LJU/0129, š. 30, a. e. 133, Glasnik TDT, december 1965, str. 23, pismo Marije Krivec.

Željko Oset

**STAROSTNO
UPOKOJEVANJE
UNIVERZITETNIH
PROFESORJEV:
OD USTANOVITVE UNIVERZE V
LJUBLJANI DO ZUJFA**

»UMRETI V STRELSKEM JARKU«

Moji sogovorniki iz vrst univerzitetnih profesorjev se načeloma strinjajo s stališčem Milana Vidmarja. Uspešen znanstvenik, šahovski vele mojster, predsednik SAZU, rektor ljubljanske univerze je v svojih spominih zapisal:

»[...] nikoli nisem razumel ljudi, ki so šteli leta, mesece in tedne do dneva, ko bodo lahko stopili v pokoj. Seveda si lahko predstavljate, da se človek, ki svojega dela ne ljubi, veseli upokojitve. Na drugi strani pa moram povedati, da bi me bilo prisiljeno mirovanje prav gotovo ubilo. Večkrat sem imel priliko povedati, da bi bil prav gotovo v dveh mesecih mrtev, če bi se odrekel vsemu dotedanjemu delu.«

Znanstvenik je želel umreti v »strelskem jarku«, torej kot znanstvenik z vseživljenjskim poslanstvom, pri vztrajanju na poti, za katero se je odločil kot mlad doktorand.⁷⁸²

Medtem ko večina delovno aktivnih Slovencev nestrpno pričakuje upokožitev, je pri znanstvenikih (v mislih imam univerzitetne profesorje in raziskovalce) ravno nasprotno. Če niso obremenjeni z obsežnimi pedagoškimi in izčrpavajočimi vsakodnevnimi organizacijskimi zadolžitvami, imajo dobre odnose s kolegi, si praviloma želijo, zaradi doseženega uglednega položaja v delovnem okolju in uveljavljenosti v akademski skupnosti, svobodno realizirati (raziskovalne) projekte in ostati enakovredni člani skupnosti, vsaj dokler jim to dopuščajo intelektualne zmožnosti.⁷⁸³

Narava dela, obseg znanja, specifične veščine in kompetence na vrhunski ravni, pridobljene v dolgi in uspešni karieri, omogočajo univerzitetnemu profesorju poučevanje in raziskovanje v visoki starosti, saj upadanje kognitivnih zmožnosti, kot to dokazujejo številne klinične raziskave, nadomeščajo z izkušnjami. Tovrstne raziskave poskušajo podati splošno sliko, predstaviti trende, ki pa ne morejo napovedati obsega in dinamike upadanja kognitivnih procesov ter posameznikovega odziva na te s starostjo pričakovane, a vendar zato nič manj čustveno zahtevne spremembe.⁷⁸⁴ Skratka, obstoječe raziskave nakazujejo na zanimiv paradoks: kljub nespornemu upadanju kognitivnih sposobnosti s staranjem ni mogoče postaviti zanesljive korelacije med starostjo in delovno uspešnostjo. To je mogoče pojasniti z izkušnjami, opravljanjem istih ali podobnih delovnih zadolžitvev, ki ne zahtevajo usvajanja novih tehnik in tehnologij, prav tako pa s poglobljenim razumevanjem specifičnih znanj.⁷⁸⁵

Raziskave poudarjajo pomen institucionalnega podpornega okolja, ki razbremeni starejšega izobraženca, v našem primeru univerzitetnega profesorja, pri opravljanju določenih birokratskih postopkov, pri obvladovanju novih tehnologij pa tudi pri usvajanju novega znanja. Takšen odnos je posledica socialnega kapitala starejših kolegov, njihovega prispevka v svetovno zakladnico znanja, pripravljenosti za naklonjeno podporo izbranim mlajšim kolegom pri pridobivanju znanstvenih stikov v tujini in štipendij za podoktorsko usposabljanje, splošnih vzgojnih standardov spoštovanja starejših, skratka akademske tradicije.

Ko v instituciji zaživi sistem vlog in funkcij, se nenehno reproducira tak, kakršen je, in ga je zelo težko spremeniti.⁷⁸⁶ Odličen primer je zadrega Janeza Milčinskega po njegovi izvolitvi za predsednika SAZU marca 1976. Svojega

782 Vidmar, *Spomini*, str. 358, 359.

783 Prav tam; SI AS 2012, š. 11, št. 212.

784 Salthouse, Age-related differences in basic cognitive processes, str. 249–255.

785 Park, Aging, cognition, and work, str. 181–205.

786 Goričar, Kaj je univerza?, str. 275.

predhodnika Josipa Vidmarja je dojemal kot večnega predsednika, ki preprosto sodi v kabinet predsednika SAZU, zaradi česar sta on in okolica potrebovala čas za navajanje na novo stanje z novim, mlajšim vodstvom.⁷⁸⁷

Vodstveni delavci, ki so bili s kolegi dolgoletni sodelavci, celo prijatelji, skratka so tvorili akademsko skupnost, so bili v nemajhni zadregi, ko so morali kolegom sporočiti, naj upoštevajo splošno sprejet akademski standard in zaprosijo za upokojitev ob dopolnjenem 70. letu starosti. Diplomatsko so poudarjali njihovo izjemnost prispevka k razvoju znanosti, visokošolskega zavoda ali raziskovalne skupine, prošnjo pa so utemeljevali s sklepom organov upravljanja (univerzitetnega sveta, fakultetnega sveta) ali politike (prosvetnega ministrstva). Primer takšne zadrege izhaja iz pisma dekana Filozofske fakultete, Svetozarja Ilešiča, matematiku Josipu Plemlju, prvemu rektorju ljubljanske univerze. Na zahtevo prosvetnega ministrstva mu je oktobra 1950 moral sporočiti, naj zaprosi za upokojitev. Pričakoval je, da ga bo sprememba prizadela, »tem bolj ker ste še pri polnem fizičnem, naravnost mladostnem zdravju in duhovni čilosti«. Dekan je tudi poudaril, da se je zanj zavzel – označil ga je kot »nenadomestljiv kader« –, vendar je bil v univerzitetnem svetu njegov predlog preglasovan. Prosil ga je za uvidevnost in »konciliantnost«, naj zaprosi za upokojitev, fakulteta pa ga bo imenovala za honorarnega profesorja.⁷⁸⁸

To je bil prvi poskus upokojitve prvega rektorja ljubljanske univerze, rojenega leta 1873. Kljub omenjenemu sklepu Plemelj ni bil upokojen: univerzitetni profesor je ostal naslednjih sedem let, nato pa še osem let zaposlen kot raziskovalec na SAZU – upokojil se je pri 92. letih starosti, s 67 leti delovne dobe. Po zaposlitvi na SAZU, junija 1957, je bil Plemelj zadržek za upokojitev, po njegovi oceni, napačno izračunana osnova za odmero pokojnine. V januarja 1960 izdani odločbi pa zavod ni upošteval njegove članske nagrade SAZU, zato je Plemelj vložil pritožbo. Zaposlen je ostal tudi po zanj ugodnejšem izračunu pokojnine decembra 1964. Osebnostno, brez kakršnih koli pritiskov od zunaj, kot so bili denimo v petdesetih letih, je o upokojitvi začel razmišljati jeseni 1964, prošnjo za odmero pa je oddal maja 1965.⁷⁸⁹ Iz pisem nemškemu matematiku Georgu Fabru, sodobniku, lahko razberemo, da sta se oba matematika, ki sta intelektualno slavo dosegla v prvih dveh desetletjih 20. stoletja (Plemelj z rešitvijo Riemann-Hilbertovega problema, Faber pa denimo z rešitvijo, ki se imenuje po njem – Faber polynomial), počutila odrinjena, potisnjena na rob dogajanja v domači matematični skupnosti.⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ Milčinski, *Leta za pet drugih*, str. 190.

⁷⁸⁸ SI AS 2012, š. 11, št. 212.

⁷⁸⁹ SI AS 2012, š. 1, št. 15.

⁷⁹⁰ SI AS 2012, š. 10, št. 188.

Podobni primeri so motili slovensko partijo, ki je v starejših profesorjih videla oviro za uveljavitev svojega vpliva na ljubljanski univerzi.⁷⁹¹ Splošno znano je, da se s starostjo zmanjša sposobnost in predvsem pripravljenost na prilagajanje, sprejemanje novih spoznanj in trendov. In seveda tudi soglašanje z reformami v visokem šolstvu oziroma s predrugačenjem vloge univerze oziroma širše raziskovalne sfere kot okolja za ustvarjanje novega znanja. Zaradi tega visokošolske reforme praviloma spremljajo napori za upokojevanje starejših profesorjev, katerih kritične pripombe ali nasprotovanje reformnim ukrepom lahko prepreči izvedbo reforme.⁷⁹²

70 LET – NOVODOBNI STANDARD

Starostno upokojevanje (univerzitetnih) profesorjev je novodobni standard, vezan na koncept svobode znanosti, pretok znanja in ljudi – v 19. stoletju je bila uvedena neodvisnost raziskovanja z jamstvom zaposlitve ob izvolitvi v naziv izredni in/ali redni profesor (ang. tenure) do zgornje starostne meje, praviloma določene na 70 let.⁷⁹³ Starostna meja je bila določena v skladu s splošno sprejetimi predstavami o starostnih omejitvah za vrhunsko intelektualno delazmožnost in s pretokom (mlajših) kadrov, ki so se dolga desetletja usposabljali v upanju na stalno in zanje ugodno zaposlitev.⁷⁹⁴ Pri uzakonitvi standarda so bili tudi politični motivi. Starejši raziskovalci, razgledani v znanosti, z bogatimi življenjskimi izkušnjami in obsežnim socialnim kapitalom, so lahko bili intelektualno ali ideološko moteči za oblast. Prakse so (bile) različne od države do države in so pogojene s kakovostjo in dolžino življenja ter socialnimi in ekonomskimi razmerami.

Starostno upokojevanje univerzitetnih profesorjev je bilo na Slovenskem sistemsko uvedeno leta 1930 z zakonom o univerzah,⁷⁹⁵ po drugi svetovni vojni odpravljeno in vnovič uvedeno leta 1954 z zveznim zakonom o univerzah in novelo zakona naslednje leto.⁷⁹⁶ Obvezno starostno upokojevanje rednih profesorjev, določeno z zakonom o visokem šolstvu (1993) na 65 let, je leta 1995 razveljavilo Ustavno sodišče Republike Slovenije in zavzelo stališče, da ureditev tega vprašanja sodi v polje univerzitetne avtonomije.⁷⁹⁷ Vnovič je bilo starostno upokojevanje dejansko, četudi v pravnem pogledu posredno, uvedeno z zakonom o uravnoteženju javnih financ leta 2012, ki je z nekaj izjemami (prehodnega

791 Gabrič, *Reforma visokega šolstva 1954–1961*, str. 110.

792 Goričar, *Kaj je univerza?*, str. 275.

793 Vidmar, *Spomini*, str. 358.

794 Schöllgen, »Ein wilder Hazard«, str. 246–248.

795 *SL KBÜ DB*, 30. 8. 1930, Zakon o univerzah.

796 AMSU, IV-122, Zapisnik 7. redne seje univerzitetnega sveta, 6. 7. 1956.

797 Ustavno sodišče Republike Slovenije, opravilna številka zadeve U-I-27/94.

značaja) določil prekinitev delovnega razmerja za vse zaposlene v javnem sektorju, ob izpolnjenih pogojih za starostno upokožitev, torej za univerzitetne profesorje, zaposlene na državnih univerzah (v Ljubljani, Mariboru in Kopru).⁷⁹⁸ Zelo redkim profesorjem, ki so izpolnili pogoje za starostno upokožitev, je po prekinitvi delovnega razmerja uspelo pridobiti drugo enakovredno zaposlitev v novi visokošolski/raziskovalni organizaciji.⁷⁹⁹

UPOKOJEVANJE UNIVERZITETNIH PROFESORJEV MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Pravna podlaga za upokojevanje univerzitetnih profesorjev ljubljanske univerze v obdobju kraljevine je bila sprva zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih, sprejet septembra 1923, od avgusta 1930 pa zakon o univerzah. Prvi zakon je bil bolj splošne narave in je kot tak določal pogoje za upokožitev, drugi zakon pa je postavil zgornjo mejo upokožitve na 65 let, z možnostjo podaljšanja do 70. leta starosti univerzitetnega profesorja, ki jo je na predlog univerzitetnega sveta moral odobriti prosvetni minister.⁸⁰⁰

Takšno podaljšanje zaposlitve za pet let so profesorji dojemali kot formalnost. Ko je prosvetno ministrstvo spomladi 1937 predlagalo upokožitev univerzitetnih profesorjev pri 65. letih ali po 35. službenih letih, je to izzvalo protest v akademski skupnosti. Univerzitetni svet Univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani je na izredni seji 9. aprila 1937 sprejel spomenico proti spremembi univerzitetnega zakona, saj so ta ukrep ocenili za poseg v univerzitetno avtonomijo in rušenje ugleda univerzitetnih profesorjev oziroma znanstvenikov.⁸⁰¹

V tem času, v tridesetih letih, so brezposelni diplomanti od oblasti zahtevali, da omili njihovo socialno stisko, in sicer tako, da upokoji starejše srednješolske in osnovnošolske učitelje, predvsem pa učiteljice, ki so bile priročne »tarče« nezadovoljstva brezposelnih, kar so uspešno izkoriščali politiki. Univerzitetni profesorji so bili odločno proti primerjanju s primarno in sekundarno stopnjo izobraževanja.⁸⁰²

Zakon o državnih uradnikih je imel določilo o kazenskem upokojevanju državnih uradnikov, ki se je sicer izjemno redko uporabljalo za univerze. Za univerzitetne profesorje so veljali drugačni, višji standardi svobode izražanja, poleg tega so bili sposobni svoja stališča bolj večje artikulirati, tudi politična.

⁷⁹⁸ *Zakon za uravnoteženje javnih financ (ZUJF).*

⁷⁹⁹ Prim. Hočevar in Belović, Od danes velja določba ZUJF o upokojevanju.

⁸⁰⁰ *SL KBU DB*, 30. 8. 1930, *Zakon o univerzah.*

⁸⁰¹ AJ 66-188-453, 1937, št. 18590/37; prim. Oset, *Prosvetne razmere*, str. 161–163.

⁸⁰² Prav tam, str. 162–166.

Na ljubljanski univerzi je bil po mojih informacijah pričet samo en postopek o kazenski upokojitvi – zaradi omalovažujočega odnosa univerzitetnega profesorja do predstojnika in neposrednega dopisovanja profesorja s prosvetnim ministrstvom brez vednosti šefa, starešine. Vendar je še pred zaključkom disciplinskega postopka univerzitetni profesor zaprosil za razrešitev, ki jo je ministrstvo odobrilo.⁸⁰³

MENJAVA GENERACIJ PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Duh določil o disciplinskih upokojitvah, kot jih je predvideval zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih, se odraža v t. i. čistki na ljubljanski univerzi po drugi svetovni vojni. Nova komunistična oblast je želela z ljubljanske univerze, podobno kot je to poprej storila na beograjski univerzi, sinhrono pa na zagrebški univerzi, odstraniti dejanske in domnevne sovražnike nove oblasti.⁸⁰⁴ Kot je konec maja 1945 zapisal Milan Vidmar, takrat predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, bivši rektor ljubljanske univerze ter kandidat za rektorja, rektorju Milku Kosu, oblast pričakujete čimprejšnjo ureditev personalnega vprašanja.⁸⁰⁵

Rektor Kos je torej želel, da bi se speljal reden postopek pred disciplinskim sodiščem, pri čemer bi tožeci organ pred upravnim kot disciplinskim sodiščem na prvi stopnji nastopila ljubljanska univerza. Prosvetni minister Ferdo Kozak oziroma vlada, ki je želela poslati tudi jasno sporočilo slovenski akademski skupnosti, da je z osvoboditvijo prišlo do novega razumevanja avtonomije univerze, je odločil, da je to tudi politično vprašanje, zato je odločitev o upokojitvi v nasprotju s predvojno zakonodajo sprejelo prosvetno ministrstvo.⁸⁰⁶ Postopek upokojitve bi se lahko pričel bodisi na prošnjo univerzitetnega profesorja bodisi na osnovi odločitve disciplinskega sodišča. V skladu s povojno dinamiko in razmerami, ki jih je Anton Peterlin označil za obdobje partizanske svobode, je oblast sprejela samovoljno odločitev in na ta način dejansko posegla v avtonomijo ljubljanske univerze.⁸⁰⁷

Čistka je bila prvi korak pri spreminjanju slovenske akademske skupnosti po željah oblasti, ki je imela takojšen učinek – odstranitev neljubih profesorjev in vnašanje nemira v akademske vrste. Dolgoročno pa je oblast želela vzgojiti novo generacijo, novo akademsko elito, zato je odkrito favorizirala prehod starejših

803 AJ 66-188-453, 1926.

804 Gabrič, *Odpuščanje profesorjev Univerze*, str. 15–17.

805 SI AS 223, š. 28, Kabinet B. Kidriča, št. 27.

806 Gabrič, *Odpuščanje profesorjev Univerze*, str. 15–17; Movrin, Fran Bradač, Anton Sovre, str. 147–179.

807 Arhiv družine Peterlin, *Dnevnik Antona Peterlina*.

profesorjev na SAZU, ob sočasnem nadomeščanju z mlajšimi. To je bilo v skladu s stališčem, ki ga je ob prošnji za zaposlitev srednješolskega profesorja Jakoba Šolarja na SAZU izrekel predsednik slovenske vlade Boris Kidrič: za znanstveno delo ja, za pedagoško ne. Podoben standard je veljal tudi za Maksa Samca, univerzitetnega profesorja, ki je bil avgusta 1945 postavljen na razpoložanje, izgubil je pravico do predavanj in mentoriranja diplomskih in doktorskih kandidatov, smel pa je še nadalje raziskovati v svojem oddelku, ki je bil uradno del univerzitetnega kemijskega inštituta. Ta njegov »oddelek« je jeseni 1945 prevzela SAZU, naslednje leto pa je stekel postopek preoblikovanja v inštitut, prvi raziskovalni inštitut SAZU.⁸⁰⁸

Čeprav je partija starejšim znanstvenikom dopustila, da so še naprej delali, in jim omogočila primerne razmere za nadaljevanje kariere, jih ni nikoli zares sprejela; med njimi je bil kljub javnim priznanjem za uspešno delo tudi Samec. Zato lahko upravno reformo na velikih inštitutih SAZU leta 1958 z uvedbo družbenega upravljanja in starostno upokojevanje profesorjev na Univerzi v Ljubljani razumemo kot načrtno menjavo generacij⁸⁰⁹ – do naslednje takšne menjave je prišlo v drugi polovici osemdesetih let z izvedbo projekta 2000 mladih raziskovalcev do leta 2000, upokojitvijo starejših znanstvenikov in njihovo nadomestitvijo z njihovimi učenci.⁸¹⁰

Menjavo generacij iz druge polovice petdesetih let lahko umestimo v sklop priprav na izvedbo visokošolske reforme po letu 1957. Če je zakon o univerzah, sprejet junija 1954, prepuščal odločitev za upokojitve univerzitetnim profesorjem, je novela zakona iz decembra 1955 odločitev o tem koraku dodelila delodajalcu. Zakon je dopuščal upokojitve univerzitetnega profesorja brez njegovega soglasja že pred 70. letom starosti, če se ugotovi, da ne more opravljati svoje dolžnosti ali da je v moralnem pogledu neprimeren za univerzitetnega profesorja. Novela zakona o univerzah decembra 1955 je določala, da se profesorji le izjemoma »obdržijo« po dopolnjenem 70. letu starosti.⁸¹¹

Še pred objavo novele zveznega zakona o univerzah so novembra 1955 na izvršni seji CK ZKS razpravljali o povečanju partijskega vpliva v organih upravljanja ljubljanske univerze, predvsem univerzitetnem svetu. Sklenili so predčasno zamenjati zunanje člane iz vrst univerzitetnih profesorjev in premalo aktivne člane in na ta način okrepiti vpliv partije v univerzitetnem svetu.⁸¹² Boris Ziherl,

808 Oset, Kemični inštitut (Borisa Kidriča) v letih med 1946 in 1959, str. 181–186.

809 SI AS 1529, š. 18, št. 179/59; SI AS 1529, š. 23, Razprava Borisa Kraigherja na seji univerzitetnega komiteja, 20. 3. 1959; Oset, Kemični inštitut (Borisa Kidriča) v letih med 1946 in 1959, str. 189–192; Gabrič, Reforma visokega šolstva 1954–1961, str. 110–112.

810 Baškovič, Rojstvo programa mladih raziskovalcev, str. 18–20.

811 *UL FLRJ*, št. 27/53, str. 445–450; *UL FLRJ*, št. 58/55, str. 354; Gabrič, Reforma visokega šolstva 1954–1961, str. 108, 109.

812 Prav tam, str. 110.

kot predsednik univerzitetnega sveta, je partijski sklep na seji univerzitetnega senata 5. decembra 1955 utemeljeval s potrebo po vpogledu oblasti v delovanje univerze pred pomembnimi odločitvami, torej pred sprejetjem republiškega zakona o univerzi, notranjih normativnih aktov in reelekcije.⁸¹³

O upokojevanju profesorjev so razpravljali na naslednji seji univerzitetnega sveta, februarja 1956, torej po objavi zveznega zakona o univerzah. Rektor Anton Kuhelj je na seji predstavil stališče fakultetne uprave: upokojitev ob koncu študijskega leta, razen ob vztrajanju kandidata za takojšnjo upokojitev; sklep o podaljšanju mora biti sprejet pred dopolnjenim 70. letom starosti; sklep naj bo sprejet pred začetkom študijskega leta; predlog, ki ga podajo fakultete, mora vsebovati rok, za katerega se službovanje podaljša.⁸¹⁴

V univerzitetnem svetu sta se sčasoma oblikovala dva tabora: večinski, sestavljen iz zunanjih članov, in manjšinski, sestavljen iz predstavnikov fakultet. Zunanji člani so trdili, da z zavlačevanjem tega vprašanja, s podaljševanjem službene dobe, »kot se je dogajalo vsa minula leta«, niso bili doseženi vidni uspehi. Ti člani so menili, da bi se univerzitetni profesorji lahko še uspešneje posvetili znanstvenemu delu, če bi jim odpadle pedagoške in vse druge obveze, ki jih imajo kot akademski učitelji. Zato so bili odločno proti predlogu za nediskriminatorno podaljšanje vseh predlogov za podaljšanje zaposlitve po 70. letu starosti, s čimer so poskušali preprečiti neuspešne poskuse za upokojitve starejših profesorjev, ki so omejevali vpliv mlajših profesorjev. Upokojitev so predstavljali kot priložnost za prizadete univerzitetne profesorje in odločno zavračali insinuacije, da gre za kazensko upokojevanje.⁸¹⁵

Drug tabor, večinoma sestavljen iz predstavnikov fakultet, je trdil, da je kadrovsko stanje na nekaterih oddelkih naravnost kritično in bi upokojitev nekaterih tovarišev pomenila veliko nevarnost za njihov obstoj. Zato so predlagali, da bi profesorji ostali vsaj še eno leto na svojih mestih, da bi mogli fakultetni organi ukreniti vse za kolikor toliko nemoteno delo v teh oddelkih.⁸¹⁶

Soglasje med taboroma ni bilo doseženo, zato so o prošnji za podaljšanje zaposlitve odločali z glasovanjem, ki je odražalo razmerje moči v univerzitetnem svetu. Glasovali so o sedmih kandidatih, za enega pa so glasovanje preložili: trem so s tesno večino podaljšali pogodbo (razmerje 7:6), tri pa so upokojili. Na predlog predsednika univerzitetnega sveta Franca Hočvarja so sprejeli, da o »personalnih predlogih« fakultetnih uprav, torej tudi o upokojevanju, razpravljajo fakultetni sveti. Obvezen sestavni del vsake »personalne« vloge pa je postalo mnenje fakultetnih družbenih organov. Glasovanje o vlogah za upokojitev je

813 AMSU, IV-122, Zapisnik 4. redne seje univerzitetnega sveta, 5. 12. 1955.

814 AMSU, IV-122, Zapisnik 5. redne seje univerzitetnega sveta, 7. 2. 1956.

815 AMSU, IV-122, Zapisnik 7. redne seje univerzitetnega sveta, 6. 7. 1956.

816 Prav tam.

prelomnica v postopku upokojevanja starejših profesorjev, sledil je izvedbeni del, ki so ga na osnovi sklepa univerzitetnega sveta izvedle fakultete samostojno.⁸¹⁷

Ob starostnem upokojevanju univerzitetnih profesorjev je potekala razprava o vzgoji njihovih naslednikov, mladih raziskovalcev. Sprva, konec petdesetih let, je bila predvidena ustanovitev zveznega sklada, vendar je ostal načrt nerealiziran. Zadnji poskus je bil narejen konec šestdesetih let, tik pred razpustitvijo zveznih skladov. Odmev napovedi se je med drugim odražal v zakonu o SAZU, sprejetem novembra 1971, z določilom o posebnih pogojih za zaposlitev (upokojenih) članov, s čimer je odprl možnost za pomladitev inštitutov in na osebni ravni pospešil uveljavljanje novih samoupravljaljskih praks na SAZU.⁸¹⁸

DVA TISOČ MLADIH RAZISKOVALCEV

Do široko zastavljene akcije je prišlo v okviru dolgoročne strategije 1986–2000 kot del političnega projekta KPS, znanega po krilatici Evropa zdaj. Konec marca 1985 je poročilo o stanju znanosti v Sloveniji in predloge za izboljšave na CK ZKS in RK SZDL predstavil podpredsednik SAZU Robert Blinc.⁸¹⁹ Njegova ključna ugotovitev je bila, da je svetovna in jugoslovanska ekonomska kriza odkrila sistemske težave znanstvene in razvojne politike v Jugoslaviji. Kot rešitev je predlagal ustrezno prerazporeditev družbenega kapitala, zmanjšanje zaostajanja za tujino, večjo povezanost s tujino in v jugoslovanskem prostoru, primerno mrežo znanstvenih institucij in zadostna sredstva. Blinc je ocenil, da slovenska znanost za razvojem v svetu zaostaja za deset let, kar velja za panoge, ki so »nosilke tehnične in znanstvene revolucije«. Kot pomemben del strategije za zmanjšanje tehnološkega zaostajanja je predlagal posodobitev opreme in obnovo raziskovalnih kadrov ter sodelovanje univerz z raziskovalno in inovacijsko sfero v gospodarstvu. Ob izvedenih ukrepih je Blinc predvideval, da bi prestrukturiranje raziskovalne sfere in slovenskega gospodarstva dosegli v petih letih, torej v okviru izvedbe srednjeročne strategije 1986–1990.⁸²⁰

Med ključne ukrepe srednjeročne strategije 1986–1990 lahko umestimo projekt 2000 mladih raziskovalcev,⁸²¹ ki se je izvajal kljub zmanjšanju obsega sredstev za raziskovalno dejavnost. Posebej dinamično obdobje izvajanja projekta, ki ga je predlagal Blinc, sta bili leti 1986 in 1987. Konec leta 1987 je bilo v projekt vključenih 997 mladih raziskovalcev, od tega 530 na tehniki, 179 na naravoslovju

817 Prav tam.

818 Oset, *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, str. 122, 123.

819 Arhiv SAZU, Predsedstvo 1984–1986, Zapisnik izredne seje predsedstva SAZU, 25. 3. 1985.

820 Oset, *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, str. 146, 147.

821 SI AS 1592, š. 139, Izhodišča in usmeritve za načrtovanje politike razvoja raziskovalne dejavnosti v obdobju 1986–1990.

in matematiki, 107 na biotehnikih, 73 na družboslovju, 65 na medicini in 41 na humanistiki.⁸²²

Metodologija je poznala tri namenske kategorije mladih raziskovalcev: za obnovo raziskovalnega potenciala na univerzah in inštitutih, z usposabljanjem za magisterij in doktorat v trajanju od treh do šestih let; za pretok v razvojne oddelke oziroma projekte gospodarstva in negospodarstva, z usposabljanjem za specializacijo, magisterij in doktorat v trajanju od dveh do šestih let; in za pretok v gospodarstvo in negospodarstvo z neformalnim usposabljanjem v trajanju od treh mesecev do dveh let. Za to razpravo je pomembna prva skupina, saj so mladi raziskovalci, ki so uspešno končali usposabljanje, dobili zaposlitev za nedoločen čas v raziskovalni organizaciji, v kateri so se usposabljali, starejše mednarodno priznane univerzitetne profesorje pa so upokojili.⁸²³

Projekt je torej kljub težavam v začetku devetdesetih let preživel družbeni preobrat osamosvojitve Slovenije in postal trajna sestavina dolgoročne kadrovske politike države, temeljni del raziskovalnega potenciala in pomlajevanja univerze. Z izvajanjem projekta so se konec osemdesetih let bistveno povečala sredstva za znanost, zagotovljene pa so bile razmere za preoblikovanje slovenske znanstvene sfere.⁸²⁴

Doktorandi iz projekta 2000 mladih raziskovalcev so po zaključku usposabljanja prevzeli vodilna mesta v slovenski raziskovalni sferi ali odločilno vplivali na razvoj znanstvene sfere, za katero so bila devetdeseta leta obdobje tranzicije, z iskanjem nove, primerne oblike financiranja, algoritma za ocenjevanje rezultatov znanstvenega dela pa tudi prizadevanjem za poglobitev mednarodnega sodelovanja, kar je šlo vzporedno s ključnim zunanjepolitičnim ciljem Slovenije – vstopom v Evropsko unijo.

Po zaključku usposabljanja za prve doktorande je bil decembra 1993 sprejet zakon o visokem šolstvu, ki je določal upokojitve za redne profesorje ob dopolnjenem 65. letu starosti.⁸²⁵ Vprašanje starostnega upokojevanja je bilo takrat zelo aktualno v vseh slovenskih kulturnih institucijah, v gospodarstvu, kjer je bilo upokojevanje starejših pomemben sanacijski ukrep, in tudi globalno. Tako so v ZDA leta 1986 dopolnili zakon o prepovedi diskriminacije na podlagi starosti (Age Discrimination in Employment Act) z določilom o obvezni upokojitvi s 70. leti starosti. Ob upoštevanju splošnega trenda poviševanja pričakovane življenjske dobe in povprečne starosti prebivalstva, s skupno oznako staranje prebivalstva, kaže pričakovati nadaljevanje te razprave, ki je bila z večjo ali manjšo silovitostjo vseskozi prisotna.⁸²⁶

822 SI AS 1592, š. 164, Poročilo o poteku usposabljanja novih raziskovalcev v letu 1987.

823 Baškovič, Rojstvo programa mladih raziskovalcev, str. 19, 20.

824 Prav tam, str. 20.

825 Zakon o visokem šolstvu. - *UL RS*, št. 67/93..

826 Finkin, *The Case for Tenure*, str. 171–173.

Slovensko ustavno sodišče je 1995 razveljavilo veljavnost 60. člena zakona o visokem šolstvu, ki je določal: Redni profesor lahko, ne glede na izpolnjevanje predpisanih pogojev za upokojitev, zaseda delovno mesto iz prejšnjega odstavka do doseženega 65. leta starosti.⁸²⁷

UPOKOJEVANJE UNIVERZITETNIH PROFESORJEV PO SPREJEMU ZUJFA

Sodba je bila eden od ključnih argumentov v ustavni pritožbi varuhinje za človekove pravice Zdenke Čebašek Travnik zoper zakon za uravnoteženje javnih financ (Zujf), sprejet maja 2012, natančneje določilo, ki je določalo, da javnemu uslužbencu, ki izpolni pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, pogodba preneha veljati na podlagi dokončnega sklepa, ki ga izda predstojnik prvega delovnega dne po izteku dveh mesecev od uveljavitve zakona (1. junija 2012). Zakon je dopuščal podaljšanje pogodbe za tiste javne uslužbence, brez katerih bi bil delovni proces moten.⁸²⁸

V ustavni pritožbi je varuhinja navajala: kršitev prepovedi diskriminacije na podlagi spola in na podlagi starosti, kršitev v ustavi zagotovljene avtonomije Univerze v Ljubljani in kršitev načela pravne države (načela varstva zaupanja v pravo). Poudarila je, da bo imela uveljavitev zakona, torej upokojevanje, hude neposredne in dolgoročne posledice za prizadete profesorje in druge pedagoške delavce in za delovanje univerz, njihovo raziskovalno in pedagoško dejavnost in za študente.⁸²⁹

Ustavni sodniki so morali tehtati različne vidike, zaradi finančne krize predvsem zagotovitev vzdržnosti javnih financ in vzpostavitev uravnotežene starostne strukture javnih uslužbencev, in hkrati sprejeti odločitev, ali je upokojitev javnega uslužbenca po določeni starosti ustavno dopusten cilj.⁸³⁰ V novembra 2013 izdani odločbi so ustavni sodniki zapisali, da je od v ustavni pritožbi izpostavljenih določil Zujfa v neskladju s slovenskim pravnim redom le določilo, ki se navezuje na upokojevanje žensk – na osnovi načela o prepovedi diskriminacije je sodišče odločilo, da morajo za ženske veljati enaki pogoji za upokojitev kot za moške. Ustavno sodišče je torej upoštevalo argument vlade, da ukrep sledi

»[...] ciljem kadrovskega prestrukturiranja oziroma vzpostavitve ugodne starostne strukture javnih uslužbencev, spodbujanju dostopa do zaposlitve

827 UL RS, št. 39/95, str. 2880.

828 Varuhinja vložila na ustavno sodišče zahtevo za oceno ustavnosti 143. člena ZUJF.

829 Prav tam.

830 Ustavno sodišče Republike Slovenije, Zadeva U-I-146/12-35.

z boljšo medgeneracijsko porazdelitvijo in obvladovanju javnofinančnih izdatkov«. ⁸³¹

S tem pa je vzpostavitev uravnotežene starostne strukture javnih uslužbencev ocenilo kot ustavno dopusten cilj. V odločbi so ustavni sodniki zapisali:

»Z različno starostjo zaposlenih v javnih službah se namreč omogoča, da se izkušnje starejših prenašajo na mlajše in da mlajši starejšim posredujejo v postopku izobraževanja pridobljeno znanje. Različna starost tako prispeva k opravljanju kakovostne javne službe tako v državni upravi kot tudi v celotnem javnem sektorju.« ⁸³²

Sodba je pomembna pri oblikovanju ustavnosodne presoje oziroma opredelitve ustavnega sodišča do vprašanja »dopustne diskriminacije na podlagi starosti v zvezi s prenehanjem delovnega razmerja«.

831 Prav tam.

832 Prav tam.

Dušana Findeisen

**SLOVENSKA
UNIVERZA ZA
TRETJE ŽIVLJENJSKO
OBDOBJE – ORANJE
IN UTRJEVANJE POTI K
DRUŽBENO ZAZNANI
IN PREPOZNANI
DEJAVNI STAROSTI**

UVOD

V 70. letih prejšnjega stoletja je bilo izobraževanje v federativni Jugoslaviji ozko usmerjeno, saj je imelo skoraj izključno eno samo funkcijo: usposabljanje za delo in politično vzgajati prebivalstvo. Strokovnjaki za izobraževanje odraslih so lahko v stikih v tujini presenečeni spoznavali, kako široko in razvejano je izobraževanje odraslih drugod, npr. izobraževanje za razvijanje športnih navad, za

pridobivanje družbene moči, usposabljanje za pisanje romanov ali pesmi, za mir itd. Izobraževanje odraslih je bilo v Sloveniji ideološko podrejeno, v razvitejših evropskih državah pa je izhajalo iz potreb ljudi.

Ko je leta 1971 dr. Ana Krajnc, profesorica andragogike na Filozofski fakulteti v Ljubljani, opravljala specializacijo iz andragogike na Univerzi v Torontu, na Inštitutu Ontario za raziskovanje v izobraževanju (OISE), je med drugimi, zanj novimi pojavi v izobraževanju odraslih odkrila tudi izobraževanje starejših. Z izobraževanjem starejših, ki se je v Kanadi takrat izvajalo že deset let, so v tej deželi uresničevali načelo vseživljenjskega izobraževanja. Tudi sama je v času svoje specializacije v Kanadi sodelovala z 90-letno kolegico Emily McFaulen. In res o vseživljenjskem izobraževanju ne moremo govoriti, če ne govorimo o izobraževanju starejših.

S pojavom izobraževanja starejših se je Ana Krajnc srečala tudi leta 1976 kot članica komisije za komparativno izobraževanje odraslih v Unescu. Paul Lengrand je na konferenci v Parizu 1970 predstavil univerze za tretje življenjsko obdobje, ko je hkrati predstavljal nadaljevanje vseživljenjskega izobraževanja iz enega življenjskega obdobja v drugo ter pomen včlenjenosti izobraževanja v družbeno tkanje in osebnostno strukturo posameznika.⁸³³

Ana Krajnc je izobraževanje starejših teoretično obravnavala v okviru svojih rednih predavanj za študente andragogike in pedagogike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 1979 je na evropski konferenci v Berlinu sodelovala s prispevkom *Predupokojitveno izobraževanje v Evropi* (angl. *Preretirement Education in Europe*). Tovrstne prakse v domačem okolju nismo poznali, zato je pojav obravnavala na osnovi raziskav tujih inštitutov. Še več, Ana Krajnc je v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja izobraževanje starejših sistematično vpletala v predavanja o vseživljenjskem izobraževanju. Izobraževalne centre podjetij je seznanjala s predupokojitvenim izobraževanjem, delavskim univerzam in Ministrstvu za šolstvo RS pa je izobraževanje starejših predstavljala kot posebno fazo vseživljenjskega izobraževanja. Udeleženci so se zamisli o izobraževanju starejših pogosto nasmihali, vendar je utopija tistega časa kmalu postala resničnost.

Zamisel o izobraževanju starejših ter univerzi za tretje življenjsko obdobje pri nas pa se je hkrati leta 1984 rojevala tudi drugače in na drugem mestu, v Centru za tuje jezike, kjer sem takrat poučevala francoščino po analiziranih govornih potrebah avtorica tega prispevka.

833 »Izobraževalni program nima vrednosti, če ne upošteva konkretnega posameznika, marveč upošteva nekakšnega občega in abstraktnega človeka, če ne upošteva vseh razsežnosti posameznikovih potreb. Če se to zgodi, tedaj tudi učitelj opusti svojo tradicionalno podobo in postane odrasel med drugimi odraslimi, tisti, ki ima svoje znanje in neznanje, svoje zmožnosti in nezmožnosti.« – Lengrand, *An Introduction to Lifelong Education*.

ODNOS DO STAROSTI, STAREJŠIH IN NJIHOVEGA IZOBRAŽEVANJA

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je bila zasnovana leta 1984 z neformalno Šolo tretjega življenjskega obdobja znotraj Centra za tuje jezike na Vilharjevi cesti v Ljubljani. Ustanovo je takrat vodila zamisli naklonjena direktorica Dašenjka Komac, ustanova sama pa je veljala za najboljšo svoje vrste v Jugoslaviji, za prostor številnih inovacij, valilnico univerzitetnih učiteljev, avtorjev učbenikov itd. V centru so se izobraževali znanstveniki, politiki, direktorji podjetij, novinarji, raziskovalci, zvečine srednjih let, dobro umeščeni v družbeno tkivo. Med študenti francoščine sta se »pojavi« tudi dve gospe, upokojeni, stari šestdeset let in več, formalno nizko izobraženi, zavzeti za učenje, vedoželjni, za kateri je veljalo: »Oni dve prihajata le toliko, da se oblečeta in prideta med ljudi.« Kasneje, leta 1984, pa sta se Milica Rituper in Bronislava Novak uvrstili tudi med prvih šest študentov Šole za tretje življenjsko obdobje, toda stavek se je avtorici vtisnil v spomin. Izkazoval je ne le odnos do izobraževanja odraslih, ki je takrat praviloma bilo zvezano z delom in bolj malo z življenjem, marveč tudi slabšalni pogled na starejše, ki je do neke mere, kljub našim naporom, preživel vsa tri desetletja, kar obstaja Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje. Če se v prostem času izobražujejo zaposleni odrasli, je to resno in spodbudno dejanje, če se izobražujejo starejši, je to nekakšna igra, ki ne spreminja njih samih, njihovih socialnih vlog in družbenega okolja, je razmišljanje, ki ga, tako se zdi, ni mogoče izkoreniniti brez globlje družbene transformacije in ustrezne politike.

Starejšim so bili v osemdesetih letih v družbenem in političnem diskurzu namenjeni določen slog življenja, socialni vlogi babice in dedka, nekaj prostočasnih dejavnosti, kot so klekljanje, ribarjenje, prepevanje v zboru, nekaj zdravstvenih predavanj in predvsem praktično merjenje krvnega tlaka ter izleti upokojenskih društev. Predvsem pa so bili starejši potrebni skrbi in pomoči, istovetilo se jih je z njihovim pregovorno slabim zdravjem. »Danes je dan starejših. Ob desetih bomo poslušali oddajo o demenci,« so dejali 1. oktobra 1985 na nacionalnem radiu. Normalna starost je namreč bila zvedena na bolezensko starost.

V to stanje obravnavanja starosti kot devolucijo, upad, izgube itd. je posegla univerza z razvojnim pogledom na starejše in njihove zmožnosti. Za nekatere je bila moteča: »Pustite starejše pri miru, saj imajo že tako dovolj dela z vnuki.« Od začetka se je drži očitek, da gre za elitistično ustanovo, učenje starejših pa, verjamejo nekateri, je namenjeno njim samim, univerza je namenjena druženju, izobraževanje je zgolj privesek. »Nekaj starejši morajo početi!« ali pa: »Kaj vam bo francoščina? Na onem svetu je ne boste potrebovali!« so govorili nekoč. Še

več, če pogledamo danes na spletno stran te univerze,⁸³⁴ vidimo, da ta odnos odzvanja še danes:

»Včasih slišimo, da je univerza prostor izobraženih, privilegiranih [...] Univerza je univerza vseh! Zakaj bi morali dokazovati, da smo revni, da smo skromni, potrebni pomoči, neuki, osamljeni, da bi imeli pravico do izobraževanja in znanja?«

Pa vendar je v tridesetih letih prišlo do spremembe v družbenem in političnem diskurzu. Izobraževanje starejših je postalo z delom vseh, ki so pričeli delovati na tem področju (muzeji, knjižnice, centri za socialno delo, nevladne organizacije, visokošolske ustanove, stanovska društva, društva upokojencev, Inštitut Antona Trstenjaka itd., v zadnjem času tudi dnevni centri dejavnosti starejših in nastajajoči medgeneracijski skupnostni centri), in s širjenjem izobraževanja odraslih v družbeno marginalizirane skupine pod vplivom evropskih politik in politike dejavnega staranja priznано, a politične podpore je deležno le v izjemnih primerih, še najraje takrat, ko je prepuščeno delovanju prostovoljcev. Izobraževanje starejših je še zmeraj obravnavano kot dejavnost »naključnega«, in ne kot dejavnost »resnega« prostega časa. Proti temu pogledu se zavzema tudi besedilo na spletni strani Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje.

»Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani ni niti elitistična univerza, niti filozofska kavarna, niti ponudba izobraževalnih storitev za starejše, ki se jih poslužujemo in jih opuščamo, kadar in kakor želimo, kot da gre za filmsko predstavo ali katero drugo prostočasno dejavnost. Zahteva odločitev za izobraževanje, odgovornost, kontinuirano sodelovanje vseh.«

Na univerzi smo zmeraj bolj prepričani, da marginalizirane družbene skupine potrebujejo ambiciozno izobraževanje, podprto z raziskovanjem, svetovanjem, izobraževanjem mentorjev, javno kampanjo, strokovnimi in znanstvenimi publikacijami in internacionalizacijo delovanja. Počivati mora na profesionalnih kriterijih in vrednotah. Vsa ta prepričanja smo pričeli uveljavljati leta 1986, ko je univerza postala študijski primer dobre prakse Evropskega sveta in jo je obiskala študijska delegacija te organizacije.

Leta 1987 smo bili prepričani, da je za področje izobraževanja starejših potrebno razviti večdisciplinarno teoretično znanje in ga povezati z zahtevami prakse ter veščinami, ki jih je mogoče pridobiti le v praksi izobraževanja starejših. Področje je potrebno profesionalizirati.

Dejavnosti izobraževanja starejših se pojavljajo v več državah Evrope, a današnja Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje ima ob ustanovitvi leta

834 UTŽO - Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje.

Delegacija Evropskega sveta na obisku, september 1986

Foto: Edi Šelhaus, vir: arhiv Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje

1986 eno prepoznano posebnost. Z njo smo si izobraževalci odraslih in andragogi želeli usmeriti pozornost na potrebo, naj se kultura vrne v takratno usmerjeno izobraževanje v šolah, naj se upošteva posameznika, naj se da posamezniku, ki se uči, moč odločanja in sooblikovanja izobraževalnega programa, naj se mu vzgoji odgovornost za lastno izobraževanje in učenje.

Z izobraževanjem starejših smo želeli vplivati na izobraževanje nasploh. Tudi v ta namen je Ana Krajnc pripravila izobraževalni program za prihodnje mentorje in voditelje izobraževanja starejših. Izvajala ga je skupaj z Dušano Findeisen ter gosti Mirjam Hladnik Milharčič, psihologom Janekom Muskom in hrvaškim psihologom Pavaom Brajšo. Dušana Findeisen je zamisel širila na poletni andragoški šoli v Pulju leta 1987.

ZAČETKI IZOBRAŽEVANJA STAREJŠIH SO BILI V CENTRU ZA TUJE JEZIKE V LJUBLJANI

Leta 1984 so bili v Centru za tuje jezike, CTJ, številni predavatelji izobraženi v tujini. Spremljali so razvoj jezika in kulture tudi po vrnitvi v Jugoslavijo, tako tudi avtorica. Vsakoletno enomesečno dopolnilno izobraževanje na različnih francoskih univerzah jo je v Centru pedagoških študij, CIEP v Sèvresu, privedlo

tudi do srečanja z Annie Monnerie, avtorico učbenika francoščine *InterCodes*, ki je temeljil na pisnem jeziku, največkrat na člankih iz dnevnika *Le Figaro*. Ta učbenik je avtorica pričela uporabljati kot učbenik francoskega jezika v svojem jezikovnem centru. V tem učbeniku je našla tudi modul o starosti in starejših, o odhodu v pokoj, o tem, kako se tedaj vezi z delovnim okoljem pretrgajo, kako človeku preostane zgolj, da živi umirjeno, umaknjeno življenje in se morebiti ukvarja z nenevarnimi športi. Ob tem učnem modulu pa je odkrila še enega, o prvi univerzi za tretje življenjsko obdobje v Toulousu, ki je nastala na tamkajšnji Fakulteti za družbene vede. Pisalo je, da univerza poteka med študijskimi počitnicami, ko se izpraznijo univerzitetni prostori; da profesorji sodelujejo vsak s svojo temo oziroma predavanjem; da je ustanovitelj te univerze Pierre Vellas, profesor mednarodnega prava na tej fakulteti. Ko je bila poleti 1987 na izobraževanju na Univerzi v Montpellieru, je Pierra Vellasa tudi obiskala, od njega zvedela več, npr. da je uvajanje univerze poželo igrano nezanimanje kolegov, prezir, a tudi navdušenje mnogih, predvsem pa v letu 1973 podporo socialistične vlade François Mitterranda. V letu dni je nastalo v Franciji 63 univerz za tretje življenjsko obdobje, »kolektivno družbeno osvobajanje starejših« na temelju znanja in kulture pa je postala ena od tez francoske vlade. V tem času je avtorica prvič začela razmišljati o tem, da so univerze za tretje življenjsko obdobje tudi nosilke drugačnega družbenega pogleda na starost, da vodijo v spremenjene politike, da omogočajo državljansko delovanje za večjo enakost, prepoznavnost starejših, za njihovo socialno identiteto, ekonomske in socialne pravice, da ne gre le za na izobraževalno ustanovo omejen proces, ki sproža osebno rast in vrača kulturo v izobraževanje. V francoski pedagoški misli se namreč kritična pedagogika povezuje s širjenjem možnosti za demokratično politiko in dinamiko odpora, z večanjem možnosti za družbeno delovanje in spremembe.

Pierre Vellas me je opozoril, naj univerze za tretje življenjsko obdobje ne vežemo uradno z Univerzo v Ljubljani, da se ognemo ovir glede pridobivanja mentorjev, ki bi v slednjem primeru morali biti habilitirani v nazive, kar pa jih ne naredi nujno tudi dobre mentorje za izobraževanje starejših. Tudi iz tega vzroka je Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje danes nevladna organizacija, samostojen socialni subjekt, s katerim se starejši študenti lahko istovetijo, kajti je tudi v njihovih rokah. Kljub opozorilom smo večkrat poskušali univerzo spremeniti v javni zavod, misleč, da je v tem njena trajna prihodnost. V času svojega mandata nam je ljubljanska županja Vika Potočnik svetovala privatizacijo te nevladne organizacije, v zakulisju je na Ministrstvu za izobraževanje RS v letu 2011 teklo razmišljanje, da se univerzo za tretje življenjsko obdobje »podržavi«, a se ji ne nakloni javnega financiranja.

Od leta 1984 do leta 1986 je v Centru za tuje jezike tekel program francoščine za starejše. Le enega študenta smo pridobili z oglasom, druge z osebnim stikom.

Prvi študenti na študijskem obisku na Dolenjskem, maj 1985

Foto: Miklavž Čuk, vir: arhiv Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje

Metoda osebnega povabila in stika je bila živa še nekaj let po ustanovitvi univerze leta 1986. V izobraževanje so otroci vabili svoje starše in njihove prijatelje. Prva leta so se prihajali študenti vpisat v dvojicah: s prijateljem, sosedom, sorodnikom. V dvoje so imeli več poguma.

Leta 1984 se oblikuje skupina študentov – Jože Penca, nekdanji partizan, ekonomist in ustanovitelj trgovinskega podjetja Commerce in galerije Commerce, Mirko Jeglič, inokoreponent v pokoju, Miša Kusturin in Vasta Voljč, na Univerzi v Zagrebu diplomirani farmacevtki, Bronislava Novak, poštna uradnica, in Milica Rituper, gospodinja, ki je zaključila »samo osnovno šolo«, kot je sama dejala –, ki si prizadeva za ustanovitev univerze za tretje življenjsko obdobje, da ne bi ta prvi program francoščine za starejše v federativni Jugoslaviji, ta prvi poskus, ostal zgolj bežna epizoda v zgodovini izobraževanja odraslih.

Dušana Findeisen je skupaj s študenti preizkušala vsebine izobraževalnega programa, metode učenja in poučevanja, izstopanje v javni prostor, uvajanje ritualov, prostovoljstva, vodenje institucionalne analize (odkrivanje ustanov, s katerimi bi bilo v prostoru vredno sodelovati), javne demonstracije učenja na oddelku za romanske jezike na Filozofski fakulteti v Ljubljani in na seminarjih za prihodnje voditelje in mentorje. Učenje v predavalnici se prične širiti v druge, tudi javne in domače prostore. Skupina in izobraževanje starejših pričenjata

doživljati odzive nase. Oblikuje se spoznanje o pomenu izstopa v javnost, za vse družbeno marginalizirane skupine, ne le starejše. Skoraj tri desetletja kasneje se na mednarodni konferenci 10. julija 2012, ki jo je organiziral Center za splošno znanstveno dopolnilno izobraževanje (ZAWiW) Univerze v Ulmu, potrди ta teza, podprta z razpravo Hannah Arendt in Jürgena Habermasa o pomenu javnega prostora.

»Živeti povsem zasebno življenje pomeni predvsem, da nam je odvzeto tisto, kar je bistveno za zares človeško življenje. Pomeni, da nam je odvzeta resničnost, ki izhaja iz tega, da nas drugi vidijo in slišijo. Naša resničnost tedaj, nasprotno, izhaja iz tega, da z drugimi nismo »objektivno« povezani - da smo z drugimi povezani ali od njih ločeni z vrsto skupnih reči. Še več, če nismo povezani, ne moremo narediti nekaj, kar bi lahko trajalo dlje od našega življenja.«⁸³⁵

Že leta 1984 študenti sodelujejo pri vseh javnih nastopih, na vseh okroglih mizah kot državljani, kot vez med seboj, civilno družbo in oblastjo, s katerimi jih povezuje ali od katerih jih ločuje vrsta skupnih reči.

ODLOČITEV, DA POČAKAM, PREDEN SE POVZPNEM NA RAMENA PREDNAMCEV

Po navdihu, uvedli bomo izobraževanje starejših, načrtu, ki se mi je porodil pri mojem delu profesorice francoskega jezika za odrasle v izobraževalnem Centru za tuje jezike (CTJ), sem se odločila, da teorij vsaj dve leti ne bom jemala v roke. Moja želja je bila, da se navdihnem in hipoteze preverjam s širokim eklektičnim branjem književnih del, z gledanjem filmov, z branjem psihološke in didaktične literature, zgolj ob živih sogovornikih.

Starost je bila še dolgo po letu 1984 v federativni Jugoslaviji pretežno »medikalizirana«, kar je zakrilo raznolike potrebe starejših, tudi tiste višje, po samoaktualizaciji itd. Četudi je bil moj motiv pri uvajanju izobraževanja starejših oziroma programa francoščine za starejše podkrepjen z jasnim občutkom družbene nepravilnosti do starejših na ekonomski, kulturni, simbolni in politični ravni, čeprav se mi je zdelo, da bi starejši morali imeti enake razvojne možnosti kot zaposleni srednjih let, sem se sprva posvetila predvsem preučevanju obstoječega stanja in prepričanj glede starosti, staranja in starejših samih. O starosti sem sama tako kot drugi razmišljala stereotipno, le da moji stereotipi niso bili negativni, marveč sem starejše gledala dokaj neobjektivno,

⁸³⁵ Arendt, *The Human Condition*.

skozi prizmo primitivne idealizacije, kar je po drugi strani spodbudilo njihovo zavzemanje za učenje, za Ecole du troisième âge in kasnejšo univerzo. Kasneje, še posebno v času mojega ekspertnega delovanja v Age Platform Europe v letih 2008–2013, sem zavzemala enako stališče. Politike morajo temeljiti na pravih vprašanih, na ljudeh in potrebah njihovega okolja, če želijo biti uspešne. To velja tudi za politiko starosti in staranja, politiko dejavnega staranja ali v zadnjem času, denimo, ekonomsko politiko srebrne ekonomije, zdravstveno ali socialno varstveno politiko, kmetijsko politiko, politiko prostega časa, skratka vse politike, ki se v starajoči se družbi morajo ukvarjati s starejšimi in povezanostjo družbe. V ilustracijo naj povem, da je evropska politika dejavnega staranja v začetku pomenila le daljšo delovno dobo, ni pa priznavala prostovoljnega dela starejših. Konferenca slovenskega predsedstva Medgeneracijska solidarnost za družbe sožitja in socialne povezanosti, v času od 28. do 29. aprila 2008 na Brdu pri Kranju, ki naj bi obravnavala dejavno staranje, je bila posvečena tudi dolgotrajni oskrbi starejših.

Različne teorije so kasneje vplivale na razvoj Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje, pravzaprav so le potrdile naša lastna spoznanja. Koristnost neke teorije merimo po tem, koliko nam razloži sedanost in kako dobro napove prihodnost. Za razumevanje starosti in staranja se danes naslanjamo na vrsto teorij, ki so vse značilne za družbena stanja v času njihovega nastanka. V času, ko je nastajala Ecole du troisième âge, nisem poznala teorije dejavnosti in tako ni mogla vplivati name, je pa bila najbližja našim hotenjem. Teorija dejavnosti temelji na konceptu dejavnosti, človekovega dela, ki ga Marx označi kot dejavnost, ki spreminja naravo človeka. Ko človek vpliva na naravo, s tem hkrati spreminja svojo naravo. Dejavnost lahko obravnavamo kot začetno kategorijo, ki oblikuje naše socialno bitje. Koncept dejavnosti je večdisciplinaren, uvršča se med osrednje koncepte humanističnih ved, kot so družbena razmerja in komunikacija. Lahko bi dejali, da je dejavnost edini način človekovega zgodovinskega in družbenega obstoja in njegovega razvoja. To je pomembno sociološko spoznanje. Drugo spoznanje v neposredni povezavi s prvim pa je, da se kolektivna in individualna dejavnost izražata v materialnih, duhovnih in družbenih razmerjih.

Tej teoriji nasprotna se zdi teorija izpleta (angl. theory of disengagement), ki sta jo razvila Robert Kastenbaum in Elaine Cumming na temelju študije, opravljene na vzorcu 251 odraslih med 50. in 90. letom starosti, med letom 1957 in 1960. V raziskovalnem vzorcu so bili zdravi ljudje, preskrbljeni do te mere, da so si lahko zagotovili neodvisnost. Teorija izpleta trdi, da v takšnih okoliščinah poteka proces dezangažiranja med starejšimi in drugimi ter družbenim sistemom. Ta proces prične starejši človek sam ali ga prične družbeni sistem. Ko se zaključi, človek zapusti stanje ravnotežja, značilno za njegovo srednje obdobje, in ga

nadomesti z večjo oddaljenostjo in spremenjenim opornim sistemom ter z novimi oblikami družbene solidarnosti. Polno angažiran in vpleten človek deluje v vrsti socialnih vlog v sistemu družbene delitve dela in se počuti obvezan, da izpolni pričakovanja partnerjev, ki skupaj z njim igrajo posamezno vlogo. Angažiranost je različna. Lahko se zgodi, da se starejši človek široko angažira v vrsti družbenih sistemov, ki malo vplivajo na družbo, ali pa se angažira »globoko«, prevzemajoč vloge, ki imajo vpliv na nastajanje posameznih politik. Lahko je tudi simbolično angažiran kot pesnik, znanstvenik, umetnik, domoljub, kot intelektualec, ki »v politične borbe vloži svojo avtoriteto in vrednote, povezane z njegovo stroko, kot je vrednota zagovarjanja javnih interesov in resnicoljubnost ali poštenost.«⁸³⁶ Proces izpleta ali dezangažiranja prihaja z več strani in mora biti usklajen z značilnostmi starejših in družbe.

Emmanuel Levinas razvije teorijo odgovornosti ob prisotnosti obraza drugega. Jaz ne more preživeti sam zase. Pomena svojega obstoja na tem svetu človek ne more najti znotraj sebe ali v ontologiji podobnosti z drugimi. Človek mora prevzemati odgovornost.

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je rasla kot prostovoljska organizacija, sprva leta 1986 kot organizacija strokovnjakov prostovoljcev, ki so bili pripravljene dati svoje znanje in čas skupnosti, kasneje kot organizacija, ki temelji tudi na prostovoljnem delu starejših študentov. Prvotni študijski krožki, temeljna demokratična oblika izobraževanja, so se razvili v samoorganizirane študijske skupine, ki delujejo po načelu vzajemnosti in proste izbire. V času, ko smo uvedli študijske krožke in animatorje (študente prostovoljce, odgovorne za skupino), smo že verjeli v to, da se odgovornost znotraj skupine lahko podaljša v družbeno odgovornost, ki se sicer, zaradi pomanjkanja socialnih vlog, v starosti razrahlja.

Leta 1998 se univerza, zahvaljujoč spodbudam in vztrajnosti andragoginje Alijane Šantej, nazadnje izloči iz okvira Andragoškega društva Slovenije, kjer je pričela kot sekcija društva, ter postane samostojno Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje. To je tudi čas, ko ima prvič lastne najete prostore na Poljanski cesti 6. Vse dotlej je gostovala na približno štiridesetih lokacijah v mestu: na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v Univerzitetnem kliničnem centru v Ljubljani, v podjetju Avtotehna na današnji Slovenski cesti, v ustanovi Univerzum, v Šolskem muzeju, v Mestnem muzeju in drugod. Povsod so tekli študijski krožki kot temeljna oblika in metoda izobraževanja. Na osnovni šoli Milana Jarca in v občinski stavbi Bežigrad v Ljubljani, pa v Narodni galeriji in drugod – povsod, kjer so naši študenti ohranili vezi s svojo nekdanjo delovno organizacijo.

836 Bourdieu, For a Scholarship with Commitment.

Medgeneracijski študijski krožek novinarstva pod vodstvom mentorice Mance Košir

Foto: Miklavž Čuk, vir: arhiv Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje

Priprave na izobraževanje starejših so trajale nekaj mesecev. Najteže je bilo zbrati študente, najti starejše, ki bi se radi organizirano učili in ne bodo mislili, da gre za potegavščino. Jure Apih iz Delove agencije Stik je pripomogel k oblikovanju oglasa, izhajajoč iz tez, ki jih je pred tem o izobraževanju starejših napisala avtorica.

Oglas naj bi bil prepričevalen, pomirjujoč, zapeljujoč. »Priložnost pa minljiva.« Besede »upokojenec« smo se ognili, slabšalno bi zvenela. »Učiti se pomeni biti mlad. Francoščina za starejše. Za tiste, ki niste več aktivno zaposleni.« Na oglas so se oglašali mladi, kajti »starejši« ni pomenilo kaj dosti. A pravih starejših ni bilo, razen 75-letnega Mirka Jegliča, ki se je nazadnje le prišel vpisat. Pogovor z njim je razblinil nekaj mojih optimističnih in nepreverjenih tez. »Ko gre nekdo v pokoj, navadno ne odhaja z lepimi spomini na odhod,« je bilo moje spoznanje. Vzpostavljati potrgane družbene vezi med zaposlenimi in upokojenimi ne bo lahko!

Kasneje leta 1987 se je iz tega spoznanja razvilo naše prvo predupokojitveno izobraževanje za Univerzitetni klinični center v Ljubljani, ki so ga tam zaposleni, z izjemo nekaterih, doživeli kot odpis samih sebe. Razumljivo, pojav je bil nov! »Kje se srečamo!« so se kasneje spogledovali tudi vodje območnih skupnosti

gospodarske zbornice na predupokojitvenem izobraževanju zanje leta 1989. Zanimivo je bilo slišati njihove načrte za čas po upokojitvi: »O tem bom razmišljal kasneje.« Ali pa: »Gradil bom novo hišo.« »Pisala bom pravljice za otroke.« Postalo je jasno, da so ženske bolj opremljene za nadaljevanje življenja po upokojitvi kot moški, da bo moške težko pritegniti, in če že, vsebine ne bodo smele biti kognitivne, marveč naj bi razvijale bolj ročne ali organizacijske spretnosti. Za ženske bo izobraževanje postalo način življenja prej kot za moške. Dosti kasneje smo spoznali, da mora predupokojitveno izobraževanje zajeti hkrati delodajalce, zaposlene starejše delavce in njihove družine, pa tudi, da mora takšno izobraževanje omogočiti zaposlenim, da razmislijo, ali ne bi bilo bolje, da še ostanejo na delovnem mestu.

PRIHODNJA UNIVERZA SE JE RAZVIJALA, ŠE PREDEN JE BILA URADNO USTANOVLJENA

Leta 1985 je potekala odmevna konferenca o izobraževanju starejših odraslih v Cankarjevem domu v Ljubljani. Novinarjem se je zdel nov pojav zanimiv, mediji so bistveno pripomogli k širjenju zamisli o izobraževanju starejših in premagovanju zastarelega stereotipnega pogleda na starost. Zamisel o izobraževanju starejših se je iz Slovenije razširila tudi v druge republike federativne Jugoslavije; pod vplivom in ob podpori Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje so nastale tudi univerze v Zagrebu, Beogradu in Skopju. V Sloveniji pa so ljubljanski univerzi sledile univerza za tretje življenjsko obdobje v Velenju, Mariboru, Slovenj Gradcu, Idriji, Kranju, Novi Gorici, Novem mestu, Piranu in druge.

Število študijskih skupin, študentov in mentorjev je zmerno, a vztrajno naraščalo. Leta 1986 je na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani delovalo šest študijskih krožkov, v katerih se je izobraževalo 49 starejših študentk in študentov. Poleg francoščine so se učili še angleščine, keramike, slikarstva in ornamentike, novinarstva, spoznavali so novosti v svetu. Še istega leta je bila pri Andragoškem društvu Slovenije ustanovljena Sekcija za izobraževanje starejših, s tem pa tudi prva Univerza za tretje življenjsko obdobje. V tej organizacijski obliki je univerza delovala vse do leta 1998, ko je bilo ustanovljeno samostojno Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje.

neprofesionalnosti, četudi jo vodijo še tako usposobljeni strokovnjaki. Stigma je dvojna ali trojna. Stigmatizirana je univerza, ker izobražuje starejše, naj imajo ti še toliko znanja in sposobnosti, zato ker si pomaga s prostovoljci, četudi so tudi prostovoljci vidni strokovnjaki vseh vrst, in tretjič zato, ker je nevladna organizacija, ki deluje v državi z manj razvito civilno družbo. S to stigmo se Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje še zmeraj spoprijema, četudi ima danes delujočo in razvito mrežo dvainpetdesetih univerz in je študentov prek 21.000, mentorjev več kot tisoč in prostovoljcev prav toliko, četudi je popeljala slovensko izobraževanje starejših v evropski vrh.

Že od začetka delovanja je bil eden glavnih ciljev ta, da se izobraževanje starejših razširi po vsej Sloveniji in ne ostane le v glavnem mestu. V študijskem letu 1985/86 je tako potekal enoletni program usposabljanja bodočih vodij in mentorjev univerz za tretje življenjsko obdobje iz vse Slovenije. Vabljeni so bili predstavniki centrov za socialno delo in domov starejših pa tudi diplomirani andragogi, za katere je usposabljanje pomenilo specializacijo.

SLOVENSKA UNIVERZA DANES

Danes je Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje nevladna organizacija državlanske narave. Ima štiri sekcije: mrežo univerz za tretje življenjsko obdobje (52 univerz po Sloveniji), Univerzo za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani, Inštitut za raziskovanje in razvoj izobraževanja ter Inštitut za disleksijo. Doslej je sodelovala v osemnajstih evropskih projektih. Ukvarja se z izobraževanjem starejših, izobraževanjem o starejših, usposabljanjem za prostovoljstvo v kulturi (razvila je mrežo kulturnih mediatorjev v muzejih, bolnišnicah, botaničnih vrtovih). Ukvarja se z založništvom specializiranih publikacij in ima specialno knjižnico. Univerza ima tudi lastne publikacije. Je članica številnih slovenskih in mednarodnih organizacij na področju izobraževanja starejših. Ustvarila je možnosti za predajanje in izmenjavo znanja za številne mentorje različnih starosti, vodi usposabljanje za specializante na področju izobraževanja starejših. Ima svoj mednarodni bienalni Festival znanja in kulture starejših. Je sedež usposabljanja mladih študentov andragogike. O njej in njenem delovanju obstajajo številne raziskovalne diplomske, magistrske in doktorske naloge. Univerza daje vse več poudarka državljanskemu delovanju starejših.

ZAKLJUČEK

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje se je rodila kot odziv na družbene spremembe, ki se že nakazujejo v takratnem družbenem trenutku okrog leta 1984, in manj eksplicitno tudi kot odziv na starajočo se družbo. Iz centralno vodene države s socialističnim gospodarstvom se rojeva potreba po tem, da ljudje bolj vzamejo usodo v svoje roke. Leta 1984 je bilo izobraževanje izrazita domena države in preporod je bil mogoč le na izobraževalnem področju, ki ga država ni poznala in ga ni »pokrivala«, na področju »odpisanih in odsluženih« starejših državljanov. Takrat nismo slutili, da bomo kmalu sprožili plaz potreb in zanimanja za izobraževanje starejših. Tudi število socialnih vlog starejših se je zlagoma večalo. Niso bili le dedki in babice, za ti dve vlogi in nove vloge so potrebovali znanje. Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje je bila med prvimi v Evropi. Šla je svojo pot, tlakovano z raziskovanjem. Povezala je izobraževanje in delovanje starejših za lokalni razvoj. Prisluhnila je potrebam ljudi in okolja, odzvala se je nanje, napovedovala jih je. Še več; ker so jo zasnovali in jo vodijo andragogi, se razvija drugače kot druge po Evropi. Univerze, samostojne socialne subjekte, združuje v mrežo danes dvainpetdesetih univerz po Sloveniji.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AJ, Arhiv Jugoslavije:

AJ 66, Ministarstvo Jugoslavije.

AMSU, Arhivsko-muzejska služba Univerze v Ljubljani:

Fond IV, Rektorat.

Arhiv SAZU, Arhiv Slovenske akademije znanosti in umetnosti:

Seje predsedstva.

Arhiv Slovenske univerze za tretje življenjsko obdobje

Dokumentacija oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica:

Rokopisni oddelek.

Osebni arhiv družine Peterlin:

Dnevnik Antona Peterlina.

Osebni arhiv Petra Krapeža.

Osebni arhiv Roka Valjavca.

SI AS, Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 223, Vlada Republike Slovenije.

SI AS 778, Gospostvo Snežnik (1606–1951).

SI AS 1026, Toman Lovro (1658–1911).

SI AS 1074, Zbirka urbarjev.

SI AS 1529, Kraigher Boris.

SI AS 1592, Marksistični center CK ZKS.

SI AS 2012, Josip Plemelj.

SI_ZAC, Zgodovinski arhiv Celje:

SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje (1850–1941).

SI_ZAC/0911, Dom onemoglih Vojnik.

SI_ZAC/1248, Trgovsko podjetje Franc Strupi Celje.

SI_ZAL_LJU, Zgodovinski arhiv Ljubljana:

SI_ZAL_IDR/0100, Občina Čekovnik (1869–1928).

SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole (1886–1928).

SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija (1850–1945).

SI_ZAL_LJU/0129, Dekorativa Ljubljana (1935–1999).

SI_ZAL_LJU/0336, Zbirka normalij.

SI_ZAL_LJU/0479, MLO Ljubljana, Socialno varstvo in zdravstvo (1955).

SI_ZAL_LJU/0504, Mesto Ljubljana, statistični popisi (1830–1942).

SI_ZAL_LJU/0506, Socialnopolitični urad, Komisija za pregled poslovanja socialnopolitičnega urada.

SI_ZAL_LJU/0508, Ljubljanski ubožni inštitut.

SI_ZAL_LJU/0572, Pletenina, tovarna trikotažnih izdelkov Ljubljana (1926–1994).

SI_ZAL_LJU/0718, Dom upokojujencev Center Tabor-Poljane.

SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto (cca. 1835–cca. 1945).

SI_ZAL_NME/0005, Mestna občina Novo mesto (1621–1946).

SI_ZAL_ŠKL/0001, Občina Zminec (1876–1945).

SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka s predniki (1546–1945).

SI_ZAL_VRH/0016, Matični urad Vrhnika (1870–1959).

ČASOPISNI VIRI

Delavec: Glasilo glavnega radniškega saveza Jugoslavije

Deutsche Wacht

Domoljub

Domovina

Državni upokojenec: Glasilo državnih upokojencev in upokojujencev v Sloveniji

Gospodar

Kmetovalec

Kmetški list

Narodni dnevnik

Naša moč: glasilo slovenskega delavstva

Nova doba

Novice

Rdeči prapor

Slovenec: Političen list za slovenski narod

Slovenski gospodar

Slovenski narod

Slovenski pravnik

Slovenski trgovski vestnik

Soča

Sodobnost (1933)

Tabor

Trgovski tovariš

Učiteljski tovariš: Stanovsko politično glasilo J.U.U. – sekcija za dravsko banovino v Ljubljani

Upokojenec: Glasilo Društva državnih upokojencev za Dravsko banovino v Ljubljani

ELEKTRONSKI VIRI

Akcije in nagradne igre | babica | Družba Dnevnik. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/dd/pogoji/akcije-in-nagradne-igre/babica> (6. 11. 2016).

DARIAH-SI | Digitalna humanistika. Dostopno na: <http://www.dariah.si/> (10. 3. 2017).

European Historical Population Samples Network. Dostopno na: <http://www.ehps-net.eu> (10. 3. 2017).

Höpflinger, François. *Zur Geschichte des Alters in der Schweiz.* Dostopno na: *Geschichte des Alters in der Schweiz*, <http://www.hoepflinger.com/fhtop/fhalter1A.html> (10. 8. 2016).

I-CeM: Integrated Census Microdata Project: Unlocking our past. Dostopno na: <https://www.essex.ac.uk/history/research/icem/default.htm> (10. 3. 2017).

IPUMS International. Dostopno na: <https://international.ipums.org/international/> (10. 3. 2017).

IPUMS. Dostopno na: <https://www.ipums.org/> (10. 3. 2017).

Medgeneracijski dialog – tema vseslovenskega srečanja v državnem zboru, 5. 7. 2012 Koordinacija slovenskih društev v južni Nemčiji. Dostopno na: <https://koslovenija.wordpress.com/2012/06/05/medgeneracijski-dialog-tema-vseslovenskega-srecanja-v-drzavnem-zboru/> (14. 12. 2016).

Mosaic: Recovering Surviving Census Records to Reconstruct Population, Economic, and Cultural History. Dostopno na: <http://www.censusmosaic.org/> (10. 3. 2017).

North Atlantic Population Project (NAPP). Dostopno na: <https://www.nappdata.org/napp/index.shtml> (10. 3. 2017).

Orožen, Janko. Strupi, Franc (1866–1930). Dostopno na: *Slovenska biografija*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi625445/> (12. 12. 2016).

Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://hdl.handle.net/11686/menu510> (10. 3. 2017).

Popisi prebivalstva Slovenije. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (10. 3. 2017).

Prebivalstvena piramida Slovenija 1871–2080. Dostopno na: *Statistični urad Republike Slovenije*, <http://www.stat.si/PopPiramida/Piramida2.asp> (15. 3. 2017).

prof. dr. Jurij Kunaver – Radio Prvi. Dostopno na: <https://radioprvi.rtv slo.si/2016/05/jurij-kunaver/> (20. 9. 2016).

Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije - Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=2> (10. 3. 2017).

Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje: od zamisli do uresničitve – YouTube. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=KqRdxptxeNE> (20. 9. 2016).

Ustavno sodišče Republike Slovenije, opravilna številka zadeve U-I-27/94. Dostopno na: *Odločitve US*, <http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US17452?q=ZAKON+O+VISOKEM+%C5%A0OLSTVU> (18. 12. 2016).

Ustavno sodišče Republike Slovenije, Zadeva U-I-146/12-35. Dostopno na: <http://www.us-rs.si/media/u-i-146-12.odlocba.pdf> (25. 11. 2016).

UTŽO - Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje. Dostopno na: http://www.utzo.si/Varuhinja_vlozila_na_ustavno_sodisce_zahtevo_za_oceno_ustavnosti_143_člena_ZUJF. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/sporocila-za-javnosti/novice/detajl/varuhinja-danes-na-ustavno-sodisce-vlozila-zahtevo-za-oceno-ustavnosti-143-clena-zuf/?cHash=6cd1b4ba5d6329921fddc34580c5ec51> (4. 9. 2016).

Zakon o visokem šolstvu (Uradni list RS, št. 67/93). Dostopno na: *Sprejet zakon*, http://www2.gov.si/zak/Zak_vel.nsf/6cc0f8eb53e70b6ac1256611004e432b/3b89613e6fa4803bc1256640002d840c?OpenDocument (7. 12. 2016).

Zakon za uravnoteženje javnih financ (ZUJF). Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6388> (4. 9. 2016).

LITERATURA

Accetto, Bojan. *Staranje, starost in starostno varstvo*. Ljubljana: Republiški odbor Rdečega križa Slovenije, 1968.

Alter, George in Kees Mandemakers. The Intermediate Data Structure (IDS) for Longitudinal Historical Microdata, Version 4. *Historical Life Course Studies*, št. 1 (2014), str. 1–16. Dostopno na: <http://hdl.handle.net/10622/23526343-2014-0001?locatt=view:master>.

Alter, George, Lisa Cliggett in Alex Urbiel. Household Patterns of the Elderly and the Proximity of Children in a Nineteenth-Century City, Verviers, Belgium, 1831–1846. V: Tamara K. Hareven, ur. *Aging and Generational Relations over the Life Course. A Historical and Cross-Cultural Perspective*. Berlin, New York: De Gruyter, 1996, str. 30–52.

Ambrožič, Elizabeta. *Pokojninsko zavarovanje kmetov: diplomatska naloga poslovne šole*. Ljubljana, 1999.

- Anžič, Sonja. *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2002.
- Anžič, Sonja. Ubožni institut v Ljubljani. *Kronika* 42, št. 3 (1994), str. 6–11.
- Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Old Saybrook, CT, United States: Tantor Media, 2012.
- Ashliman, D. L. Age. V: Donald Haase, ur. *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales. Volume 1*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, str. 20–21.
- Ashliman, D. L. *Aging and Death in Folklore*. Dostopno na: <http://www.pitt.edu/~dash/aging.html> (22. 9. 2016).
- Barlé, Janko. Pri babici. *Vertec* 1, št. 3 (1894), str. 50–52.
- Baš, Angelos. *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov*. Maribor: Založba Obzorja, 1967, str. 222–227 [Ponatis originalne izd. Celje: Grafika Gracer, 2004].
- Baš, Angelos. Zdravstvene razmere delavcev v pohorskih gozdovih slovenjebistriške graščine. V: *Zbornik občine Slovenska Bistrica II*. Slovenska Bistrica: Zveza kulturnih organizacij občine Slovenska Bistrica, 1990, str. 415–418.
- Baškovič, Ciril. Rojstvo programa mladih raziskovalcev. V: József Györkös, Tina Glavič Novak, ur. *>30: več kot 30 let programa mladih raziskovalcev*. Ljubljana: ARRS, 2016, str. 18–21.
- Bengston, Vern L., Glen H. Elder in Norella M. Putney. The Lifecourse Perspective on Ageing. Linked Lives, Timing and History. V: Malcolm L. Johnson, Vern L. Bengston, Peter G. Coleman in Thomas B. L. Kirkwood, ur. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge, New York, Melbourne etc.: Cambridge University Press, 2005, str. 493–501.
- Bešter, Mara in Lea Bregar. *Ekonomska statistika, I. del*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1992.
- Bevk, France. *Veliki Tomaž: povest*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1933.
- Billings, Jenny, Kai Lechsenring in L. Wagner. Addressing long – term care as a system – objectives and methods of study. V: Kai Lechsenring, Jenny Billings in Henk Nies, ur. *Long-term care in Europe: improving policy and practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013, str. 3–18.
- Bleiweis, Karel. Zgodovinska črtica o hiralnici ljubljanski. *Kmetijske in rokodelske novice*, 11. 12. 1878, str. 392–393.
- Bohinjec, Joža. Nekaj osnovnih vprašanj problema socialnega zavarovanja. *Trgovski tovariš*, št. 8 in št. 9 (1924).
- Borscheid, Peter. *Geschichte des Alters*. Münster: F. Coppenrath, 1987.
- Bourdieu, Pierre. For a scholarship with Commitement. *Profession 2000*. Modern language Association, 2000.
- Bračun Sova, Rajka, ur. *Slovenska univerza za tretje življenjsko obdobje in muzeji z roko*

v roki. *Izobraževanje za razumevanje in uvajanje prakse starejših prostovoljnih kulturnih mediatorjev*. Ljubljana: Društvo za ITŽO, 2009.

Brinar, Josip. *Pohorske bajke in povesti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933.

Cankar, Ivan. *Zbrano delo Ivana Cankarja. 10. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Cavallo, Sandra in Lyndan Warner. *Widowhood in medieval and early modern Europe*. Harlow: Longman, 1999.

Cizelj, Milka. *Strateški razvojni program organizirane skrbi za starejše Skupnosti socialnih zavodov Slovenije*. Ljubljana: Skupnosti socialnih zavodov Slovenije, 1999.

Clausen, Nanna Floor. The Danish Demographic Database – Principles and Methods for Cleaning and Standardisation of Data. V: Gerrit Bloothoof, Peter Christen, Kees Mandemakers, Marijn Schraagen, ur. *Population Reconstruction*. Cham, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 2015, str. 3–22.

Cole, Thomas A. in Claudia Edwards. Das 19. Jahrhundert. Aufbruch in den Wohlfahrtsstaat. V: Pat Thane, ur. *Das Alter. Eine Kulturgeschichte*. Darmstadt: Primus Verlag, 2005, str. 211–262.

Cole, Thomas R. in Ruth E. Ray. The humanistic study of Aging Past and Present or Why Gerontology Still Needs Interpretive Inquiry. V: Thomas R Cole, Ruth E. Ray in Robert Kastenbaum, ur. *A guide to Humanistic Studies in Aging. What Does It Mean to Grow Old*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010.

Cvetinimirski. Babica. *Vertec* 46, št. 12 (1916), str. 184–187.

Cvetinimirski. O starki zimi. *Angeljček* 21, št. 2 (1913), str. 22–25.

Cvetinimirski. Starka z butaro. *Angeljček* 26, št. 10-11 (1918), str. 158–159.

Čačinovič Vogrinčič, Gabi. *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2006.

Čanji, Vanesa, ur. *Psihiatrična bolnišnica Vojnik: 50 let psihiatrične dejavnosti v Vojniku*. Vojnik: Psihiatrična bolnišnica, 2009.

Čeč, Dragica. »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udejanjanje zapovedi ljubezni do bližnjega«. Začetki systemske oskrbe revnih in pomen kulture osebnosti. V: Andrej Studen, ur. *Pomislj na jutri*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 37–70.

Čeč, Dragica. *Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju: doktorska disertacija*. Ljubljana, 2008.

Čeč, Dragica. Revščina kot grožnja družbenemu redu v 18. stoletju. *Acta Histriae* 24, št. 2 (2016), str. 291–312.

Čeč, Dragica. Življenjske usode poslov. *Zgodovina za vse* 19, št. 1/2 (2012), str. 56–81.

Čepič, Zdenko. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.

Čepič, Zdenko. Agrarno in kmečko vprašanje v programih KPJ/ZKJ. *Borec: revija za*

zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij 40, št. 10 (oktober 1988), str. 936–948.

Čepič, Zdenko. Delavsko samoupravljanje. V: Jasna Fischer et al., ur. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 962.

Čoh Kladnik, Mateja. *Kulaški procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2012.

De Vos, Susan. Research note: Revisiting the classification of household composition among elderly people. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 19 (2004), str. 135–152.

Deisinger, Ema. Psiha slovenskega naroda. *Slovenski učitelj, pedagoška revija in glasilo Slomškove družbe v Ljubljani* XL, št. 9 (1939), str. 215–218.

Dohm, Hedwig. Die alte Frau. V: Gisela Brinker-Gabler, ur. *Zur Psychologie der Frau*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979, str. 210–220.

Dolenc, Metod. *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.

Ehmer, Josef. *Sozialgeschichte des Alters*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1990.

Ehmer, Joseph. The life stairs. Aging, Generational Relations, and Small Commodity Production in Central Europe. V: Tamara K. Hareven ur. *Aging and Generational Relations over the Life Course. A Historical and Cross-Cultural Perspective*. Berlin, New York: de Gruyter, 1995, str. 53–74.

F. G. Babica so prišli! *Vertec* 36, št. 12 (1906), str. 196–198.

Ferenc, Tone. Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* XV–XVI, št. 1–2 (1975–1976), str. 97–119.

Filipovič Hrast, Maša, Valentina Hlebec, Dušanka Knežević Hočevar, Majda Černič Istenič, Matic Kavčič, Sabina Jelenc-Krašovec, Sonja Kump in Jana Mali. *Oskrba starejših v skupnosti: dejavnosti, akterji in predstave*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014.

Findeisen, Dušana. *Koraki v prostovoljstvo: naredimo jih skupaj na Univerzi za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani*. Ljubljana: Društvo za tretje življenjsko obdobje, 2012.

Findeisen, Dušana. *Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani: stvaritev meščanov in vez med njimi*. Ljubljana: Društvo za ITŽO, 2010.

Finkin, W. Matthew. *The Case for Tenure*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1996.

Flaker, Vito, Andreja Rafaelič, Simona Bezjak, Katarina Ficko, Vera Grebenc, Jana Mali, Andreja Ošljaj, Jože Ramovš, Simona Ratajc, Iztok Suhadolnik, Mojca Urek in Nina Žitek. *Priprava izhodišč deinstucionalizacije v Republiki Sloveniji: končno poročilo, verzija 2.2*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo, 2015.

Flaker, Vito, Jana Mali, Tadeja Kodele, Vera Grebenc, Jelka Škerjanc in Mojca Urek. *Dolgotrajna oskrba: očrt potreb in odgovorov nanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2008.

Flaker, Vito, Mateja Nagode, Andreja Rafaelič in Nataša Udovič. *Nastajanje dolgotrajne oskrbe: ljudje in procesi, eksperiment in sistem*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2011.

Flaker, Vito. *Direktno socialno delo*. Ljubljana: */ cf, 2012.

French, Henry. How dependent were the 'dependent poor'? Poor relief and the life-course in Terling, Essex, 1762–1834. *Continuity and change* 30, št. 2 (2015), str. 193–222.

Gabrič, Aleš. Odpuščanje profesorjev Univerze v Ljubljani zaradi politično-ideoloških vzrokov. *Objave*, št. 6 (2000), str. 12–32.

Gabrič, Aleš. Reforma visokega šolstva 1954–1961, ali kako uničiti ljubljansko Univerzo. *Nova revija*, št. 149 (1994), str. 105–120.

Geremek, Bronisław. *Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti*. Ljubljana: ISH, 1996.

Germek Ponikvar, Karla. Moja babica. *Slovenka* 1, št. 4 (1897), str. 4–5.

Globočnik, Anton. *Nauk slovenskim županom, kako jim je delati, kadar opravljajo domačega in izročenege področja dolžnosti*. Ljubljana: Klein in Kovač (Eger), 1880.

Golec, Boris. *Valvasor: njegove korenine in potomstvo do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

Golec, Boris. *Valvasorji: med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

Goody, Jack. *Evropska družina. Zgodovinskoantropološki esej*. Ljubljana: Založba /*cf., 2003.

Gorenjko, Bogumil. Oj, ta starka zima. *Angeljček* 16, št. 1 (1908), str. 15.

Goričar, Jože. Kaj je univerza?. *Naši razgledi*, 10. 11. 1972, str. 275.

Goršič, Fran. Napake izročilnih pogodb. *Slovenski pravnik* XXX, št. 3, 15. marca 1914, str. 65–71.

Goršič, Fran. Napake izročilnih pogodb. *Slovenski pravnik* XXX, št. 6, 15. junija 1914, str. 162–167.

Govekar, Fran. *Ljubezen in rodoljubje*. Ljubljana: Slovenska matica, 1896.

Gray, Ann Marie in Derek Birell. *Transforming Adult Social Care*. Bristol: Policy Press, 2013.

Gričnik, Anton, ur. *Hvalnica Pohorju*. Zreče: Občina, 2000.

Gričnik, Anton, ur. *Koprivnik in njegovo »Pohorje«*. Zreče: Občina Zreče, 1997.

Gričnik, Anton, ur. *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo: Pohorje pripoveduje*. Ljubljana: Kmečki glas, 1994.

Gričnik, Anton, ur. *Sonca mi daj! Kronika ob stoletnici župnije sv. Marjete na Keblju*. Kebej: Župnijski urad, 1991.

Gričnik, Anton, ur. *Zapisi in pričevanja sejalcev: kronika župnije sv. Kunigunde na Pohorju (oris župnijske in krajevne zgodovine)*. Gorenje pri Zrečah: Župnijski urad Sv. Kunigunde na Pohorju, 1989.

- Gričnik, Anton. Pohorja ne hvalimo edini, ne prvi ne zadnji. V: Anton Gričnik, ur. *Hvalnica Pohorju*. Zreče: Občina, 2000, str. 7–50.
- Grimm, Jakob in Wilhelm Grimm. *Grimmove pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980.
- Grimm, Jakob. Rede über das Alter. V: Jakob Grimm, *Rede auf Wilhelm Grimm und Rede über das Alter: gehalten in der königlich Akademie der Wissenschaften zu Berlin* [1860]. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagbuchhandlungs, Harwitz und Gossmann 1863, 37–63.
- Gruber, Siegfried. *Mosaic data files: Documentation of harmonized variables. Version 1.6*. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2012.
- Gunster, Shane. Gramsci, Organic Intellectuals, and Cultural Studies. V: Jason Frank in John Tambornino, ur. *Vocations of Political Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.
- Hareven, Tamara K. Introduction. V: Tamara K. Hareven, ur. *Aging and Generational Relations over the Life Course. A Historical and Cross-Cultural Perspective*. Berlin, New York: De Gruyter, 1996, str. 1–12.
- Hlebec, Valentina in Jana Mali. Tipologija razvoja institucionalne oskrbe starejših ljudi v Sloveniji. *Socialno delo* 52, št. 1 (2013), str. 29–41.
- Hlebec, Valentina, Maša Filipovič Hrast, Sonja Kump, Sabina Jelenc Krašovec, Majda Pahor in Barbara Domajnko. *Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2012.
- Hočvar, Barbara in Mario Belović. Od danes velja določba ZUJF o upokojevanju. *Delo*, 1. 8. 2012. Dostopno na: <http://www.delo.si/novice/slovenija/od-danes-velja-dolocba-zujf-o-upokojevanju.html> (4. 9. 2016).
- Hojnik-Zupanc, Ida. *Samostojnost starega človeka v družbenoprostorskem kontekstu*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV, 1999.
- Horvat, Mojca. Komentar in karta: 2/66 SLA V165(a).01 'sadni vrt'. V: *Slovenski lingvistični atlas 2. Kmetija. Komentarji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016, str. 300–303.
- Hrašovec, Aleksander. Razvoj socialnega zavarovanja po osvoboditvi s posebnim ozirom na celjski okraj. *Celjski zbornik* (1957), str. 231–250.
- Hrašovec, I. Iz pravosodne prakse. *Slovenski pravnik* 12, št. 9, 15. 9. 1896, str. 272–274.
- Hribernik, Franc. Participacija kmetov v sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja. *Sodobno kmetijstvo* 27, št. 3 (1994), str. 102–107.
- Hudales, Oskar. *Zlati krompir: pohorske pripovedke in pravljice, kakor jih je povedal Oskar Hudales*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Jaklič, Fran (Podgoričan). Podobe iz naroda. III. *Dom in svet* 4, št. 9 (1891), str. 402–403.
- Jamieson, Anne. Theory and practice in social gerontology. V: Anne Jamieson in Christina Victor, ur. *Researching Ageing and Later Life*. Buckingham: Open University Press, 2002, str. 7–12.
- Jensterle Doležal, Alenka. Paradoks ženske v delu Janeza Trdine. V: Aleš Bjelčevič, ur.

Zastavil sem svoje življenje. Monografija o življenju in delu Janeza Trdine. Mengeš: Muzej, 2005, str. 127–138.

Ježovnik, Franc in Bojan Himmelreich. *Zločin v Novem Celju: evtanazija*. Žalec: Območno združenje borcev in udeležencev NOB in Občina Žalec, 1999.

Johansen, Hans Christian. Growing old in an urban environment. *Continuity and Change* 2, št. 2 (1987), str. 297–305.

Jones, Peter in Steven King, ur. *Obligation, Entitlement and Dispute under the English Poor Laws*. Cambridge: Cambridge Sholarspublishing, 2015.

Jurčič, Josip in Janko Kersnik. *Rokovnjači*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.

Jurčič, Josip. *Zbrano delo. 1. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1946.

Jurčič, Josip. *Zbrano delo. 3. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1949.

Jurčič, Josip. *Zbrano delo. 5. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1949.

Juričić Čargo, Danijela in Lilijana Žnidaršič Golec. *Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

Jütte, Robert. *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University press, 2001.

Kač, Ivan. Gospodarske stvari. Zadrugne zavarovalnice. *Slovenski gospodar*, 28. 12. 1898, str. 2.

Kač, Ivan. Gospodarske stvari. Zavarovalna zadruga. *Slovenski gospodar*, 24. 5. 1900, str. 6.

Kač, Ivan. Gospodarske stvari. Zavarovalna zadruga. *Slovenski gospodar*, 21. 6. 1900, str. 6.

Kač, Ivan. Gospodarske stvari. Zavarovalna zadruga. *Slovenski gospodar*, 28. 6. 1900, str. 6.

Kač, Ivan. Gospodarske stvari. Zavarovalna zadruga. *Slovenski gospodar*, 19. 7. 1900, str. 6.

Kaiser, I. Socialno zavarovanje trgovstva. *Trgovski tovariš*, št. 2 (1932).

Kalc, Aleksej. O vidnosti in nevidnosti ženskega dela. Viri in metodološka vprašanja. V: Šorn, Mojca. Nina Vodopivec in Žarko Lazarevič, ur. *Žensko delo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 29–37.

Kališnik, Miroslav et al. *Slovenski medicinski e-Slovar - Elektronska izdaja. Verzija 1.0*. Ljubljana: Lek d. d., Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2004.

Kane, Robert L. in Rosalie A. Kane. Long - term care. V: Malcolm L. Johnson, Vern L. Bengston, Peter G. Coleman in Thomas B. L. Kirkwood, ur. *The cambridge handbook of age and ageing*. Cambridge: University Press, 2005, str. 638–646.

Kavar-Vidmar, Andreja. *Socialna politika in socialno delo v samoupravni socialistični družbi: poročilo o delu za leto 1984*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce, 1984.

Kelemina, Jakob. *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva: z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro, Založništvo Humar, 1997 [Originalna izd. Celje: Družba sv. Mohorja, 1930].

Kiauta, Milan. V novi Jugoslaviji sprejeti zakoni s področja socialnega zavarovanja. V: *Zbornik okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani*. Ljubljana: Okrajni zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani, 1962, str. 24–36.

King, Steven. Pauper Letters as a Source. *Family & Community History* 10, št. 2 (2007), str. 167–170.

Kleinwächter, Friedrich. Oesterreich. V: Arwed Emminghaus, ur. *Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in europäischen Staaten*. Berlin: Verlag von F. A. Herbig, 1870, str. 420–455.

Knežević, Sanja. *Izobraževanje starejših na Univerzi za tretje življenjsko obdobje za osebnostno rast in njihovo sodelovanje v družbi: diplomsko delo*. Ljubljana, 2007.

Kohli, Martin. The World We Forgot: a Historical Review of the Lifecourse. V: Victor W. Marshall, ur. *Later Life: the Social Psychology of Aging*. Beverly Hills: Sage, 1986, str. 271–303.

Kolšek, Tone. Dom oskrbovancev v Vojniku in skrb za starostno onemogle na celjskem področju. *Celjski zbornik* (1965), str. 303–342.

Koprivnik, Janez. Lukežev Miha. Slika iz kmečkega življenja na južni strani Pohorja. Svojim rojakom v spomin na ponesrečenega mladeniča spisal Janez Koprivnik. Maribor, 1901. V: Anton Gričnik. *Koprivnik in njegovo »Pohorje«*. Zreče: Občina Zreče, 1997, str. 207–216.

Koropec, Jože. Prebivalstvo v lovrenških matičnih knjigah 17. in 18. stoletja. V: Jože Mlinarič, Anton Ožinger in Zvone Podvinski, ur. *Lovrenc na Pohorju skozi stoletja: 1091–1991*. Lovrenc na Pohorju: KS Lovrenc, 1991, str. 31–36.

Kos, Dušan. *Zgodovina morale. 2, Ljubezenske strasti, prevare in nasilje ter njihovo obravnavanje na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

Kos, Dušan. Ženska vrhniškega sodnika. Podoba neke neprimerne ljubezni v zgodnji meščanski dobi. *Zgodovina za vse* 29, št. 1 (2017), str. 5–19.

Kraigher, Vito. Naši problemi. Slovenski viničarji. *Sodobnost* (1933) 7, št. 4 (1939), str. 191–198.

Krajnc, Ana, ur. *Kako smo snovali Slovensko univerzo za tretje življenjsko obdobje*. Ljubljana: Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje, 1992.

Krajnc, Ana. Individualizacija izobraževanja vodi v mentorstvo, gibanje Znaš, nauči drugega. *Andragoška spoznanja* 18, št. 3 (2012), str. 19–31.

Krajnc, Ana. Kriza ima več podob, rešitev je ena: dajte ljudi na prvo mesto (uvodnik). *Andragoška spoznanja* 17, št. 1 (2011), str. 5–10.

Krajnc, Ana. Mentorji in mentorstvo. *Posebnosti izobraževanja starejših*. Ljubljana: SUTŽO, 2013, str. 7–33 in 61–90.

Krajnc, Ana. Older Adults as a Special Learning Audience. *Andragoška spoznanja* 18, št. 3 (2012), str. 10–25.

Krajnc, Ana. Quality of Third Age Education, Active Aging and Intergenerational Dialog. V: *Zbornik mednarodne konference, University of Ulm*. Ulm: ZAWIW, 2012, str. 20–22.

Krek, Janez Evangelist. *Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva*. Ljubljana: samozaložba, 1909.

Krek, M. Zavarovanje kmetijskega ljudstva za starost. *Domoljub*, 4. 12. 1930, str. 609–610.

Kremžar, Marinka. Za učenje ni nikoli prepozno. *Tribuna* (1984).

Kresal, France. Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije. *Prilozi XXII*, št. 23 (1987), str. 89.

Kresal, France. Koncentracija delavstva v revirjih in industrijskih centrih v Sloveniji med obema vojnama. *Zgodovinski časopis* 45, št. 2 (1991), str. 291–297.

Kresal, France. Socialna politika: zavarovanja, mezdni in plačni sistemi, zaslužki. V: Jasna Fischer et al., ur. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Kresal, France. Struktura slovenskega gospodarstva od 1851–1914. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 73, št. 2-3 (2002), str. 101–124.

Kresal, France. *Tekstilna industrija v Sloveniji*. Ljubljana: Borec, 1976.

Kresal, France. Zavarovalništvo in socialno zavarovanje na Slovenskem 1890–1990. *Arhivi* 26, št. 1 (2003), str. 145–152.

Kresal, France. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Križman, Irena. Uvodna beseda. V: *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2010, str. 3–4.

Kropej, Monika. *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2008.

Kveder, Zofka. *Zbrano delo. 1. knjiga*. Maribor: Litera, 2005.

Kveder, Zofka. *Zbrano delo. 2. knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

Ladra, Jure. *Jaznikarjevi s Šelenberga: opis kmečke družine od konca 18. do začetka 20. stoletja: diplomsko delo*. Ljubljana, 2015.

Lah, Ivo. Gospodarska struktura Dravske banovine. V: *Trgovsko-obrtno-industrijski letnik*. Ljubljana: Uprava letnika, 1931.

Lavra, Natalija. Babica. *Vertec* 16, št. 2 (1886), str. 35–36.

Lazarevič, Žarko. Bolniško in nezgodno zavarovanje. V: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995.

Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem: Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.

Lazarevič, Žarko. *Plasti prostora in časa: iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Lazarevič, Žarko. Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih. V: Peter Vodopivec in Joža Mahnič, ur. *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995*. Ljubljana: Slovenska matica, 1997, str. 33–42.

Lazarevič, Žarko. Stvarnost dojemanja – dojemanje stvarnosti (Velika gospodarska kriza in položaj Slovencev). *Prispevki za novejšo zgodovino* XLVI, št. 1 (2006), str. 145–154.

Lazarevič, Žarko. Ubožna oskrba v Ljubljani na prelomu 19. v 20. stoletje. *Kronika* 35, št. 1-2 (1987), str. 38–48.

Lengrand, Paul. *An Introduction to Lifelong Education*. Paris: UNESCO, 1970.

Lesničar, I. Nekaj o starostnem in invaliditetnem zavarovanju. *Domovina*, 28. 10. 1908, str. 1.

Lešnik, Elza. *Črtice iz mariborske zgodovine, pravljice in pripovedke iz mariborske okolice in od drugod*. Maribor: Tiskarna Sv. Cirila, 1925.

Levstik, Fran. *Levstikova pisma*. Ljubljana: Slovenska matica, 1931.

Lipič, Fran Viljem. *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike*. Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2003.

Living Arrangements of the Older Persons Around the World. New York: United Nations, Population Division–Department of Economic and Social Affairs, 2005.

Lymbery, Mark. *Social work with older people: context, policy and practice*. London: Sage, 2005.

Makarovič, Marija in Božidar Strman. Na poti do moške praznje in delovne noše na Blokah v prvi polovici 19. stoletja ali Kako bi bil lahko oblečen Martin Krpan z Vrha pri Sveti Trojici. *Arhivi* 39, št. 1 (2016), str. 41–55.

Makarovič, Marija in Frida Mravljak, ur. *Sv. Anton na Pohorju: domačije in ljudje*. Ljubljana: Šola retorike za krajevno skupnost Sv. Anton na Pohorju, 2006.

Makarovič, Marija in Maja Logar, ur. *Moje življenje: življenjske pripovedi krajanov občine Podvelka*. Podvelka: Občina, 2001.

Makarovič, Marija in Majda Sušek, ur. *Trije rodovi o Vuhredu in okolici*. Vuhred: Občina Radlje ob Dravi, 1996.

Makarovič, Marija, ur. *Življenjske zgodbe krajanov Mute in okolice*. Muta: Občina, 2001.

Makarovič, Marija. *Minilo je kot prijetne sanje: življenjske pripovedi občanov občine Ribnica na Pohorju*. Ribnica na Pohorju: Občina, 2001.

Makarovič, Marija. Nekaj utrinkov iz preteklosti Vuhreda in njegovih ljudi. V: Marija Makarovič in Majda Sušek, ur. *Trije rodovi o Vuhredu in okolici*. Vuhred: Občina Radlje ob Dravi, 1996, str. 11–24.

Makarovič, Marija. Sv Anton iz preteklosti za prihodnost. V: Marija Makarovič in Frida Mravljak, ur. *Sv. Anton na Pohorju: domačije in ljudje*. Ljubljana: Šola retorike za krajevno skupnost Sv. Anton na Pohorju, 2006, str. 11–32.

Makarovič, Marija. Življenje vogrških družin. V: Marija Makarovič, ur. *Osem stoletij Vogrč*. Celovec: Krščanska kulturna zveza, 1995, str. 215–288.

Mal, Josip. *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Državna

založba Slovenije, 1957.

Malačič, Janez. *Socialnoekonomske posledice staranja prebivalstva. Staranje slovenskega prebivalstva - gerontološki in geriatrični izzivi*. Ljubljana: Slovensko zdravniško društvo, 2008, str. 793–798.

Mali, Jana. Deinstitutionalisation as a challenge for the development of community-based care for older people = Dezinstitutionalizacija kot izziv za razvoj skupnostne oskrbe starih ljudi. *Dialogue in praxis* 1, št.1-2 (2012), str. 57–69.

Mali, Jana. *Dolgotrajna oskrba v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2013.

Mali, Jana. Institucionalno varstvo starih ljudi po drugi svetovni vojni. V: Darja Zaviršek in Vesna Leskošek, ur. *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2006, str. 281–294.

Mali, Jana. *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2008.

Mali, Jana. Social work with older people: the neglected field of social work. *Dialogue in praxis* 2, št. 1-2 (2013), str. 23–40.

Mali, Jana. The role of social work in the epoch of intergenerational solidarity in society. *Revija za socijalno politiko* 21, št. 2 (2014), str. 111–131.

Mandič, Srna. Medgeneracijsko zaveznitvo, izmenjava virov blaginje in sodobne dileme. V: Valentina Hlebec, ur. *Starejši ljudje v družbi sprememb*. Maribor: Aristej, 2009, str. 139–151.

Marn, Rudolf. Navodila glede penzijskega zavarovanja privatnih uslužbencev. *Slovenski trgovski vestnik*, št. 10 (1910).

Maté, Miha. *Babica v supergah*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2015.

MDDSZ. *Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostna staranje prebivalstva*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in enake možnosti, 2006.

Milčinski, Janez. *Leta za pet drugih*. Ljubljana: Prešernova družba, 1990.

Milošević Arnold, Vida. Razvoj domov za stare ljudi. V: Darja Zaviršek in Vesna Leskošek, ur. *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2006, str. 263–279.

Mischler, Ernst in Josef Ulbrich, ur. *Oesterreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes, II/1: H – M*. Wien: Alfred Hölder, 1896.

Modičeva, Ljudmila. Babica moja. *Vertec* 30, št. 7 (1900), str. 127.

Monnerie, Annie. *Intercoodes méthode de français langue étrangère, Niveau 2*. Paris: Larousse, 1984.

Movrin, David. Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni. *Keria: studia Latina et Graeca* 15, št. 2 (2013), str. 147–179.

Münch, Peter. *Lebensformen in der frühen Neuzeit*. Frankfurt a. M., Berlin: Propyläen Verlag, 1992.

Nies, Henk, Kai Leichsenring in Sabina Mak. The emerging identity of long - term care systems in Europe. V: Kai Leichsenring, Jenny Billings in Henk Nies, ur. *Long - term care in Europe: improving policy and practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013, str. 19–41.

O hiralnicah. *Samouprava. Glasilo županske zveze v Ljubljani*, št. 4 (april 1939), str. 56–58.

Orožen, Janko. *Posestna in gradbena zgodovina Celja*. Celje: Ljudski odbor občine Celje, 1957.

Oset, Željko. Kemični inštitut (Borisa Kidriča) v letih med 1946 in 1959. V: Branko Stanovnik et al., ur. *Maks Samec (1881–1964): življenje in delo*. Ljubljana 2015, str. 181–186.

Oset, Željko. Prosvetne razmere v obdobju banovanja Natlačena. V: Zdenko Čepič, ur. *Marko Natlačen (1886–1942): v zgodovinskem dogajanju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 157–172.

Oset, Željko. *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti: razvoj najvišje znanstvene in umetniške ustanove (1945–1992)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2017.

Pahor, Majda, Barbara Domajnko in Valentina Hlebec. Social Support in the Case of Illnes: Intergenerational Solidarity. *Zdravstveni vestnik* 80, št. 2 (2011), str. 75–83.

Pajk, Pavlina. *Zbrani spisi Pavline Pajkove. 1. knjiga*. Celje: D. Hribar, 1893.

Pajk, Pavlina. *Zbrani spisi Pavline Pajkove. 2. knjiga*. Celje: D. Hribar, 1895.

Pančur, Andrej. Popisi prebivalstva Slovenije 1830–1931: Orodje za transkribiranje historičnih demografskih podatkov. V: Tomaž Erjavec in Darja Fišer, ur. *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika, 29. september – 1. oktober 2016, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, str. 133–141. Dostopno na: http://www.sdt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Pancur_Popisi-prebivalstva-Slovenije-1830-1931.pdf.

Pančur, Andrej. Problem samoodgovornosti beračev, potepuhov in brezposelnih na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. V: Andrej Studen, ur. *Pomisli na jutri*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 135–168.

Park, C. Denise. Aging, cognition, and work. *Human Performance* 7, št. 3 (1994), str. 181–205.

Pečjak, Vid. *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze, 1998.

Perat, Janko. Socialni vidiki gerontologije. *Vestnik sveta za socialno varstvo LRS* 8, št. 6 (1969), str. 21–34.

Pesjak, Luiza. Žensko življenje in ženska ljubezen. *Kmetijske in rokodelske novice* 23, št. 41 (1865), str. 331–333.

Pestotnik, Dr. P. Prokletstvo starke zime. *Zvonček* 18, št. 1-2 (1917), str. 27–28.

Petek, Tone. *Podvolovljek skozi čas*. Podvolovljek: Turistično društvo, 2007.

Petrič, Magda. Iz ohranjenega hišnega arhiva pri Keklu v Ratečah. *Kronika* 29, št. 1-2 (1981), str. 20–27.

Plaper, Ljudmila. Starika. *Slovenka* 2, št. 1 (1898), str. 10–15.

Pleteršnik, Maks. *Slovensko-nemški slovar. Prvi del A–O; Drugi del P–Ž*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU [tiskana izdaja 1894–1985, elektronska izdaja 2006, spletna izdaja 2014. Dostopno na: *FRAN*, <http://www.fran.si/> (16. 10. 2016)].

Počivavšek, Marija. *En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2012.

Podtrojiški, Mih. O. Iz spominov na babico. *Vertec* 21, št. 5 (1891), str. 82–83; št. 8, str. 130–131; št. 9, str. 142; št. 12, str. 195–196; *Vertec* 22, št. 1 (1892), str. 1–2; št. 2, str. 34–35; št. 3, str. 50–51; št. 4, str. 67–68; št. 6, str. 99–100; *Vertec* 23, št. 1 (1893), str. 10.

Poročevalec državnega zbora RS 34 (1996).

Požarnik, Hubert. *Umetnost staranja. Leta, predsodki in dejstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1981.

Preface. V: *Ageing and Living Arrangements of Older Persons: Critical Issues and Policy Responses*. Population Bulletin of the United Nations, izredna izdaja št. 42/43. New York: United Nations, Population Division-Department of Economic and Social Affairs, 2001, str. i–ii.

Preinfalk, Miha. *Plemiške rodbine na Slovenskem: 16. stoletje. Del 1: od Barbov do Zetscherjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016.

Prelog, Matija. *Makrobiotika ali nauki, po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podoljšati*, Maribor: samozaložba M. Prelog, 1864.

Prepeluh, Albin. Starostno zavarovanje kmečkega ljudstva. *Kmetijski list*, 18. 6. 1930, str. 1.

Pretnar, Miha. Invalidsko ter pokojninsko zavarovanje. V: *Zbornik okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani*. Ljubljana: Okrajni zavod za socialno zavarovanje v Ljubljani, 1962, str. 81–92.

Prijatelj, Janez. *Novo slovensko pokojninsko in invalidsko zavarovanje*. Ljubljana: Center marketing, 1992.

Prijatelj, Janez. *Pokojninsko in invalidsko zavarovanje 1998: Uvodna pojasnila in komentarji*. Ljubljana: Center marketing internationale, 1997.

R. J. Zavarovanje dokazov v izročilnih pogodbah. *Notarski vestnik, Priloga »Slovenskemu Pravniku«*, št. 2 (1925), str. 9–10.

Radovan, Aleksander. *Novi sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1973.

Ramovš, Jože. *Kakovostna starost*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in SAZU, 2003.

Rapoša Tajnšek, Pavla. Razvoj socialnega dela v delovnem okolju. V: Darja Zaviršek in Vesna Leskošek, ur. *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2006, str. 245–261.

Razgoršek, Simona. Pokojninsko in invalidsko zavarovanje kmetov, članov njihovih gospodarstev in drugih, ki se ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo. *Podjetje in delo* 20, št. 4 (1994), str. 420–438.

Remec, Meta. *Podrgni, očedi, živali otrebi. Higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Report of the Second World Assembly on Ageing, Madrid, 8–2. april 1902. United Nations publication, poglavje I, resolucija 1, annex II.

Report on the Technical Meeting on Population Ageing and Living Arrangements of Older Persons: Critical Issues and Policy Responses. V: *Ageing and Living Arrangements of Older Persons: Critical Issues and Policy Responses*. Population Bulletin of the United Nations, izredna izdaja št. 42/43. New York: United Nations, Population Division-Department of Economic and Social Affairs, 2001, str. 1–37.

Režek, Mateja. Politične spremembe v Sloveniji v začetku petdesetih let. V: Zdenko Čepič, ur. *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejše zgodovine*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1999.

Rožič. Stanovski shod in starostno zavarovanje. *Slovenec*, 28. 1. 1909, str. 1.

Ruggles, Steven, Evan Roberts, Sula Sarkar in Matthew Sobek. The North Atlantic Population Project: Progress and Prospects. *Historical Methods* 44, št. 1 (2011), str. 1–6. Dostopno na: doi: 10.1080/01615440.2010.515377.

Ruggles, Steven, Robert McCaa, Matthew Sobek in Lara Cleveland. The IPUMS Collaboration: Integrating and Disseminating the World's Population Microdata. *Journal of Demographic Economics* 81, št. 2 (2015), str. 203–216.

Ruggles, Steven. Big Microdata for Population Research. *Demography* 51, št. 1 (2014), str. 287–297. Dostopno na: doi: 10.1007/s13524-013-0240-2.

Ruggles, Steven. Living Arrangements and Well-Being of Older Persons in the Past. V: *Ageing and Living Arrangements of Older Persons: Critical Issues and Policy Responses*. Population Bulletin of the United Nations, izredna izdaja št. 42/43. New York: United Nations, Population Division-Department of Economic and Social Affairs, 2001, str. 1–22.

Ruggles, Steven. The Future of Historical Family Demography. *Annual Review of Sociology* 38 (2012), str. 423–441. Dostopno na: doi:10.1146/annurev-soc-071811-145533.

Salthouse, A. Timothy. Age-related differences in basic cognitive processes: implications for work. *Experimental Aging Research: An International Journal Devoted to the Scientific Study of the Aging Process* 20, št. 4 (1994), str. 249–255.

Schäfer, Daniel. *Alter und Krankheit in der Frühen Neuzeit. Der ärztliche Blick auf die letzte Lebensphase*. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag, 2004.

Schirmmacher, Frank. *Zarota metuzalemov*. Ljubljana: Vale–Novak, 2007.

Schlosser, Paul. *Schlosserjeve Pohorske pripovedke*. Maribor: Zavod Gremo na Pohorje, 2015 [Original: *Bachern Sagen: Volksüberlieferungen aus der alten Untersteiermark*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde, 1956].

Schöllgen, Gregor. »Ein wilder Hazard«, Max Weber Rede »Wissenschaft als Beruf«. *Forschung und Lehre* 6, št. 5 (1999), str. 246–248.

Sieder, Reinhard. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis in ZRC, 1998.

Simič, Vladimir in Gorazd Makarovič. Preživitev. V: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, str. 472.

Simič, Vladimir. Preživitkarstvo. V: Angelos Baš, ur. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, str. 472.

Skalický, Bohuslav. *Kmetijske razmere na Češkem: poročilo o gospodarskopoučnem potovanju kmetovalcev na Češko I. 1908*. Ljubljana: C. kr. Kmetijska družba Kranjska, 1909.

Slovar slovenskega knjižnega jezika [elektronska izdaja]. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014. Dostopno na: *FRAN*, <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika> (16. 10. 2016).

Smersu, Rudolf. Delavsko in nameščensko socialno zavarovanje. *Slovenčev koledar 1941*. Ljubljana: Konzorcij Slovenca, Slovenskega doma in Domoljuba, 1941.

Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

Sobek, Matthew, Lara Cleveland, Sarah Flood, Steven Ruggles in Matthew Schroeder. Big Data: Large-Scale Historical Infrastructure from the Minnesota Population Center. *Historical Methods* 44, št. 2 (2011), str. 61–68.

Sovran, J. [Krek, Janez Evangelist]. *Črne bukve kmečkega stanu. Jedro kmečkega vprašanja*. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1895.

Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana: Jubilej, 1939.

Stariha, Gorazd. »Bledi kot zid lazijo pogorelci po vasi brez doma, brez obleke, brez živeža!« O maščevalnih požigih v predmarčni dobi. *Zgodovina za vse XXIII*, št. 2 (2016), str. 27–39.

Stritar, Josip. *Zbrano delo. 3. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1954.

Stritar, Josip. *Zbrano delo. 8. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.

Studen, Andrej. Človek mora delati za svojo srečo! Pretekla razpravljanja o delu s poudarkom na drugi polovici 18. stoletja. in prvi polovici 19. stoletja. V: Andrej Studen, ur. *Pomislj na jutri*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 9–36.

Studen, Andrej. Nekaj drobcev iz vsakdanjika ljubljanskih služkinj pred prvo svetovno vojno. *Kronika* 42, št. 3 (1994), str. 42–46.

Studen, Andrej. *Neprilagojeni in nevarni. Podoba in status Ciganov v preteklosti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

- Studen, Andrej. *Stanovati v Ljubljani. Socialno zgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno*. Ljubljana: ISH, 1995.
- Sturm, Henrik. Iz sodne prakse: civilno pravo. *Slovenski pravnik* 19, št. 11/12, 15. 12. 1903, str. 360–369.
- Sturm, Henrik. Ustanovitev dražbenih pogojev. *Slovenski pravnik* XV, št. 7, 15. julija 1899, str. 193–201.
- Sturm, K. Dvema osebama skupno izgovorjen preživitek pripade po smrti enega preživitkarja ves drugemu. Iz pravosodne prakse. *Slovenski pravnik* 22, št. 5/6, 15. 6. 1906, str. 173–175.
- Szołtysek, Mikołaj in Siegfried Gruber. *Mosaic: recovering surviving census records and reconstructing the familial history of Europe. The History of the Family* 21, št. 1 (2016), str. 38–60. Dostopno na: <http://dx.doi.org/10.1080/1081602X.2015.1006655>.
- Šantel, Anton. *Zgodbe moje pokrajine: [z lastnimi risbami]*. Ljubljana: Nova revija, 2006.
- Šarf, Fanči. Razvoj Lapove domačije. *Slovenski etnograf* 30 (1977), str. 1–26.
- Šircelj, Milivoja. *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2006.
- Škerbinec, Silvester. Pokojninski zakon za zasebne nastavljenice. *Slovenski trgovski vestnik*, št. 11 (1906).
- Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Šorn, Mojca. O socialnem skrbstvu ljubljanske mestne občine v letih 1935–1945. V: *Nečakov zbornik* [v tisku].
- Štambuk, Ana, Nino Žganec in Maja Nižić. Neke dimenzije života starijih osoba s invaliditetom. *Revija za rehabilitacijska istraživanja* 48, št. 1 (2012), str. 97–108.
- Štambuk, Ana. Procjena psihičkog stanja starijih osoba u domu umirovljenika skalom SCL-90-R. *Druš. istr. Zagreb* 10, št. 3 (2001), str. 503–526.
- Štrovs, Marko. *Novi sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1984.
- Tanaskovič-Lamut, Milena, ur. *Značilnosti družbenega varstva starejših ljudi ter osnove socialne gerontologije*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce, 1986.
- Teibenbacher, Peter, Diether Kramer, Wolfgang Göderle. *An Inventory of Austrian Census Materials, 1857–1910: Final Report*, Mosaic Working Paper WP2012-007. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research, 2012.
- Thane, Pat, ur. *Das Alter. Eine Kulturgeschichte*. Darmstadt: Primus Verlag, 2005.
- Thane, Pat. The History of Aging and Old Age in »Western« Cultures. V: Thomas R. Cole, Ruth E. Ray in Robert Kastenbaum, ur. *A guide to Humanistic Studies in Aging. What Does It Mean to Grow Old*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010.
- Thane, Pat. *The Long History of Old Age*. London: Thames & Hudson, 2005.

Tomažič, Jože (a). *Pohorske pravljice*. Celje: Mohorjeva družba, 1990 [Originalna izd. iz leta 1942 kot 29. zvezek Slovenčeve knjižnice].

Tomažič, Jože (b). *Pohorske bajke*. Celje: Mohorjeva družba, 1990 [Originalna izd. iz leta 1943 kot 66. zvezek Slovenčeve knjižnice].

Tomažič, Jože (c). *Pohorske legende*. Celje: Mohorjeva družba, 1990 [Originalna izd. iz leta 1944 kot 84. zvezek Slovenčeve knjižnice].

Tomažič, Jože. *Pohorske pravljice*. Bilje: Studio RO – Humar, 2011 [3. ponatis a, b in c skupni knjigi].

Trdina Janez. *Zbrano delo. 9. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

Trdina, Janez. *Rože in trnje*. Ljubljana: Genija, 2005.

Tuma, Henrik. *Iz mojega življenja: spomini, misli, izpovedi*. Ljubljana: Tuma, 1997.

Ugrešič, Dubravka. *Jaga baba je znesla jajce: mit o Jagi babi*. Ljubljana: V. B. Z., 2010.

Uhlenberg, Peter. Population Aging and Social Policy. *Annual Review of Sociology*, 18 (1992), str. 449–474.

Ule, Mirjana. Kriza industrijske moderne in novi individualizem. *Družboslovne razprave* 6, št. 7 (1989), str. 66–75.

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Ageing 2015 (ST/ESA/SER.A/390), 2015. Dostopno na: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf (12. 2. 2016).

United Nations. *Population ageing and development*, 2009. Dostopno na: <http://www.un.org/esa/population/publications/ageing/ageing2009chart.pdf> (20. 7. 2016).

Uratnik, Filip. Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja. V: *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939.

Valenčič, Vlado. O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma. *Zgodovinski časopis* 22, št. 3-4 (1968), str. 225–260.

Valenčič, Vlado. Prebivalstvo Ljubljane pred dvesto leti. *Kronika* 2, št. 3 (1954), str. 191–200.

Vekomir, Starka. *Angeljček* 19, št. 2 (1911), str. 23.

Vertot, Nelka, Erika Žnidaršič, Milena Ilič, Darja Šter, Janja Povhe in Tanja Garvas. *Popisi na Slovenskem 1948–1991 in popis 2002*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2001.

Vertot, Nelka. *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2010.

Vickerstaff, Sarah. Life course, youth, and old age. V: Peter Taylor-Gooby in Jens Zinn, ur. *Risk in Social Science*. New York: Oxford University Press, 2006, str. 180–201.

Vidmar, Milan. *Spomini: drugi del*. Maribor: Obzorja, 1964.

Vidmar-Zavodnik, Cvetka. Slovarček narečnih besed. V: Marija Makarovič in Majda Sušek,

- ur. *Trije rodovi o Vuhredu in okolici*. Vuhred: Občina Radlje ob Dravi, 1996, 336–346.
- Vilfan, Sergij. Agrarna premoženjska razmerja. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan, ur. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II. Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino in Državna založba Slovenije, 1980, str. 403–479.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilhar, Breda. Inventariji in urbar vogrških podložnikov iz 17. in 18. stoletja. V: Marija Makarovič, ur. *Osem stoletij Vogrč*. Celovec: Krščanska kulturna zveza, 1995, str. 61–112.
- Vodopivec, Nina. *Labirinti postsocializma. Socialni spomni tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: ISH, 2007.
- Vodopivec, Vlado. Pravni in socialno politični problemi poljedeljskega delavstva. *Sodobnost* (1933) 8, št. 5 (1940), str. 226–230.
- Vošnjak, Josip. Dolgost človeškega življenja. *Ljubljanski zvon* 9, št. 1 (1889), str. 28–34.
- Vošnjak, Josip. *Socialni problem in kmetski stan*. Letopis Matice slovenske, 1885.
- Vrančič, Janko. Pokojninsko zavarovanje trgovskih sotrudnikov je treba kljub vsemu izvesti!. *Trgovski tovariš*, št. 11-12 (1939).
- Vrančič, Janko. Trgovci ter njihovi nameščenci in pokojninsko zavarovanje. *Trgovski tovariš*, št. 4 (1929).
- Vrbnjak, Metka. Gospodarska in socialna podoba Ruš in okolice med 1812 in 1843. V: *Ruška kronika*. Maribor: [Krajevna skupnost Ruše], 1985, str. 316–391.
- Vrhovec, Ivan. *Meščanski špital. Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta*. Ljubljana: [s. n.], 1898.
- Waldstein, Max. Die höchsten Alterclassen der europäischen Bevölkerung. *Statistische Monatschrift*, 5 (1879), str. 206-216.
- Wall, Richard. The Transformation of the European Family Across the Centuries. V: Richard Wall, Tamara K. Hareven in Josef Ehmer, ur. *Family History Revisited: Comparative Perspectives*. Newark: University of Delaware Press, 2001.
- Weber- Kellermann, Ingeborg. *Landleben im 19. Jahrhundert*. München: C.H. Beck, 1988.
- Wilson, Gail. *Understanding old age*. London: Sage, 2001.
- World health organization (2015), World report on Ageing and Health. Dostopno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/186463/1/9789240694811_eng.pdf (20. 7. 2016).
- Z. F. Osnutek zakona o socialnem zavarovanju in bolniško zavarovanje naših privatnih nameščencev. *Trgovski tovariš*, št. 1-2 (1931).

Z. F. Težnje naših privatnih nameščencev v pogledu ureditve bolniško-nezgodnega zavarovanja. *Trgovski tovariš*, št. 11 (1932).

Zaviršek, Darja in Vesna Leskošek, ur. *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2006.

Zaviršek, Darja. *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba/*cf, 2000.

Zaviršek, Darja. Spol in profesionalizacija socialnega dela v socializmu. Primerjalna analiza. V: Darja Zaviršek in Vesna Leskošek, ur. *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2006, str. 15–38.

Zorn, Jelka. Socialno skrbstvo po drugi svetovni vojni. Nova ideologija in stare vrednote. V: Darja Zaviršek in Vesna Leskošek, ur. *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji: med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, 2006, str. 61–82.

Žerjal Pavlin, Vita. Prvi pesemski cikli slovenskih pesnic. *Jezik in slovstvo* 57, št. 3-4 (2012), str. 131–145.

Židov, Nena. Časopisi o beračih na Slovenskem v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. *Etnolog* 22 = 73 (2012), str. 45–64.

Žižek, Aleksander. *Skrivno življenje cehov. Cehi Celja, Maribora in Ptujja med letoma 1732 in 1859*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2012.

Žižmond, Egon. *Ekonomika narodnega gospodarstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.

Žmuc, Irena. Ko je obleka (še) naredila človeka. V: Mojca Flere ur. *Čipka: enim drobiž, drugim prestiž*. Ljubljana: Mestni muzej, 2016, str. 17–51.

Žmuc, Irena. *Tuji berači skozi Ljubljano v času tridesetletne vojne*. Ljubljana: [I. Žmuc], 2005.

PREDAVANJA NA KONFERENCI

Lazarevič, Žarko. Uvodni nagovor: [predavanje na znanstvenem simpoziju: *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*, ki ga je organiziral Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, 8. in 9. novembra 2016]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://hdl.handle.net/11686/37202> (10. 4. 2017).

Pančur, Andrej. Družinske in bivanjske razmere starostnikov: analiza popisa prebivalstva občine Bela Cerkev 1869: [predavanje na znanstvenem simpoziju: *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*, ki ga je organiziral Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, 8. in 9. novembra 2016]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://hdl.handle.net/11686/37214>.

TISKANI VIRI

II. kongres Osvobodilne fronte Slovenije (od 26. do 28. aprila 1948). Ljubljana: Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, 1948.

Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länderer nach Alter und Stand: 4. Heft: der Ergebnisse der Volkszählunge und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880. Wien: K.k. Statistischen Central-Commission [Oesterreichische Statistik; II.], 1882.

Družbeni razvoj SR Slovenije 1947–1975. Ljubljana: ČZP Komunist, 1974.

Orts-Repertorium des Herzogthums Krain: Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k. k. statistischen Centralcommission / Imenik krajev vojvodine kranjske: Sestavljen na podlagi ljudskega števljenja od 31. decembra l. 1869 po c. kr. statistični centralni komisiji. Ljubljana: Druck und Verlag von Ign. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1874. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://hdl.handle.net/11686/34846>.

Peti kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana: ČZP Komunist, 1965.

Predpisi o starostnem zavarovanjem kmetov in preživninskem varstvu kmetov. Ljubljana: Skupnost starostnega zavarovanja kmetov v SR Sloveniji, 1982.

Resolucija 9. kongresa Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana: ČZP Komunist, 1982.

Sedmi kongres Zveze komunistov Slovenije. Stališča in sklepi. Ljubljana: ČZP Komunist, 1974.

Služben list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 1930. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/11686/183>.

Statistični letopis Republike Slovenije 1995. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1995.

Statistični letopis SR Slovenije 1975. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za statistiko, 1975.

Šesti kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana: ČZP Komunist, 1969.

Šinigoj, Dušan. Uvod. V: *Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju: s pojasnili*. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije, 1983.

Tominšek, Anka, Janez Erjavec in Marta Majcen. *Starostno zavarovanje kmetov*. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije, 1976.

Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 1921.

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1953, 1955.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, 1926, 1927.

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 1922, 1923.

Uradni list Slovenskega narodno osvobodilnega sveta in Narodne vlade za Slovenijo I, 1945.

Uradni list Socialistične Federativne Rerpublike Jugoslavije, št. 23/82. *Zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja*.

Uradni list Socialistične Republike Slovenije, št. 3/82. Pravilnik o razlogih, merilih in postopku za zmanjšanje, oprostitev in odpisovanje prispevkov za starostno zavarovanje kmetov ter vknjižbi zastavne pravice.

Uradni listi Socialistične Republike Slovenije, 13/72, 32/72, 26/73, 29/75, 14/77, 1/79, 30/79, 27/83, 21/87, 48/87, 27/89.

USTNI VIRI

Krapež, Peter. Celje, 7. 9. 2016.

ZBIRKE PODATKOV

Halpern, Joel M. in Siegfried Gruber. *1863 Census of Jasenički srez and the city of Kruševac, Serbia, Version 1.2* [Mosaic Historical Microdata File]. Dostopno na: www.censusmosaic.org, 2015.

Laboratory of Historical Demography (MPIDR). *1846 German Customs Union Census, Version 2.1* [Mosaic Historical Microdata File]. Dostopno na: www.censusmosaic.org, 2014.

Laboratory of Historical Demography (MPIDR). *1869 Census of Hungary, Version 1.0* [Mosaic Historical Microdata File]. Dostopno na: www.censusmosaic.org, 2014.

Laboratory of Historical Demography (MPIDR). *1910 Census of Austria, Version 1.0* [Mosaic Historical Microdata File]. Dostopno na: www.censusmosaic.org, 2014.

Ortsrepertorium. GitHub. Dostopno na: <https://github.com/SIstory/Ortsrepertorium> (10. 3. 2017).

Rendla, Marta in Andrej Pančur. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Velika Loka.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – SIstory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur in Dunja Dobaja. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Dobrnič.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – SIstory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur in Eva Kren. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Prečna.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – SIstory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur in Tadeja Tomišek Čehulič. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Mirna.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – SIstory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur, Dunja Dobaja in Eva Kren. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Črmošnjice.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur, Dunja Dobaja in Hana Habjan. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Kočevske Poljane.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur, Dunja Dobaja in Mitja Sadek. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Bela Cerkev.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

Rendla, Marta, Andrej Pančur, Tadeja Tomiňšek Čehulić in Eva Kren. »Transkript popisov prebivalstva okrajnega glavarstva Novo mesto 31. 12. 1869: Občina Trebnje.« [rastoča zbirka podatkov]. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/?menuBottom=8> (25. 1. 2017).

State Main Archive Schwerin, Laboratory of Historical Demography (MPIDR) in Department of Multimedia and Data Processing, University of Rostock. *1867 Census of Rostock, Version 1.0* [Mosaic Historical Microdata File]. Dostopno na: www.censusmosaic.org, 2015.

State Main Archive Schwerin, Laboratory of Historical Demography (MPIDR) in Department of Multimedia and Data Processing, University of Rostock. *1900 Census of Rostock, Version 1.0* [Mosaic Historical Microdata File]. Dostopno na: www.censusmosaic.org, 2013.

ZEMLJEVIDI

Geodetska uprava Republike Slovenije. *Katastrske občine*, E-prostor. Dostopno na: http://www.e-prostor.gov.si/si/brezplacni_podatki/ (3. 6. 2014).

Pančur, Andrej. *Zemljevid krajev popisov prebivalstva občin okrajnega glavarstva Novo mesto iz leta 1869*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014. Dostopno na: *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://hdl.handle.net/11686/24788> (20. 4. 2017).

Imensko kazalo

A

Ambrožič, Elizabeta 98, 101, 102, 298
Accetto, Bojan 221–223, 298
Alter, George 26, 29, 298
Anžič, Sonja 14, 79, 194, 195, 299
Apih, Jure 289
Arendt, Hannah 286, 299
Ashliman, D. L. 37, 299

B

B., Andrej 200, 201
Balkovec, Bojan 143
Balzac, Honore de 57
Barbo (plemiška rodbina) 310
Barlé, Janko 299
Baš, Angelos 43, 299
Baškovič, Ciril 273, 276, 299
Beck (baron) 82
Belović, Mario 271, 303
Benditsch (topograf) 26
Bengston, Vern L.
Bešter, Mara 103, 299
Bevk, France 78, 299
Bezjak, Simona 301

Billings, Jenny 234, 299, 309
Birell, Derek 235, 302,
Bleiweis, Karel 194, 299
Blinc, Robert 275
Bloothoof, Gerrit 300
Bohinjec, Joža 110, 116, 299
Bojetu, Berta 58
Borscheid, Peter 15, 22, 299
Bourdieu, Pierre 288, 299
Bračun Sova, Rajka 299
Bradač, Fran 272, 308
Brajša, Pavao 283
Bregar, Lea 103, 299
Brinar, Josip 36, 39, 300
Broz, Josip – Tito 69
Bruggermeier, Franz 31

C

Cankar, Ivan 51, 300
Cavallo, Sandra 22, 300
Ceglar, Matija 68
Ceglar, Valentin 68
Cerer, Uršula 18
Christen, Peter 300

Cigler, Elizabeta 21
 Cizelj, Milka 214, 220, 222, 223, 300
 Clausen, Nanna Floor 166, 300
 Cleveland, Lara 311, 312
 Cliggett, Lisa 298
 Cole, Thomas A. 78, 208, 210, 212, 300, 313
 Coleman, Peter G. 299, 304
 Cumming, Elaine 287
 Cvetinomiški (prozaist) 47, 300

Č

Čacinovič Vogrinčič, Gabi 245, 300
 Čanji, Vanesa 198, 300
 Čebašek Travnik, Zdenka 277
 Čeč, Dragica 11, 16, 17, 20, 22, 300
 Čepič, Zdenko 93, 257, 300, 301, 309, 311
 Černe, Janez 68
 Černič Istenič, Majda 301
 Čoh Kladnik, Mateja 93, 301
 Čuk, Miklavž 285, 289

D

De Vos, Susan 188, 301
 Deisinger, Ema 69, 301
 Dežman, Ivan 12
 Dobaja, Dunja 123, 318, 319
 Dobrotinšek, Albin 108
 Dohm, Hedwig 57–59, 301
 Dolenc, Metod 64, 65, 69, 71, 301
 Dolinšek, Rafael 124
 Domajnko, Barbara 303, 309
 Drogenik, Alojz 107

E

Edwards, Claudia 208, 210, 212, 300
 Ehmer, Josef 15, 16, 19, 205, 208, 210, 301, 315
 Elder, Glen H. 299
 Emminghaus, Arwed 305

Erjavec, Janez 317
 Erjavec, Tomaž 309

F

F. G. 301
 Faber, Georg 269
 Fatig (ljubljski meščan) 28
 Ferenc, Tone 202, 301
 Ficko, Katarina 301
 Filipovič Hrast, Maša 234, 301, 303
 Findeisen, Dušana 279, 283, 285, 301
 Finkin, W. Matthew 276, 301
 Fišer, Darja 309
 Flaker, Vito 234, 235, 238, 240, 246, 301, 302
 Flere, Mojca 316
 Flood, Sarah 312
 Frank, Jason 303
 Frank, Magdalena 205
 French, Henry 24, 302

G

Gabrič, Aleš 270, 272, 273, 302
 Gabron, Marija 71
 Gangenbach, Pamphilus 19
 Garvas, Tanja 314
 Geremek, Bronisław 17, 302
 Germek Ponikvar, Karla 52, 302
 Glavič Novak, Tina 299
 Globočnik, Anton 196, 302
 Göderle, Wolfgang 313
 Golec, Boris 66, 302
 Goody, Jack 26, 302
 Gorenjko, Bogumil 47, 302
 Goričar, Jože 268, 270, 302
 Gosar, Andrej 127
 Govekar, Fran 48, 50, 53, 302
 Grabnar, Tomaž 20
 Gray, Ann Marie 235, 302
 Grebenc, Vera 301

Gričnik, Anton 36, 42, 302, 303, 305
 Grimm, Hermann, 64
 Grimm, Jakob 42, 78, 303
 Grimm, Wilhelm 78, 303
 Grohar, Marija 30
 Gruber, Siegfried 165, 166, 188, 189, 303, 313, 318
 Gunster, Shane 303
 Győrköös, József 299

H

Haase, Donald 299
 Habermas, Jurgen 286
 Habjan, Hana 319
 Halpern, Joel M. 189, 318
 Hareven, Tamara K. 24, 298, 301, 303, 315
 Heinz, W. R. 239
 Himmelreich, Bojan 202, 304
 Hladnik Milharčič, Mirjam 283
 Hlebec, Valentina 215, 223, 238, 239, 245, 301, 303, 308, 309
 Hočevar, Barbara 271, 303
 Hočevar, Franc 274
 Hočevar, Janez 262
 Hojnik-Zupanc, Ida 241, 303
 Hopflinger, Francois 194, 297
 Horvat, Mojca 40, 303
 Hrašovec, Aleksander 73, 151, 152, 303
 Hribar, Anton 69
 Hribar, Ivan 138
 Hribernik, Franc 95, 303
 Hubiš, Jera 23
 Hudales, Oskar 36, 303
 Hufeland, Christoph Wilhelm 205
 Hvaleta, Elizabeta 31

I

Ilešič, Svetozar 269
 Ilić, Milena 314

J

Jaklič, Fran (Podgoričan) 303
 Jamieson, Anne 243, 303
 Janežič, Apolonija 21
 Jarc, Milan 288
 Javeršek, Anton 65
 Javeršek, Cecilija 76
 Javeršek, Drago 76
 Javeršek, Jožefa 72
 Javeršek, Marija 65
 Javeršek, Martin 65, 69, 72, 74, 76
 Javeršek, Mihael 73
 Jazbec, Jožica 260
 Jaznikar, Marija 71
 Jaznikar, Matevž 71
 Jaznikar, Peter 71
 Jeglič, Mirko 285, 289
 Jekše, Jurij 42
 Jelenc-Krašovec, Sabina 301
 Jensterle Doležal, Alenka 49, 303
 Ježovnik, Franc 202, 304
 Johansen, Hans Christian 304
 Johnson, Malcolm L. 299, 304
 Jones, Peter 16, 304
 Jožef II. Habsburško-Lotarinški 195
 Jurčič, Josip 45, 48, 50, 53, 304
 Jurič, Anton Jožef 66
 Jurič, Ferdinand 65
 Juričić Čargo, Danijela 75, 304
 Jurkovič, Ivan Nepomuk 17, 18
 Jutte, Robert 16, 304

K

Kač, Ivan 81, 82, 304
 Kačičnik Gabrič, Alenka 63
 Kaiser, I. 121, 304
 Kališnik, Miroslav 43, 304
 Kane, Robert L. 235, 304
 Kane, Rosalie A. 235, 304
 Kastenbaum, Robert 287, 300, 313

- Kavar-Vidmar, Andreja 258, 304
 Kavčič, Matic 301
 Kelemina, Jakob 36, 304
 Kersnik, Janko 50, 68, 304
 Kiauta, Milan 150–154, 304
 Kidrič, Boris 273, 309
 King, Steven 16, 304, 305
 Kirkwood, Thomas B. L. 299, 304
 Kleinwächter, Friedrich 195, 196, 305
 Klobasa, Francka 71
 Knežević Hočevar, Dušanka 301
 Knežević, Sanja 305
 Kodele, Tadeja 301
 Kohli, Martin 238, 305
 Kollmann, Franc 105
 Kolšek, Tone 196–199, 203, 208, 305
 Komac, Dašenjka 281
 Kopač, Franc 68
 Koprivnik, Janez 36, 40, 302, 305
 Koropec, Jože 42, 305
 Kos, Dušan 18, 305
 Kos, Milko 272
 Košir, Jožica 265
 Košir, Manca 289
 Kozak, Ferdo 272
 Kožuh, Josip 124
 Kraigher, Boris 273
 Kraigher, Olga 221
 Kraigher, Vito 90, 305
 Krajnc, Ana 280, 283, 305
 Kramar, Franc 106
 Kramer, Diether 313
 Krapež, Peter 105–107, 109, 295
 Krecenbaher, Evfemija 42
 Krek, Janez Evangelist (Sovran, J.) 79, 80, 82, 85–89, 141, 305, 312
 Krek, M. 90, 306
 Kremžar, Marinka 291, 306
 Kren, Eva 318, 319
 Kresal, France 38, 110, 111, 115, 119–121, 124–126, 136, 139, 150, 254, 306
 Krivec, Marija 265
 Križman, Irena 5, 306
 Krmelj, Jožica 260
 Kropelj, Monika 46, 306
 Kržišnik, Anton 218
 Kuhelj, Anton 274
 Kump, Sonja 301, 303
 Kunej, Matevž 71
 Kusturin, Miša 285
 Kvas, Jera 21, 32
 Kveder, Zofka 52, 54–57, 306
- L**
- Ladra, Jure 71, 306
 Lah, Ivo 113, 306
 Lastnik, Marija 30
 Lavra, Natalija 52, 306
 Lazarevič, Žarko 6, 7, 14, 79, 103, 110, 133, 134, 304, 306, 307, 316
 Lechsenring, Kai 299
 Lengrand, Paul 280, 307
 Leskošek, Vesna 308, 311, 316
 Lešnik, Elza 36, 307
 Levinas, Emmanuel 288
 Lillega, Makso 129
 Lipič, Fran Viljem 13, 16, 17, 20, 21, 25–27, 307
 Ljubič, Katarina 32
 Logar, Maja 36, 307
 Lymbery, Mark 234, 307
- M**
- Mačehet, Valentin 11–13, 16
 Mahnič, Joža 306
 Majcen, Marta 317
 Mak, Marija 27
 Mak, Sabina
 Makarovič, Marija 36, 41–43, 63, 65, 69, 72–74, 76, 307, 314, 315

Makarovič, Gorazd 63–65, 312
Mal, Josip 18
Malačič, Janez 5, 6, 308
Mali, Jana 214–216, 221–223, 233, 234, 237, 239, 241, 246, 253, 254, 256, 301, 303, 308
Mandemakers, Kees 166, 298, 300
Mandič, Srna 238, 308
Marinc, Andrej 158
Marn, Rudolf 120, 308
Marshall, Victor W. 305
Marx, Karl 287
Maté, Miha 59, 308
McCaa, Robert 311
McFaulen, Emily 280
Mexio, Pedro 18
Mihelič, Mira 58
Mihurko Poniž, Katja 45
Mikusch, Rudolf 202, 211
Milčinski, Janez 268, 269, 308
Milnerca, Uršula 32
Milošević Arnold, Vida 213, 214, 218–222, 308
Mischler, Ernst 195, 308
Mislej, Anton 106
Mitterrand, Francois 284
Modičeva, Ljudmila 52, 308
Monnerie, Annie 284, 308
Moschnig, Anton 69
Movrin, David 272, 308
Mravljak, Frida 36, 307
Münch, Peter 17, 309
Musek, Janek 283

N

N., Helena 73
N., Jožef 73
Nagode, Mateja 302
Nies, Henk 234, 235, 299, 309
Niethammer, Lutz 31

Nižić, Maja 313
Novačan, Anton 51, 325
Novak, Bronislava 281, 285
Novak, Johann Baptista 32

O

Orožen, Janko 105, 107, 297, 309
Oset, Željko 267, 271, 273, 275, 309
Osler, William 210
Ošlaj, Andreja 301

P

Pahor, Majda 245, 303, 309
Pajk, Pavlina 52, 53, 309
Palčič, Simon 67
Pančur, Andrej 17, 163, 166, 167, 171, 309, 316, 318, 319
Park, C. Denise 268, 309
Pečjak, Vid 256, 309
Penca, Jože 285
Perat, Janko 219, 242, 256, 309
Pesjak, Luiza 51, 309
Pestotnik, Dr. P. 47, 310
Petek, Tone 64, 65, 310
Peterlin, Anton 272, 295
Petrič, Magda 69, 73, 76, 310
Pirkovič, Franc 66
Plaper, Ljudmila 52–54, 310
Plemelj, Josip 269, 296
Plešec, Pavla 261, 262
Pleteršnik, Maks 41, 310
Počivavšek, Marija 105, 113, 121, 310
Podtrojiški, Mih. O. 310
Pograjc (Pogreiz), Marko (Morco) 67, 75
Pohlin, Janez Krizostom 17, 24
Popit, France 158
Povhe, Janja 314
Požarnik, Hubert 242, 243, 256, 310
Preinfalk, Miha 66, 310
Prelog, Matija 205, 310

Prepeluh, Albin 86, 310
 Pretnar, Miha 153–155, 310
 Prijatelj, Janez 97, 101, 102, 310
 Putney, Norella M. 299

R

Radovan, Aleksander 94, 310
 Rafaelič, Andreja 301, 302
 Ramovš, Jože 244, 301, 310
 Ramšak, Mojca 35
 Rasp, Wolfgang Sigfrid 66
 Ratajc, Simona 301
 Ray E., Ruth 78, 300, 313
 Razgoršek, Simona 93–96, 99–101, 311
 Remec, Meta 16, 77, 79, 311
 Rendla, Marta 169, 173, 175–177, 189, 213, 318, 319
 Režek, Mateja 93, 311
 Rituper, Milica 281, 285
 Roberts, Evan 311
 Ropreth, Franz 69
 Roskopf, Marija 28
 Roškar, Ivan 83
 Rotterdamski, Erazem 22
 Rožič 86, 311
 Rößmann, Anton 69
 Ruggles, Steven 164, 187, 311, 312

S

Sadek, Mitja 319
 Sajovic, Mojca 261
 Salthouse, A. Timothy 268, 311
 Samec, Maks 273
 Sarkar, Sula 311
 Scarlici, Ana Sibila 66
 Scarlici, Ivana Rozina 66
 Schäfer, Daniel 210, 311
 Schager (Žagar), Georg (Jurij) 69
 Schirrmacher, Frank 42, 312
 Schlosser, Paul 36, 312

Schmitig, Doroteja 69
 Schmitig, Gregor 69
 Schmitig, Hellena 69
 Schmitig, Margareta 69
 Schmitig, Michael 69, 70
 Schöllgen, Gregor 270, 312
 Schraagen, Marijn 300
 Schroeder, Matthew 312
 Seipp, Ana Marija 64
 Serpan, Marija 67
 Shakespeare, William 18, 57
 Sieder, Reinhard 26, 78, 79, 312
 Simič, Vladimir 63–65, 312
 Skalický, Bohuslav 76, 312
 Smersu, Rudolf 111, 115, 117, 118, 121, 312
 Smole, Majda 66, 312
 Smrekar, Mihael 21
 Sobek, Matthew 164, 311, 312
 Sovre, Anton 272, 308
 Stallner, Moritz 196
 Stare, Elizabeta (Elisabeth) 72, 73
 Stare, Lovrenc (Lorenz) 72, 73
 Stare, Tomaž (Thomas) 72, 73
 Stariha, Gorazd 68, 312
 Stojadinović, Milan 127, 138
 Stritar, Josip 47, 48, 312
 Strman, Božidar – Mišo 72, 307
 Strupi, Ana 107
 Strupi, Franc ml. 107, 108, 111, 116
 Strupi, Franc st. 105, 106
 Strupi, Julijana 107, 108
 Strupi, Karolina 105, 107
 Strupi, Marjeta 108
 Stuar, Barthol. (Jernej) 69
 Studen, Andrej 17, 20, 25–27, 31, 193, 206, 309, 312, 313
 Sturm, Henrik 68, 313
 Sturm, K. 68, 313
 Suhadolnik, Ivica 262, 263

Suhadolnik, Iztok 301
 Sušek, Majda 36, 42, 307, 314
 Szoltysek, Mikołaj 165, 313

Š

Šantej, Alijana 288, 291,
 Šantel, Anton 68, 72, 313
 Šarf, Fanči 65, 71–74, 76, 313
 Šelhaus, Edi 283
 Šinigoj, Dušan 94, 99, 101, 317
 Šircelj, Milivoja 144, 313
 Škerbinec, Silvester 120, 313
 Škerjanc, Jelka 301
 Šlajmer, Edo 115, 118
 Šorn, Jože 125, 313
 Šorn, Mojca 7, 219, 253, 313
 Štambuk, Ana 245, 246, 313
 Šter, Darja 314
 Štrovs, Marko 99–101, 313
 Šušteršič, Ivan 86

T

Tambornino, John 303
 Tanaskovič-Lamut, Milena 6, 313
 Taufferer, Alojz 66
 Taufferer, Moric 66
 Taylor-Gooby, Peter 314
 Teibenbacher, Peter 185, 313
 Temmerl, Joseph 199
 Terseglav, Helena 29
 Thane, Pat 78, 79, 206, 300, 313
 Tomažič, Jože 36, 314
 Tomič, Marko 21
 Tominšek Čehulić, Tadeja 318, 319
 Tominšek, Anka 94–97, 102, 317
 Townsend, Peter 243
 Trdina, Janez 48, 49, 314
 Trstenjak, Anton 222, 282, 310
 Tuma, Henrik 79, 314
 Turgenjev, Ivan Sergejevič 57

U

Udovič, Nataša 302
 Ugrešič, Dubravka 46, 314
 Uhlenberg, Peter 5, 314
 Uiberreither, Siegfried 197
 Ulbrich, Josef 195, 308
 Ule (Ulle), Simon 67
 Ule, Mirjana 242, 314
 Uran, Uršula 43
 Uratnik, Filip 114, 119, 314
 Urbančič, Janez Nepomuk 66
 Urbiel, Alex 298
 Urek, Mojca 301

V

V., Barbara 73
 Valenčič, Vlado 26, 27, 314
 Valvasor, Janez Vajkard 66, 302
 Vekomir (pesnik) 47, 314
 Vellas, Pierre 284
 Vertot, Nelka 144, 175, 184, 255, 256,
 314
 Vickerstaff, Sarah 235, 314
 Victor, Christina 303
 Vidmar, Josip 269
 Vidmar, Milan 267, 268, 270, 272, 314
 Vidmar, Štefan 30
 Vidmar-Zavodnik, Cvetka 99, 314
 Vilfan, Sergij 64, 67, 68, 71, 115, 121, 315
 Vilhar, Breda 73, 76, 315
 Vodopivec, Nina 254, 261, 265, 304, 315
 Vodopivec, Peter 306
 Vodopivec, Vlado 90
 Voljč, Vasta 285
 Vošnjak, Josip 42, 79, 80, 315
 Vrančič, Janko 119, 121, 122, 315
 Vrbnjak, M. 129
 Vrbnjak, Metka 43, 315
 Vrhovec, Ivan 13, 315
 Vrtačnik, Ivan 133

W

Wagner, L. 299
Waldstein, Max 175, 176, 315
Wall, Richard 79, 315
Warner, Lyndan 22, 300
Weber-Kellermann, Ingeborg 78, 315
Weis, Marija 23
Wilson, Gail 234, 315
Windischer, Lorenz 69

Z

Z. F. 315, 316
Zaviršek, Darja 244, 258, 308, 311, 316
Zetschker (plemiška rodbina) 310
Zhankel, Andreas 69
Ziherl, Boris 273
Zinn, Jens 314

Zola, Émile 57

Zorn, Jelka 219
Zorn, Marija 31
Zupan, Vitomil 58

Ž

»Žganc«, Luka 21
Žebot, Franjo 127
Žerjal Pavlin, Vita 51, 52, 316
Žganec, Nino 313
Židov, Nena 22, 316
Žitek, Nina 301
Žižek, Aleksander 13, 316
Žižmond, Egon 93, 316
Žmuc, Irena 64, 316
Žnidaršič Golec, Lilijana 75, 304
Žnidaršič, Erika 314

O avtorjih

Bojan Balkovec, doktor zgodovinskih znanosti, je docent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskuje sodobno slovensko zgodovino in lokalno zgodovino. Zanimajo ga politična zgodovina in znotraj tega predvsem volitve in volilni sistemi in različni vidiki lokalne zgodovine. Med njegovimi pomembnejšimi rezultati zadnjih let so *Slovenci in parlamentarizem* [elektronski vir]: oddaja Glasovi svetov, 3. program Radia Slovenija, program ARS, 25. 2. 2016 / sodelovali Bojan Balkovec, Jure Gašparič in Marko Zajc, pogovarjal se je Goran Dekleva; Izborno zakonodavstvo prve jugoslavske države (1918.–1941.) *Časopis za suvremenu povijest = Journal of contemporary history = Magazine of contemporary history = Revue d'histoire contemporaine = Voprosy sovremennoj istorii* 48, br. 1 (2016), str. 197–216; v soavtorstvu z Ivano Šubic, Die Einzelheiten und Unterschiede zwischen den Wahlen in Slowenien und Kroatien in den Jahren 1920–1927, *Review of Croatian history = Revue für kroatische Geschichte = Revue d'histoire croate*, Vol. 11, no. 1 (2015), str. 47–81; »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«: volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011.

Dragica Čeč je zaposlena kot raziskovalka (znanstvena sodelavka) na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Že drugi mandat je podpredsednica Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Raziskuje tematike zgodovine vsakdanjega življenja v novem veku in 19. stoletju, kazensko pravo v zgodnjem novem veku, zgodovino revščine in zgodovino kriz ter v zadnjem obdobju tudi kulturno

zgodovino uporov. Je članica uredniških odborov znanstvenih revij in znanstvenih monografij.

Dunja Dobaja se je po končanem študiju na Filozofski fakulteti v Ljubljani, smer zgodovina samostojno, dodatno pedagoško izobraževala in si pridobila naziv profesorica zgodovine. Od leta 2002 je zaposlena na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Do leta 2013 je bila njena osrednja naloga delo pri projektu žrtve druge svetovne vojne v Sloveniji in po njej. Po tem letu pa poteka njeno raziskovalno delo pri dveh programih, in sicer pri Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja in Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju: gospodarska in družbena zgodovina. Leta 2008 se je vpisala na podiplomski študij in ga leta 2013 končala. Doktorirala je na temo zdravstvene in socialne zaščite žensk in otrok v Sloveniji v obdobju med obema vojnama ter med drugo svetovno vojno. Je avtorica več strokovnih in izvirnih znanstvenih člankov na to temo. Predmet njenega zanimanja je tudi vojaška zgodovina, predvsem Zaščitna brigada oziroma vloga 30. razvojne skupine in specialne brigade v obrambi Republike Slovenije leta 1991. Rezultat tovrstnega raziskovalnega dela sta izvirna znanstvena članka, in sicer o prvem poveljniku Zaščitne brigade Milanu Zabukovcu ter članek z naslovom Med kontinuiteto in diskontinuiteto.

Dušana Findeisen je bila sprva profesorica francoskega in angleškega jezika in književnosti, kasneje predavateljica, docentka za andragogiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zdaj je predstojnica Inštituta za raziskovanje in razvoj izobraževanja na Slovenski univerzi za tretje življenjsko obdobje. Z izobraževanjem starejših se je vse od leta 1984 dalje ukvarjala v nekdanji federativni Jugoslaviji, Sloveniji in evropskih državah. Leta 1986 je skupaj s profesorico Ano Krajnc z Univerze v Ljubljani ustanovila Slovensko univerzo za tretje življenjsko obdobje, združenje za izobraževanje in družbeno vključenost, ki velja za eno največjih socialnih inovacij pri nas. Doktorirala je iz svojega dela, s področja, ki ga je uvedla pri nas, izobraževanja starejših. Njena raziskovalna področja so: medgeneracijsko izobraževanje, skupnostno izobraževanje, socio-kulturna animacija, prostovoljstvo v kulturi, izobraževanje za lokalni razvoj. Je v uredniškem odboru *Andragoških spoznanj*, znanstvene revije andragogike in izobraževanja odraslih. Pet let je bila izvedenka Age Platform Europe na polju izobraževanja in zaposlovanja starejših. Ima številne objave člankov in več monografij. Je podpredsednica združenja Danet za Evropo s sedežem v Ulmu. Za svoje delo je prejela več priznanj, med drugim nagrado za šolstvo RS za leto 2000.

Alenka Kacičnik Gabrič je zgodovino študirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani in študij zaključila leta 1988. Leta 1999 je na isti fakulteti vpisala podiplomski študij, magistrsko nalogo je zagovarjala leta 2003, leta 2013 je prav tam uspešno zagovarjala doktorsko disertacijo z naslovom *Urnvananje služnostnih pravic po zemljiški odvezi s posebnim ozirom na Kranjsko*. Decembra 1987 se je kot pripravnica zaposlila v takratnem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine, od aprila 1989 pa je kot arhivistka zaposlena v Arhivu Republike Slovenije. Najprej je urejala gradivo uprave po letu 1945, od leta 1993 pa kot višja strokovna delavka skrbi za starejše gradivo zemljiških knjig in zemljiških katastrskih operatov ter v zadnjem času še za osebne fonde. Prve znanstvene prispevke je objavila že v času dodiplomskega študija v reviji *Kronika*. V Knjižnici Kronike je izšla tudi njena nekoliko dopolnjena magistrska naloga z naslovom *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače: problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik*, prirejena doktorska disertacija pa je bila objavljena v zbirki *Razpoznavanja/Recognitiones* pod naslovom »*To smemo že tako dolgo*«: *kmečke služnosti in njihova odprava*.

Jana Mali je izredna profesorica, zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njena področja znanstvenega raziskovanja in pedagoškega delovanja so: socialno delo s starimi ljudmi, socialno delo z ljudmi z demenco, pomoč umirajočim in njihovim sorodnikom, supervizija v socialnem delu, metode socialnega dela, dolgotrajna oskrba, dezinstucionalizacija. Njena bibliografija obsega prek 200 znanstvenih in strokovnih objav. Iz njenega zbira pisnega gradiva velja omeniti šest znanstvenih monografij, v katerih kot avtorica ali soavtorica obravnava institucionalno varstvo starih ljudi, dolgotrajno oskrbo in socialno delo z ljudmi z demenco. V izvirnih znanstvenih člankih, ki jih objavlja v domačem in mednarodnem okolju, se ukvarja z vprašanji dezinstucionalizacije na področju oskrbe starih ljudi, medgeneracijskega sožitja, oskrbe ljudi z demenco, metodami socialnega dela in področja socialnega dela s starimi ljudmi.

Katja Mihurko Poniž, izr. prof. dr., je zaposlena na Univerzi v Novi Gorici, kjer predava slovensko književnost na Fakulteti za humanistiko in kot raziskovalka deluje na Raziskovalnem centru za humanistiko. Je avtorica štirih znanstvenih monografij (*Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti; Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne; Evine hčere: konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902; Zapisano z njenim peresom: prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne literature*) in urednica *Zbranega dela Zofke Kveder* (doslej so izšli štirje zvezki). Dejavna je v mednarodnih znanstvenih projektih. Njena raziskovalna področja

so: feministična literarna veda, študiji spolov, slovenska dramatika, slovensko-nemški literarni stiki in zgodovina slovenskega ženskega gibanja.

Željko Oset (1984), doktor zgodovinskih znanosti, docent na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici, se raziskovalno ukvarja z zgodovino slovenskih znanstvenih institucij (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani in Kemijski inštitut), proučuje kariere slovenskih znanstvenikov, položaj znanstvenic v akademskem okolju, vpliv ruskih znanstvenikov na oblikovanje slovenske znanosti v obdobju Kraljevine SHS/Jugoslavije, vprašanje starostnega upokojevanja v akademskem okolju in razvoj okoljske zavesti na Slovenskem.

Andrej Pančur je zaposlen kot znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino. Raziskovalno se ukvarja s proučevanjem gospodarske in socialne zgodovine 19. in prve polovice 20. stoletja. Med njegovimi pomembnejšimi deli sta monografiji *V pričakovanju stabilnega denarnega sistema* in *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*. Od leta 2011 deluje v infrastrukturnem programu Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja, kjer je odgovoren za tehnološki razvoj in raziskovalne podatke.

Marija Počivavšek, doktorica zgodovinskih znanosti, je leta 1986 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani diplomirala iz enopredmetne zgodovine. Za diplomsko nalogo *Slika trgovskega prometa Senja na podlagi mitninske knjige v letih 1531–1534* je s soavtorico Sonjo Rihtaršič Anžič leta 1987 prejela fakultetno Prešernovo nagrado. Iste leta se zaposlila v Muzeju novejšje zgodovine Celje, kjer dela kot kustos zgodovinar; en mandat (2001–2006) je bila tudi direktorica muzeja. Med drugim je bila soavtorica stalne razstave *Živeti v Celju* in glavna urednica muzejske knjižne zbirke *Odsevi preteklosti: Iz zgodovine Celja 1780–1991*. Na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani je leta 2011 doktorirala z disertacijo *Trgovina v Sloveniji med obema vojnama: Ljubljana–Maribor–Celje* (objavljena monografija *En gros & en detail* v zbirki *Zgodovini.ce*); zgodovina trgovine je tudi sicer v fokusu njenega raziskovalnega zanimanja. V Muzeju novejšje zgodovine Celje se kot vodja Oddelka za muzejsko gradivo ukvarja z razstavnim, raziskovalnim, mentorskim in uredniškim delom. Aktivna je tudi v Zgodovinskem društvu Celje; je članica uredniških odborov revije *Zgodovina za vse* in monografske zbirke *Zgodovini.ce* ter izdajateljskega sveta revije *Acta Medico-Historica Adriatica*.

Mojca Ramšak, prof. dr. etnologije in filozofije, raziskuje na področju etnologije, kulturne/socialne antropologije in folkloristike. Njene raziskave segajo onkraj meja disciplinarnih okvirov in poudarjajo aplikativnost ter uporabo kritičnih, eksperimentalnih in tradicionalnih oblik kvalitativnega preučevanja v interesu družbene pravičnosti, dostojanstva in človekovih pravic. Objavlja v slovenskem, angleškem, hrvaškem in slovaškem jeziku. Napisala je šest znanstvenih monografij (*Portret glasov. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana 2003; *Žrtvovanje resnice. Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti*. Maribor 2006; *Družbeno-kulturne podobe raka dojk v Sloveniji = Social and cultural imagery of breast cancer in Slovenia*. Ljubljana 2007 (dvojezična publikacija); *Čast ni balast*. Maribor 2011; *Spoločensko-kulturne reflexie rakoviny prsníka v Slovinsku*. Bratislava 2013; *Wine Queens: Understanding the Role of Women in Wine Marketing*. Springer 2015). Trenutno pripravlja monografijo o zdravju in boleznih na Pohorju, ki bo izšla v letu 2017.

Meta Remec je asistentka z doktoratom na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Doktorirala je leta 2015 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. V svojih dosedanjih objavah je obravnavala različne plati vsakdanjega življenja v dobi meščanstva: osveščanje prebivalstva za zdravo življenje, vprašanja socialnih bolezni, prehrane, vprašanja odnosa do spolnosti, masturbacije ter spolnih bolezni. Je avtorica dveh znanstvenih monografij: *Podrgni, očedi, živali otrebi: higiena in snaga v dobi meščanstva* (2015) in *Bakh, tobak in Venera: grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju* (2016).

Marta Rendla, doktorica zgodovinskih znanosti, je leta 2003 diplomirala iz zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Doktorat na temo življenjske ravni Slovencev v času socializma je na oddelku za zgodovino iste fakultete zagovarjala julija 2016. Od leta 2004 je zaposlena na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer se kot asistentka z doktoratom udejeva v njegovih raziskovalnih programih in projektih. V okviru programa Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja od marca 2016 skrbi za bazo podatkov o smrtnih žrtvah 2. svetovne vojne. Je avtorica več prispevkov s področja kulturne in socialne zgodovine ter žrtvoslovja. V življenjske razmere slovenskega prebivalstva in njihov materialni svet vstopa z ugotavljanjem ekonomske zmogljivosti gospodinjstev, obsegom in strukturo potrošnje, s prikazovanjem kupne moči in opremljenostjo gospodinjstev s trajnimi potrošnimi dobrinami; elemente družbene blaginje pa obravnava z dostopnostjo dobrin in storitev s področja razvedrila, kulture in preživljanja prostega časa. Posebno pozornost namenja stanovanju in stanovanjskim razmeram.

Andrej Studen se je po končanem študiju zgodovine in sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1988 zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer kot znanstveni svetnik dela še danes. Od leta 2003 je na Fakulteti za humanistične študije v Kopru predaval poglavja iz zgodovine vsakdanjika, občasno pa je predaval tudi teme iz zgodovine 19. stoletja na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete. Doktoriral je leta 1995 z disertacijo o stanovanjski kulturi Ljubljane v dolgem stoletju meščanstva. Raziskovalno se je ukvarjal še z zgodovino modernizacije, urbanizacije in higienizacije, kriminala, kaznovanja in smrtne kazni, alkoholizma, prihodom železnice, meščanstva, morale, oglaševanja, turizma, recepcije dela in samoodgovornosti, s podobo in statusom Ciganov. Objavil je številne znanstvene razprave in več monografij, npr. *Stanovati v Ljubljani* (1995), *Rabljev zamah* (2004), *Pijane zverine* (2009), *Neprilagojeni in nevarni* (2015).

Mojca Šorn je zaposlena kot znanstvena sodelavka na Inštitutu za novejšo zgodovino. Raziskovalno se ukvarja s proučevanjem slovenske socialne zgodovine med svetovnima vojnoma in med drugo svetovno vojno. Med njenimi pomembnejšimi deli je monografija *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Od leta 2009 je vodja infrastrukturnega programa Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja in urednica spletnega portala Zgodovina Slovenije – Sistory. Je podpredsednica Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članica uredniških odborov več znanstvenih revij.

9 789616 386838

Cena: 22 EUR

Inštitut za novejšo zgodovino

